

Ljudska prava pripadnika oružanih snaga

ZBORNİK STANDARDA, DOBRIH
PRAKSI I PREPORUKA

Objavili:

OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR)

Ul. Miodowa 10

00–251 Warsaw

Poland

www.osce.org/odihr

i

DCAF - Geneva Centre for Security Sector Governance

Chemin Eugène-Rigot 2E

1202 Geneva

Switzerland

www.dcaf.ch

© OSCE/ODIHR, DCAF 2021.

Sva prava su zadržana. Sadržaj ove publikacije može slobodno da se koristi i umnožava u obrazovne i druge nekomercijalne svrhe pod uslovom da je bilo koja reprodukcija urađena uz dozvolu OEBS-ove Kancelarije za demokratske institucije i ljudska prava i DCAF-ov Centar za upravljanje bezbednosnim sektorom iz Ženeve.

ISBN 978-83-66690-39-4

Dizajnirao Rodrigo Amorim – www.amorimage.ch

Ljudska prava pripadnika oružanih snaga

Zbornik standarda, dobrih praksi i preporuka

Zahvalnica

Zbornik su napisali i pregledali:

- Suzan Atkins (Poglavlje 11: *Žene u oružanim snagama*);
- Mark Drambl (Poglavlje 13: *Deca u oružanim snagama*);
- Alison Daksburi (Poglavlje 18: *Disciplina i vojno pravosuđe*);
- Bet Hilman (Poglavlje 12: *LGBT pripadnici oružanih snaga*);
- Emanuel Džejkob (Poglavlje 15: *Uslovi rada i podrška veteranima*);
- Ian Li (Poglavlje 4: *Nacionalne mere zaštite ljudskih prava pripadnika oružanih snaga*; Poglavlje 5: *Građanska i politička prava*; Poglavlje 6: *Sloboda izražavanja*; Poglavlje 7: *Vojni sindikati i udruženja*; Poglavlje 8: *Prigovor savesti na vojnu službu*; Poglavlje 9: *Veroispovest u oružanim snagama* i Poglavlje 14: *Sprečavanje torture i surovog, neljudskog i ponižavajućeg postupanja ili kaznjavanja i drugih oblika zlostavljanja pripadnika oružanih snaga*);
- Rejn Livoja (Poglavlje 3: *Međunarodno pravo ljudskih prava*; Poglavlje 17: *Uloga komandanata i pojedinačna odgovornost*);
- Vilijam Mekdermot (Poglavlje 1: *Uvod*; Poglavlje 19: *Institucije ombudsmana za oružane snage*);
- Marisa Rejli (Poglavlje 12: *LGBT pripadnici oružanih snaga*);
- Jona Naumanen i Eva Sapiezinska (Poglavlje 2: *Obaveze OEBS-a*);
- Reta Toivanen (Poglavlje 10: *Etničke, rasne i jezičke manjine u oružanim snagama*; Poglavlje 16: *Obrazovanje iz oblasti ljudskih prava*).

ODIHR i DCAF žele da se zahvale Marku Najtu, Elisu Tomasu, kao i drugim kolegama iz ODIHR-a i DCAF-a koji su pomagali dajući doprinos svojim korisnim komentarima i mišljenjima o ovom zborniku. Takođe, želimo da izrazimo svoju zahvalnost Međunarodnom društvu za vojno pravo i zakon ratovanja, Pododboru za bezbednost i odbranu Evropskog parlamenta i Azijsko-pacifičkom centru za vojno pravo Univerziteta u Melburnu što su nam obezbedili platformu za iznošenje prvih rezultata zbornika. Mi, kao organizatori, cenimo rad svih koji su unapredili kvalitet ovog zbornika svojim komentarima i mišljenjima o njegovom prvom nacrtu, a posebno želimo da se zahvalimo sagovornicima iz 25 zemalja učesnica koji su popunili upitnik i omogućili nam uvid u veoma korisne primere.

I na kraju, ODIHR i DCAF se zahvaljuju vladama Kanade i Norveške na nesebičnoj finansijskoj pomoći koja je bila neophodna kako bi zbornik ugledao svetlost dana.

Contents

Zahvalnica	7
Skraćenice i akronimi	14
Predgovor	16
Poglavlje 1: Uvod	18
Važnost ljudskih prava pripadnika oružanih snaga	19
Kako da koristite Zbornik	22
Ciljevi	23
Oblasti	23
Ljudska prava	23
Oružane snage	23
Pripadnici oružanih snaga	24
Metodologija	24
Pregled priručnika iz 2008. godine	25
Upitnik ODIHR-a i DCAF-a	25
Autorska prava	26
Stručna revizija	26
Poglavlje 2: Obaveze OEBS-a	27
Priroda i status OEBS-ovih obaveza po pitanju ljudskih prava	28
OEBS-ovi mehanizmi kontrole i primene	29
Ključne obaveze OEBS-a	29
OEBS-ov Kodeks ponašanja u političko-vojnim aspektima bezbednosti (ključni delovi)	34
Dodatna literatura	36
Poglavlje 3: Međunarodno pravo ljudskih prava	37
Uvod: Glavna pitanja	37
Međunarodni standardi ljudskih prava	40
Izuzeta prava, suspenzija i ograničenja	45
Interna primena	48
Mehanizmi usaglašavanja međunarodnog i domaćeg prava	49
Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima	51
Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima	52
Međunarodne radne konvencije	52
Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (ECHR)	53
Osnovna prava u pravu Evropske unije	53
Dobre prakse i preporuke	54
Dodatna literatura	55

Poglavlje 4: Nacionalne mere zaštite ljudskih prava pripadnika oružanih snaga	56
Uvod: Glavna pitanja	56
Ustavne odredbe	56
Delokrug vojnog zakonodavstva	60
Međunarodni standardi ljudskih prava	61
Različiti pristupi	64
Ustavne odredbe	64
Parlamenti i ljudska prava pripadnika oružanih snaga	66
Zakonodavstvo i ljudska prava pripadnika oružanih snaga	68
Dobre prakse i preporuke	70
Dodatna literatura	71
Poglavlje 5: Građanska i politička prava	73
Uvod: Glavna pitanja	73
Međunarodni standardi ljudskih prava	75
Sloboda udruživanja i politička neutralnost	75
Pravo glasa i pravo na položaj	78
Pravo na demonstracije	80
Različiti pristupi	80
Dobre prakse i preporuke	85
Dodatna literatura	85
Poglavlje 6: Sloboda izražavanja	86
Uvod: Glavna pitanja	86
Društvene mreže	88
Međunarodni standardi ljudskih prava	88
ICCPR	89
Ograničenja slobode izražavanja: pristup ECHR-a	90
Zaštita uzbunjivača	92
Različiti pristupi	94
Kontakti sa medijima	94
Prijavljivanje zvaničnim telima	95
Upotreba mobilnih telefona	95
Upotreba društvenih mreža	96
Uzbunjivanje	98
Dobre prakse i preporuke	98
Dodatna literatura	100
Poglavlje 7: Vojni sindikati i udruženja	101
Uvod: Glavna pitanja	101

Međunarodni standardi ljudskih prava	104
Različiti pristupi	111
Dobre prakse i preporuke	119
Dodatna literatura	119
Poglavlje 8: Prigovor savesti na vojnu službu	120
Uvod: Glavna pitanja	120
Međunarodni standardi ljudskih prava	122
<i>Prigovor savesti po ICCPR-u</i>	123
<i>Standardi Saveta Evrope</i>	124
<i>Evropska unija</i>	126
Različiti pristupi	126
<i>Ustavno i zakonsko prepoznavanje</i>	126
<i>Razlozi za prigovor savesti</i>	128
<i>Alternativna služba (zamena za vojnu)</i>	129
<i>Prigovor savesti za pripadnike redovnog sastava vojske</i>	132
Dobre prakse i preporuke	135
Dodatna literatura	135
Poglavlje 9: Veroispovest u oružanim snagama	136
Uvod: Glavna pitanja	136
Međunarodni standardi ljudskih prava	140
<i>Ograničenja slobode veroispovesti ili uverenja</i>	143
<i>Diskriminacija po osnovu veroispovesti ili uverenja</i>	144
Različiti pristupi	145
Dobre prakse i preporuke	148
Dodatna literatura	149
Poglavlje 10: Etničke, rasne i jezičke manjine u oružanim snagama	152
Uvod: Glavna pitanja	152
Međunarodni standardi ljudskih prava	156
Različiti pristupi	159
<i>Rešavanje pritužbi na rasnu diskriminaciju ili uznemiravanje</i>	159
<i>Sprovođenje principa jednakih mogućnosti u oružanim snagama</i>	161
<i>Posebne kadrovske politike</i>	163
<i>Obuka</i>	164
<i>Pristupi jezičkim manjinama</i>	164
<i>Pripadnici drugih nacionalnosti u oružanim snagama</i>	167
Dobre prakse i preporuke	168
Dodatna literatura	169
Poglavlje 11: Žene u oružanim snagama	170
Uvod: Glavna pitanja	170
Međunarodni standardi ljudskih prava	171

<i>Konvencija o statusu žena i Rezolucija Saveta bezbednosti OUN-a „Žene, mir i bezbednost“</i>	172
<i>Međunarodni radni standardi</i>	172
<i>Savet Evrope</i>	174
Različiti pristupi	176
<i>Regrutacija</i>	176
<i>Obavezni vojni rok</i>	178
<i>Jednako predstavljanje i mogućnosti</i>	179
<i>Unapređivanje</i>	180
<i>Poštovanje prava na porodični život</i>	182
<i>Rodno zasnovano nasilje, sprečavanje i rešavanje zloupotrebe</i>	183
<i>Zadržavanje i napuštanje</i>	186
<i>Strukture za podršku ženama (pripadnicama snaga) i promovisanje promena</i>	187
Dobre prakse i preporuke	189
Dodatna literatura	190
Poglavlje 12: LGBTI pripadnici oružanih snaga	192
Uvod: Glavna pitanja	192
<i>Centralni problem</i>	194
<i>Stavovi sredina prema LGBTI osobama</i>	195
<i>Uznemiravanje i diskriminacija</i>	196
Međunarodni standardi ljudskih prava	197
<i>Zabrana diskriminacije</i>	197
<i>Pravo na privatnost</i>	200
Različiti pristupi	202
<i>Inkluzija</i>	202
<i>Pristupanje oružanim snagama</i>	203
<i>Tolerancija</i>	203
<i>Isključivanje</i>	204
<i>Gonjenje</i>	204
<i>Politike i mehanizmi za promovisanje jednakosti</i>	204
<i>Okvir politika</i>	206
<i>Standardi društvenog ponašanja</i>	207
<i>Obuka i podizanje svesti</i>	208
<i>Partneri LGBTI pripadnika vojske</i>	208
<i>Priznavanje rodnog identiteta</i>	209
<i>Žalbene procedure i savetovanje</i>	211
<i>Mreže podrške</i>	212
Dobre prakse i preporuke	213
Dodatna literatura	213
Poglavlje 13: Deca u oružanim snagama	215
Uvod: Glavna pitanja	215
Mađunarodni standardi ljudskih prava	215
<i>Regrutacija, prijavljivanje i korišćenje dece</i>	215
<i>Posebna zaštita</i>	218
<i>Odgovornost za nezakonitu regrutaciju, prijave ili korišćenje dece</i>	219

Različiti pristupi	221
<i>Legalna regrutacija u oružanim snagama</i>	221
<i>Programi za kadete</i>	227
Dobre prakse i preporuke	231
Dodatna literatura	231
Poglavlje 14: Sprečavanje torture i drugih oblika surovog, neljudskog, ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja kao i drugih oblika zlostavljanja pripadnika oružanih snaga	232
Uvod: Glavna pitanja	232
<i>Faktori koji doprinose torturi ili drugim oblicima lošeg postupanja</i>	234
Međunarodni standardi ljudskih prava	237
<i>Pravo na život</i>	237
Različiti pristupi	246
<i>Zabrana</i>	246
<i>Odgovornost protiv politike nekažnjavanja</i>	247
<i>Sprečavanje torture ili drugih oblika lošeg postupanja</i>	249
Dobre prakse i preporuke	251
Dodatna literatura	252
Poglavlje 15: Uslovi rada i podrška veteranima	253
Uvod: Glavna pitanja	253
Međunarodni standardi ljudskih prava	254
<i>Uslovi rada</i>	254
<i>Veterani</i>	257
Različiti pristupi	257
<i>Radno vreme</i>	257
<i>Naknada</i>	258
<i>Zdravlje i bezbednost na radnom mestu</i>	259
<i>Porodični život</i>	261
<i>Tranzicija iz vojnog u civilni život</i>	262
<i>Ko je veteran?</i>	262
<i>Različiti pristupi definisanju veterana</i>	264
<i>Briga za veterane</i>	265
Dobre prakse i preporuke	268
Dodatna literatura	269
Poglavlje 16: Obrazovanje iz oblasti ljudskih prava	271
Uvod: Glavna pitanja	271
Međunarodni standardi ljudskih prava	272
Različiti pristupi	274
<i>Inkluzija u glavne planove i programe</i>	274
<i>Profesionalni kodeksi ponašanja</i>	277
<i>Obuka iz oblasti ljudskih prava u vojnim školama</i>	278
Dobre prakse i preporuke	279
Dodatna literatura	279

Poglavlje 17: Uloga komandanata i pojedinačna odgovornost	280
Uvod: Glavna pitanja	280
<i>Uloga komandanata</i>	280
<i>Odgovornost komandanata</i>	281
<i>Odgovornost podređenih</i>	282
Međunarodni standardi ljudskih prava	282
<i>Međunarodno humanitarno pravo (engl. IHL) i pravo ljudskih prava</i>	282
<i>Međunarodni krivični sud (engl. ICC)</i>	282
<i>Međunarodno običajno pravo</i>	283
Različiti pristupi	284
<i>Uloga komandanata</i>	284
<i>Neprimerena i protivzakonita naređenja</i>	285
<i>Dužnost izvršavanja naređenja</i>	287
Dobre prakse i preporuke	293
Dodatna literatura	293
Poglavlje 18: Disciplina i vojno pravosuđe	294
Uvod: Glavna pitanja	294
Međunarodni standardi ljudskih prava	298
Različiti pristupi	304
<i>Odnos između krivičnih dela i vojne discipline</i>	304
<i>Vrste sudova koji sude krivična dela u vojsci</i>	305
<i>Tužilaštvo i branioci</i>	307
<i>Mogućnost žalbe na presude vojnih sudova</i>	308
Dobre prakse i preporuke	309
Dodatna literatura	310
Poglavlje 19: Institucije ombudsmana za oružane snage	311
Uvod: Glavna pitanja	311
Međunarodni standardi ljudskih prava	312
Različiti pristupi	314
<i>Tipovi institucija ombudsmana za oružane snage</i>	314
<i>Nezavisnost</i>	319
<i>Pritužbe</i>	320
<i>Pritužbe kao pokazatelji poverenja i podrške</i>	323
<i>Istrage</i>	323
<i>Istrage na sopstvenu inicijativu</i>	324
<i>Pristup (poverljivim) informacijama</i>	326
<i>Inspekcija i domet</i>	328
<i>Izveštaji i preporuke ombudsmana</i>	330
Dobre prakse i preporuke	332
Dodatna literatura	333

Skraćenice i akronimi

CAT – OUN Konvencija protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni ili postupaka

---

CPT – Evropski komitet za prevenciju torture i neljudskih i ponižavajućih kazni ili postupaka

---

CRC – Konvencija o pravima deteta

CEDAW – Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena

---

DCAF – Ženevski centar za demokratsku kontrolu oružanih snaga

---

ECHR – Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda

---

ECRI – Evropska komisija protiv rasizma i netolerancije Saveta Evrope

---

ESC – Evropska socijalna povelja

EU – Evropska unija

EUROMIL – Evropska organizacija vojnih udruženja i sindikata

ICCPR – Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima

ICERD – Međunarodni pakt o eliminisanju svih oblika rasne diskriminacije

---

ICESCR – Međunarodni pakt o socijalnim, ekonomskim i kulturnim pravima

---

ICRC – Međunarodni komitet Crvenog krsta

IHL – Međunarodno humanitarno pravo

ILO – Međunarodna organizacija rada (MOR)

IOM – Međunarodna organizacija za migracije

NATO – Organizacija severnoatlantskog pakta

NCO – podoficir

ODIHR – OEBS-ova Kancelarija za demokratske institucije i ljudska prava

---

OSCE – Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju

OSCE PA – Parlamentarna skupština OEBS-a

PACE – Parlamentarna skupština Saveta Evrope

PTSD – posttraumatski stresni poremećaj

SCSL – Specijalni sud za Sijera Leone

UDHR – Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima

UN – Ujedinjene nacije

UNICEF – Dečji fond Ujedinjenih nacija

UN ECOSOC – Ekonomsko i socijalno veće Ujedinjenih nacija

UN OHCHR – Kancelarija visokog komesara za ljudska prava OUN-a

---

UNSCR 1325 – Rezolucija 1325 Saveta bezbednosti OUN-a o ženama, miru i bezbednosti

---

Predgovor

ODIHR i DCAF su pre šesnaest godina počeli da rade na priručniku koji u sebi sadrži postojeće opšte standarde, modele i dobre prakse, a koje se odnose na ljudska prava i osnovne slobode pripadnika oružanih snaga zemalja regiona OEBS-a. S obzirom na činjenicu da je ovaj priručnik bio objavljen 2008. godine i da je doprineo razvoju opštih standarda i iniciranju aktivnosti iz ovog područja između zemalja učesnica OEBS-a i šire, kao i da je od tada došlo do značajnog napretka u oblasti ljudskih prava pripadnika oružanih snaga, želeli smo da nadogradimo ovu impresivnu osnovu nastalu 2008. godine tako što smo nastavili da prikupljamo i čuvamo sve ono što je novo, a događalo se od tog vremena.

Godine 2021, kao što je to bio slučaj i 2008. godine, oružane snage nastavljaju da imaju suštinski važnu ulogu u odbrani demokratskih država i društava, omogućavajući postojanje bezbednog okruženja koje dozvoljava svakom pojedincu da uživa neotuđiva ljudska prava i osnovne slobode. Pripadnici oružanih snaga, kao predstavnici državne strukture, u obavezi su da poštuju ljudska prava i međunarodno humanitarno pravo pri izvršavanju svojih dužnosti. Samo kada su njihova prava zagantovana u okviru njihovih institucija, pripadnici oružanih snaga mogu da ih poštuju i pri izvršavanju svojih zadataka, kako u svojim kasarnama, tako i tokom operacija.

S obzirom na specifičnu prirodu pripadnika oružanih snaga i njihovih dužnosti može doći do odstupanja u poštovanju određenih ljudskih prava. Ovakva odstupanja mogu da se objasne potrebom da se, na primer, održi vojna disciplina ili obezbedi neutralnost oružanih snaga u javnom domenu. Kako 2008. godine, tako i danas, demokratska društva se slažu da bi sve pripadnike oružanih snaga - karijerne oficire, žene i vojnike na služanju vojnog roka - trebalo tretirati kao „građane u uniformi“. Ovo znači da oni u principu uživaju ista ljudska prava i osnovne slobode kao i svi drugi građani. Stoga bilo kakva ograničenja moraju uvek da budu strogo zakonita, srazmerna, nediskriminišuća i neophodna.

Ovakav pristup je karakteristika osnovnih dokumenata koja oblikuju ovaj zbornik. OEBS-ov *Kodeks ponašanja u političko-vojnim aspektima bezbednosti*, usvojen od strane svih država učesnica 1994. godine, kaže da države „treba da unesu u svoje zakone ili druga dokumenta prava i dužnosti pripadnika oružanih snaga“ kao i „da se postaraju da pripadnici vojnih, paravojnih i snaga bezbednosti mogu da uživaju i ostvaruju ljudska prava i osnovne slobode“. Dalje, zahteva od država učesnica da „obezbede odgovarajuće pravne i administrativne procedure kako bi zaštitile prava svih pripadnika snaga“.

Poštovanje ljudskih prava pripadnika oružanih snaga utiče i na njihovu efikasnost. U bezbednosnim okvirima koji se menjaju tamo gde se moderni ratovi često vode u amorfne i urbanim sredinama i u sukobima, i kada je teško napraviti razliku između boraca i civila, neophodno je da svaki pripadnik oružanih snaga bude u potpunosti svestan i upoznat sa ljudskim pravima.

Opšte je poznato da su oružane snage nastale iz društva i da njega oslikavaju. Vojska mora da prihvati šire društvene, kulturne, zakonske promene i napredak kako ne bi bila izolovana od društva. Oružane snage bi trebalo da budu odraz različitosti u samom društvu i stoga je važno da sve grupe budu zastupljene u oružanim snagama, uključujući etničke, rasne, jezičke, kao i druge predstavnike manjina. Kako bi to bilo moguće, neophodno je da se uklone institucionalne prepreke pri procesu regrutacije i inkluzije određenih podgrupa, diskriminatorne prakse koje se oslanjaju na tradiciju i koje je potrebno stalno kontrolisati kako bi se izbegla dominacija bilo koje određene grupe. Veća različitost i jednakost mogu da pomognu da se reše problemi zloupotrebe, brutalnosti, maltretiranja, zlostavljanja, nasilja,

lošeg tretmana, torture i drugih nezakonitih praksi koje imaju ozbiljne posledice. U nekim slučajevima su te nezakonite prakse institucionalizovane kao deo šire opasne vojničke kulture koja može da ide toliko daleko da prihvata nekažnjavanje počilaca i nepoštovanje dostojanstva ljudskih bića. Stoga je od suštinske važnosti da oružane snage razviju delotvorne mehanizme kako bi sprečile politiku nekažnjavanja i dale podršku kulturi poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda, putem, na primer, obrazovanja, komandne odgovornosti, vojnog pravosuđa i institucija ombudsmana.

Kao najveća regionalna bezbednosna organizacija na svetu, OEBS ima jedinstveni položaj i može da obezbedi forum na kome se razgovara o gore pomenutim pitanjima. Prihvatajući da je svaka zemlja jedinstvena, kao i da je svaka vojska drugačija, OEBS-ov sveobuhvatni pristup bezbednosti i posvećenost ove organizacije zaštiti i unapređenju ljudskih prava i osnovnih sloboda mogu da pomognu kod delotvornog iznalaženja rešenja za ove izazove i probleme.

DCAF-ov Centar za upravljanje sektorom bezbednosti iz Ženeve idealan je partner za zajednički rad u ovoj oblasti sa OEBS-om. DCAF veruje da sektor bezbednosti kojim se upravlja na demokratski način, odgovorno i efikasno, predstavlja osnovu za normalan život ljudi, smanjuje stopu siromaštva, kao i rizik od sukoba, a samim tim stvara jedno povoljno okruženje za održivi mir i razvoj. DCAF daje svoj doprinos unapređenju ljudske i državne bezbednosti u okviru demokratske uprave, poštovanja zakona i ljudskih prava, podržavajući rad organizacija kao što je OEBS i njegove države učesnice, kao i razvijajući i deleći norme, standarde i dobre prakse.

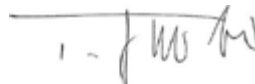
Ovaj zbornik predstavlja pregled zakonodavstava, politika i mehanizama koje obezbeđuju zaštitu i ostvarivanje ljudskih prava i osnovnih sloboda pripadnika oružanih snaga. On sadrži mnoge primere i dobre prakse iz zemalja regiona OEBS-a koje su se pokazale uspešnim. Takođe daje preporuke koje mogu da pomognu državama učesnicama da budu sigurne da su njihove politike i prakse u potpunosti u skladu sa međunarodnim standardima poštovanja ljudskih prava i mandatom OEBS-a iz te oblasti.

Zbornik je namenjen svim pojedincima koji imaju ulogu unapređivanja, zaštite i ostvarivanja ljudskih prava pripadnika oružanih snaga, kao što su poslanici, zvanični predstavnici vlada, donosioci politika, sudije, profesionalna vojna udruženja, nevladine organizacije, kao i sami pripadnici oružanih snaga. Mi se nadamo da će ova publikacija da ohrabri sve zainteresovane strane da preuzmu neophodne mere kako bismo bili sigurni da svi muškarci i žene - pripadnici oružanih snaga - uživaju svoja ljudska prava i osnovne slobode.

Matteo Mecacci

Director of the OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR)

Ambassador Thomas Guerber

Director, DCAF, Geneva Centre for Security Sector Governance

Poglavlje 1: Uvod

Ovaj zbornik polazi od OEBS-ovog *Kodeksa ponašanja u političko-vojnim aspektima bezbednosti*. Kodeks ponašanja se na nekoliko mesta poziva na prava pripadnika oružanih snaga od kojih je najvažniji paragraf 32:

„Svaka država članica će omogućiti da pripadnici vojnih, paravojnih i bezbednosnih snaga budu u mogućnosti da uživaju svoja ljudska prava i osnovne slobode koje su navedene u dokumentima OEBS-a i međunarodnom pravu, a u skladu sa postojećim ustavnim i zakonom usklađenim odredbama i zahtevima službe.“

Ovaj paragraf naglašava da ljudska prava pripadnika oružanih snaga zavise od ograničenja i obaveza vojne službe onako kako propisuju državni zakoni. Druge odredbe Kodeksa ponašanja se odnose na ljudska prava pripadnika vojske u kontekstu političke neutralnosti oružanih snaga (paragraf 23), regrutaciju i služenje vojnog roka (paragraf 27), prava i dužnosti, kao i na oslobađanje od ili altrenative vojnoj službi (paragraf 28) i na obaveze država da obezbede odgovarajuće administrativne postupke kako bi zaštitile prava pripadnika oružanih snaga (paragraf 33).¹

OSCE-ov Kodeks ponašanja, čvrsto utemeljen na odredbama sporazuma o ljudskim pravima, uključujući Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (engl. ECHR) iz 1950. godine, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (engl. ICCPR) i Međunarodni pakt o ekonomskim, društvenim i kulturnim pravima (engl. ICESCR), smatra pripadnike oružanih snaga „građanima u uniformi“, što je koncept koji je potvrdio i Evropski sud za ljudska prava.² Shodno tome, pripadnici oružanih snaga zadržavaju svoja ljudska prava i osnovne slobode, koja mogu da budu ograničena na određen način u skladu sa dužnostima koje nameće vojna služba. Države učesnice OEBS-a vide pojam „građanina u uniformi“ na različite načine, što najčešće zavisi od vojne kulture i istorije određene države, kao što je nedavna tranzicija ka demokratiji ili iskustvo iz sukoba. Upravo iz ovih razloga ne postoji jedinstveni model zaštite ljudskih prava pripadnika oružanih snaga. Stoga ovaj zbornik prikazuje različite modele i dobre prakse koje primenjuju države učesnice OEBS-a u cilju integracije ljudskih prava u oružane snage.

Primeri iz zemalja i određeni predmeti koje navodimo u ovom izveštaju služe da ilustruju prakse i izazove koji se odnose na zaštitu ljudskih prava pripadnika oružanih snaga, bez namere da posebno izdvajamo neku državu učesnicu OEBS-a. Iako nam je bio cilj da

¹ OEBS, *Kodeks ponašanja u političko-vojnim aspektima bezbednosti*, Budimpešta, 3.12.1994, <https://www.osce.org/fsc/41355>; za detaljne komentare o Kodeksu ponašanja videti Victor-Yves Ghébal and Alexander Lambert, *The OSCE Code of Conduct on Politico-Military Aspects of Security: Anatomy and Implementation* (Leiden/Boston: Brill Academic Publishers, 2005).

² Evropski sud za ljudska prava, *Matel protiv Francuske*, podnesak broj 10609/10, 2.10. 2014.

geografski obuhvatimo sve zemlje regiona OEBS-a, ovaj zbornik se u izvesnoj meri oslanja na odgovore zemalja učesnica na upitnik ODIHR-a, kao i na dostupne informacije o samim predmetima.

Važnost ljudskih prava pripadnika oružanih snaga

Pristup „građanin u uniformi“ označava da pripadnici oružanih snaga, bilo da su profesionalni vojnici ili vojnici na služenju vojnog roka, uživaju ista prava i nivo zaštite kao i svi drugi ljudi, u zavisnosti od određenih ograničenja koja nameće vojna služba. Poštovanje ljudskih prava i osnovnih sloboda za sve, uključujući pripadnike oružanih snaga, predstavlja deo OEBS-ovog sveobuhvatnog koncepta bezbednosti koji povezuje očuvanje mira sa poštovanjem ljudskih prava i osnovnih sloboda.³

Ipak, u nekim državama pripadnici oružanih snaga, a posebno vojnici koji služe vojni rok, izloženi su zloupotrebi, brutalnosti, maltretiranju, zlostavljanju, nasilju, lošem postupanju, torturi i drugim nezakonitim praksama. Ovakve prakse i ponašanja mogu da dovedu do ozbiljnih nesreća, povreda, invaliditeta, smrti ili samoubistava. Nažalost, ovakve prakse mogu da budu institucionalizovane kao deo šire vojne kulture koju karakteriše nekažnjavanje počinilaca i nepoštovanje dostojanstva ljudskih bića.

Ustavi ili zakoni nekih država nesrazmerno ograničavaju mogućnost za ostvarivanje ljudskih prava svojih vojnika. Na primer, u mnogim državama pripadnicima oružanih snaga nije u potpunosti dozvoljeno pravo na slobodu izražavanja i slobodu udruživanja (videti Poglavlje 5: *Građanska i politička prava* i Poglavlje 6: *Sloboda izražavanja*). Na ovaj način pripadnici oružanih snaga mogu da budu lišeni prava da govore u svoje ime ili da izraze zabrinutost u slučaju kršenja ljudskih prava. Zatvorena priroda vojnih institucija često otežava ovakvu situaciju i zato je važno da vlade obezbede poštovanje ljudskih prava u kasarnama.

Ljudska prava su nedeljiva sama po sebi i svojstvena su ljudima. Uživanje osnovnih ljudskih prava ne sme biti nikome ograničeno.⁴ Ipak, ostvarivanje nekih drugih ljudskih prava može da bude prilagođeno ili ograničeno pod određenim uslovima i u određenim situacijama. Trebalo bi da imamo u vidu nekoliko faktora kada prilagođavamo standarde ljudskih prava oružanim snagama, kao što su vojna disciplina, hijerarhijski uređena organizacija, izvršavanje

³ Paragraf 2 OEBS-ovog *Kodeksa ponašanja u političko-vojnim aspektima bezbednosti* kaže: „Države članice potvrđuju trajnu valjanost svog sveobuhvatnog koncepta bezbednosti, kao što je naznačeno u Završnom aktu, a koji dovodi u vezu održavanje mira i poštovanje ljudskih prava i osnovnih sloboda.“; vidi naslov VII Kodeksa ponašanja o kome ćemo više govoriti u Poglavlju 2: *Obaveze OEBS-a*.

⁴ Ovo uključuje zaštitu od torture ili neljudskog i ponižavajućeg postupanja, zabranu ropstva, zabranu izvođenja eksperimenata u medicinske ili naučne svrhe bez pristanka, zabranu zatvaranja u slučaju neizvršavanja ugovorne obaveze, zabranu retroaktivne primene krivičnog zakona, pravo na jednakost pred zakonom. Dok se neki delovi slobode mišljenja, savesti i veroispovesti, kao i pravo na život, smatraju apsolutnim pravima, određena ograničenja mogu da postoje. Na primer, *manifestovanje veroispovesti* može da bude ograničeno, a pravo na život neke osobe nije prekršeno ukoliko, na primer, predstavnik vlasti primeni neophodnu i srazmernu silu kako bi ga sprečio da počinii nezakonito nasilje. Za više informacije o ograničenjima i odstupanjima videti Poglavlje 3: *Međunarodno pravo ljudskih prava*, kao i Tabelu 3.2.

naređenja i zaštita morala. Za razliku od bilo koje druge grupe građana, pripadnici oružanih snaga mogu u toku izvršavanja svojih službenih dužnosti da se nađu u situaciji da moraju nekoga da liše života ili da žrtvuju sopstveni život. Vojnički život podrazumeva službu u teškim i nekada ekstremnim uslovima. Čak i u normalnim okolnostima nije moguće razdvojiti privatni život od zvaničnih dužnosti, posebno kada pripadnici žive u kasarnama. Ovi faktori specifični za život u oružanim snagama samo potvrđuju potrebu ograničavanja ljudskih prava pripadnika oružanih snaga.

Tabela 1.1: Važnost poštovanja i zaštite ljudskih prava u oružanim snagama

1. Samim tim što su građani, pripadnici oružanih snaga treba da uživaju ista ljudska prava i osnovne slobode kao i svi ostali.
2. Poštovanje ljudskih prava pripadnika oružanih snaga doprinosi jačoj integraciji vojske u društvo.
3. Poštovanje ljudskih prava u kasarnama sprečava zloupotrebu vojske od strane vlada, kao i mogućnost da se ona okrene protiv svog civilnog stanovništva.
4. Poštovanje ljudskih prava u kasarnama štiti pripadnike oružanih snaga od zloupotrebe i lošeg postupanja od strane vlada ili vojnih komandanata.
5. Savremene operacije čuvanja mira nalažu da pripadnici oružanih snaga moraju da integrišu pojam ljudskih prava u svoje svakodnevne aktivnosti. Oni će se bolje pripremiti za ove vrste aktivnosti ukoliko i sami žive i rade u okruženju koje poštuje i štiti ta ista prava.

Različiti načini na koje države odluče da ograniče ljudska prava pripadnika oružanih snaga zavise od gorepomenutih faktora. Ove razlike su proizvod shvatanja šire uloge i položaja oružanih snaga u društvu. Kao odgovor na pitanje: „Koliko bi vojska trebalo da se razlikuje?“ neki navode da je vojska jedinstvena institucija i potpuno odvojena od civilnih struktura. Ova specifičnost se smatra jedinim načinom očuvanja operativne efikasnosti. Po ovom viđenju pripadnik oružanih snaga nije običan državni službenik, već neko ko ima poseban poziv i ko je posvećen dužnosti, zemlji i časti. Nasuprot tome, drugi smatraju da je specifičnost vojske relativna i nastaje kao posledica političkih, pravnih, kulturoloških, tehnoloških i ekonomskih pritisaka koji se doveli do toga da vojska bude „građanizovana“ u 20. veku.⁵ Stoga je današnja vojska rezultat mnogo većih promena i transformacija u društvu, kao što je prikazano *institucionalnim ili okupacionim* modelom. Teza koja leži u osnovi ovog modela kaže da se vojni poziv pomera od institucionalnog formata ka formatu koji je sličan okupacionom formatu drugih profesija u društvu. Vojni poziv sve više postaje

⁵ Bernard Boene, „How Unique Should the Military Be? A Review of Representative Literature and Outline of a Synthetic Formulation“, (Koliko bi vojska trebalo da je jedinstvena? Pregled literature), *European Journal of Sociology*, tom 31, broj 1, 1990.

„samo još jedan posao“ vođen novčanom naknadom, bezbednošću posla i privlačnim radnim uslovima, umesto da je jedinstven i da se zasniva na principima služenja zemlji, dužnosti i časti.⁶ Po institucionalnom modelu ljudska prava vojnika mogu da budu u velikoj meri ograničena s obzirom na to da vojni poziv ne može da se uporedi ni sa jednom drugom profesijom u društvu. Po okupacionom modelu, sa druge strane, pripadnici vojske mogu da imaju ista prava kao i svi drugi građani zbog sličnosti između vojnog poziva i drugih profesija u društvu.

Neophodno je da bilo koje ograničenje ispuni nekoliko kriterijuma. Ona bi trebalo da budu racionalno povezana sa potrebama vojske, a ne puki rezultat tradicije ili proizvoljna. Moraju da budu u skladu sa zakonom, a da predlog zakona prođe kroz ceo proces demokratske debate i zakonodavne procedure. Trebalo bi da budu srazmerna, tj. prilagođena na određen način interesima vojske, koji bi mogli da budu kompromitovani ukoliko bi se ljudska prava u potpunosti ostvarila. Svako ograničenje prava pripadnika oružanih snaga koje se sprovodi na diskriminatorni način po osnovu rasnih, etničkih, religioznih razlika, pola ili drugih kriterijuma mora da bude pažljivo i kritički razmotreno i opravdano. Vojska je odgovorna da objasni zašto su neophodna određena ograničavanja prava pripadnika oružanih snaga.

Ljudska prava nisu samo nešto što lepo zvuči na papiru; već ona moraju da se u potpunosti ostvaruju u svakodnevnoj praksi oružanih snaga. Kršenja ljudskih prava koja su rezultat nezakonitih praksi (npr. maltretiranja vojnika na služenju vojnog roka) su neka od najčešćih oblika kršenja u oružanim snagama. Iako često postoje zakoni i odredbe koje zabranjuju ovakve prakse, njihova primena u praksi je najteža.

U mnogim zemljama učesnicama OEBS-a, mehanizmi zaštite prava pripadnika oružanih snaga su i dalje neodgovarajući. Čak i u državama koje su izmenile i dopunile svoje zakone i odredbe, one se često ne primenjuju u praksi. Stoga je uspešno ostvarivanje ljudskih prava od suštinske važnosti. Ovaj zbornik naglašava, ne samo ulogu nacionalnih i međunarodnih sudova, već i druge istražne metode i načine podnošenja pritužbi za kršenje ljudskih prava i kažnjavanja, uključujući institucije vojnog ombudsmana. Ipak, prva linija odbrane mora da dođe iz samih oružanih snaga. Zaštita ljudskih prava podređenih bi trebalo da bude jedna od glavnih odgovornosti pretpostavljenih oficira. Obrazovanje iz oblasti ljudskih prava je od suštinske važnosti prilikom podizanja svesti i stvaranja profesionalne kulture u vojsci koja poštuje ljudskih prava kao i demokratske vrednosti. Kada ovo dostignu, oružane snage prestaju da budu samo branioци teritorijalnog integriteta, već brane i ostvaruju svoje demokratske obaveze.

6 Charles Moskos, „From Institution to Occupation: Trends in Military Organization“, (Od institucije do zanimanja: Trendovi u vojnim organizacijama), *Armed Forces & Society*, tom 4, broj 1, jesen, 1977; Charles Moskos, John Allen Williams i David Segal (eds.), „*The Post-modern Military: Armed Forces after the Cold War*“, (Postmoderna vojska: Oružane snage posle Hladnog rata), Oksford, Oxford University Press, 2000.

Kako da koristite Zbornik

Ovaj zbornik je podeljen u 5 delova i svaki deo sadrži nekoliko poglavlja (19 ukupno). Publikacija može da se koristi na različite načine, u zavisnosti od toga šta čitalac želi da sazna iz nje. Naravno, ukoliko pročita ceo zbornik, moći će u potpunosti da razume ljudska prava pripadnika oružanih snaga, uključujući i njihovu primenu. Neki čitaoci, sa druge strane, mogu da odluče da se bave samo određenim delovima i poglavljima koja su njima posebno zanimljiva.

Čitaoci će pronaći u ovom zborniku tabele koje sadrže činjenice i brojke i objašnjavaju i ilustruju složena pitanja opisana u glavnom delu teksta, zajedno sa primerima politika, zakona i procedura koje primenjuju zemlje učesnice OEBS-a, ali i odgovarajuće informacije dobijene od međunarodnih organizacija. Sva poglavlja se završavaju delom *Dobre prakse i preporuke*, gde čitaoci mogu pronaći informacije o tome kako unaprediti poštovanje ljudskih prava u kasarnama. Onim čitaocima, koji su zainteresovani za prakse iz oblasti primene politika, savetuje se da pogledaju ilustrativne tabele i preporuke na kraju svakog poglavlja.

Deo I daje pregled regulatornih okvira, normi i standarda ljudskih prava u oružanim snagama. Daje nacionalni i međunarodni pravni kontekst za ostvarivanje ljudskih prava pripadnika oružanih snaga.

Deo II se bavi građanskim i političkim pravima pripadnika oružanih snaga. Politička prava se posebno odnose na ona prava koja omogućavaju ljudima da učestvuju u javnom životu. Ovaj deo se takođe bavi pravom na prigovor savesti, kao i pravom na osnovne slobode veroispovesti.

Deo III se bavi ravnopravnošću, nediskriminacijom i jednakim mogućnostima u oružanim snagama. Svesni smo da ravnopravno uživanje ljudskih prava ne znači istovetni tretman u svim situacijama, stoga se ovaj deo bavi de jure kao i de facto ravnopravnošću u oružanim snagama. Posebno govori o ženama pripadnicama, etničkim i nacionalnim manjinama, rodnom identitetu i seksualnoj orijentaciji.

Deo IV se bavi određenim problemima života u vojsci, uključujući regrutaciju i proces selekcije maloletnih pripadnika oružanih snaga, odgovarajuće postupanje prema pripadnicima oružanih snaga, kao i radnim i životnim uslovima.

Deo V pokriva važnu oblast promovisanja i ostvarivanja ljudskih prava u kasarnama. Obuhvata obrazovanje iz oblasti ljudskih prava, odgovornost komandanata koji treba da drže pojedinačne vojnike odgovornim za njihovo ponašanje, kao i vojno pravosuđe i institucije ombudsmana.

Ciljevi

Publikacija *Ljudska prava pripadnika oružanih snaga: Zbornik standarda, dobrih praksi i preporuka* bavi se ljudskim pravima i osnovnim slobodama koje uživaju pripadnici oružanih snaga. Zbornik nema za cilj da postavi nove standarde, već umesto toga želi da doprinese uspešnoj primeni postojećih standarda putem predstavljanja određenog broja modela ili dobrih praksi iz zemalja regiona OEBS-a koje pokazuju kako vojne strukture mogu uspešno da integrišu ljudska prava i osnovne slobode. U isto vreme, uzeli smo u obzir neophodna ograničenja ljudskih prava i osnovnih sloboda pripadnika oružanih snaga, imajući u vidu potrebe vojničkog života i nacionalne bezbednosti. Ovaj zbornik ne nudi jedan jedinstveni model koji može da se primeni svuda jer specifične odlike pojedinačnih konteksta uvek utiču i uvek će uticati na pristup svake određene zemlje, ali daje smernice državama učesnicima OEBS-a na primerima koji su se pokazali uspešnim.

Oblasti

Ljudska prava

U ovom zborniku ljudska prava su podeljena u 4 grupe: 1. građanska i politička prava; 2. prava koja se odnose na jednake mogućnosti i nediskriminaciju u oružanim snagama; 3. prava koja se odnose na život u vojsci; 4. proceduralna prava koja se odnose na ostvarivanje ljudskih prava u kasarnama. O njima se govori u svakom poglavlju, u zavisnosti od problema kojim se bavi, kao i o standardima međunarodnih ljudskih prava, različitim nacionalnim pristupima i dobrim praksama, preporukama za poštovanje ljudskih prava. Svako poglavlje sadrži i nekoliko tabela koje prikazuju zakone, politike i prakse država učesnica.

Zbornik se posebno bavi ljudskim pravima i osnovnim slobodama pripadnika oružanih snaga. Ne bavi se poštovanjem ljudskih prava pripadnika oružanih snaga u operacijama. Samim tim uticaj ponašanja pripadnika oružanih snaga na civile ostaje izvan domena ovog zbornika.

Zbornik govori samo o situacijama u miru, tako da pripadnici oružanih snaga koji su angažovani u inostranstvu, kao na primer, u mirovnim operacijama ili kod kuće tokom kriza ili vanrednih situacija nisu obuhvaćeni.

Oružane snage

Iako OEBS-ov Kodeks ponašanja spominje u svojim odredbama „vojne, paravojne i bezbednosne snage“ (na primer, u paragrafu 32), ovaj zbornik govori o pripadnicima oružanih snaga. Razlog za to je što „vojne, paravojne i bezbednosne snage“ mogu veoma lako da se protumače kao nešto što podrazumeva sve elemente državnog bezbednosnog sektora, uključujući vojsku, policiju, graničnu policiju, paravojne snage, privatno obezbeđenje i vojne kompanije, službe unutrašnje bezbednosti, kao i strane, i vojne obaveštajne službe. Sve ove službe imaju različite mandate, drugačije operativne procedure i pravila službe, tako da se ovaj zbornik odnosi samo na oružane snage, tj. vojsku.

I dok pojedinci ne gube svoja ljudska prava kada se pridruže oružanim snagama, države mogu da ograniče ostvarivanje ljudskih prava u skladu sa određenim zahtevima vojničkog života. Ove specifične odlike života u vojsci kojima se opravdava organičavanje ljudskih prava često se odnose na održavanje reda i discipline u vojsci, uspostavljanje političke neutralnosti oružanih snaga, održavanje operativne efikasnosti, zaštitu poverljivih informacija, izvršavanje naređenja i održavanje hijerarhije u vojsci. Jedno od glavnih pitanja kojim se bavi zbornik je kako i u kojoj meri su ove specifičnosti opravdanje za ograničavanje ljudskih prava.

Pripadnici oružanih snaga

Pripadnici oružanih snaga nisu homogena grupa s obzirom na to da postoji mnogo podkategorija, uključujući vojnike na služenju vojnog roka, dobrovoljce, pripadnike različitih vidova i rodova (vazduhoplovstvo, kopnena vojska, vojna policija, mornarica i specijalne jedinice), kao i različitih činova, od vojnika, redova do generala. Ovaj zbornik smatra da su ljudska prava neotuđivi deo čoveka i da pripadnost određenoj kategoriji vojske ne bi trebalo da utiče na ostvarivanje ljudskih prava.

Koncept „građanina u uniformi“ ne može samo da se odnosi na ročni sastav. Vojnici na služenju vojnog roka nose oružje jer je to sastavni deo obavezne vojne službe, dok se profesionalni vojnik dobrovoljno priključuje vojsci. Sama činjenica da ste dobrovoljno došli u vojsku ne treba da znači da se odričete ljudskih prava, što je potvrdio Evropski sud za ljudska prava, 1999. godine.⁷ Ipak, povremeno su neophodne posebne mere kako bi se zaštitile određene grupe unutar oružanih snaga, kao što su pripadnici vojske mlađi od 18 godina.

Metodologija

Postoji veliki broj izazova kada proučavate ljudska prava pripadnika oružanih snaga iz različitih zemalja. Kao prvo, velika se pažnja posvećuje Pravu ljudskih prava, što nije slučaj kada su u pitanju ljudska prava pripadnika oružanih snaga, osim kada govorimo o prethodnim radovima DCAF-a i ODIHR-a. Iako ima odličnih studija o određenim pravnim sistemima i posebnim aspektima vezanim za ovu temu, ne postoji dovoljno sveobuhvatnih studija i analiza nacionalnih praksi.⁸ Problem je i raskorak između zakonskih odredbi i njihove primene. Norme i standardi iz ustava i zakona jedne zemlje se ne poštuju uvek u stvarnom životu. Upravo iz ovog razloga, tokom pisanja zbornika, istraživanje je obuhvatilo sledeće korake:

⁷ Peter Rowe, *The Impact of Human Rights Law on Armed Forces*, (Uticaj prava ljudskih prava na oružane snage), Kembriđ, Cambridge University Press, 2006, str. 9-23; *Evropski sud za ljudska prava, Lustig-Prean i Beckett protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 27. 09. 1999, *Izveštaji Evropskog suda za ljudska prava*, tom 29, 2000, str. 548.

⁸ *Ibid.*, Rowe; Georg Nolte (ed.), *European Military Law Systems* (Evropski sistemi vojnog prava), (Berlin: De Gruyter Recht, 2003); i Ghébalí i Lambert, op. cit., napomena 1.

Pregled priručnika iz 2008. godine

Kvalitativni pregled originalnog *Priručnika o ljudskim pravima i osnovnim slobodama pripadnika oružanih snaga* DCAF-a i ODIHR-a iz 2008. godine je pokazao koji delovi i podaci su naviše zastareli. Rezultati ovog pregleda su sakupljeni u jednom dokumentu koji je bio osnova za upitnik koji će uslediti.

Upitnik ODIHR-a i DCAF-a

Napravljen je upitnik kako bi se odredile promene od trenutka objavljivanja originalog priručnika. Svih 57 zemalja učesnica su dobile upitnik u februaru 2018. godine, a juna iste godine je stiglo 26 odgovora. Odgovori su služili kao kontekst za ilustraciju zakona, procedura, praksi i pružili su poredive podatke za svaku zemlju učesnicu koja je odgovorila. U slučaju zemalja koje imaju redovne oružane snage, a nisu odgovorile na upitnik, uspeli smo da opišemo deo njihovih politika i praksi ljudskih prava u oružanim snagama tako što smo koristili informacije iz javno dostupnih izvora, NVO, medija i akademskih institucija.

Tabela 1.2 pokazuje da nisu sve zemlje učesnice odgovorile na upitnik, dok neke nemaju redovne oružane snage. U slučaju zemalja koje imaju redovne oružane snage, a nisu odgovorile na upitnik, uspeli smo da opišemo deo njihovih politika i praksi ljudskih prava u oružanim snagama tako što smo koristili informacije iz javno dostupnih izvora, NVO, medija i akademskih institucija.

Tabela 1.2: Upitnik o ljudskim pravima pripadnika oružanih snaga zemalja učesnica OEBS-a

U cilju prikupljanja detaljnih informacija, ODIHR i DCAF su poslali upitnik delegacijama svih 57 zemalja učesnica februara 2018. godine.

Ovaj upitnik sadrži 74 pitanja kojima smo pokušali da upotpunimo sadašnja znanja i dobijemo korisne primere za svako poglavlje zbornika.

Dobili smo veliki broj odgovora iz sledećih zemalja (25):

Albanije, Austrije, Azerbejdžana, Bosne i Hercegovine, Kipra, Republike Češke, Danske, Estonije, Finske, Nemačke, Grčke, Irske, Italije, Letonije, Litvanije, Malte, Crne Gore, Norveške, Poljske, Rumunije, Slovačke, Slovenije, Švedske, Švajcarske i Ujedinjenog Kraljevstva.

Lihtenštajn je poslao diplomatsku notu da nas obavesti da nema redovne oružane snage.

Sledeće zemlje nisu odgovorile na upitnik (31):

Jermenija, Belorusija, Belgija, Bugarska, Kanada, Hrvatska, Francuska, Gruzija, Mađarska, Kazahstan, Kirgistan, Luksemburg, Moldavija, Mongolija, Holandija, Severna Makedonija, Portugalija, Rusija, Srbija, Španija, Tadžikistan, Turska, Turkmenistan, Ukrajina, SAD i Uzbekistan, kao i Andora, Vatikan, Island, Monako i San Marino, pet država koje nemaju redovne oružane snage.

Autorska prava

Svako poglavlje napisali su priznati stručnjaci za datu temu. Koristeći informacije iz upitnika svaki autor je ažurirao prethodnu verziju određenog poglavlja ili, kao što je to bio slučaj u nekoliko poglavlja, ponovo napisao celo poglavlje u cilju pružanja što tačnijeg prikaza trenutnog stanja širom regiona OEBS-a.

Stručna revizija

Nacrti svakog poglavlja zatim su prošli detaljnu reviziju od strane stručnjaka za ljudska prava pripadnika oružanih snaga koji su predlagali izmene za svako poglavlje kako bi ideje i zaključci bili verodostojni. ODIHR i DCAF su uradili i internu reviziju.

DEO I

— **Regulatorni
OKVIR**

OEBS smatra norme i aktivnosti u cilju promovisanja demokratije, ljudskih prava i vladavine prava, poznate pod nazivom ljudska dimenzija, najvažnijim aspektom bezbednosti. Ljudska dimenzija čini deo OEBS-ovog sveobuhvatnog koncepta bezbednosti koji takođe pokriva političko-vojnu, ekonomsku, kao i dimenziju zaštite životne sredine. Ovaj termin *ljudska dimenzija* znači da norme OEBS-a u ovoj oblasti pokrivaju širu oblast od prava ljudskih prava. Ovo poglavlje se bavi prirodom i domenom obaveza ljudske dimenzije OEBS-a iz oblasti ljudskih prava i razmatra aspekte ljudskih prava na osnovu višedimenzionalnog OEBS-ovog Kodeksa ponašanja u političko-vojnim aspektima bezbednosti.

Priroda i status OEBS-ovih obaveza po pitanju ljudskih prava

Obaveza poštovanja ljudskih prava sastavni je deo OEBS-ovog sveobuhvatnog pristupa bezbednosti od samog početka. U Helsinškom aktu iz 1975. godine države učesnice su se složile da je jedan od vodećih principa njihovih odnosa da

„promovišu i podrže delotvorno ostvarivanje građanskih, političkih, ekonomskih, društvenih, kulturnih i drugih prava i sloboda koja proizilaze iz prirodnog dostojanstva ljudi i preko su potrebna za njihov u važnosti za slobodni i potpuni razvoj.”⁹

Ova obaveza je ponovo potvrđena u još nekoliko navrata, uključujući Madrid (1983), Beč (1989), Moskvu (1991) i Astanu (2010).

OEBS-ova obaveza poštovanja ljudskih prava je politički obavezujuća za sve države učesnice uključujući nove članice koje su samim pridruživanjem OEBS-u prihvatile *acquis*. Ovo poglavlje predstavlja glavne oblasti koje su pokrivene ovim obavezama dok se sledeće poglavlje detaljnije bavi najvažnijim pojedinačnim obavezama.

Politički obavezujuća priroda ovih obaveza podrazumeva da su, za razliku od sporazuma o ljudskim pravima, ona odmah operativna (s obzirom na to da ustavno odobrenje nije neophodno) i to u potpunosti (tj. bezrezervno). Ona ipak nisu zakonski obavezujuća na sudu. OEBS-ove obaveze su više od obične izjave spremnosti ili dobre namere; one su, zapravo, političko obećanje da će se ponašati u skladu sa ovim standardima. Ona mogu da, ukoliko su u skladu sa opštim praksama države i njenim zakonskim obavezama da budu izvor običajnog prava.

Države učesnice su se u Kopenhagenu 1990. godine, obavezale da će da omogućiti delotvorna pravna sredstva u slučaju zloupotrebe ljudskih prava, kao i procese podnošenja pritužbi. Pravna sredstva omogućavaju pripadnicima oružanih snaga da na praktičan način

⁹ OEBS, *Helsinški završni akt*, Helsinki, 1. 08. 1975, Član 1(a) VII, <https://www.osce.org/helsinki-final-act>.

sprovedu obaveze država koje moraju da se pridržavaju normi ljudskih prava. Pravno sredstvo je uspešno ukoliko omogućava postojanje nezavisne istrage u slučaju navodnog kršenja ljudskih prava i nepristrasne odluke po pitanju da li je do tog kršenja došlo i ukoliko dovodi do pravnog zadovoljenja za navodnu žrtvu. Tabela 2.1 prikazuje neke od glavnih osobina uspešnih pravnih sredstava u slučaju kršenja ljudskih prava iz Kopenhagenskog dokumenta (1990).

U slučaju da ne postoji pravno sredstvo ili je nedovoljno efikasno na državnom nivou, postoje načini za pokretanje pojedinačnih žalbenih mehanizama na međunarodnom nivou. OEBS-ove obaveze iz ljudskih prava, same po sebi, ne obezbeđuju žalbene mehanizme. Oni su, ipak, dostupni na osnovu različitih OUN i regionalnih sporazuma o ljudskim pravima u kojima su države učesnice OEBS-a strane potpisnice. O ovim sporazumima ćemo govoriti u Poglavlju 3: *Međunarodno pravo ljudskih prava*.

Zemlje učesnice OEBS-a su se složile da svako ograničavanje ljudskih prava mora da bude u skladu sa zakonom i drugim međunarodnim obavezama (Kopenhagen, 1990). Kao što međunarodni sporazumi o ljudskim pravima nalažu, ograničavanje ljudskih prava treba da bude izuzetak, da se primenjuje dosledno i srazmerno i u skladu sa zakonom.

OEBS-ovi mehanizmi kontrole i primene

Zemlje učesnice OEBS-a dosledno potvrđuju da je zaštita ljudskih prava stub međunarodnog poretka i zato njihovo priznavanje nije isključivo unutrašnja obaveza pojedinačnih država. Države su odgovorne prema svojim građanima i jedna prema drugoj pošto su se obavezale da će sprovesti svoje obaveze. U Moskvi (1991) države učesnice su još jednom čvrsto i nepovratno potvrdile da sve što potpada pod ljudsku dimenziju, onako kako to OEBS formuliše, „direktna je i zakonska nadležnost samih država učesnica“.

Različita tela OEBS-a uključena su u kontrolu primene obaveza iz oblasti ljudske dimenzije, kao na primer ODIHR i OEBS-ov predstavnik za slobodu medija. Zemlje učesnice su odgovorne za sprovođenje svojih obaveza, ali moraju biti uključene u kontrolu primene od strane drugih zemalja učesnica.

Ključne obaveze OEBS-a

Države učesnice su se složile oko velikog broja obavezujućih obaveza koje se odnose na ljudska prava. Ove obaveze se odnose i primenjuju na sve, uključujući i pripadnike oružanih snaga.

Tabela 2.1: Obaveze OEBS-a iz oblasti ljudskih prava¹⁰

Pravo	Obaveza OEBS-a	Poglavlje
Pravo na pravno sredstvo	Zemlje učesnice treba da obezbede da su pravna sredstva, kao i informacije o njima, dostupne svima onima koji tvrde da su prekršena njihova ljudska prava i osnovne slobode. (Beč, 1989) Zemlje učesnice donose odluku o pristupanju regionalnim ili globalnim međunarodnim konvencijama ljudskih prava, kao što su Evropska konvencija o ljudskim pravima ili Opcioni protokol međunarodne konvencije o građanskim i političkim pravima, koje obezbeđuju procedure za rad međunarodnih tela. (Kopenhagen, 1990)	Poglavlja 3 i 4
Pravo na ravnopravno učešće u političkom i javnom životu	Države učesnice će u skladu sa tim da poštuju prava svojih građana i da im omoguće da uzmu učešće u upravljanju svojom zemljom, bilo da je to direktno ili preko predstavnika kojeg su oni slobodno izabrali na izborima. Zemlje učesnice [...] poštuju pravo građana da budu predstavnici u političkim ili javnim organima, pojedinačno ili kao predstavnici političkih stranaka ili organizacija bez diskriminacije. (Kopenhagen, 1990)	Poglavlje 5
Pravo na slobodu udruživanja	Zemlje učesnice prihvataju da svaki pojedinac, bez diskriminacije, ima pravo na [...] slobodu udruživanja i mirno okupljanje. (Pariz, 1990)	Poglavlja 5 i 7
Pravo na slobodu izražavanja	Zemlje učesnice će obezbediti [...] da svi imaju pravo na slobodu izražavanja uključujući i pravo na komunikaciju. Ovo pravo se odnosi na slobodu mišljenja, primanja i davanja informacija i ideja bez mešanja državnih organa i bez ograničenja. (Kopenhagen, 1990) Naglašavamo važnost [...] slobodnog protoka informacija, kao i javnog pristupa informacijama. (Istanbul, 1999) Cenimo važnu ulogu koju ima civilno društvo i slobodni mediji i njihovu pomoć kod obezbeđivanja poštovanje ljudskih prava u potpunosti. (Astana, 2010)	Poglavlje 6

¹⁰ Obaveze ljudske dimenzije OEBS-a, tom 1: *tematska kompilacija*, Varšava, ODIHR, 2011), 3.izdanje, <https://www.osce.org/odihr/76894>; Ministarski savet OEBS-a, odluka broj 3/13, Sloboda misli, savesti, veroispovesti ili uverenja, Kijev, 6. 12. 2013, <https://www.osce.org/mc/109339>; i Ministarski savet OEBS-a, odluka broj 4/18, Sprečavanje i borba protiv nasilja nad ženama, 7. 12. 2018, <https://www.osce.org/leadership/406019>.

Pravo	Obaveza OEBS-a	Poglavlje
Pravo na mišljenje, savest i veroispovest ili uverenje	<p>Države učesnice [...] se slažu da je potrebno preduzimanje neophodnih mera kako bi se obezbedila sloboda pojedinaca na veroispovest ili uverenje, bilo da to čine sami ili u zajednici sa drugima; ponašanje u skladu sa verom i onako kako im njihova savest nalaže. (Madrid, 1983)</p> <p>Ministarski savet apeluje na zemlje učesnice da [...] obezbede pravo svim pojedincima na veroispovest [...] i da praktikuju svoju religiju ili veru putem učenja, prakse, obožavanja ili poštovanja, uključujući i transparentne i nediskriminatorne zakone, pravne odredbe, prakse i politike, kao i da se uzdrže od postavljanja ograničenja koja nisu u skladu sa obavezama OEBS-a i međunarodnim obavezama, a koje se odnose na praktikovanje religije ili vere od strane pojedinaca i verskih zajednica. (Kijev, 2013)</p>	Poglavlje 9
Pravo na nacionalni, kulturni i jezički identitet	<p>Zemlje učesnice štite i stvaraju uslove za promovisanje etničkog, kulturnog, jezičkog i verskog identiteta nacionalnih manjina na svojoj teritoriji. (Beč, 1989)</p> <p>Nacionalne manjine imaju prava da [...] neometano koriste maternji jezik, kako privatno, tako i u javnosti. (Kopenhagen, 1990)</p> <p>Mi potvrđujemo da nam je obaveza da obezbedimo postojanje zakona i politika koje u potpunosti poštuju prava pripadnika nacionalnih manjina. (Istanbul, 1999)</p>	Poglavlje 10

Pravo	Obaveza OEBS-a	Poglavlje
Pravo na rodnu ravnopravnost	<p>Države učesnice se obavezuju da će ukloniti sve oblike diskriminacije žena, kao i okončati nasilje nad ženama i decom, seksualno iskorišćavanje i sve oblike trgovine ljudskim bićima. (Istanbul, 1999)</p> <p>Države učesnice prepoznaju da su znanja, veštine i iskustvo i žena, i muškaraca neophodni za mir, održivu demokratiju, ekonomski razvoj, a samim tim i bezbednost i stabilnost regiona OEBS-a. (Ljubljana, 2005)</p> <p>Ministarski savet [...] apeluje na sve države učesnice da [...] razmotre preduzimanje mera kako bi stvorile jednake mogućnosti u službama bezbednosti, uključujući oružane snage [...], u cilju uravnoteženog procesa regrutacije, zadržavanja u službi i unapređivanja muškaraca i žena. (Atina, 2009)</p>	Poglavlje 11
Pravo na jednakost i nediskriminaciju	<p>Države učesnice će obezbediti poštovanje ljudskih prava i osnovnih sloboda svim svojim građanima koji su pod njihovom upravom, bez obzira na njihovu rasu, boju kože, pol, jezik, veru, politička ili neka druga mišljenja, nacionalno ili socijalno poreklo, imovinu, rođenje i drugo.</p> <p>Države učesnice će obezbediti da svaki pojedinac koji ostvaruje ovo pravo, iskaže nameru ili zatraži da ima ova prava i slobode, ili bilo koji član njegove, ili njene porodice, ne bude posledično diskriminisan na bilo koji način. (Beč, 1990)</p> <p>Svi ljudi su jednaki pred zakonom i uživaju jednaku pravnu zaštitu bez diskriminacije. U vezi sa tim zakon zabranjuje bilo koji oblik diskriminacije i garantuje svim ljudima ravnopravnu i delotvornu zaštitu protiv diskriminacije po bilo kom osnovu. [...]</p> <p>Mere odstupanja od ovih obaveza su ograničene i mogu da se sprovedu samo u vanrednim situacijama [...], ali ne i mere koje bi diskriminisale samo na osnovu rase, boje kože, pola, jezika, vere, socijalnog porekla ili pripadnosti manjinama. (Kopenhagen, 1990)</p>	Poglavlja 9, 10, 11 i 12

Pravo	Obaveza OEBS-a	Poglavlje
Pravo na privatnost	Države učesnice potvrđuju pravo na zaštitu privatnog i porodičnog života, ličnosti, pisane i elektronske komunikacije. Kako bi se izbeglo bilo kakvo neadekvatano ili proizvoljno mešanje države u život pojedinaca, što bi moglo da nanese štetu demokratskom društvu, uživanje ovog prava može da bude ograničeno jedino ukoliko to zakon propisuje, dosledno i u skladu sa međunarodno priznatim standardima poštovanja ljudskih prava. (Moskva, 1991)	Poglavlje 12
Pravo na život	Želimo da naglasimo da svako ima pravo na život, slobodu i bezbednost, da se niko neće držati i smatrati robom, niti biti izložen bilo kakvom obliku torture ili surovom, neljudskom ili ponižavajućem kažnjavanju ili postupanju. (Helsinki, 2008)	Poglavlje 14
Pravo na zaštitu od torture, neljudskog i ponižavajućeg kažnjavanja ili postupanja	Države učesnice najstrože osuđuju sve oblike torture kao jedan od najočiglednijih oblika kršenja ljudskih prava i dostojanstva. One su se obavezale da će težiti da ga iskorene. (Budimpešta, 1994)	Poglavlje 14
Pravo na obrazovanje iz oblasti ljudskih prava	<p>Obrazovanje iz oblasti ljudskih prava je od suštinske važnosti i stoga je neophodno kako bi građani ['zemalja učesnica'] bili upućeni u ljudska prava i osnovne slobode. (Moskva, 1991)</p> <p>Zemlje učesnice daju podršku telima nadležnim za obrazovanje da naprave nastavni program i kurseve za polaznike vojnih škola koji će se baviti ljudskim pravima [...] (Moskva, 1991)</p> <p>Ministarski savet apeluje na zemlje učesnice da [...] preduzmu odgovarajuće aktivnosti, uključujući i kampanje za podizanje svesti i izgradnju kapaciteta oružanih snaga [...] po pitanju sprečavanja i borbe protiv svih oblika nasilja prema ženama i devojčicama. (Milan, 2018)</p>	Poglavlje 16
Zabrana proizvoljnog hapšenja i suđenja	Niko ne sme da bude lišen slobode osim za prekršaje i postupke koji su propisani zakonom. (Moskva, 1991)	Poglavlje 18
Pravo na fer i pravično suđenje	Zemlje učesnice [...] su dužne da obezbede [...] pravo na pravično i javno suđenje pred nezavisnim i nepristrasnim sudom u razumnom roku. (Beč, 1989)	Poglavlje 18

Kao dodatak ovim opštim obavezama vezanim za ljudska prava, zemlje učesnice imaju tri posebne obaveze koje se odnose na ljudska prava pripadnika oružanih snaga. Kao prvo, zemlje učesnice se zalažu za razmatranje uvođenja alternativa obaveznom služenju vojnog roka (Kopenhagen, 1990. godine i Budimpešta, 1994. godine; videti u Poglavlju 8: *Prigovor savesti na vojnu službu*). Kao drugo, države učesnice su se složile da ukoliko se radi o donjoj starosnoj granici za regrutaciju pripadnika oružanih snaga, trebalo bi da se drže OUN-ove Konvencije o pravima deteta, ako to već ne čine (Kopenhagen, 1990). Države imaju obavezu i da kontrolišu da li su njihove prakse regrutacije ili obaveznog služenja vojnog roka za pripadnike oružanih snaga u skladu sa obavezama koje proističu iz ljudskih prava (Budimpešta, 1994). Kao treće, države su se obavezale da obezbede pravnu zaštitu ljudskih prava pripadnika oružanih snaga. Ona su u potpunosti iskazana u OEBS-ovom *Kodeksu ponašanja u političko-vojnim aspektima bezbednosti* (Budimpešta, 1994).

OEBS-ov Kodeks ponašanja u političko-vojnim aspektima bezbednosti (ključni delovi)

OEBS-ov *Kodeks ponašanja u političko-vojnim aspektima bezbednosti* usvojen je na Forumu za bezbednosnu saradnju u Budimpešti, 3. decembra 1994. godine.¹¹ Stupio je na snagu kao političko obavezujući dokument 1. januara 1995. godine. Kodeks ponašanja je bio prvi multilateralni instrument koji se odnosio na oružane snage na domaćem i međunarodnom nivou. Kodeks se zasnivao na činjenici da je demokratska kontrola oružanih snaga „neraskidivi deo stabilnosti i bezbednosti i važan izraz demokratije“ (paragraf 20). On usvaja inovativni pristup koji premošćuje ljudsku i vojnu dimenziju bezbednosti. Štaviše, ovaj Kodeks se primenjuje na vojsku i sistem odbrane kako u miru tako i u vreme sukoba i kao takav je odraz ograničenja koje prihvataju zemalja učesnica u oblastima koje su one tradicionalno posmatrale kao samo svoje.

Kodeks ponašanja počiva na četiri ključna principa, a to su: prednost ustavnih civilnih vlasti nad vojnim (paragrafi: 21-26), prihvatanje međunarodnog humanitarnog prava (engl. IHL) (paragrafi: 29,30,31,34,35), poštovanje ljudskih prava pripadnika oružanih snaga (paragrafi: 23, 27,28 32, 33) i ograničenje unutrašnje upotrebe oružanih snaga svake države u skladu sa zakonom i uz poštovanje mirnog i zakonitog ostvarivanja ljudskih prava (paragrafi: 36,37).

Iz ovoga možemo da vidimo da Kodeks ponašanja pristupa ljudskim pravima dvostruko. Kao prvo, države učesnice moraju da osiguraju da njihove oružane snage poštuju ljudska prava civila i da se ponašaju u skladu sa IHL-om. Na primer, moraju da vode računa da ne dodje do nanošenja povreda civilima, kao i da upotreba sile bude srazmerna. Pojedinačni pripadnici vojske moraju da budu odgovorni za bilo koje kršenje međunarodnog prava. Isto tako države moraju da zaštite i ljudska prava samih pripadnika oružanih snaga. Ovo znači da moraju da postoje nacionalni zakoni kojima se uspostavljaju delotvorne procedure koje štite njihova prava ili kroz rad sudova, ili kroz rad nezavisnih institucija kao što je ombudsman za vojsku.

¹¹ OEBS, *Kodeks ponašanja u političko-vojnim aspektima bezbednosti*, op. cit., napomena 1.

Zemlje učesnice OEBS-a su se dogovorile da će razmenjivati informacije po pitanju primene Kodeksa ponašanja u vidu upitnika koji se podnosi 15. aprila svake godine. Od 2009. godine zemlje učesnice OEBS-a mogu dobrovoljno da podnesu izveštaj o primeni Rezolucije Saveta bezbednosti OUN 1325 „Žene, mir i bezbednost“ (engl. UNSCR 1325) putem godišnje razmene informacija o primeni Kodeksa ponašanja na Forumu za bezbednosnu saradnju (engl. FSC). FSC je 2011. godine ponudio smernice u vidu predloga pitanja o ženama, miru i bezbednosti.¹²

Tabela 2.2: OEBS-ov Kodeks ponašanja – ključne odlike ljudskih prava¹³

- Rekrutacija ili poziv lica u službu mora da bude dosledna njihovim obavezama, u smislu poštovanja ljudskih prava (paragraf 27).
- Domaće zakonodavstvo mora da sadrži odredbe o ljudskim pravima pripadnika oružanih snaga (paragraf 28).
- Svaka država članica će da omogući pripadnicima oružanih snaga da budu u mogućnosti da uživaju svoja ljudskih prava, kao zakonom usklađene i administrativne postupke kako bi se ona zaštitila. (paragrafi 32 i 33).

Dužnost oružanih snaga da poštuju prava

- Oružane snage su politički neutralne (paragraf 23).
- Države imaju obavezu da podele informacije i obrazuju pripadnike oružanih snaga iz oblasti IHL-a u ratu (paragrafi 29 i 30).
- Pripadnici oružanih snaga mogu da budu pojedinačno odgovorni za kršenje IHL-a.
- Oružane snage se u miru i ratu, rukovode, popunjavaju, obučavaju i opremaju u skladu sa odredbama međunarodnog prava (paragraf 34).
- Pribegavanje sili u cilju održavanja unutrašnje bezbednosti mora da bude srazmerno potrebama za primenu. Oružane snage moraju da preduzmu dužnu brigu kako bi sprečile povrede civila ili uništavanje imovine u njihovom vlasništvu (paragraf 36).
- Upotreba oružanih snaga ne može da ograniči mirno i zakonsko ostvarivanje ljudskih i građanskih prava civila niti da ih liši njihovog nacionalnog, verskog, kulturnog, jezičkog ili etničkog identiteta (paragraf 37).

Odredbe Kodeksa ponašanja koje se tiču ljudskih prava su sažeto prikazane u tabeli 2.2. Kao što možemo da vidimo iz paragrafa 23 (o političkoj neutralnosti) i paragrafa 32 (o obezbeđivanju ljudskih prava i osnovnih sloboda pripadnika snaga, kao što je navedeno u dokumentima

¹² OEBS, Forum za bezbednosnu saradnju, odluka broj 5/11, Smernice za upitnik o OEBS-ovom Kodeksu ponašanja u političko-vojnim aspektima bezbednosti, 13. 07. 2011, <https://www.osce.org/fsc/80988>.

¹³ OEBS, *Kodeks u političko-vojnim aspektima bezbednosti*, op. cit., napomena 1, delovi VII i VIII.

OEBS-a i međunarodnom pravu i „u skladu sa odgovarajućim ustavnim i sa zakonom usklađenim odredbama i zahtevima službe“), Kodeks prihvata pristup „građanin u uniformi“ i jasno ističe da prava pojedinačnih pripadnika ne prestaju da važe kada uđu u kasarnu.

Dodatna literatura

Victor-Yves Ghébal, *The OSCE Code of Conduct on Politico-Military Aspects of Security (Kodeks ponašanja u političko-vojnim aspektima bezbednosti OEBS-a)*, DCAF, Ženeva, 2003), <https://www.dcaf.ch/osce-code-conduct-politico-military-aspects-security>.

ODIHR, *Analysis of the Reporting on Human Rights of Armed Forces Personnel under the 2014 Information Exchange on the Code of Conduct on Politico-Military Aspects of Security* („Analiza Izveštaja o ljudskim pravima pripadnika oružanih snaga pod odredbom o razmeni informacija o Kodeksu ponašanja u političko-vojnim aspektima bezbednosti iz 2014. godine“), 29. 10. 2014, <https://www.osce.org/odihr/126150>.

Poglavlje 3: Međunarodno pravo ljudskih prava

Uvod: Glavna pitanja

Međunarodno pravo ljudskih prava je proisteklo iz *Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima* (engl. UDHR), koju je usvojila Generalna skupština OUN-a 1948. godine.¹⁴ Zajedno sa *Poveljom OUN-a* iz 1945. godine¹⁵, UDHR je postavila temelje savremenog međunarodnog prava ljudskih prava. Ključni principi UDHR-a su kasnije prošireni i postali su pravno obavezujući sadržaj ICCPR-a i ICESCR-a usvojenih 1966. godine.¹⁶

Kao dodatak gore navedenom, treba spomenuti da se određeni sporazumi, koji su usvojeni pod pokroviteljstvom OUN-a, bave određenim pitanjima ljudskih prava ili pravima određenih kategorija pojedinaca, tako da imamo konvencije koje štite prava dece,¹⁷ radnika migranata¹⁸ i osoba sa invaliditetom.¹⁹ Postoje takođe konvencije protiv rasne diskriminacije,²⁰ diskriminacije žena,²¹ torture²² i prisilnog nestanka.²³ Danas postoji veoma veliki broj međunarodnih i regionalnih sporazuma, uključujući *Evropsku konvenciju o ljudskim pravima i osnovnim slobodama* (engl. ECHR).²⁴ Postojeći sporazumi o ljudskim pravima su dopunjeni

-
- 14** Generalna skupština OUN-a, *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima* („Universal Declaration of Human Rights“ (UDHR)), 10. 12. 1948, 217 A (III).
  - 15** *Povelja Ujedinjenih nacija*, („Charter of the United Nations“), 26. 06. 1945. (stupila na snagu 24. 10. 1945.), 1 UNTS XVI, posebno Preambula, 1(3), 55 i 56.
  - 16** Generalna skupština OUN-a, *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima* („International Covenant on Civil and Political Rights“ (ICCPR)), 16. 12. 1966. godine (stupio na snagu 23. 03. 1976. godine), OUN, Sporazumi, tom 999, strana 171; Generalna skupština OUN-a, *Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima* („International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights“ (ICESCR)), 16. 12. 1966. godine (stupio na snagu 3. 01. 1976. godine), OUN, Sporazumi, tom 993, str. 3.
  - 17** Generalna skupština OUN-a, *Konvencija o pravima deteta* („Convention on the Rights of the Child“ (CRC)), 20. 11. 1990. godine (stupila na snagu 2. 09. 1990. godine), OUN, Sporazumi, tom 1577, str. 3.
  - 18** Generalna skupština OUN-a, *Međunarodna konvencija o zaštiti prava svih radnika migranata i članova njihovih porodica* („International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families“), 18. 12. 1990. godine, OUN, Sporazumi, tom 2220, str. 3.
  - 19** Generalna skupština OUN-a, *Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom*, („Convention on the Rights of Persons with Disabilities“), 13. 12. 2006. godine (stupila na snagu 3. 05. 2008. godine), OUN, Sporazumi, tom 2515, str. 3.
  - 20** Generalna skupština OUN-a, *Međunarodna konvencija o eliminisanju svih oblika rasne diskriminacije* („International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination“ (ICERD)), 21. 12. 1965. godine (stupila na snagu 4. 01. 1969. godine), OUN, Sporazumi, tom 993, str. 3.
  - 21** Generalna skupština OUN-a, *Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena* („Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women“ (CEDAW)), 18. 12. 1979. godine (stupila na snagu 3. 09. 1981. godine), OUN, Sporazumi, tom 1249, str.13.
  - 22** Generalna skupština OUN-a, *Konvencija protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih ka- zni ili postupanja*, („Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment“ (CAT)), 10. 12.1984. godine (stupila na snagu 26. 06. 1987. godine), OUN, Sporazumi, tom 1465, str. 85.
  - 23** Generalna skupština OUN-a, *Međunarodna konvencija o zaštiti svih lica od prisilnih nestanaka*, („International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance“), 20. 12. 2006. godine (stupila na snagu 23. 12. 2010. godine), OUN, Sporazumi, tom 2716, str.3.
  - 24** Savet Evrope, *Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda*, („European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms“ (ECHR)), 4. 11. 1950, ETS broj 5 (stupila na snagu 3. 09. 1953. godine).

velikim brojem deklaracija, principa, smernica i preporuka koje su objavile organizacije UN-a,²⁵ Saveta Evrope²⁶ kao i proistekle iz ljudska dimenzija OEBS-ovih obaveza.²⁷

Međunarodna organizacija rada, MOR (engl. ILO), specijalizovana agencija OUN-a, izdala je veliki broj pravila o regulisanju radnih odnosa, uključujući osam „ključnih“ MOR-ovih konvencija o prinudnom radu,²⁸ minimalnoj starosti,²⁹ najgorim oblicima dečjeg rada,³⁰ jednakim nadoknadama³¹, diskriminaciji,³² pravu na kolektivno pregovaranje³³ i pravu na udruživanje i organizovanje.³⁴

Na osnovu Deklaracije MOR-a o osnovnim načelima i pravima na radu i njenoj primeni i praćenju iz 1998. godine, sve države članice MOR-a „u obavezi su, a ona proističe iz samog članstva u ovoj organizaciji, da poštuju, promovišu i sprovode u dobroj veri i u skladu sa Ustavom četiri kategorije načela i prava na radu“ iako nisu ratifikovale osam ključnih konvencija MOR-a na koje se one odnose.³⁵

25 Generalna skupština OUN-a, *Standardna minimalna pravila za postupanje sa zatvorenicima*, („Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners“), Rezolucija 70/175, 17. 12. 2015; Kancelarija visokog komesara za ljudska prava OUN-a (engl. OHCHR), *Preporučeni principi i smernice za pitanja ljudskih prava i trgovine ljudima* („Recommended Principles and Guidelines on Human Rights and Human Trafficking“), OUN dokument E/2002/68/Add.1, 20. 05. 2002.

26 Savet Evrope, Preporuka CM/Rec (2010) Komiteta ministara za ljudska prava pripadnika oružanih snaga, 24. 02. 2010, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805cf8ef.

27 OEBS-ove obaveze ljudske dimenzije, napomena 10.

28 MOR, *Konvencija o prinudnom radu*, („Convention Concerning Forced or Compulsory Labour“), (broj 29), 28. 06. 1930. godine (stupila na snagu 1. 05. 1932. godine); ratifikovale su je 52 države učesnice OEBS-a (sve osim SAD-a i zemalja koje nisu članice MOR-a: Andora, Sveta stolica, Lihtenštajn i Monako); MOR, *Konvencija o ukidanju prinudnog rada* („Convention Concerning the Abolition of Forced Labour“), (broj 105), 25. 06. 1957. godine (stupila na snagu 17. 01. 1959. godine). Ratifikovale su je 53 države učesnice OEBS-a (sve osim Andore, Svete stolice, Lihtenštajna i Monaka, koje nisu članice MOR-a).

29 MOR, *Konvencija o minimalnim godinama starosti za zasnivanje radnog odnosa* („Convention Concerning Minimum Age for Admission to Employment“), (broj 138), 26. 06. 1973. godine (stupila na snagu 19. 06. 1976. godine). Ratifikovale su je 52 države učesnice OEBS-a (sve osim SAD-a i Andore, Svete stolice, Lihtenštajna i Monaka, koje nisu članice MOR-a).

30 MOR, *Konvencija o zabrani i hitnoj akciji za eliminisanje najgorih oblika dečjeg rada*, („Convention Concerning the Prohibition and Immediate Action for the Elimination of the Worst Forms of Child Labour“), (broj 182), 17. 06. 1999. godine (stupila na snagu 19. 11. 2000. godine). Ratifikovale su je 53 države učesnice OEBS-a (sve osim Andore, Svete stolice, Lihtenštajna i Monaka, koje nisu članice MOR-a).

31 MOR, *Konvencija o jednakim nadoknadama*, („Equal Remuneration Convention“), (broj 100), 29. 06. 1951. godine (stupila na snagu 23. 05. 1953. godine). Ratifikovale su je 52 države učesnice OEBS-a (sve osim SAD-a i Andore, Svete stolice, Lihtenštajna i Monaka, koje nisu članice MOR-a).

32 MOR, *Konvencija o diskriminaciji u oblasti zaposlenja i zanimanja*, („Convention Concerning Discrimination in Respect of Employment and Occupation“), (broj 111), 25. 06. 1958. godine (stupila na snagu 15. 06. 1960. godine). Ratifikovale su je 52 države učesnice OEBS-a (sve osim SAD-a i Andore, Svete stolice, Lihtenštajna i Monaka, koje nisu članice MOR-a).

33 MOR, *Konvencija o primeni principa prava organizovanja i kolektivnog pregovaranja* („Convention Concerning the Application of the Principles of the Right to Organise and to Bargain Collectively“), (broj 98), 1. 07. 1949. godine (stupila na snagu 18. 07. 1951. godine). Ratifikovale su je 52 države učesnice OEBS-a (sve osim SAD-a i Andore, Svete stolice, Lihtenštajna i Monaka, koje nisu članice MOR-a).

34 MOR, *Konvencija o slobodi udruživanja i zaštiti prava na organizovanje* („Convention Concerning Freedom of Association and Protection of the Right to Organise“), (broj 87), 9. 07. 1948. godine (stupila na snagu 4. 07. 1950. godine). Ratifikovale su je 52 države učesnice OEBS-a (sve osim SAD-a i Andore, Svete stolice, Lihtenštajna i Monaka, koje nisu članice MOR-a).

35 MOR, *Deklaracija o osnovnim principima i pravima na radu i njena primena i praćenje* („ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work and its Follow-up“), 18. 06. 1998.

- Te četiri kategorije su:
- 1) sloboda udruživanja i priznavanje prava na kolektivno pregovaranje;
- 2) iskorenjivanje svih oblika prisilnog ili obaveznog rada;
- 3) zabrana dečjeg rada;
- 4) eliminisanje diskriminacije po pitanju zapošljavanja i izbora zanimanja.

Obaveze koje proističu iz sporazuma OUN-a dalje se razrađuju kroz regionalne sisteme o ljudskim pravima. U praksi, glavni regionalni sistem za najveći broj država učesnica OEBS-a je onaj koji je uspostavljen ECHR-om. ECHR je ratifikovalo 47 zemalja i primenjuje se u svim, osim u deset zemalja učesnica OEBS-a.³⁶ Evropska socijalna povelja (engl. ESC) je pandan ECHR-u u oblasti ekonomskih i socijalnih prava. Originalna verzija Povelje je iz 1961. godine, a dopunjena je 1966. godine i obavezuje ukupno 45 država (sve osim 12 zemalja učesnica).³⁷

Međunarodno humanitarno pravo dopunjuje pravo o ljudskim pravima u vreme oružanih sukoba (poznato takođe kao pravo oružanog sukoba).³⁸ Glavni sporazumi koji se odnose na međunarodno pravo su Ženevske konvencije iz 1949,³⁹ uključujući Protokole iz 1977. godine.⁴⁰ Nekoliko drugih sporazuma isto tako govori o zaštiti ljudskih prava baveći se krivičnom odgovornošću pojedinca ili prevencijom ozbiljnih krivičnih dela i može da se primeni na pripadnike oružanih snaga. Ipak ovaj zbornik govori o ljudskim pravima pripadnika oružanih snaga, a ne toliko o njihovim dužnostima poštovanja ljudskih prava civila, pripadnika oružanih snaga drugih zemalja ili neprijateljskih boraca. IHL i međunarodno krivično pravo iz tog razloga ne spadaju u domen ove publikacije, osim u određenoj meri u delu koji se odnosi na komandnu odgovornost (vidi u Poglavlju 17: *Uloga komandanata i pojedinačna odgovornost*).

36 Države učesnice OEBS-a koje nisu potpisnice ECHR-a su: Belorusija, Kanada, Sveta stolica, Kazahstan, Kirgistan, Mongolija, Tadžekistan, Turkmenistan, SAD i Uzbekistan. O ratifikaciji od strane pojedinačnih država vidi *Tabelu potpisa i ratifikacija Sporazuma 005*, Savet Evrope, <https://www.coe.int/en/web/conventions/search-on-treaties/-/conventions/treaty/005/signatures>.

37 Savet Evrope, *Evropska socijalna povelja* („European Social Charter“), 18. 10. 1961. godine (stupila na snagu 26. 02. 1965. godine), ETS broj 35 i Evropska socijalna povelja (revidirana), 3. 05. 1996. godine (stupila na snagu 1. 07. 1999. godine), ETS broj 163. Države učesnice OEBS-a koje nisu potpisnice su iste kao u napomeni 34, kao i Lihtenštajn i Švajcarska, vidi *Tabelu potpisa i ratifikacija Sporazuma 035*, Saveta Evrope, <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/035/signatures>.

38 Dieter Fleck (ed.), *Priručnik o humanitarnom pravu u oružanim sukobima* („The Handbook of Humanitarian Law in Armed Conflicts“), Oxford, Oxford University Press, 1995. i Ingrid Detter, *Zakon rata* („The Law of War“), London, New York, Routledge, 3. izdanje, 2013.

39 Međunarodni komitet Crvenog krsta (engl. ICRC), *Ženevska konvencija o poboljšanju položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu* („Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field“), (Prva Ženevska konvencija), 12. 08. 1949, OUN, Sporazumi, tom 75, str. 31; *Ženevska konvencija o poboljšanju položaja ranjenih, bolesnika i brodolomnika pripadnika oružanih snaga na moru* („Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of Wounded, Sick and Shipwrecked Members of Armed Forces at Sea“), (Druga Ženevska konvencija), 12. 08. 1949, OUN, Sporazumi, tom 75, str. 85; *Ženevska konvencija o postupanju sa ratnim zarobljenicima* („Geneva Convention Relative to the Treatment of Prisoners of War“), (Treća Ženevska konvencija), 12. 08. 1949, OUN, Sporazumi, tom 75, str. 135 i *Ženevska konvencija o zaštiti građanskih lica za vreme rata* („Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War“), (Četvrta Ženevska konvencija), 12. 08. 1949, OUN, Sporazumi, tom 75, str. 287.

40 ICRC, *Dopunski protokol uz Ženevske konvencije od 12. 08. 1949, o zaštiti žrtava međunarodnog oružanog sukoba* (Protokol I), 8. 06. 1977, OUN, Sporazumi, tom 1125, str. 3 i *Dopunski protokol uz Ženevske konvencije od 12. 08. 1949, o zaštiti žrtava nemeđunarodnog oružanog sukoba* (Protokol II), 8. 06. 1977, OUN, Sporazumi, tom 1125, str. 609.

Ovo poglavlje govori o glavnim sporazumima o ljudskim pravima i objašnjava njihovu moguću primenu na pripadnike oružanih snaga, uvodeći pojam „građanin u uniformi“ za pripadnike oružanih snaga u skladu sa zakonom o ljudskim pravima. Istražuje se odnos između ovih sporazuma i nacionalnih zakona, kao i uslovi pod kojima ova prava mogu da budu ograničena međunarodnim pravom. I na kraju, ovo poglavlje govori o pitanjima zaštite od kršenja prava o ljudskim pravima.

Međunarodni standardi ljudskih prava

Ovaj pristup prema pripadnicima oružanih snaga kao „građanima u uniformi“ postoji odavno u mnogim nacionalnim pravnim sistemima. On je rezultat političkih promena koje određuju ulogu, oblik i funkcionisanje države u njenom direktnom odnosu prema pravima i odgovornostima svih građana (uključujući i pripadnike oružanih snaga) i zasniva se na demokratskim principima i vladavini zakona. Ako posmatramo pripadnike oružanih snaga kao „građane u uniformi“, moramo da imamo u vidu da oni imaju ista građanska, radna i ustavna prava kao i svi ostali građani, onoliko koliko je to u skladu sa životom u vojsci. Ovaj pristup je usvojio američki sudija Vrhovnog suda Earl Voren koji je rekao da „naši građani u uniformi ne bi trebalo da budu lišeni osnovnih prava samo zato što ne nose civilnu odeću.“⁴¹ Slično tome, Evropski sud za ljudska prava presudio je da „Član 10 [ECHR] ne prestaje da važi na ulazu u kasarnu“, prihvatajući da su određene restrikcije neophodne zbog vojne discipline „s obzirom na to da pravilno funkcionisanje vojske ne može da se zamisli bez pravila koja su uvedena kako ih njeni pripadnici ne bi prekršili.“⁴²

Prepoznajući da su pripadnici oružanih snaga građani u uniformi, prihvatamo činjenicu da vojska odražava društvo i građane jedne zemlje. Vojska ne može da bude izolovana od šireg društvenog, kulturnog ili pravnog poretka i čvrsto je utemeljena u društvu. Ovim takođe podržavamo njene operativne kapacitete tako što jačamo javnu i političku podršku za vojsku i njene institucije.

Savet bezbednosti OUN-a sve češće definiše nestabilnosti po pitanju ljudskih prava i terminologije u vezi sa njima.⁴³ Posebno se mandat koji se odnosi na stabilizaciju usredsređuje na pružanje pomoći političkim institucijama društava koja su uništena sukobom, u cilju ponovnog uspostavljanja kulture poštovanja ljudskih prava i vladavine prava. Vojske koje poznaju standarde ljudskih prava i imaju kulturu poštovanja ljudskih prava bolje su osposobljene da rade u složenim okolnostima koje današnje vreme nosi, kao i kada su angažovane u multilateranim operacijama.

⁴¹ Earl Warren, *Povelja o pravima i vojska* („The Bill of Rights and the Military“, *New York University Law Review*), tom 37, 1962, strane 181 i 188.

⁴² Evropski sud za ljudska prava, *Grigoriades protiv Grčke* (broj 24348/94), presuda Velikog veća od 25. 11. 1997, paragraf 45; Evropski sud za ljudska prava, *Rouz protiv Nemačke* (broj 51001/07), odluka od 14. 09. 2010 i Evropski sud za ljudska prava, *Jokšas protiv Litvanije* (broj 25330/07), presuda od 12.11. 2013, paragraf 70.

⁴³ Izveštaj Saveta bezbednosti, *Ljudska prava i Savet bezbednosti - razvojna uloga* („Human Rights and the Security Council – An Evolving Role“), 25. 01. 2016. https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/research_report_human_rights_january_2016.pdf.

Ono što je zajedničko svim modernim vojskama je pomeranje težišta modernog ratovanja sa ograničenog industrijalizovanog bojišta na produžene, neizvesne i urbanizovane sukobe. Od modernih vojski očekuje se da ostvare svoje ciljeve „među ljudima“ u operativnim vojnim arenama koji se savesno kontrolišu.⁴⁴ Moderne vojske moraju da ostvare svoje ciljeve na način koji ne utiče negativno na ljudska prava civila kako bi zadržali međunarodnu, nacionalnu i podršku stanovništva za datu misiju. Moderno ratovanje očekuje da vojske imaju osnovno i instiktivno poznavanje ljudskih prava koja mogu da budu iskorišćena kao nešto što osnažuje njihovu ulogu i dejstvo.

Pristup „građanin u uniformi“ čvrsto je utemeljen u međunarodnom pravu. Član 2 (1) ICCPR-a zahteva da države potpisnice poštuju i obezbede prava svih pojedinaca u svojim državama. Na sličan način Član 1 ECHR-a obavezuje države članice da „jemče svakome u svojoj nadležnosti prava i slobode određene u Delu I ove Konvencije“ [naglašeno], dok Član 14, kao i Protokol 12 Konvencije zabranjuje oblike diskriminacije po pitanju ostvarivanja prava i sloboda.

Evropski sud za ljudska prava prepoznao je ovaj pristup u predmetu *Engel protiv Holandije* (1976) kada je naglasio da se Konvencija podjednako primenjuje na pripadnike oružanih snaga kao i na civile.⁴⁵ U isto vreme Evropski sud prihvata mogućnost odstupanja od prava i sloboda pripadnika oružanih snaga u praksi naglašavajući „osobnosti vojničkog života i njegov uticaj na pojedinačne pripadnike oružanih snaga“.⁴⁶ U jednom skorijem predmetu, *Markin protiv Rusije* (2012), Veliko veće Evropskog suda skrenulo je pažnju na „poseban“ kontekst oružanih snaga, „poseban zato što je blisko povezan sa nacionalnom bezbednošću i shodno tome od suštinske je važnosti za državne vitalne interese.“⁴⁷

U Preporuci iz 2010. godine Komitet ministara Saveta Evrope potvrdio je primenu ECHR-a, zajedno sa drugim međunarodnim instrumentima koji se odnose na ljudska prava pripadnika oružanih snaga.⁴⁸

Osnovna pretpostavka da međunarodno pravo ljudskih prava štiti pripadnike oružanih snaga od suštinske je važnosti. Kao „građani u uniformi“, pripadnici oružanih snaga ostvaruju najvažnija građanska i politička prava (ICCPR i ECHR): pravo na slobodu izražavanja, pravo na poštovanje privatnog života, porodice i komunikacije, pravo mišljenja, veroispovesti i savesti i pravo na slobodu udruživanja. Ova prava se dalje razmatraju u odgovarajućim poglavljima ovog zbornika. Tabela 3.1 daje pregled ovih prava, kao i primere kako se ona odnose na pripadnike oružanih snaga.

44 Rupert Smith, *Upotreba sile: Umetnost ratovanja u modernom svetu* („*Utility of Force: The Art of War in the Modern World*“), London, New York, Allen Lane, 2005.

45 Evropski sud za ljudska prava, *Engel i drugi protiv Holandije* (broj 5100/71, 5101/71, 5102/71, 5354/72, 5370/72, presuda od 8. 06. 1976), paragraf 54.

46 *Ibid*

47 Evropski sud za ljudska prava, *Konstantin Markin protiv Rusije* (broj 30078/06, presuda Velikog veća od 22. 03. 2012), paragraf 134.

48 Savet Evrope, Preporuka CM/Rec(2010)4, *op. cit.*, napomena 26.

Pristup „građani u uniformi“ u sebi sadrži važno i suštinsko razumevanje položaja oružanih snaga u demokratiji pod vladavinom prava. Ohrabrivanje pripadnika oružanih snaga da sebe vide kao građane, na najpotpuniji mogući način, poboljšava poštovanje ljudskih prava, a što zauzvrat ojačava same vojne institucije, kao i viđenje njihovih članova i šire javnosti.

Tabela 3.1: Glavne obaveze iz sporazuma o ljudskim pravima i kako se one odnose na pripadnike oružanih snaga

Pravo	Pravni izvor	Primeri
Pravo na život	Član 3 UDHR-a (život, sloboda i bezbednost) Član 6 ICCPR-a Član 6 CRC-a ⁴⁹ Član 2 ECHR-a	Ekstremna zloupotreba vojnika na služenju vojnog roka; istraga o smrtnim slučajevima u vojsci, u toku vojne službe ili obuke koja nije nezavisna ili delotvorna.
Pravo na slobodu	Član 1 UDHR-a (sloboda i jednakost) Član 3 UDHR-a (život, sloboda i bezbednost) Član 9 ICCPR-a Član 5 ICERD-a Član 10 ICCPR-a Član 5 ECHR-a (daje spisak okolnosti pod kojima ova prava mogu da budu ograničena u slučaju da zakon tako propisuje)	Pritvor određen vojnim pravosudnim sistemom.

49 Primenjuje se na pripadnike snaga koji su mlađi od 18 godina (za više detalja o obavezama država po pitanju donje starosne granice za dobrovoljnu regrutaciju i odgovarajuće mere zaštite videti u Poglavlju 13: *Deca u oružanim snagama*).

Pravo	Pravni izvor	Primeri
Pravo na jednakost	<p>Preambula Povelje OUN-a</p> <p>Član 1 UDHR-a (sloboda i jednakost)</p> <p>Član 2 UDHR-a</p> <p>Član 6 UDHR-a (pravo na pravnu ličnost)</p> <p>Član 7 UDHR-a</p> <p>Član 3 ICCPR-a (ne navodi po kom osnovu može da dođe do diskriminacije)</p> <p>Član 14 ICCPR-a (jednaki pred sudovima i tribunalima)</p> <p>Član 3 ICESCR-a</p> <p>Član 2 CEDAW-a</p> <p>Član 15 CEDAW-a</p> <p>Član 2 ICERD-a</p> <p>Član 2 CRC-a</p> <p>Član 2 ILO C100 (jednaka nadoknada za rad)</p> <p>Članovi 2 i 3 ILO C111 (državne politike za promovisanje jednakosti pri zapošljavanju i odabiru zanimanja)</p> <p>Član 14 ECHR-a</p> <p>Član 27 ESC(R)-a</p> <p>Član E ESC(R)-a</p>	<p>Diskriminacija prema ženama, verskim i nacionalnim manjinama, kao i na osnovu rodnog identiteta ili seksualne orijentacije (na primer, otkaz nakon trudnoće ili nakon što se sazna nečija seksualna orijentacija, seksualno zlostavljanje, ograničenja za unapređenje žena ili njihovo angažovanje u borbenim zonama), jednakost pri zapošljavanju i odabiru zanimanja, kao i jednaka nadoknada za rad.</p>

Pravo	Pravni izvor	Primeri
Pravo na pravično suđenje, raspravu i pravni lek	<p>Član 6 UDHR-a (jednakost pred zakonom)</p> <p>Član 8 UDHR-a (delotvorni pravni lek)</p> <p>Član 10 UDHR-a (pravično i javno suđenje pred nezavisnim i nepristrasnim tribunalom)</p> <p>Član 11.1 UDHR-a (nevin dok se ne utvrdi krivica)</p> <p>Član 7 ECHR-a (odsustvo retroaktivnosti)</p> <p>Član 13 ECHR-a (delotvorni pravni lek)</p> <p>Član 14 ICCPR-a (jednakost pred sudovima i tribunalima; pruža minimalne garancije)</p> <p>Član 15 ICCPR-a (zabrana retroaktivne primene zakona)</p> <p>Član 5 ICERD-a</p> <p>Član 6 ICERD-a</p> <p>Član 12 CRC-a</p> <p>Član 6 ECHR-a (pravična i javna rasprava u razumnom roku)</p>	Vojni sud i vojni pravosudni sistem, kao i odgovarajuće sudske procedure.
Pravo na slobodu mišljenja, savesti, veroispovesti	<p>Član 18 UDHR-a</p> <p>Član 19 UDHR-a</p> <p>Član 18 ICCPR-a</p> <p>Član 5 ICERD-a</p> <p>Član 12 CRC-a (za one koji mogu da formiraju sopstveno mišljenje)</p> <p>Član 13 CRC-a</p> <p>Član 14 CRC-a</p> <p>Član 5 ICERD-a</p> <p>Član 9 ECHR-a</p> <p>Član 10 ECHR-a</p>	Pravo na prigovor savesti, ograničenja koja se odnose na praktikovanje vere (npr. odeće, dijetetskih zahteva, omogućavanja mesta i vremena za molitvu, pristupanje verskim zajednicama ili primoravanje pripadnika službe da promene veru).
Pravo da ne budete podvrgnuti surovom, neljudskom i ponižavajućem postupanju	<p>Član 2 CAT-a</p> <p>Član 12 UDHR-a</p> <p>Član 17 ICCPR-a (zabranjeni medicinski ili naučni eksperimenti bez pristanka)</p> <p>Član 8 ECHR-a</p>	Zloupotreba disciplinskih i neformalnih mera kažnjavanja i sankcija. Loše postupanje u oružanim snagama.

Pravo	Pravni izvor	Primeri
Pravo na slobodu mišljenja i izražavanja	Član 19 UDHR-a	Ograničenja pripadnicima oružanih snaga po pitanju dobijanja dozvola za davanje javnih izjava.
	Član 19 ICCPR-a	
	Član 13 CRC-a	
	Član 10 ECHR-a	
Pravo na mirno okupljanje i pravo na slobodu udruživanja	Član 20 UDHR-a	Učešće pripadnika službe na javnim okupljanjima, u radu sindikata, vojnih udruženja ili grupa građana; pravo na štrajk.
	Član 21 ICCPR-a	
	Član 8 ICESCR-a	
	Član 5 ICERD-a	
	Član 11 ECHR-a	
Član 15 CRC-a		

Izuzeta prava, suspenzija i ograničenja

Kada govorimo o pravima pripadnika oružanih snaga, mera i obim u kojima su ljudska prava ograničena od posebne je važnosti. Određena prava pripadnika vojske mogu da budu izuzeta. Ukoliko ne postoje izuzeta ili umanjena prava na snazi, onda se ona u potpunosti primenjuju u skladu sa njihovim značenjem i nisu dozvoljena nikakva ograničenja ukoliko su u skladu sa zahtevima odredbi o ljudskim pravima.

Izuzeta prava

Određeni sporazumi o ljudskim pravima dozvoljavaju državama članicama da izuzmu neka prava. Ovo znači da država može jednostrano da ukine ili promeni određene odredbe, kao i njihovu primenu.⁵⁰ Na primer, nekoliko država učesnica OEBS-a odlučile su da izuzmu Član 5 (sloboda i bezbednost lica) i Član 6 ECHR-a (pravo na pravično suđenje pred nezavisnim i nepristrasnim sudom) u skladu sa njihovim vojnim pravosudnim sistemima.⁵¹ Slično tome, neke države učesnice su izuzele odredbe ICCPR-a koje se odnose na disciplinu u njihovim oružanim snagama.⁵² Tamo gde je država uradila validno izuzeće, odgovarajuće odredbe sporazuma primenjuju se na datu državu, uz napomenu izuzeća.

50 OUN, *Bečka konvencija o Zakonu o sporazumima* („Vienna Convention on the Law of Treaties“), 23. 05. 1969, OUN, Sporazumi, tom 1155, str. 331, Član 2(1)(d) i Članovi 19–23.

51 U vreme pisanja ovo se odnosilo na Jermeniju, Azerbejdžan, Republiku Češku, Francusku, Moldaviju, Portugaliju, Rusiju, Slovačku, Španiju i Ukrajinu. Vidi *Rezervisana prava i deklaracije Sporazuma broj 005*, Saveta Evrope, <https://www.coe.int/en/web/conventions/search-on-treaties/-/conventions/treaty/005/declarations>.

52 U vreme pisanja ovo se odnosilo na Francusku, Irsku i Ujedinjeno Kraljevstvo. Vidi *Status sporazuma: 4. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima*, OUN, Sporazumi, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?chapter=4&clang=en&mtdsg_no=IV-4&src=IND.

Kada država ne uspe da podnese izuzeće tokom ratifikacije, što je slučaj, na primer, sa ILO instrumentima, same konvencije mogu da sadrže odredbe koje pružaju fleksibilnost prilikom sprovođenja. Na primer, primena odredbi sporazuma za oružane snage i policiju koje se odnose na slobodu udruživanja i pravo na kolektivno pregovaranje ostaju u potpunosti u domenu diskrecionog prava pojedinačnih država.⁵³ Trebalo bi i da napomenemo da kada je reč o oružanim snagama, ILO definicija „prinudnog rada“ se ne odnosi na obaveznu vojnu službu koja je „čisto vojnog karaktera“.

Suspenzija

Državama je dozvoljeno da suspenduju ili „ograniče“ određena prava u slučaju vanrednog stanja. Ove suspenzije regulišu sporazumi o ljudskim pravima. ICCPR i ECHR nalažu da je suspenzija moguća jedino pod sledećim uslovima:

- u slučaju vanrednog stanja koje predstavlja pretnju po život nacije;
- u slučaju proglašenja vanrednog stanja;
- u slučaju da su mere koje odstupaju od obaveza poštovanja ljudskih prava strogo ograničene na nivo onoga što iziskuje data vanredna situacija;
- u slučaju da ove mere nisu u neskladu sa drugim obavezama prema međunarodnom pravu (kao na primer iz IHL-a);
- u slučaju da ove mere ne diskriminišu po osnovu rase, boje, pola, jezika, vere ili socijalnog porekla;
- u slučaju da su ove mere na odgovarajući način prenete generalnom sekretaru OUN-a (u slučaju ICCPR-a) i generalnom sekretaru Saveta Evrope (u slučaju ECHR-a).

Važno je da napomenemo da postoje određena prava koja ne mogu da budu suspendovana čak ni u kontekstu vanrednog stanja (vidi Tabelu 3.2).

Tabela 3.2: Ljudska prava koja ne mogu da se suspenduju

Član 4(2) ICCPR-a	Član 15(2) ECHR-a
Pravo na život (Član 6)	Pravo na život (Član 2), osim u slučaju smrti koja je nastala kao posledica zakonitog čina ratovanja
Zabrana torture ili surovog, neljudskog i ponižavajućeg postupanja ili kazni (Član 7)	Zabrana mučenja ili surovog, neljudskog ili ponižavajućeg postupanja ili kazni (Član 3)
Zabrana ropstva (Član 8)	Zabrana ropstva (Član 4(1))
Zabrana zatvaranja zbog neizvršavanja ugovorne obaveze (Član 11)	

⁵³ MOR, Konvencija o primeni principa prava na organizovanje i kolektivno pregovaranje („Convention Concerning the Application of the Principles of the Right to Organise and to Bargain Collectively“) *op. cit.*, napomena 33; MOR, Konvencija o slobodi udruživanja i zaštiti prava na organizovanje, („Convention Concerning Freedom of Association and Protection of the Right to Organise“), *op. cit.*, napomena 34.

Član 4(2) ICCPR-a	Član 15(2) ECHR-a
Zabrana retroaktivne primene zakona (Član 15)	Zabrana retroaktivne primene zakona, tj. zabrana kažnjavanja za aktivnosti koje nisu predstavljale krivično delo u vreme kada su izvršene (Član 7)
Pravo na pravnu ličnost (Član 16)	
Sloboda mišljenja, savesti i veroispovesti (Član 18)	

Komitet za ljudska prava OUN-a doneo je detaljnije proceduralne odredbe koje se tiču vanrednih situacija,⁵⁴ koje su takođe potvrđene na sastancima međunarodno priznatih stručnjaka.⁵⁵

Okolnosti pod kojima prava koja nisu zajamčena mogu da budu ograničena zavise od samog prava. Kvalifikovana prava, kao što je pravo na privatni i porodični život, pravo na slobodu veroispovesti i slobodu izražavanja, mogu da budu ograničena čak i u normalnim okolnostima s obzirom na to da postoje ograničenja u njihovoj definiciji u zavisnosti od različitih uslova. Ograničavanje ovih prava mora da bude neophodno, srazmerno i sa legitimnim razlogom, kao što je nacionalna bezbednost i potreba da se zaštite prava drugih ljudi. Suspendovana prava su ona prava kod kojih su dozvoljena odstupanja u vreme rata ili vanrednog stanja, osim prava na život, zabranu torture, zabranu ropstva i zabranu kažnjavanja koje nije po zakonu.⁵⁶ Stoga, prava koja mogu da se suspenduju i kvalifikovana prava se u izvesnoj meri poklapaju. Ona su ipak osoben koncept koji se veoma različito primenjuje u praksi. Samo u slučaju kada su odredbe koje se odnose na kvalifikovana prava neodgovarajuće u vreme vanrednog stanja, država može da razmatra da ih suspenduje i zato je suspenzija ovih prava retko neophodna. U većini slučajeva prava pripadnika oružanih snaga su ograničena zato što je to pravo kvalifikovano pravo, a ne zato što je suspendovano.

54 Komitet za ljudska prava OUN-a, Opšti komentar CCPR-a broj 29, Član 4, *Odstupanja u vreme vanrednog stanja*, („CCPR General Comment No. 29: Article 4: Derogations during a State of Emergency“), 31. 08. 2001, dokument OUN-a, CCPR/C/21/ Rev.1/Add.11, <https://www.refworld.org/docid/453883fd1f.html>.

55 Komisija za ljudska prava OUN-a, *Sirakuza principi o odredbama ograničavanja i odstupanja u Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima*, („The Siracusa Principles on the Limitation and Derogation Provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights“), 28. 09. 1984, E/CN.4/1985/4. Videti: Međunarodna pravna asocijacija, *Minimalni standardi normi ljudskih prava u vanrednom stanju iz Pariza*, („Paris Minimum Standards of Human Rights Norms in a State of Emergency“), 1984, ponovo štampano u *American Journal of International Law*, tom 79, 1985, str. 1072.

56 Evropski sud za ljudska prava, *Smernice za Član 15 Evropske konvencije o ljudskim pravima: Odstupanja u vreme vanrednog stanja*, („Guide on Article 15 of the European Convention on Human Rights: Derogation in Time of Emergency“), 20. 04. 2019, Savet Evrope, strana 10 https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_15_ENG.pdf.

Ograničenja

Mnoga prava koja smo prethodno spomenuli kao posebno važna za pripadnike oružanih snaga su kvalifikovana prava. Ovo znači da ona nisu zajamčena prava i da države mogu da ih ograniče ukoliko se ispune određeni uslovi. Ograničenja moraju da budu „u skladu sa zakonom“ ili „zakonski odobrena“ i „neophodna u demokratskom društvu“ za jedan određeni broj specifičnih legitimnih ciljeva. Legitimni ciljevi koji se najčešće odnose na situacije u kojima učestvuju pripadnici oružanih snaga su u „interesu nacionalne bezbednosti“ iako se povremeno spominje „sprečavanje nereda“ i „zaštita prava i sloboda drugih“.

Važno je napomenuti da pozivanje na neke od ovih priznatih legitimnih ciljeva ne znači da država ima neograničeno diskreciono pravo da ograniči prava pripadnika oružanih snaga. Naprotiv, mere ograničenja moraju da budu neophodne i srazmerne legitimnim ciljevima. Često se mimoilaženja oko ograničavanja prava pripadnika službe svode na procenu koja su ograničenja neophodna i srazmerna, a koja nisu. U ovom kontekstu Evropski sud za ljudska prava napominje da, „države imaju široko diskreciono pravo po pitanjima koja se odnose na nacionalnu bezbednost, a posebno na oružane snage“.⁵⁷

Ipak moramo naglasiti da neka prava ne smeju da budu ograničena na ovaj način. Na primer, zabrana torture i drugog surovog, neljudskog i ponižavajućeg postupanja je apsolutna. Stoga interesi javne bezbednosti, bez obzira na to koliko su važni, ne smeju biti razlog za neljudsko kažnjavanje pripadnika oružanih snaga.

Interna primena

Unutrašnji efekat međunarodnog prava ljudskih prava se u značajnoj meri razlikuje od države do države zbog različitih ustavnih odredbi. U nekim državama obaveze koje proističu iz sporazuma postaju automatski deo domaćeg prava, čak u nekim slučajevima imaju i prednost.⁵⁸ U ovim državama domaći sudovi mogu da primenjuju sporazume o ljudskim pravima direktno u sporovima koji se odnose na pojedince.

Ipak u drugim državama sporazumi koji su potvrđeni od strane izvršne vlasti ne postaju automatski deo zakonodavstva te zemlje i ne primenjuju se pred domaćim sudovima. Iako se država obavezala da poštuje međunarodno pravo, ukoliko dođe do izmena prava i dužnosti, prevladava domaće zakonodavstvo.⁵⁹ Neke države su oformile poseban sistem zakona kako bi međunarodnom pravu ljudskih prava dale snagu domaćeg prava tako što su obavezale sudove da primenjuju ove zakone bez izmena domaćeg zakonodavstva koje može da bude u suprotnosti sa međunarodnim obavezama koje je država prihvatila. Naravno, država ne bi trebalo da neprimenjivanje odredbi sporazuma pravda primenom domaćeg prava.⁶⁰

57 Evropski sud za ljudska prava, *Konstantin Markin protiv Rusije*, *op. cit.*, napomena 47, paragraf 134.

58 Ustav Kraljevine Holandije, 24. 08. 1815, Član 94; Ustav Republike Estonije, 28. 06. 1992, Član 123(2).

59 Parlament Belgije (*Parlement Belge*) (1880.) 5 PD 197.

60 Zakon o ljudskim pravima Ujedinjenog Kraljevstva iz 1998. godine i Član 27 Bečke konvencije o Sporazumima (1969).

U mnogim državama, bez obzira da li međunarodni sporazumi imaju privilegovani status ili ne, domaće ustavne odredbe preklapaju se sa sadržajem obaveza koje se odnose na ljudska prava.⁶¹ Ponekad se odredbe sporazuma o ljudskim pravima inkorporiraju u ustav samo pozivanjem na sporazume.⁶²

Bez obzira na ove razlike česta je praksa da skupštine ili neka druga ustavna tela razmatraju predlog zakona u svetlu standarda ljudskih prava.⁶³ Čak i u odsustvu određenih ustavnih odredbi ili drugog zakonodavstva domaći sudovi mogu da se pozivaju na međunarodne standarde ljudskih prava. Na primer, pretpostavka je da sudovi primenjuju domaće zakone dosledno u skladu sa obavezama međunarodnog prava kad god je to moguće. Zakonodavna vlast može da uzme u obzir sporazume o ljudskim pravima pri donošenju slobodne sudijske procene. Sporazumi o ljudskim pravima mogu da utiču na razvoj običajnog prava, a njihovo potpisivanje može uticati na formiranje javnih politika.⁶⁴

Mehanizmi usaglašavanja međunarodnog i domaćeg prava

Međunarodni sporazumi ljudskih prava sadrže veliki broj instrumenata za zaštitu ljudskih prava i obezbeđuju pravne lekove u slučaju njihove povrede.⁶⁵ Oni obuhvataju osnivanje stručnih komiteta za kontrolu sprovođenja sporazuma (ili čak osnivanje suda koji odlučuje o pojedinačnim slučajevima), sistem podnošenja redovnih izveštaja od strane država o njihovom usaglašavanju sa sporazumom, napomene drugih država stručnim komitetima kao i peticije pojedinaca.

Ali pre nego što podnese zahtev za pravno zadovoljenje međunarodnom organu, osoba koja se žali na povredu ljudskih prava obično mora prvo da iscrpi sva dostupna domaća pravna sredstva.⁶⁶ Na ovaj način naglašavaju se dve stvari: važna uloga nacionalnih institucija prilikom obezbeđivanja pravnog leka i činjenica da su međunarodni sudovi ili druge institucije druga linija odbrane kada govorimo o kršenju ljudskih prava. Ovo pravilo zahteva da se prvo iskoriste sva domaća pravna sredstva i ističe važnost domaćih ustavnih i zakonodavnih mehanizama zaštite ljudskih prava pripadnika oružanih snaga.⁶⁷ Tabela 3.3 daje pregled mehanizama usaglašavanja koje neki od ključnih sporazuma uspostavlja.

61 Ustav Savezne Republike Nemačke, 8. 05. 1949, Članovi 1-19.

62 Ustav Bosne i Hercegovine, 14. 12. 1995, Član II(2).

63 Ustav Finske, 11. 06. 1999, str. 74.

64 Andrew Byrnes i Catherine Renshaw, *Unutar države* („Within the State“), Daniel Moeckli, Sangeeta Shah i Sandesh Sivakumaran (eds.), *Međunarodno pravo ljudskih prava* („International Human Right Law“), Oxford, Oxford University Press, 3. izdanje, 2018. godine, strane 482–499, str. 489.

65 Dinah Shelton, *Pravni lekovi u Međunarodnom pravu ljudskih prava* („Remedies in International Human Rights Law“), Oxford, Oxford University Press, 3. izdanje, 2016.

66 Na primer, ECHR, *op. cit.*, napomena 24, Član 35(1).

67 Poglavlje 4: *Nacionalne mere zaštite ljudskih prava pripadnika oružanih snaga* ovog zbornika.

Tabela 3.3: Mehanizmi usaglašavanja po pitanju ljudskih prava

	ICCPR	ICESCR	CEDAW	ICERD	CRC	ECHR	ESC	ILO	CAT
Osnivanje stručnog komiteta	Član 28	ECOSOC ⁶⁸	Član 17	Član 8	Član 43		Član 25	Rezolucija 1926 ⁶⁹	Član 17
Osnivanje suda						Član 19			
Izveštaji država	Član 40	Član 16	Član 18	Član 9	Član 44		Članovi 21-24	Član 19 ILO Ustava	Član 19
Napomene drugih država	Član 41			Član 11		Član 33		Članovi 26-34 ILO Ustava	Član 21
Pojedinačna komunikacija	Opcioni protokol ⁷⁰	Opcioni protokol ⁷¹	Opcioni protokol ⁷²	Član 14		Član 34			Član 22
Kolektivne žalbe								Dodatni protokol ⁷³	

Druga poglavlja ovog zbornika detaljnije govore o nekim od ovih mehanizama. Ovo uvodno poglavlje zaključujemo pregledom dva glavna OUN sporazuma, ICCPR i ICESCR, kao i osnovnim regionalnim sporazumom o ljudskim pravima koji se odnosi na većinu zemalja učesnica OEBS-a, a to je ECHR. S obzirom na to da su većina zemalja učesnica OEBS-a članice Evropske unije, ovo poglavlje obuhvata i pregled osnovnih prava koja su zajemčena Sporazumom Evropske unije.

- 68** Komitet za ekonomska, socijalna i kulturna prava je osnovao Ekonomski i socijalni savet OUN-a (engl. ECOSOC), Rezolucijom 1985/17, 28. 05. 1985.
- 69** MOR, *Rezolucija o metodama koje Konferencija može da upotrebi po pitanju izveštaja koji se podnesu po Članu 408 Versajskog sporazuma*, („Resolution Concerning the Methods by Which the Conference Can Make Use of the Reports Submitted Under Article 408 of the Treaty of Versailles“), podneto Komitetu na Član 408, usvojeno na 8. sednici MOR-ove Konferencije, 1926.
- 70** Generalna skupština OUN-a, *Opcioni protokol Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima*, 19. 12. 1966. godine (stupio na snagu 23. 03. 1976. godine), OUN, Sporazumi, tom 999, str. 171.
- 71** Generalna skupština OUN-a, *Opcioni protokol Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima*, 5. 03. 2009. godine (stupio na snagu 5. 05. 2013. godine), A/RES/63/117.
- 72** Generalna skupština OUN-a, *Opcioni protokol Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena*, 6. 10. 1999. godine (stupio na snagu 20. 12. 2000. godine), OUN, Sporazumi, tom 2131, str. 83.
- 73** Savet Evrope, *Dodatni protokol Evropske socijalne povelje za sistem kolektivnih žalbi*, 9. 11. 1995. godine (stupio na snagu 1. 07. 1998. godine), ETS broj 158.

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima⁷⁴

Države potpisnice ICCPR-a imaju obavezu da poštuju i obezbede svima, bez ikakvih razlika, prava na svojoj teritoriji i u skladu sa odredbama i pravima koja ovaj pakt prepoznaje.⁷⁵ Kako bi ispunile ovu obavezu, države potpisnice su se obavezale da će preduzeti neophodne korake i usvojiti zakone ili druge mere da bi to moglo da se realizuje i prava ostvare.⁷⁶ Države moraju da omogućе svakoj osobi čija se prava ili slobode prekrše efektivni pravni lek, bez obzira da li su počinioci prekršaja zvanični predstavnici vlasti ili ne.⁷⁷ Države potpisnice moraju i da se postaraju da osobe koje traže pravno sredstvo imaju pravo da ga dobiju na način koji utvrde odgovarajući sudski, administrativni ili zakonodavni organi, ili neki drugi odgovarajući predstavnik vlasti u zavisnosti od pravnog sistema date države. Oni preuzimaju na sebe da omogućе izvršenje pravnog sredstva.⁷⁸ I na kraju, države imaju obavezu da se pobrinu da će odgovarajući predstavnici vlasti da primene pravna sredstva tamo gde su ona dodeljena.⁷⁹

ICCPR-ov Komitet za ljudska prava kontroliše mere koje su usvojile države potpisnice za sprovođenje obaveza iz ovog pakta.⁸⁰ Komitet broji 18 stručnjaka „koji su priznati poznavaoци ljudskih prava“, a koje biraju države potpisnice.⁸¹

Države potpisnice bi trebalo da podnesu izveštaj generalnom sekretaru OUN-a, koji Komitet razmatra po pitanju različitih mera koje su usvojene radi ispunjenja ciljeva pakta.⁸² Države imaju obavezu da to urade u roku od godinu dana od stupanja na snagu pakta u datoj državi, a nakon toga na zahtev Komiteta.⁸³ Države takođe mogu Komitetu da skrenu pažnju na neku drugu državu potpisnicu ukoliko veruju da ta država ne izvršava odredbe Konvencije.⁸⁴

Svaki pojedinac ima prava da podnese predstavku Komitetu za ljudska prava na osnovu prvog Opcionog protokola ICCPR-a.⁸⁵ Ukoliko Komitet odluči da je data država prekršila pakt, objavljuje svoje mišljenje i o tome obaveštava državu. Komitet često predlaže određeni pravni lek ili postupak koji smatra da bi država trebalo da preduzme.⁸⁶

74 Ratifikovalo 56 država učesnica OEBS-a (sve osim Svete stolice).

75 ICCPR, *op. cit.*, napomena 16, Član 2(1).

76 *Ibid.*, Član 2(2).

77 *Ibid.*, Član 2(3)(a).

78 *Ibid.*, Član 2(3)(b).

79 *Ibid.*, Član 2(3)(c).

80 *Ibid.*, Član 28(1) i Član 40.

81 *Ibid.*, Članovi 28-32.

82 *Ibid.*, Član 40.

83 *Ibid.*

84 *Ibid.*, Član 41. Komitet može da reaguje samo ako je prijavljena država potpisnica priznala Komitet kao telo koje je zaduženo za predstavke ove vrste (Član 41(1)). Za dodatne informacije vidi članove 41 i 42.

85 Opcioni protokol ICCPR-a, *op. cit.*, napomena 70.

86 Shelton, *op. cit.*, napomena 65, strane 197–201 i 384.

Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima⁸⁷

Države potpisnice podnose izveštaj o usvojenim merama koje donose kako bi ispunile ciljeve i obaveze proistekle iz ovog pakta (engl. ICESCR).⁸⁸ Izveštaji se predaju generalnom sekretaru OUN-a, koji ih zatim prosleđuje Ekonomskom i socijalnom savetu OUN-a (engl. ECOSOC).⁸⁹

Ovi izveštaji sadrže informacije kao što su „faktori i teškoće koje utiču na nivo ispunjavanja obaveza iz važećeg pakta”.⁹⁰ ECOSOC može da podnese izveštaj Generalnoj skupštini koji sadrži opšte preporuke za sve države potpisnice radi ispunjenja obaveza i ciljeva pakta.⁹¹ ECOSOC je 1985. godine ustanovio stručno telo, Komitet za ekonomska, socijalna i kulturna prava, kako bi se pružila pomoć prilikom kontrole država potpisnica i njihovog usaglašavanja sa obavezama iz pakta.⁹² Države podnose izveštaj Komitetu svakih pet godina.⁹³

Međunarodne radne konvencije⁹⁴

Sveobuhvatni sistem supervizije pruža podršku primeni međunarodnih radnih standarda kako bi bio siguran da zemlje članice MOR-a primenjuju konvencije koje su ratifikovale. Kao deo regulatornog sistema MOR-ov Komitet stručnjaka za primenu konvencija i preporuka daje objektivnu i tehničku procenu koja se zasniva na izveštajima država i mišljenima o tim izveštajima, a njih podnose poslodavci i zaposleni u organizacijama. Komitet stručnjaka može direktno da se obrati vladi sa zahtevom u pitanju ili da svoje mišljenje koje se objavljuje u Godišnjem izveštaju Komiteta za primenu standarda Međunarodne konferencije rada. Komitet konferencije, koji se sastoji od vlada, poslodavaca i delegata predstavnika radnika, pregleda izveštaj, odabira o čemu želi da razgovara i uključuje se u dijalog sa određenim vladama. Zaključci i preporuke državama objavljuju se u izveštajima Komiteta konferencije.⁹⁵

Primena MOR-ovih međunarodnih radnih standarda se kontroliše i putem specijalnih procedura koje se zasnivaju na izlaganju državnih ili međunarodnih udruženja poslodavaca ili radnika ili podnesaka koje podnese neka druga država članica koja je ratifikovala istu Konvenciju, delegat Međunarodne konferencije rada ili upravljačko telo MOR-a po svom nahođenju.⁹⁶

87 Ratifikovalo 54 od 57 država učesnica OEBS-a (sve osim Andore, Svete stolice i SAD-a).

88 ICESCR, *op. cit.*, napomena 16, Član 16.

89 *Ibid.*, Član 16(2).

90 *Ibid.*, Član 17(2).

91 *Ibid.*, Član 21.

92 *Ibid.*

93 OUN OHCHR, Informator broj 16 Komiteta za ekonomska, socijalna i kulturna prava, maj 1996, <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/FactSheet16rev1en.pdf>.

94 53 države učesnice OEBS-a su takođe države članice MOR-a (sve osim Andore, Svete stolice, Lihtenštajna i Monaka)

95 Vidi stranu o međunarodnim radnim standardima MOR-a, <https://www.ilo.org/global/standards/apply-ing-and-promoting-international-labour-standards/lang--en/index.htm>

96 *Ibid.*

Od zemalja članica pod osnivačkim aktom MOR-a očekuje se da izveštavaju o merama koje su preduzele u cilju ratifikacije određenih konvencija. U okviru dodatnih mehanizama MOR-ove Deklaracije o osnovnim principima i pravima na radu od država članica se očekuje da podnesu godišnje izveštaje koji govore o preduzetim merama u cilju poštovanja određenih prava i principa Deklaracije skrećući pažnju na probleme u procesu ratifikacije određenih konvencija.⁹⁷

Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (ECHR)⁹⁸

Konvencijom je osnovan sud – Evropski sud za ljudska prava – sa sedištem u Strazburu, kome mogu da se obrate pojedinci, kompanije i nevladine organizacije koje tvrde da su njihova prava prekršena. Sud može da donese odluku o „pravičnoj naknadi“ kako Konvencija to zove, a obično označava novčanu naknadu⁹⁹ pojedincima čija prava su prekršena. Ministarsko veće kontroliše da li je država izvršila odluku suda.

Kao dodatak tome, države potpisnice Konvencije su se obavezale da će obezbediti delotvorna domaća pravna sredstva za one koji tvrde da su njihova prava iz Konvencije prekršena.¹⁰⁰ Evropski sud za ljudska prava tumači određena prava iz Konvencije kao pozitivnu obavezu, tako da je država dužna da spreči kršenje prava od strane državnih institucija, kao i da preduzme korake da bi zaštitila sve, od bilo kojih postupaka fizičkih lica. Stoga kada se zahtev za zaštitu odnosi na kršenje prava na život,¹⁰¹ države su u obavezi da sprovedu delotvornu i nezavisnu istragu koja će utvrditi sve okolnosti nastanka smrtnog slučaja.¹⁰² Ovo se posebno odnosi na smrtno slučajeve koji su nastali kao posledica navodnog fizičkog zlostavljanja i maltretiranja u oružanim snagama. Pravo na zabranu mučenja, neljudskog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja obavezuje države da spreče takva dela i da kazne sve odgovorne nakon sprovođenja nezavisne i delotvorne istrage.

Osnovna prava u pravu Evropske unije

Pravo Evropske unije primenjuje se u 27 zemalja učesnica OEBS-a koje su u isto vreme i članice Evropske unije.¹⁰³ Ugovor o Evropskoj uniji ističe važnost ljudskih prava na sledeći način:

97 Vidi MOR-ovu deklaraciju <https://www.ilo.org/declaration/lang--en/index.htm>.

98 Ratifikovalo 47 država učesnica OEBS-a koje su takođe članice Saveta Evrope (sve osim Belorusije, Kanade, Svete stolice, Kazahstana, Kirgistana, Mongolije, Tadžekistana, Turkmenistana, Uzbekistana i SAD-a).

99 U nekim retkim slučajevima sud može da naloži posebne mere koje idu dalje od novčane naknade. Vidi Evropski sud za ljudska prava, *Broniovski protiv Poljske* (broj 31443/96, presuda Vrhovnog suda od 22. 06. 2004. godine).

100 ECHR, *op. cit.*, napomena 24, Član 13.

101 *Ibid.*, Član 2.

102 Evropski sud za ljudska prava, *McCann protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (podnesak broj 18984/91, presuda Veliko veće od 27. 09. 1995. godine), paragrafi 161-163. Vidi Evropski sud za ljudska prava, *Kaya protiv Turske* (podnesak broj 22729/93, presuda od 19. 02. 1998), paragraf 87 i Evropski sud za ljudska prava, *Hugh Jordan protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (podnesak broj 24746/94, presuda od 4. 05. 2001), paragrafi 106-109.

103 U vreme pisanja zbornika Ujedinjeno Kraljevstvo je bilo članica Evropske unije, ali je u međuvremenu napustilo EU.

„1. Unija priznaje prava, slobode i načela utvrđene u Povelji Evropske unije o osnovnim pravima od 7. decembra 2000. godine¹⁰⁴, izmenjenoj u Strazburu, 12. decembra 2007. godine, koja je istog pravnog ranga kao i Ugovori. [...]

“3. Osnovna prava, koja su zajemčena Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, a koja proizilaze iz ustavnih tradicija zajedničkih državama članicama, predstavljaju opšta načela prava Unije.”¹⁰⁵

Savet Evropske unije može, uz saglasnost Evropskog parlamenta, da odluči da sprovede istragu o učestalim i ozbiljnim slučajevima kršenja ljudskih prava u državama članicama, kao i da izrekne kazne putem suspendovanja prava date države.¹⁰⁶ Evropski sud pravde može da revidira postupke institucija Evropske unije, kao i njihovo sprovođenje od strane država članica kako bi se obezbedila doslednost primene standarda ljudskih prava.¹⁰⁷

Dobre prakse i preporuke

Važnost poštovanja ljudskih prava za oružane snage je neosporna. Iako su vojske, na određeni način, jedinstvene institucije sa posebnim pravilima, to ne znači da nemaju obavezu da poštuju i štite prava svojih pripadnika, u skladu sa obavezama koje su države prihvatile. Ipak dozvoljeni su određeni izuzeci s obzirom na specifičnu ulogu oružanih snaga.

Sledeće dobre prakse i preporuke mogu biti smernice državama u cilju ispunjenja njihovih međunarodnih obaveza poštovanja ljudskih prava.

- » Ljudska prava bi trebalo posmatrati kao osnovni preduslov svake institucionalne reforme u oružanim snagama i element njihovog ojačanja.
- » Trebalo bi unaprediti znanja o standardima ljudskih prava i negovati njihovo poštovanje među pripadnicima službe. Ovo će omogućiti oružanim snagama da ispune složene zahteve današnjih operacija i multinacionalnih misija.
- » Neophodno je postojanje praksi i procedura kako bi pripadnici snaga mogli da traže pravno zadovoljenje u slučaju kršenja njihovih prava zajamčenih međunarodnim pravom.
- » Pripadnici oružanih snaga bi trebalo da vide sebe kao „građane u uniformi“, a ne samo kao predstavnike države.

104 Član 4, „Zabrana mučenja i neljudskog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja“, Član 5, „Zabrana ropstva i prinudnog rada“, Član 6, „Pravo na slobodu i bezbednost“, Član 11, „Sloboda izražavanja“, Član 12, „Sloboda okupljanja i udruživanja“, Član 23, „Jednakost između muškaraca i žena“, Član 28 „Pravo na kolektivno pregovaranje i postupanje“ i druga prava.

105 Evropska unija, *Konsolidovana verzija Ugovora o Evropskoj uniji*, OJ C 202, 7. 06. 2016, strane 13–388 (EN), Član 6.

106 *Ibid.*, Član 7.

107 Bernadette Rainey, Elizabeth Wicks and Clare Ovey, *Jacobs, White and Ovey: The European Convention on Human Rights („Evropska konvencija o zaštiti ljudskih pravima“)*, Oxford University Press, 7. izdanje, 2014, strane 13–14.

Dodatna literatura

Evan J. Criddle (ed.), *Human Rights in Emergencies (Ljudska prava u vanrednom stanju)*, Cambridge, Cambridge University Press, 2016.

Theodor Meron, *Human Rights and Humanitarian Norms as Customary Law (Ljudska prava i humanitarne norme u običajnom pravu)*, Oxford, Clarendon Press, 1989.

Sally Engle Merry, *Human Rights and Gender Violence: Translating International Law into Local Justice (Ljudska prava i rodno nasilje: Prevođenje međunarodnog prava u domaće zakonodavstvo)*, Chicago, University of Chicago Press, 2009.

W. Michael Reisman, *Sovereignty and Human Rights in Contemporary International Law, (Suverenitet i ljudska prava u savremenom međunarodnom pravu)*, *American Journal of International Law*, Vol. 84, No. 4, October 1990, pp. 866-876.

Peter Rowe, *The Impact of Human Rights Law on Armed Forces (Uticaj prava o ljudskim pravima na oružane snage)*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006.

Scott Sheeran and Sir Nigel Rodley (eds.), *Routledge Handbook of International Human Rights Law (Priručnik o Međunarodnom pravu ljudskih prava)*, London, Routledge, 2013.

Dinah Shelton (ed.), *The Oxford Handbook of International Human Rights Law (Oksfordski priručnik o međunarodnom pravu ljudskih prava)*, Oxford, Oxford University Press, 2013.

Beth A. Simmons, *Mobilizing for Human Rights: International Law in Domestic Politics (Mobilizacija za ljudska prava: Međunarodno pravo u domaćoj politici)*, Cambridge, Cambridge University Press, 2009.

Henry J. Steiner, Philip Alston and Ryan Goodman, *International Human Rights in Context: Law, Politics, Morals (Međunarodna ljudska prava u kontekstu: Zakon, politika, moral)*, Oxford, Oxford University Press, 2008.

Raymond J. Toney and Shazia N. Anwar, *International Human Rights Law and Military Personnel: A Look Behind the Barrack Walls, (Međunarodno pravo ljudskih prava i pripadnici vojske: Osvrt izvan zidova kasarne)*, *American University International Law Review*, Vol. 14, No. 2, 1998, pp. 519 – 543.

Poglavlje 4: Nacionalne mere zaštite ljudskih prava pripadnika oružanih snaga

Uvod: Glavna pitanja

Ovo poglavlje govori o ustavnim odredbama i državnom zakonodavstvu koje uređuje postupanja prema pripadnicima oružanih snaga i prava pripadnika oružanih snaga.

Ovde istražujemo kako se ustavne odredbe odnose na oružane snage i njihovu odgovornost, kao i na koje načine se one primenjuju na prava pripadnika snaga. Ovo poglavlje takođe razmatra ulogu nacionalnog zakonodavstva prilikom definisanja prava pripadnika službe u skladu sa zahtevima vojne službe. Ovde govorimo o mestu ljudskih prava pripadnika oružanih snaga u domaćem zakonodavstvu, uključujući građanska i politička prava (kao što je pravo na glasanje i učestvovanje u političkim aktivnostima), privatnost, slobodu izražavanja i socijalna i ekonomska prava (poput socijalnog osiguranja, obrazovanja i stanovanja).

Ustavne odredbe

Zaštita ljudskih prava zajemčena je pripadnicima oružanih snaga u širem kontekstu položaja vojske u demokratskoj državi. Ustavi najčešće pokrivaju različite oblasti kada su u pitanju oružane snage.

Pravna struktura: Obuhvata zakonodavne mehanizme, principe na osnovu kojih se zauzima pravno stanovište,¹⁰⁸ procedure za donošenje zakona po hitnom postupku, ustavne odredbe koje određuju u kojim slučajevima može da se odstupa od ljudskih prava i pravila u vezi sa pristupanjem međunarodnim sporazumima za saradnju iz oblasti bezbednosti.

Mehanizmi pozivanja na odgovornost: Odnose se na podelu ovlašćenja po pitanju odbrane države, bezbednosti i obaveštajnih pitanja između državnih institucija, na zabranu vojnim licima i službenicima bezbednosnih struktura da budu poslanci ili ministri, na ovlašćenja zakonodavnog tela i ustavna ovlašćenja suda (npr. kontrola ustavnosti).

Nezavisnost: Odnosi se na profesionalnu nezavisnost, nepokretnost i stalnost položaja, ustavne garancije nezavisnosti sudstva i mesta vojnih sudova.

Pravo pojedinaca: Naime, prava imaju svi, kao i ona poput prigovora savesti koji se posebno odnosi na vojni rok (vidi Tabelu 8.2 u Poglavlju 8: *Prigovor savesti na vojnu službu*) i ograničenja po pitanju prava koja se odnose na pripadnike oružanih snaga.

108 Na primer, u Ujedinjenom Kraljevstvu, po kraljevskom prerogativu, ministri mogu da donose izvršne odluke o određenim pitanjima bez ovlašćenja parlamenta. Vidi Donji dom Ujedinjenog Kraljevstva, *Kraljevski prerogativ*, („The Royal Prerogative“), Izveštaj, 17. 08. 2017, <https://researchbriefings.parliament.uk/ResearchBriefing/Summary/SN03861>.

Izveštaj Evropske komisije za demokratiju kroz pravo (Venecijanska komisija) Saveta Evrope kaže da je demokratska kontrola oružanih snaga garancija poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda, kako u samim oružanim snagama, tako i u njihovim operacijama.¹⁰⁹ Iako vojne odluke imaju neke specifične osobine (kao što je brzina ili hitnost, efikasnost, tajnost i diskrecija), one moraju da budu u ravnoteži sa demokratskom kontrolom. Venecijanska komisija donela je čitav niz principa koji upravljaju demokratskom kontrolom oružanih snaga (vidi Tabelu 4.1). Ovi principi kombinuju aktivnu kontrolu potencijalno problematičnih vojnih odluka i ispituju probleme koji se jave tokom sprovođenja ovih odluka.

Ustavna kontrola oružanih snaga je češća u mladim demokratijama. Ova kontrola ne obuvata samo prostu odgovornost oružanih snaga, već i kontroliše obaveze oružanih snaga koje se odnose na poštovanje novog ustavnog i demokratskog poretka. Ustavne odredbe ili zakoni moraju jasno da definišu organe za kontrolu oružanih snaga, kao i njihova ovlašćenja, nadležnosti i mehanizme kojima će to postići.

Tabela 4.1: Ustavna kontrola oružanih snaga – principi Venecijanske komisije ¹¹⁰

1. Unutrašnju demokratsku kontrolu oružanih snaga sprovode skupštine (uključujući specijalizovane odbore za bezbednost), izvršna vlast, sudstvo i druga pravna lica.
2. Skupštinska kontrola oružanih snaga može da obuhvata odobravanje i kontrolu budžeta za vojsku, odluke koje se odnose na međunarodna angažovanja, usvajanje zakonodavstva, druge odluke kojima se reguliše vojska i kontrolu odluka koje usvoje vojni organi (na primer, opšta strategija odbrane i postavljanje ili smenjivanje vrhovnih vojnih komandanata).
3. Izvršna vlast (predsednik države, vlada i nacionalni odbor za odbranu ili bezbednost) primenjuje mehanizme nadzora koji uključuju donošenje odluka i kontrolu upotrebe sile u vanrednim situacijama, kao i postavljanje i smenjivanje vrhovnih vojnih komandanata.
4. Sudska kontrola stavlja principe vladavine prava u prvi plan. Ustavni sudovi (i tamo gde postoje vojni sudovi) daju važan doprinos kontroli oružanih snaga.
5. Druga nezavisna tela (institucija ombudsmana, revizorske institucije) obavljaju dodatnu i pojačanu kontrolu oružanih snaga.
6. Unutrašnji vojni mehanizmi (vojno-disciplinski zakon, kodeksi ponašanja, krivični zakon) obezbeđuju unutrašnji regulatorni okvir kako bi se naređenja civilnih komandnih struktura izvršavala odozgo nadole. Oni takođe nalažu da pripadnici vojske imaju jasne standarde i norme za ispunjavanje svojih dužnosti.

109 Savet Evrope, Evropska komisija za demokratiju putem zakona (Venecijanska komisija), *Izveštaj o demokratskoj kontroli oružanih snaga*, CDL-AD(2008)004, 23. 04. 2008, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2008\)004-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2008)004-e).

110 *Ibid.*, paragrafi 372-402.

7. Komandanti imaju ključnu ulogu u obezbeđivanju discipline onih koji su pod njihovom komandom i u odgovornosti za sprovođenje istrage i rešavanje disciplinskih prekršaja ili krivičnih dela koje počinje njihovi podređeni.
8. Organi kontrole bi trebalo da poštuju ljudska prava, vladavinu prava i principe demokratske odgovornosti, kao i međunarodno pravo. Domaće zakonodavstvo i smernice ne bi trebalo da budu u suprotnosti sa međunarodnim standardima.

Većina ustava ističe da je glavna misija oružanih snaga održavanje bezbednosti i zaštita teritorije i ustavnog poretka. U nekim slučajevima ustav može da definiše i specifičnije zadatke. Na primer, Član 87(a) Ustava Nemačke posebno se bavi zadacima i ovlašćenjima oružanih snaga imajući u vidu istoriju Nemačke. Ipak u većini slučajeva takve pojedinosti se regulišu zakonima. Ređe, kao u slučaju Ujedinjenog Kraljevstva i Francuske, zadatke oružanih snaga određuje vlada. Nivo definisanja zadataka oružanih snaga utiče na lakoću kojom se ti zadaci mogu promeniti, kao i na to da se ustavnost određenih vojnih angažovanja dovede u pitanje. Često je teško sprovesti ustavnu reformu, jer se oko položaja države u okviru međunarodne zajednice razvija javna rasprava.

Princip neutralnosti na osnovu koga državi nije dozvoljeno uključivanje u međunarodne saveze ili angažovanje u zajedničkim vojnim aktivnostima eksplicitno je naveden u ustavu (vidi primer Austrije u Tabeli 4.2). Neki ustavi, kao što su ustavi Danske i Irske, ne sadrže ograničenja po pitanju vojnih aktivnosti, već primenjuju princip skupštinskog odlučivanja o upotrebi oružanih snaga protiv neke strane države. Zabrana vojne agresije može da bude sadržana u ustavu. Mađarski ustav govori o međunarodnim obavezama dok holandski sadrži odredbe o učešću u međunarodnim mirovnim operacijama.

Tabela 4.2: Primeri ustavnih odredbi koje govore o ulozi oružanih snaga¹¹¹

Španija: Član 8(1) - o oružanim snagama

Oružane snage, koje čine kopnena vojska, mornarica i ratno vazduhoplovstvo, imaju misiju da garantuju suverenitet i nezavisnost Španije, odbranu teritorijalnog integriteta i ustavnog poretka.

Rumunija: Član 118 - o oružanim snagama

Oružane snage će biti isključivo podređene volji naroda kako bi garantovale suverenitet, nezavisnost i jedinstvo države, teritorijalni integritet zemlje i ustavnu demokratiju.

Mađarska: Član 45(1) - o dužnosti

Mađarske oružane snage su odbrambene snage Mađarske. Osnovne dužnosti odbrambenih snaga Mađarske su vojna odbrana nezavisnosti, teritorijalnog integriteta i granica Mađarske, kolektivna odbrana i zadaci čuvanja mira koji proističu

¹¹¹ Za ustave država učesnica OEBS-a vidi Ustavi, („Constitutions”, Legislationline.org), <https://www.legislation-line.org/documents/section/constitutions>.

iz međunarodnih sporazuma, kao i sprovođenje humanitarnih aktivnosti u skladu sa međunarodnim pravom.

Austrija: Član 9(a) - o odbrani i vojnoj službi

Austrija propisuje opštu nacionalnu odbranu. Njen zadatak je da čuva spoljašnju nezavisnost federacije, kao i njenu nepovredivost i jedinstvo, a posebno po pitanju očuvanja i odbrane stalne neutralnosti. Takođe moraju da brane ustavni sistem i njegovo funkcionisanje, kao i demokratske slobode građana od spoljašnjeg oružanog napada.

Nemačka: Član 87(a) - o osnivanju i ovlašćenjima oružanih snaga

Savezna republika uspostavlja oružane snage u svrhu odbrane. Njena brojčana snaga i organizaciona struktura moraju da budu prikazane u budžetu.

Danska: Član 19(2)

Osim u svrhu odbrane od oružanog napada na Kraljevinu Danske, oružane snage i kralj neće upotrebiti vojnu silu protiv bilo koje strane države bez saglasnosti parlamenta. Bilo koja mera koju kralj preduzme u skladu sa ovom odredbom odmah se podnosi parlamentu. Ukoliko parlament ne zaseda, odmah se saziva.

Republika Irska: Član 28(3)

(3.1) Rat ne sme da bude objavljen, niti će država da učestvuje u ratu, osim ako to nije odobrio parlament.

(3.2) Ipak, u slučaju stvarnog napada, Vlada može da preduzme korake koje smatra neophodnim za zaštitu države, a parlament će, ukoliko ne zaseda, da bude sazvan što je ranije moguće.

Većina pisanih ustava jemči prava pojedincima. Pripadnici oružanih snaga mogu da uživaju prava na isti način kao i drugi građani, osim ukoliko ustav države ne nalaže drugačije. Tamo gde ograničenja postoje, ona se obično odnose na posebna prava, kao što je pravo na poslaničko mesto ili na slobodu udruživanja ili okupljanja. Ustavne odredbe koje se bave isključivo ljudskim pravima pripadnika oružanih snaga uvode se iz dva razloga.

Prvo, u zemljama sa ročnim sastavom, ustav može da garantuje pravo na prigovor savesti na vojnu službu. Određen broj ovih ustavnih odredbi je prikazan u Tabeli 8.2 u Poglavlju 8: *Prigovor savesti na vojnu službu*, koje detaljno govori o pitanjima ljudskih prava koja se odnose na prigovor savesti.

Drugo, istorija neke određene zemlje može da bude razlog neophodnosti garancije neutralnosti oružanih snaga u ustavu kao najvišem normativnom nivou. Na primer, ustav može da naglasi razliku između vojnog i političkog vođstva. U ovim slučajevima ljudska prava pripadnika oružanih snaga su određenoj meri ograničena radi dostizanja viših ustavnih ciljeva. O ograničenjima političkih prava pripadnika oružanih snaga govori se opširnije u Poglavlju 5: *Građanska i politička prava*.

Ako zanemarimo ove dve stvari, nije uobičajeno da se u pisanom ustavu govori o ljudskim pravima pripadnika oružanih snaga. Sve češće se pripadnici oružanih snaga smatraju građanima u uniformi i imaju ista građanska i politička prava kao i svi ostali stanovnici iako ova prava, tamo gde je to neophodno, mogu biti zakonom ograničena zbog same prirode vojnog poziva.

Delokrug vojnog zakonodavstva

Zakonodavstvo iz oblasti odbrane i oružanih snaga može da pokriva veliki broj pitanja, kao na primer:

- ulogu vojske;
- lanac komandovanja;
- političku neutralnost;
- status pripadnika vojske;
- prigovor savesti;
- vanredno stanje;
- vojnu disciplinu, prekšaje i vojni pravosudni sistem;
- odšetu i žalbene mehanizme;
- odgovornost za nezakonita naređenja i kršenje ljudskih prava;
- plate i penzije;
- pravo na osiguranje za članove porodice u slučaju smrti ili povrede pripadnika vojske.

Vojni zakon pretežno se bavi nametanjem određenih zakonskih obaveza pripadnicima oružanih snaga kako bi uredio disciplinovano okruženje u kome oni rade. Stoga se vojni zakon bavi problemima kao što su dezertiranje, nestanak, neprihvatanje nadređenih, pobunom, pružanjem pomoći neprijatelju i spavanjem na dužnosti. Ovaj zbornik ne bavi se detaljno ovim prekršajima iako govori o aspektima ljudskih prava i procedurama vojnog pravosuđa u Poglavlju 18: *Disciplina i vojno pravosuđe*.

U mnogim državama pripadnici oružanih snaga ne podležu redovnim zakonima o radu, a ukoliko podležu negde, to je samo u izvesnoj meri. Na primer, odredbe koje se odnose na dozvoljeno radno vreme često se ne primenjuju ili su drugačije za zaposlene u vojsci,¹¹² kao i odredbe o platama.¹¹³ Ovo ipak nije slučaj u zemljama članicama Evropske unije. Evropska komisija je 2017. godine izdala tumačenje Direktive 2003/88/EC koja se tiče određenih aspekata organizovanja radnog vremena i navodi da se Direktiva primenjuje na pripadnike oružanih snaga (tj. na aktivnosti koje sporovode pod normalnim okolnostima).¹¹⁴ U odluci

112 Švedski Zakon o radnom vremenu, deo 2, 1982:673 (24. 06. 1982) i britanski Zakon o radu (22. 05. 1996), deo 192, sa pozivanjem na druge odredbe koje se primenjuju na pripadnike oružanih snaga.

113 Vidi članove 323(2) Zakona o radu Republike Moldavije, broj 154-XV (28. 03. 2003).

114 Evropska komisija, *Tumačenje Direktive 2003/88/EC Evropskog parlamenta i Saveta po pitanju određenih aspekata organizacije radnog vremena*, OJ C 165, 24. 05. 2017, str. 11. Član 2 Direktive kaže da se ona neće primenjivati kada su „specifične odlike određenih aktivnosti državne službe, kao što su aktivnosti oružanih snaga ili policije [...] u

koju je objavio 2005. godine Evropski sud pravde je potvrdio navode Direktive 89/391 koji se odnose na zdravlje i bezbednost na radu.¹¹⁵

Čak i u slučaju kada vojno osoblje potpada pod domaće zakone o radu, na njih mogu da se odnose posebne odredbe o nezavisnosti, poverljivosti, korupciji ili sukobu interesa koje proističu iz posebne prirode njihovog posla i statusa.¹¹⁶ Zakoni o zabrani diskriminacije se obično primenjuju na sve profesionalne sektore u zemlji uključujući i vojsku.¹¹⁷ U nekim državama se to odnosi i na zdravstveno osiguranje i druga prava, kao što je porodijsko odsustvo i briga o detetu.¹¹⁸

Prilikom donošenja zakona koji se odnose na vojsku, parlamenti obezbeđuju da se ne primenjuje samo opšti princip vladavine prava za rad oružanih snaga, već se dublje razrađuje kako bi zakoni o oružanim snagama bili jasni, sveobuhvatni, dosledni i u saglasnosti sa standardima ljudskih prava. Štaviše, zakonima se ističe poštovanje građanskih, političkih i socijalnih prava pripadnika oružanih snaga i njihovih porodica. Slično tome, u slučaju da je neophodno da se prava pripadnika oružanih snaga ograniče zbog prirode vojnog posla, zakon obezbeđuje da su ta ograničenja jasna, u skladu sa legitimnim ciljem, neophodna, srazmerna i nediskriminatorska.

Međunarodni standardi ljudskih prava

Zakoni koji uređuju oružane snage posebno su važni u slučaju da je neophodno da ljudska prava pripadnika snaga budu ograničena zbog nacionalne bezbednosti. Svako ograničenje ove vrste mora da se jasno zasniva na zakonu i bude u skladu sa odgovarajućim odredbama iz sporazuma o ljudskim pravima.

U OEBS-ovom *Kodeksu ponašanja u političko-vojnim aspektima bezbednosti* države učesnice OEBS-a su se obavezale da će „njihovi zakoni i ostali propisi sadržati odredbe o pravima i dužnostima pripadnika oružanih snaga“ kao i da će „obezbediti da pripadnici vojnih, paravojnih i bezbednosnih snaga uživaju i ostvaruju svoja ljudska prava i osnovne slobode kao što je navedeno u dokumentima OEBS-a i u međunarodnom pravu u skladu sa odgovarajućim ustavnim i zakonskim odredbama i zahtevima službe“.¹¹⁹

---

suprotnosti sa njom.“ U ovom *Tumačenju* Evropska komisija ističe da određene službe učestvuju u dešavanjima koja su sama po sebi nepredvidiva. Takođe je naglašeno mesto Evropskog suda pravde koji uzima u obzir da aktivnosti ovih službi u normalnim okolnostima mogu da se organizuju unapred, što se odnosi na radno vreme, bezbednost i rizike po zdravlje. Vidi i Evropski sud pravde (engl. ECJ), *Bernhard Pfeiffer i drugi protiv Deutsches Rotes Kreuz, Kreisverband Waldshut eV*, C-397/01 to C-403/01, presuda od 5. 10. 2004, paragraf 57 i *Personalrat der Feuerwehr Hamburg protiv Leiter der Feuerwehr Hamburg*, C-52/04, odluka od 14. 07. 2005, paragraf 46 (o radnom vremenu, zdravlju i bezbednosti vatrogasaca)

115 *Ibid.*, ECJ, *Personalrat der Feuerwehr Hamburg v. Leiter der Feuerwehr Hamburg*.

116 Vidi Član 303 češkog Zakona o radu, broj 262/2006 (21. 04. 2006).

117 Za razliku od drugih zakona švedski Zakon o diskriminaciji, 2008:567 (5. 05. 2008) ovo jasno ističe u Odeljku 15.

118 Zakon o radu Ujedinjenog Kraljevstva, *op. cit.*, napomena 112.

119 OEBS, *Kodeks ponašanja u političko-vojnim aspektima bezbednosti*, *op. cit.*, napomena, paragrafi 28 and 32.

U skladu sa ICCPR-om, prava (pravo na privatnost, pravo na slobodu mišljenja, savesti i veroispovesti, pravo na slobodu izražavanja, pravo na udruživanje i okupljanje) mogu biti ograničena kada je to neophodno za očuvanje interesa demokratskog društva ukoliko su ta ograničenja „propisana zakonom“ i neophodna za zaštitu javnih interesa koja su nabrojana dole. Član 17 posebno ističe značaj prava na privatnost. On ne propisuje po kom osnovu se ne uvode ograničenja. U isto vreme moguća ograničenja moraju da budu „zakonita“ i „neproizvoljna“.¹²⁰ Ova druga obaveza „ima za cilj da garantuje da ako postoji organičavanje zasnovano na zakonu, ono mora da bude u skladu sa odredbama i ciljevima Pakta“.¹²¹ Tabela 4.3 daje prikaz po kom osnovu su dozvoljena ograničenja u različitim slučajevima.

Tabela 4.3 Ograničenja po Članovima 17-19(2) i 21 ICCPR-a

Dozvoljen osnov za ograničenja	Prava iz Konvencije			
	Pravo na privatnost (Član 17)	Pravo na slobodu mišljenja, savesti i veroispovesti (Član 18)	Pravo na slobodu izražavanja (Član 19(2))	Pravo na slobodu okupljanja i udruživanja (Član 21)
Nacionalna bezbednost	Ne		☐	☐
Javna bezbednost	Ne	☐		☐
Javni red	Ne	☐	☐	☐
Zaštita zdravlja ili moralnosti	Ne	☐	☐	☐
Zaštita prava i sloboda drugih	Ne	☐	☐	☐
Zaštita ugleda drugih	Ne		☐	

ECHR, koji se primenjuje u većini zemalja učesnica OEBS-a, nalaže da u demokratskim društvima prava na privatnost, slobodu mišljenja, savesti i veroispovesti, na slobodu izražavanja i slobodu udruživanja i okupljanja mogu biti ograničena kada je to neophodno u interesu demokratije, ukoliko su ograničenja „u skladu sa zakonom“ i služe ispunjenju jednog ili više legitimnih ciljeva. ECHR ipak navodi minimalne standarde za uvođenje zakonskih ograničenja prava pripadnika snaga, kao i načine na koje različita dozvoljena ograničenja mogu da se primene u svakom od slučaja, kako je prikazano u Tabeli 4.4 ispod.

120 ICCPR, *op. cit.*, napomena 16, Član 17.

121 Komitet za ljudska prava (engl. HRC) OUN-a, CCPR-ov Opšti komentar broj 16, Član 17 (Pravo na privatnost), *Pravo na poštovanje privatnosti, porodice, doma i komunikacije i zaštita časti i ugleda*, 8. 4. 1988, paragraf 4, <https://www.refworld.org/docid/453883f922.html>.

Tabela 4.4 Ograničenja po Članovima 8-11 ECHR-a

Dozvoljen osnov za ograničenja	Prava iz Konvencije			
	Poštovanje privatnog života (Član 8)	Poštovanje slobode mišljenja, savesti i veroispovesti (Član 9)	Poštovanje slobode izražavanja (Član 10)	Poštovanje slobode okupljanja i udruživanja (Član 11)
Nacionalna bezbednost	☐		☐	☐
Javna bezbednost	☐	☐	☐	☐
Javni red		☐		
Ekonomsko blagostanje	☐			
Sprečavanje nereda ili vršenja krivičnih dela	☐		☐	☐
Zaštita zdravlja ili moralnosti	☐	☐	☐	☐
Zaštita prava i sloboda drugih	☐	☐	☐	☐
Zaštita teritorijalnog integriteta			☐	
Sprečavanje otkrivanja informacija koje se dobiju u poverenju			☐	
Zaštita ugleda drugih			☐	
Jačanje ovlašćenja i nepristrasnosti sudstva			☐	

Kao dodatak ovome, Član 11 o pravu na slobodu okupljanja i udruživanja kaže da „ovaj član ne može da spreči zakonsko ograničavanje ostvarivanja ovih prava pripadnika oružanih snaga, policije ili državne administracije“ (videti u Poglavlju 7: *Vojni sindikati i udruženja*). Član 14 ECHR-a jemči uživanje svih prava iz Konvencije bez diskriminacije na osnovu „pola, rase, boje, jezika, religije, političkih ili drugih mišljenja, nacionalnog ili socijalnog porekla, pripadnosti nacionalnim manjinama, vlasništva, rođenja ili nekog drugog statusa“. Protokol 12 Konvencije sadrži sličan izdvojeni princip koji se odnosi na nediskriminaciju.

Slično tome, vojno sudstvo mora da funkcioniše preko „nezavisnih i nepristrasnih sudova osnovanih u skladu sa zakonom“ u skladu sa pravom na pravično suđenje na osnovu Člana 6 ECHR-a.

Neka od prava iz osnovnih MOR konvencija, uključujući i sprečavanje dečjeg rada, prinudnog rada (ukoliko je nevojnog karaktera) i diskriminacije, primenjuju se na sve, bez posebnih napomena o izuzecima koje bi se odnosile na pripadnike oružanih snaga. Što se tiče drugih prava, uključujući

pravo na udruživanje i okupljanje i pravo na kolektivno pregovaranje, odgovarajuće MOR konvencije kažu da primena ovih odredbi na pripadnike oružanih snaga mora da bude definisana državnim zakonima. U isto vreme neke od ovih konvencija, konkretno MOR Konvencija broj 87, koja se tiče slobode udruživanja i zaštite prava na okupljanje, naglašava da ratifikovanje ove konvencije neće da utiče na postojeće zakone, uverenja, običaje ili sporazume na osnovu kojih pripadnici oružanih snaga uživaju prava iz ove konvencije.

Različiti pristupi

Ustavne odredbe

Većina ustava polazi od toga da pripadnici oružanih snaga uživaju ista, ustavom zagarantovana, prava kao i drugi građani i ne govore posebno o njima osim u kontekstu neophodnih ograničenja. Ova ograničenja mogu da budu u cilju političke neutralnosti u skladu sa ustavnom ulogom oružanih snaga ili kako bi omogućila vojnom pravosuđu da održi disciplinu. U nekim zemljama ustavne odredbe govore o položaju drugih institucija, kao što je institucija ombudsmana, vojna policija, tužilaštvo i vojni sudovi, koji kontrolišu vojsku ili vode računa o poštovanju prava pripadnika snaga.

Vojno pravosuđe je izdvojena oblast i ustavi je tretiraju na tri načina:

- 1) 1) Države sa sistemom vojnog sudstva u kojima nema odredbi o vojnom pravosuđu u samom ustavu (na primer, Mađarska, Litvanija, Rumunija i Slovačka), ustavom daju nadležnosti parlamentu, kongresu ili drugim sličnim telima kako bi se uspostavio sistem vojnog pravosuđa (na primer, Član 1(8) američkog Ustava);
- 2) 2) Države u kojima ustav samo prepoznaje postojanje vojnog zakonodavstva, ali na koje se primenjuju druge ustavne odredbe (na primer, Član 94 Ustava Luksemburga, Član 86 Ustava Letonije i Odeljak 11(f) kanadske Povelje prava i sloboda);
- 3) 3) Države u kojima ustav određuje organizaciju vojnog zakonodavstva i nadležnosti vojnih sudova (na primer, Član 38(4) Ustava Irske). U ovoj kategoriji postoje izvesne varijacije u odnosu na način na koji ove odredbe prave razliku s obzirom na vrstu povreda zakona i pripadnika snaga koji su ih počinili.

Pitanje vojnog pravosuđa i ljudskih prava pripadnika snaga dalje se razrađuje u Poglavlju 18: *Disciplina i vojno pravosuđe*.

Tabela 4.5: Ustavne odredbe o oružanim snagama (odabrani primeri)¹²²**Ustav Republike Jermenije, Član 14**

- Član 14 (2): Oružane snage Republike Jermenije ostaju politički neutralne i pod civilnom kontrolom.
- Član 14 (3): Svaki građanin ima obavezu da učestvuje u odbrani Republike Jermenije na način koji propisuje zakon.
- Član 155 (1): Oružane snage su potčinjene Vladi. Vlada donosi odluku o angažovanju oružanih snaga. [...]
- Član 155 (5): Pitanja subordinacije i komandovanja oružanim snagama, kao i druge detalje definiše zakon.

Ustav Estonije, paragraf 124:

- Pripadnici koji služe u odbrambenim snagama imaju sva prava i slobode koje garantuje Ustav, osim ukoliko zakon ne propisuje ograničenja.

Ustav Grčke:

- Član 4(6): Svaki Grk koji može da nosi oružje u obavezi je da da svoj doprinos odbrani otadžbine u skladu sa zakonom.
- Član 29(3): U potpunosti je zabranjeno izražavanje sklonosti ka bilo kojoj političkoj opciji [...] od strane vojske uopšteno, kao i pripadnika bezbednosnog korpusa [...].
- Član 56(1): [...] Pripadnici ili oficiri oružanih snaga i bezbednosnog korpusa [...] ne smeju da budu kandidati, odnosno ne smeju da budu birani za članove parlamenta ukoliko ne napuste vojnu službu pre kandidature.
- Član 96(4)(a): Vojni sudovi za kopnenu vojsku, mornaricu i ratno vazduhoplovstvo imaju poseban status i nemaju nikakva ovlašćenja nad civilima.

Osnovni zakon Nemačke, Član 45(b):

- Postavlja se parlamentarni komesar za oružane snage koji vodi računa o osnovnim pravima i pomaže Bundestagu prilikom sprovođenja parlamentarnog nadzora oružanih snaga. Savezni zakon uređuje ostale detalje.

Ustav Italije, Član 52:

- Odbrana otadžbine sveta je dužnost svakog građanina.
- Vojna služba je obavezna u skladu sa zakonom. Ispunjavanje vojnih dužnosti ne sme da dovede u pitanje položaj građana kao zaposlenog lica ili ispunjavanje njegovog političkog prava.
- Pravila oružanih snaga moraju da budu u skladu sa demokratskim duhom republike.

Ustav Poljske, Član 26(2):

- Oružane snage su politički neutralne i pod civilnom su i demokratskom kontrolom.

Ustav Ruske Federacije, Član 59:

- Odbrana otadžbine je dužnost i obaveza svakog građanina Ruske Federacije.
- Građani Ruske Federacije izvršavaju vojnu službu u skladu sa federalnim zakonom.
- U slučaju da se njihova ubeđenja ili religiozna uverenja kose sa vojnom službom, u skladu sa federalnim zakonom, građani Ruske Federacije imaju pravo da je zamene alternativnom civilnom službom.

Ustav Sjedinjenih Američkih Država

- Odeljak 2: Predsednik je vrhovni komandant kopnene vojske i mornarice SAD-a.
- Odeljak 8: Kongres ima ovlašćenje (9) da definiše i kazni piratstvo i prekšaje počinjene na moru, kao i prekšaje protiv zakona nacije [...], da sazove i opremi vojsku [...], da formira i očuva mornaricu [...], da donese pravila za upravljanje i regulisanje kopnenih i mornaričkih snaga [...], da omogući organizovanje, naoružavanje i disciplinovanje narodne vojske, kao i njeno rukovođenje (onog dela koji je angažovan u službi države).

Ustavni sudovi imaju važnu ulogu prilikom tumačenja ustavnih odredbi; oni vrše kontrolu nadležnosti i podelu vlasti, kao i poštovanje osnovnih prava. U slučaju vojske pokrenut je postupak pred ustavnim sudom u nekoliko država radi zaštite osnovnih, ustavnih prava ili aktivnosti koje podrivaju vladavinu prava ili demokratski poredak.¹²³ Savezni ustavni sud Nemačke, na primer, dao je mišljenje na osnovu Zakona o mirovnim operacijama o slučaju Somalije iz 1994. godine.¹²⁴ U Italiji je Ustavni sud doneo važne odluke o velikom broju pitanja koje se tiču oružanih snaga, uključujući i tumačenje „klauzule o demokratskom duhu“, principu političke neutralnosti i prigovora savesti.¹²⁵ Ustavni sud Poljske je na sličan način tumačio Ustav kojim se nalaže politička neutralnost oružanih snaga.¹²⁶

Parlamenti i ljudska prava pripadnika oružanih snaga

Parlamenti imaju veliki broj alata koje mogu da upotrebe u okviru svoje nadležnosti i odgovornosti kako bi stvorili odgovarajući okvir za kontrolu odgovornosti vojske i bili sigurni da su ljudska prava zaštićena na odgovarajući način. Oni donose zakone o oružanim snagama, vojne zakone, žalbene mehanizme i pravna zadovoljenja; sprovode istrage o postupanju oružanih snaga u cilju zaštite i poštovanja ljudskih prava; uspostavljaju posebna

123 Venecijanska komisija, *op. cit.*, napomena 109, para. 263, citira poglavlja o određenim zemljama iz George Nolte (ed.), *European Military Law Systems, (Evropski sistemi vojnog prava)*, *op. cit.*, napome- na 8.

124 Nemački Savezni ustavni sud, presuda Drugog senata od 12. 07. 1994. godine – 2 BvE 3/92, 5/93, 7/93, 8/93 (BVerfGE 90), str. 286.

125 Jörg Luther, *Military Law in Italy*, („Vojni zakon u Italiji“) kod Nolte, *op. cit.*, napomena 8, str. 433.

126 Ustavni sud Poljske, presuda broj K 26/98 (7. 03. 2000).

tela kao što su institucije vojnog ombudsmana; primaju periodične izveštaje oružanih snaga i datih posebnih tela i raspravljaju o njima.¹²⁷ Tabela 4.6 daje prikaz funkcionisanja ovih procedura u oružanim snagama različitih država.

Tabela 4.6: Parlamentarna kontrola ljudskih prava pripadnika oružanih snaga¹²⁸

- **Albanija:** Parlamentarni nadzor se vrši posredno preko komsija za državnu bezbednost.
- **Austrija:** Parlamentarna komisija za saveznu vojsku prima i proverava pritužbe pripadnika oružanih snaga ili vojnika na služenju vojnog roka.
- **Bosna i Hercegovina:** Parlamentarni vojni poverenik je odgovoran za sprovođenje istraga o određenim pitanjima, sledeći instrukcije Parlamentarne skupštine i Odbora za odbranu i bezbednost. Poverenik može da primi pritužbe pripadnika oružanih snaga, vrši inspekciju vojnih jedinica, vrhovnih štabova oružanih snaga i uprava Ministarstva odbrane u bilo koje vreme i bez prethodne najave, kao i da traži izveštaje i informacije od Ministarstva.
- **Finska:** Parlamentarni ombudsman vrši inspekciju različitih jedinica odbrambenih snaga i mirovnih kontigenata, daje mišljenje o javnim odlukama i prima pritužbe (uključujući i one od pripadnika oružanih snaga).
- **Nemačka:** Parlamentarni komesar za oružane snage pomaže parlamentu prilikom sprovođenja nadzora oružanih snaga i istražuje moguća kršenja prava, kako *ex officio*, tako i na osnovu prijave pripadnika snaga.
- **Norveška:** Parlamentarni ombudsman za oružane snage istražuje moguća kršenja prava *ex officio* ili na osnovu pritužbi koje primi od pripadnika oružanih snaga i vrši inspekciju jedinica vojske.
- **Rumunija:** Rumunski parlament ima Odbor za odbranu, javni red i državnu bezbednost. Ipak, pitanja u vezi sa ljudskim pravima, uključujući i prava pripadnika snaga, kontroliše Odbor za ljudska prava, kulturu i nacionalne manjine Predstavničkog doma, kao i Odbor za ljudska prava Senata.
- **Slovenija:** Parlamentarni Odbor za odbranu bavi se svim pitanjima koja se tiču sistemom odbrane zemlje, kao i drugim srodnim pitanjima koja se rešavaju u nadležnim ministarstvima.
- **Švedska:** Parlamentarni Odbor za odbranu bavi se svim pitanjima koja se tiču, između ostalog, vojne i civilne odbrane.
- **Švajcarska:** Parlamentarna komisija za politiku bezbednosti je odgovorna, između ostalog, za oružane snage, politiku bezbednosti i vojne mirovne operacije.

¹²⁷ DCAF i Interparlamentarna unija, *Parlamentarni nadzor sektora bezbednosti: Principi, mehanizmi i prakse*, Ženeva, 2003, <http://archive.ipu.org/PDF/publications/decap-e.pdf>.

¹²⁸ Odgovori na pitanje 5 ODIHR-DCAF-ovog upitnika iz 2018. godine i sajtovi parlamenata.

- **Ujedinjeno Kraljevstvo:** Odbor za odbranu Donjeg doma vrši kontrolu troškova, administracije i politike rada Ministarstva odbrane i drugih nadležnih javnih tela. U vezi sa tim Odbor može da se konsultuje sa pripadnicima, da pregleda dokumenta i izveštaje, postavi specijalizovane savetnike, osnuje pododbore, kao i da se povremeno sastane i podnese izveštaje.

Zakonodavstvo i ljudska prava pripadnika oružanih snaga

Zakonodavstvo uređuje građanska, politička i socijalna prava pripadnika oružanih snaga. Primer jednog opsežnog zakona koji se bavi pravima pripadnika oružanih snaga je Zakon Ruske Federacija o statusu pripadnika vojske koji pravi razliku između ljudskih prava i slobode savesti i veroispovesti (vidi Tabelu 4.7).

Tabela 4.7: Zakonodavstvo o pravima pripadnika oružanih snaga (izabrani primeri)

Ruska Federacija

- Federalni zakon broj 76 o statusu pripadnika vojske pokriva sledeće oblasti:¹²⁹
- Član 5: Zaštitu sloboda, časti i dostojanstva pripadnika vojske;
- Član 6: Pravo na slobodu kretanja i mesto življenja;
- Član 7: Slobodu govora, učešća na sastancima, mitinzima, demonstracijama, povorkama i okupljanjima;
- Član 8: Slobodu savesti i veroispovesti;
- Član 9: Pravo na učešće u rukovođenju vladom i sindikatima;
- Član 10: Pravo na rad;
- Član 11: Vreme u službi i pravo na odmor;
- Član 12: Novčanu naknadu;
- Član 13: Druga plaćanja;
- Član 14: Opremanje odećom;
- Član 15: Pravo na stanovanje;
- Član 16: Pravo na zdravstveno osiguranje i lekarsku pomoć;
- Član 17: Imovinska prava i poreske privilegije;
- Član 19: Pravo na obrazovanje i prava iz oblasti društvenih nauka;
- Član 20: Korišćenje transporta;
- Član 21: Pravo na žalbu protiv nezakonitih naređenja;
- Član 22: Prava u zakonskim postupcima;

¹²⁹ Federalni zakon broj 76 Ruske federacije od 27. 05. 1998. godine (izmenjen i dopunjen) o statusu pripadnika vojske.

- Član 24: Prava na socijalno osiguranje;
- Član 25: Dodatne privilegije tokom službe u vanrednom stanju.

Italija

Italijanski Zakon o vojnom uređenju iz 2010. godine, uključujući članove 1465-1507, pokriva pitanja ljudskih prava pripadnika oružanih snaga, kao što je pravo na rodnu ravnopravnost, zabranu diskriminacije, slobodu kretanja, slobodu okupljanja, slobodu veroispovesti i mišljenja, slobodu informisanja i obrazovanja, pravo glasa, pravo učešća na izborima, pravo na zdravstvenu zaštitu, pravo na odmor i pravo na zaštitu ličnih podataka.¹³⁰

Kao što smo već gore napomenuli, zakonodavstvo je posebno važno ukoliko je neophodno da se ograniče ljudska prava pripadnika oružanih snaga zbog nacionalne bezbednosti. Kako bi se izbegla zloupotreba ili druga nezakonita ograničenja prava pripadnika snaga, važno je da ta ograničenja budu praćena odgovarajućim sigurnosnim mehanizmima.

Međunarodni principi koje je odredio Evropski sud za ljudska prava su važni za tumačenje ograničavanja ljudskih prava pripadnika oružanih snaga. Sud se pažljivo odnosi prema tome kako i kada države mogu da primene dostupne mere ograničavanja ljudskih prava u svrhu nacionalne bezbednosti. Ovakav pristup mogu da zauzmu zemlje učesnice OEBS-a koje nisu potpisnice ECHR-a. Sud posebno ističe određene kriterijume koje zakon mora da poštuje (vidi Tabelu 4.8 koja prikazuje test „kvaliteta zakona“). U skladu sa tim zakoni bi trebalo da budu predvidljivi i trebalo bi da ograniče diskreciona prava onih koji ih sprovode, kao i da predvide mehanizme zaštite od zloupotrebe ovlašćenja.

Tabela 4.8: Test „kvaliteta zakona“ Evropske konvencije¹³¹

Konvencija nalaže da ograničenja moraju biti „u skladu sa zakonom“. Običajno pravo Evropskog suda za ljudska prava, između ostalog, kaže da:

- Zakoni obuhvataju pravila iz običajnog prava, kao i statute i podzakonske akte. U ovom slučaju Evropski sud za ljudska prava kaže da je „zakon“ dobar ukoliko su pravne norme lako razumljive, dovoljno precizne i omogućavaju građanima da ostvare svoja prava.¹³²
- Zakon „koji dozvoljava neograničena diskreciona prava u pojedinim slučajevima ne ispunjava osnovni uslov predvidljivosti i stoga je nemoguća njegova praktična primena. Obim diskrecionih prava mora da bude definisan sa razumnom

130 Luther, *op. cit.*, napomena 125.

131 Ian Cameron, *National Security and the European Convention on Human Rights*, („Državna bezbednost i Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava“), Dordrecht/Uppsala, Kluwer Law International, 2000.

132 Evropski sud za ljudska prava, *Sunday Times protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (podnesak broj 6538/74, presuda od 26. 04. 1979. godine), paragraf 49.

izvesnošću“¹³³ a mehanizmi zaštite moraju da postoje kako se diskreciona prava, zagwarantovana zakonom, ne bi zloupotrebila.¹³⁴

- Ukoliko mehanizmi zaštite nisu sastavni deo samog zakona, on mora da definiše druge uslove i postupke za zaštitu od zloupotrebe.¹³⁵

Dobre prakse i preporuke

- » Ustavna pravila ili zakoni treba jasno da odrede tela koja su zadužena za kontrolu i nadzor oružanih snaga, za postupke i pitanja kojima će se baviti, kao i mehanizme za sprovođenje te kontrole.
- » Mehanizmi kontrole treba da postoje kako u vojsci tako i u organima izvršne vlasti, parlamentu, sudstvu i nezavisnim telima, koja rade na obezbeđivanju demokratske kontrole, poštovanju vladavine prava i zaštiti ljudskih prava. Ova kontrola mora da bude preventivna (sa ciljem pronalaženja i sprečavanja mogućih problema) kao i reaktivna (da istražuje i rešava probleme koji su se već pojavili).
- » Tela koja sprovode nadzor moraju uvek da rade u skladu sa međunarodnim standardima i smernicama.
- » Zakoni o oružanim snagama moraju da budu u skladu sa međunarodnim standardima; oni moraju biti jasni, precizni i nediskriminatorni, kao i da spreče zloupotrebu diskrecionih prava.

133 Evropski sud za ljudska prava, *Silver i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (podnesak broj 5947/72 6205/73 7052/75 7061/75 7107/75 7113/75 7136/75, presuda od 25. 03. 1983), paragraf 88.

134 *Ibid.*, paragraf 90.

135 Evropski sud za ljudska prava, *Klass protiv Savezne Republike Nemačke* (podnesak broj 5029/71, presuda od 6. 09. 1978), paragrafi 51-58; *Kruslin protiv Francuske* (podnesak broj 11801/85, presuda od 24. 04. 1990), paragraf 35 i *Huvig protiv Francuske* (podnesak broj 11105/84, presuda od 24. 04. 1990), paragraf 34.

Dodatna literatura

Council of Europe, „Committee of Ministers Recommendation CM/Rec(2010)4 on the Human Rights of Members of the Armed Forces“, (Savet Evrope, *Preporuka Komiteta ministara o ljudskim pravima pripadnika oružanih snaga*), 24. 02. 2010, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805cf8ef.

DCAF/Inter-Parliamentary Union (IPU), „Parliamentary Oversight of the Security Sector: Principles, Mechanisms and Practices“ (*Parlamentarna kontrola sektora bezbednosti: principi, mehanizmi i prakse*), DCAF, Ženeva, DCAF/IPU, 2003, <http://archive.ipu.org/PDF/publications/decaf-e.pdf>.

European Parliament Office for the Promotion of Parliamentary Democracy, „Parliamentary Oversight of the Security Sector“ (Kancelarija Evropskog parlamenta za promociju parlamentarne demokratije, *Parlamentarna kontrola sektora bezbednosti*), Brisel, Evropski parlament, 2013, https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/EP_Parliamentary_Oversight_Security_Sector_2013_BOH.pdf.

Victor-Yves Ghebali, „The OSCE Code of conduct on Politico-Military Aspects of Security: A Paragraph by Paragraph Analysis“ (*OEBS-ov Kodeks ponašanja u političko-vojnim aspektima bezbednosti: analiza odeljak po odeljak*), Ženeva, DCAF, 2003, https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/dd03_ghebali_osce-code_EN.pdf.

DEO II

**GRAĐANSKA I
POLITIČKA PRAVA**

Poglavlje 5: Građanska i politička prava

Uvod: Glavna pitanja

Pripadnici oružanih snaga kao građani u uniformi uživaju ista osnovna prava kao i svi ostali građani, uključujući građanska i politička prava da učestvuju u javnom životu, da se uključe u rad i podrže rad političkih stranaka, da glasaju i protestuju. Ipak, mnoge države se brinu da političke aktivnosti pripadnika oružanih snaga mogu da naruše disciplinu i kompromituju političku neutralnost oružanih snaga, kao i da određene aktivnosti u vezi sa tim nisu podesne za vojnu profesiju. Zbog svih ovih navedenih razloga, politička neutralnost pripadnika oružanih snaga je kontraverzno pitanje u svim vojnim sistemima. Odredbe o političkoj neutralnosti oružanih snaga su slične širom regiona OEBS-a, ali se nivo zabrana da se oružane snage uzdrže od političkih aktivnosti van vojske u velikoj meri razlikuje. Slično tome, česta su ograničenja slobode govora pripadnika snaga, delom zbog potrebe oružanih snaga da je vide kao politički neutralnu, a delom u cilju zaštite od neslaganja, protivljenja ili namernog nepoštovanja naredbe nadređenog. O ovim temama više govorimo u Poglavlju 6: *Sloboda izražavanja*.

Ovo poglavlje najpre govori o razlozima zbog kojih politička prava mogu da budu ograničena. Zatim se bavi obimom odgovarajućih međunarodnih standarda ljudskih prava, kao i ograničenim pravima glasa, kandidature i učešća u političkim demonstracijama. Dati su primeri različitih pristupa zemalja učesnica OEBS-a u cilju očuvanja političke neutralnosti, od onih manje restriktivnih do onih koji nameću stroge standarde neutralnosti i u skladu sa njima ograničavaju prava. Najčešća ograničenja koja se odnose na političke aktivnosti pripadnika oružanih snaga su:

- zabrana učešća u radu i članstvo u političkim strankama;
- zabrana mogućnosti političkog postavljenja;
- zabrana učešća u javnim demonstracijama u uniformi.

Postoji nekoliko razloga za ove vrste ograničavanja prava.

Prvo, oružane snage kao branioci teritorijalnog integriteta i ustavnog poretka moraju da budu nezavisne i iznad političkih pitanja. Neutralnost pomaže da samo glasači odluče o tome ko će da upravlja državom. U mnogim tranzicionim demokratijama oružane snage se posmatraju primarno preko istorijskih veza sa dominantom političkom strankom i ideologijom. U ovom kontekstu, tranzicija ka demokratskoj politici zahteva strogu neutralnost oružanih snaga kako bi se postigao raskid sa praksama iz prošlosti i povratilo poverenje javnosti u oružane snage.

Drugo, ograničenja imaju za cilj da spreče političke polemike u samim oružanim snagama koje mogu da utiču na njihovu efikasnost i moral. Ovo se posebno odnosi na kritikovanje političkog vođstva zemlje, kao i na zadatke vojske.

Treće, za uspešnu civilnu kontrolu i odgovornost oružanih snaga, kao osnov demokratije i vladavine prava, neophodno je da politička i vojna sfera budu razdvojene. Ukoliko bi pripadnici oružanih snaga mogli da se mešaju u politički život na aktivan i vidljiv način, to bi moglo da podriva demokratsku odgovornost i dovede do sukoba interesa. Stoga su neophodna ograničenja kako bi se sprečilo aktivno učešće pripadnika oružanih snaga u politici.

Iako demokratska društva smatraju da su politička gledišta privatna stvar, u ograničenom broju slučajeva može da dođe do isključivanja ljudi ili organizacija sa ekstremnim političkim opredeljenjima iz oružanih snaga.¹³⁶ Smatra se da ove političke organizacije ne poštuju ustavni poredak kao druge političke partije. Neophodnost ograničavanja ljudi iz državne službe sa ekstremnim političkim opredeljenjima prihvaćena je kao validan razlog za ograničavanje građanskih i političkih prava po ECHR-u. Tokom Hladnog rata Evropski sud za ljudska prava prihvatio je određena ograničenja za državne poslove, u slučajevima kada se smatralo da politička opredeljenja ne poštuju principe „slobodnog demokratskog sistema“.¹³⁷ Ove odredbe ograničene „lustracije“ na sličan način su prihvatile tranzicione države posle 1989. godine.¹³⁸ U odgovorima na upitnik ODIHR-a Azerbejdžan, Republika Češka, Nemačka, Letonija, Crna Gora, Slovačka, Slovenija, Švedska i Švajcarska su prijavile da primenjuju ograničenja na službu u oružanim snagama za pojedince koji imaju ekstremistička gledišta.

Neke zemlje (na primer, Nemačka) smatraju da se pripadnici oružanih snaga o demokratskim praksama najbolje mogu obrazovati kroz aktivno učešće u građanskom životu. Oni iz ovog razloga minimalno ograničavaju političke aktivnosti. U slučaju uvođenja ograničavanja političkih aktivnosti pripadnika snaga ona moraju da budu srazmerna ciljevima obezbeđivanja ustavnog poretka ili zaštite vojne discipline. Štaviše, ova ograničenja moraju da budu pravno zasnovana, transparentna, predvidljiva i podobna za sudsko ispitivanje. Na primer, ograničeno pravo aktivnog učešća u državnoj politici može da se opravda potrebom razdvajanja vojske od politike, ali ovaj slučaj je ređi kada se radi o lokalnoj politici, posebno ukoliko lokalne vlasti nemaju kontrolu nad vojnim pitanjima ili ne učestvuju u njima. Kodeksi

136 Odgovori iz upitnika nisu dali zajedničku definiciju reči „ekstremno“. Stoga se „ekstremnim političkim opredeljenjima“ smatraju ona, koja ukoliko bi se primenila, narušila bi demokratski ustavni poredak, a „ekstremnim udruženjima“ smatraju se ona koja aktivno pokušavaju da sprovedu „ekstremistička“ stanovišta.

137 Vidi Evropski sud za ljudska prava, *Glaserapp protiv Savezne Republike Nemačke* (podnesak broj 9228/80, presuda od 28. 08. 1986) i *Kosiek protiv Savezne Republike Nemačke* (podnesak broj 9704/82, presuda od 28. 08. 1986). U oba slučaja Sud nije našao da je bilo kršenja Člana 10 jer smatra da je pristup civilnoj službi bio problem, što nije zaštićeno Konvencijom (kako je onda bilo protumačeno). Su-protno tome, u slučaju *Vogt protiv Nemačke* (podnesak broj 17851/91, presuda od 26. 09. 1995), nastavnik koji je aktivno podržavao Komunističku stranku uspešno se pozvao na Član 10. Ograničenja prava pripadnika oružanih snaga lakše bi mogla da odbrane države ako se pozovu na ograničenja zbog državne bezbednosti po Članovima 10 i 11 ECHR-a.

138 Parlamentarna skupština Saveta Evrope (engl. PACE), *Rezolucija 1096 (1996) o merama raskidanja veza i nasleđa bivših komunističkih totalitarnih sistema*, od 27. 06. 1996. godine. Stanovište Evropskog suda za ljudska prava je prikazano u slučaju *Ivanovski protiv bivše jugoslovske Republike Makedonije* (podnesak broj 29908/11, presuda od 21. 01. 2016). Vidi i James A. Sweeney, *The European Court of Human Rights in the post-Cold War Era: Universality in Transition* („Evropski sud za ljudska prava u posthladnoratovskom periodu: Univerzalnost u tranziciji“), Oxon, New York, Routledge, 2012, Poglavlje 5.

ponašanja mogu da sadrže odredbe o neutralnosti koje ograničavaju javno nastupanje u političkim strankama (na primer, tako što će da zabrane nošenje uniforme na partijskim sastancima), ali ne mogu da određuju učešće u političkoj sferi. Ova ograničenja se mogu popustiti nakon što pripadnik oružanih snaga napusti službu.

Međunarodni standardi ljudskih prava

OEBS stalno ističe važnost građanskih i političkih prava, kao i potrebu da se omogući njihovo sprovođenje u potpunosti.¹³⁹ U Parizu, 1990. godine, zemlje učesnice OEBS-a su potvrdile pravo na slobodu udruživanja i mirnog okupljanja,¹⁴⁰ a u Kopenhagenu iste godine naglasile važnost prava na osnivanje političkih stranaka.¹⁴¹

Osnovna prava o kojima ovde govorimo su pravo na slobodu udruživanja (članstvo u političkim strankama), pravo glasa i pravo na službu, kao i pravo učešća u javnim demonstracijama, koja su zagarantovana sporazumima o ljudskim pravima.

Sloboda udruživanja i politička neutralnost

Tabela 5.1: Ograničenja prava na udruživanje u skladu sa međunarodnim standardima

ICCPR, Član 21	Priznato je pravo na mirno okupljanje. Ovo pravo ne može da bude ograničeno, osim ukoliko to nije u skladu sa zakonom i neophodno u demokratskom društvu, u interesu nacionalne ili javne bezbednosti, javnog reda, zaštite javnog zdravlja ili morala ili zaštite prava i sloboda drugih.
ICCPR, Član 22	<ol style="list-style-type: none"> 1. Svako ima pravo na slobodu mirnog okupljanje i slobodu udruživanja sa drugima, uključujući i pravo da osniva sindikat i pristupi mu radi zaštite svojih interesa. 2. Za vršenje ovih prava ne smeju se postavljati nikakva ograničenja, osim onih koja su propisana zakonom i neophodna u demokratskom društvu u interesu nacionalne ili javne bezbednosti, rada spečavanja nemira ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala ili radi zaštite prava i sloboda drugih. Ovim se članom ne sprečava zakonito ograničavanje ovih prava pripadnicima oružanih snaga i policije.

139 OEBS, Konačna odluka iz Helsinkija, *op. cit.*, napomena 9; OEBS, *Zaključak sa drugog sastanka*, Madrid, 6. 09. 1983, <https://www.osce.org/mc/40871> i *Zaključak sa trećeg sastanka*, Beč, 19. 01. 1989, <https://www.osce.org/mc/40881>

140 OEBS, *Povelja iz Pariza za novu Evropu*, 21. 11. 1990, <https://www.osce.org/mc/39516>.

141 OEBS, *Dokument sa sastanka iz Kopenhagena, Konferencija o humanoj dimenziji OEBS-a*, 29. 06. 1990, <https://www.osce.org/odihr/elections/14304>.

- ECHR, Član 11
3. Svako ima pravo na slobodu mirnog okupljanje i slobodu udruživanja sa drugima, uključujući i pravo da osniva sindikat i pristupi mu radi zaštite svojih interesa.
  4. Za vršenje ovih prava ne smeju se postavljati nikakva ograničenja, osim onih koja su propisana zakonom i neophodna u demokratskom društvu u interesu nacionalne ili javne bezbednosti, rada spečavanja nemira ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala ili radi zaštite prava i sloboda drugih. Ovim se članom ne sprečava zakonito ograničavanje ovih prava pripadnicima oružanih snaga i policije ili državne uprave.

Iako je u prethodnim decenijama Evropski sud za ljudska prava često davao državama široka ovlašćenja prilikom odlučivanja u slučajevima koji se odnose na ograničenja ljudskih prava zbog državne bezbednosti, ona su poslednjih godina značajno sužena kada govorimo o pravima pripadnika oružanih snaga.¹⁴² Ukoliko država nije u stanju da dokaže da je ograničenje pravno utemeljeno, ono se ne može primeniti. Test neophodnosti i proporcionalnosti Konvencije zahteva da budu razmotrene priroda i obim ograničenja i utvrđeno koje je pravno utemeljeno. Kako je prikazano u Tabeli 5.1, ograničenja prava na slobodu udruživanja za pripadnike službe su dozvoljena po Članu 11(2) ECHR-a. Ipak, Evropski sud za ljudska prava je zauzeo stav da Član 11(2) dozvoljava ograničenja samo u pogledu vršenja određenog segmenta prava na slobodu udruživanja za pripadnike službe. Stoga, Član 11(2) ne može u potpunosti da ukine ovo pravo.¹⁴³

Jasna je odluka Evropskog suda za ljudska prava da koncept „zakonskih ograničenja“, po Članu 11(2), ne znači da su svi domaći zakoni koji ograničavaju prava uvek u skladu sa Konvencijom.¹⁴⁴ Uprkos odsustvu jasnog pozivanja na srazmernost zajemčenih interesa koji su spomenuti u Članu 11(2), Evropski sud za ljudska prava je ipak odlučio da pristupi ograničenjima na ovaj način.¹⁴⁵

142 Vidi Evropski sud za ljudska prava, *Hadjianastassiou protiv Grčke* (podnesak broj 12945/87, presuda od 16. 12. 1992); *Grigoriades protiv Grčke*, *op. cit.*, napomena 42; *Vereinigung Demokratischer Soldaten Österreichs [VDSO] i Gubi protiv Austrije* (podnesak broj 15153/89, presuda od 19.12. 1994); *Lustig-Prean i Beckett protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (podnesak broj 31417/96 i 32377/96, presuda od 27. 09. 1999); *Smith i Grady protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, (podnesak broj 33985/96 i 33986/96, presuda od 27. 09. 1999) i *Konstantin Markin protiv Rusije*, *op. cit.*, napomena 47. Vidi i Istraživačko odeljenje Saveta Evrope, *Državna bezbednost i evropsko precedentno pravo*, Strazbur, 2013.

143 Vidi Evropski sud za ljudska prava, *Matelly protiv Francuske*, *op. cit.*, napomena 2, paragrafi 57-58 i *ADEFROMIL protiv Francuske* (podnesak broj 32191/09, presuda od 2. 10. 2014), paragrafi 43-44. U oba slučaja sud je rekao da „ograničenja koja se primenjuju na tri grupe iz Člana 11 [uključujući pripadnike oružanih snaga] treba strogo da se sprovode i da se odnose samo na vršenje prava koja su predmet rasprave“.

144 Evropski sud za ljudska prava, *Sunday Times protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, *op. cit.*, napomena 132, paragraf 49 i *Silver i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, *op. cit.*, napomena 133, paragrafi 88-90. Vidi i pregled precedentnog prava Evropskog suda za ljudska prava o ovim pitanjima u Poglavlju 4: *Nacionalne mere zaštite ljudskih prava pripadnika oružanih snaga*.

145 Evropski sud za ljudska prava, *Rekvényi protiv Mađarske* (podnesak broj 25390/94, presuda od 20. 05. 1999), paragraf 49, *Matelly protiv Francuske*, *op. cit.*, napomena 2, paragraf 76 i *ADEFROMIL protiv Francuske*, paragraf 61, *op. cit.*, napomena 143.

Ograničenja prava iz Člana 11 mogu da se opravdaju potrebom obezbeđivanja političke neutralnosti oružanih snaga. Ovo je razlog koji je prepoznat u međunarodnom pravu ljudskih prava i praksi. Paragraf 23 OEBS-ovog *Kodeksa ponašanja u političko-vojnim aspektima bezbednosti* kaže da „svaka država mora da obezbedi da njene oružane snage budu politički neutralne, a da pri tome svakom pripadniku snaga omogući ostvarivanje svojih građanskih prava.“ Jasno je i da ECHR dozvoljava ograničavanja prava pripadnika oružanih snaga koja su osmišljena radi postizanja ovog cilja (vidi Tabelu 4.3 u Poglavlju 4: *Nacionalne mere zaštite ljudskih prava pripadnika oružanih snaga*).

U slučaju ograničenja koja se primenjuju u Mađarskoj, a kojima je pripadnicima oružanih snaga, policije i bezbednosnih snaga zabranjeno članstvo u političkim strankama i učešće u političkim aktivnostima, ona su dovedena u pitanje za pripadnike policije. Evropski sud za ljudska prava je ipak doneo odluku da nije bilo kršenja Člana 10 ili 11 ECHR-a s obzirom na to da su ograničenja bila opravdana legitimnim ciljevima, zaštitom državne i javne bezbednosti i sprečavanjem nemira, kao i da su bila, u slučaju Mađarske, neophodna i proporcionalna.¹⁴⁶ U tom smislu, ograničenja koja nalaže zakon Mađarske imaju za cilj da depolitizuju policiju i na taj način daju svoj doprinos konsolidovanju i očuvanju pluralizma i demokratije. Imajući na umu važnu ulogu policije u društvu, Evropski sud za ljudska prava je zauzeo stav da su ograničenja u skladu sa demokratskim principima:

„Snage policije su u službi države. Javnost zato ima pravo da očekuje da će u saradnji sa njima da ima posla sa politički neutralnim službenicima koji ne učestvuju u političkim nesuglasicama.“¹⁴⁷

Sud primenjuje slične principe kada razmatra ograničenja prava pripadnika oružanih snaga koja se odnose na sprečavanje članstva u ekstremističkim političkim strankama kao što je prikazano u Tabeli 5.2.

Tabela 5.2: Sprečavanje političkog ekstremizma u rezervi oružanih snaga Nemačke¹⁴⁸

U predmetu ***Erdel protiv Nemačke***, podnosilac podneska je bio profesionalni advokat i vojni rezervista. On se žalio Evropskom sudu za ljudska prava da su njegova prava na slobodu udruživanja i izražavanja prekršena pošto ga nisu zvali u vojnu rezervu zbog njegovog članstva u desničarskoj populističkoj političkoj stranci. Iako je zadržao čin poručnika u rezervi, on zbog članstva nije više imao prava na obuku. Ova stranka (nem. ***Die Republikaner***) je bila pod istragom Saveznog biroa za zaštitu ustava, ali je Savezni ustavni sud nije zabranio. Podnosilac se neuspešno žalio na ovu odluku nemačkom Saveznom upravnom sudu koji je presudio da je postojalo dovoljno dokaza za osnovanu

146 *Ibid.*, *Rekvényi protiv Mađarske*, paragrafi 46-50.

147 *Ibid.*, paragraf 41.

148 Evropski sud za ljudska prava, *Erdel protiv Nemačke* (podnesak broj 30067/04, presuda od 13. 02. 2007).

sumnju da je ova stranka **Die Republikaner** postupala suprotno Ustavu.

Nemačke vojne vlasti i upravni sudovi su odlučili da je povlačenje poziva bilo u skladu sa Članom 49 Zakona o upravnom postupku, kao i Delom 8 Zakona o pripadnicima vojske, koji nalaže da vojnici moraju da prihvate slobodni demokratski poredak na način kako je on definisan u Ustavu Nemačke, kao i da se stalno ponašaju u skladu sa njim.

Evropski sud za ljudska prava je odlučio da ova žalba nije pravno utemeljena. Povlačenje poziva je bilo srazmerno ograničenje prava podnosioca podneska na slobodu izražavanja i udruživanja i preduzeto je u „interesu državne bezbednosti“ i „u cilju sprečavanja nereda ili zločina“, što je legitimni cilj po Članu 11(2) ECHR-a. Sud se poziva na iskustvo Nemačke u periodu Trećeg rajha i koncept „demokratije koja je u stanju da se sama odbrani“. Imajući u vidu ulogu oružanih snaga u društvu, Evropski sud za ljudska prava prihvata da je „postojanje politički neutralne vojske legitimni cilj svakog demokratskog društva“. U ovom slučaju je podvučena linija između osnovnih prava pojedinca i legitimnih interesa demokratske države. Sud je istakao da „iako nije kritikovan način na koji je podnosilac izvršavao svoje dužnosti, [...] on je imao posebnu odgovornost kao poručnik u rezervnom sastavu, s obzirom na to da je to više zvanje u vojsci Nemačke.“ Štaviše, ova odluka nije uticala da podnosilac podneska izgubi sredstva za život.

I u ovom slučaju Evropski sud za ljudska prava nije smatrao da je povlačenje ovog poziva za rezervu nesrazmerno i stoga neopravdano ograničenje prava podnosioca podneska na slobodu izražavanja i udruživanja.

Pravo glasa i pravo na položaj

Član 25 ICCPR-a nalaže da

„svaki građanin, bez ikakvog razlikovanja pomenutog u Članu 2 i bez nerazumnih ograničenja, ima pravo i mogućnosti:

a. da učestvuje u vođenju javnih poslova, bilo neposredno bilo preko slobodno izabranih predstavnika; da glasa i da bude izabran na povremenim ispravno održanim, uz jednako i opšte biračko pravo, sprovedeno tajnim glasanje, kojim se obezbeđuje slobodno izražavanje volje birača; da mu, pod opštim uskovima jednakosti, bude dostupna javna služba u njegovoj zemlji.“

Odbor za ljudska prava OUN-a zauzeo je stav da ukoliko postoji razumni osnov da su određeni položaji na koje se dolazi izborom nespojivi sa vršenjem određenih dužnosti u vojsci (kao što je slučaj sa višim oficirima), mere za sprečavanje sukoba interesa moraju biti opravdane i u skladu sa poštovanjem prava iz Člana 25(b) ICCPR-a.¹⁴⁹ U jednom slučaju podržana su

¹⁴⁹ Komitet za ljudska prava OUN-a, *Opšti komentar CCPR-a, broj 25, Član 25, Pravo na učešće u javnim poslovima,*

ograničenja koja je uvela Holandija kako bi sprečila pripadnika policije da prihvati mesto za koje je izabran u lokalnoj upravi. Odbor je smatrao da nije bilo kršenja Člana 25 s obzirom na to da su ograničenja doneta kako ne bi došlo do sukoba interesa.¹⁵⁰ Slični principi primenjuju se na ograničenja prava pripadnika oružanih snaga.

Član 3 Protokola 1 ECHR-a kaže:

b. „Strane potpisnice su se obavezale da će održavati slobodne izbore putem tajnog glasanja i u određeno vreme, po uslovima koji omogućavaju slobodno izražavanje mišljenja ljudi koji se kandiduju za zakonodavna tela.

U svom tumačenju Člana 3, Protokola 1, Evropski sud za ljudska prava pravi razliku između zahteva koji mogu da utiču na mogućnost kandidature za parlament („pasivno“ pravo) i na mogućnost glasanja („aktivno“ pravo).¹⁵¹ Kada govorimo o ovim ograničenjima „pasivnih“ prava, Evropski sud za ljudska prava napominje da ne sme doći do proizvoljnosti u domaćim postupcima koje onemogućavaju pojedincima da se kandiduju.¹⁵² Države imaju šira diskreciona prava po pitanju „pasivnog“ biračkog prava nego „aktivnog“.¹⁵³ Iako Evropski sud za ljudska prava nije razmatrao ograničenja po pitanju kandidature pripadnika oružanih snaga, podržao je ograničenja po pitanju kandidature državnih službenika i predstavnika lokalne vlasti u cilju obezbeđivanja političke nepristrasnosti, kao i postojanja razlike između izabranih i postavljenih predstavnika.¹⁵⁴

„Aktivno“ pravo i neophodnost održavanja slobodnih izbora putem tajnog glasanja odnosi se i na rešenja kojima se obezbeđuje da pripadnici oružanih snaga mogu da imaju pravo glasa bez obzira na vojnu službu. Većina zemalja učesnica koja je odgovorila na upitnik ODIHR-a dozvoljava pripadnicima snaga da imaju pravo glasa na građanskim glasačkim mestima. U nekim situacijama aktivnog angažovanja (kao što su angažovanja na nepristupačnim lokacijama ili u inostranstvu) postoji ipak problem da se sprovede pravo glasa u jedinicama vojske. Stoga, u Austriji, na primer, oružane snage su na dan izbora pripadnicima na dužnosti obezbedile dovoljno vremena da glasaju na građanskim glasačkim mestima ili putem pošte.

pravo glasanja i pravo jednakog pristupa javnim službama, 12. 07. 1996, CCPR/C/21/Rev.1/Add.7, paragraf 25.

150 Komitet za ljudska prava OUN-a, *Debreczeny protiv Holandije*, odluka broj 500/92.

151 Evropski sud za ljudska prava, *Smernice za Član 3 Protokol 1: Pravo na slobodne izbore*, Strazbur, april, 2018, https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_3_Protocol_1_ENG.pdf.

152 Evropski sud za ljudska prava, *Ždanoka protiv Letonije* (podnesak broj 58278/00, presuda Vrhovnog suda od 16. 03. 2006), paragraf 115 i *Melnitchenko protiv Ukrajine* (podnesak broj 17707/02, presuda od 19. 10. 2004), paragraf 57.

153 Evropski sud za ljudska prava, *Etxebarria i drugi protiv Španije* (podnesak broj 35579/03, 35613/03, 35626/03 i 35634/03, presuda od 30. 06. 2009), paragraf 50 i *Davydov i drugi protiv Rusije* (podnesak broj 75947/11, presuda od 30. 05. 2017), paragraf 286.

154 Evropski sud za ljudska prava, *Ahmed i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (podnesak broj 22954/93, pre- suda od 2. 09. 1998) i *Brike protiv Letonije* (podnesak broj 47135/99, odluka od 29. 06. 2000).

Savet Ministara Saveta Evrope 2010. godine doneo je preporuke:

„Neophodno je ukloniti bilo koja ograničenja izbornih prava pripadnika oružanih snaga koja nisu neophodna i srazmerna legitimnom cilju.

Države članice mogu da uvedu ograničenja po pitanju rada u oružanim snagama tokom kandidature pripadnika ili nakon izbora njegove ili njene funkcije.”¹⁵⁵

Pravo na demonstracije

Pravo na slobodu mirnog okupljanja garantuje Član 21 ICCPR-a i Član 11 ECHR-a. Uopšteno govoreći, kažnjavanje (uključujući i profesionalnu disciplinsku kaznu) zbog učešća na demonstracijama smatra se kršenjem Člana 11 jer svako zakonsko ograničenje mora da ispuni kriterijume neophodnosti i srazmernosti.¹⁵⁶ U isto vreme Član 11(2) ECHR-a dozvoljava državama da ograniče ovo pravo za pripadnike oružanih snaga (vidi Tabelu 5.1).

Ukoliko se uvedu ograničenja prava na slobodu mirnog okupljanja po Članu 11(2), Savet Ministara Saveta Evrope daje preporuku da ova ograničenja budu zakonom propisana kada je to neophodno u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti ili javne bezbednosti, u cilju sprečavanja nereda ili zločina, zaštite zdravlja ili morala, ili zaštite prava i sloboda drugih.¹⁵⁷ S obzirom na to da Član 21 ICCPR-a ne govori određeno o ograničavanju prava na slobodu okupljanja pripadnika snaga (za razliku od Člana 11(2) ECHR-a), države potpisnice ICCPR-a bi morale da poštuju ograničavanje ovog prava kao što je izneto u ICCPR-u (u velikoj meri slično onome o čemu govori Član 11(2) ECHR-a). U praksi većina ograničenja prava pripadnika oružanih snaga odnosi se na zaštitu nacionalne bezbednosti, javnog poretka ili javne bezbednosti.

Različiti pristupi

Paragraf 23 OEBS-ovog *Kodeksa ponašanja u političko-vojn timer aspektima bezbednosti* kaže da „svaka država mora da se postara da njene oružane snage budu politički neutralne, a da pri tome obezbedi poštovanje pojedinačnih građanskih prava pripadnika snaga“. Ravnoteža između javnog interesa političke neutralnosti oružanih snaga u celini i političkih prava pojedinačnih članova oružanih snaga može da se postigne na više načina. Kao što se može videti iz Tabele 5.3, jedan broj zemalja učesnica OEBS-a primenjuje ograničenja na prava pripadnika snaga kada govorimo o članstvu u političkim strankama ili kandidovanju za političke funkcije.¹⁵⁸

155 Savet Evrope, Preporuka CM/Rec (2010)4, op. cit., napomena 26, paragrafi 38 i 39.

156 Evropski sud za ljudska prava, *Ezeline protiv Francuske* (podnesak broj 11800/85, presuda od 26. 04. 1991), paragrafi 52–53.

157 Savet Evrope, Preporuka CM/Rec(2010)4, op. cit., napomena 26, paragraf 53.

158 Odgovori na ODIHR-DCAF-ov upitnik iz 2018. godine.

Tabela 5.3: Priznavanje građanskih i političkih prava pripadnika snaga u određenim državama učesnicama OEBS-a

	Pravo na članstvo u političkoj stranci	Pravo na kandidaturu na izborima	Pravo na slobodu udruživanja
Propisano zakonom	Austrija, Kipar, Nemačka, Italija, Malta, Norveška, Švedska, Švajcarska i Ujedinjeno Kraljevstvo	Albanija, Austrija, Kipar, Republika Češka, Danska, Estonija, Finska, ¹⁵⁹ Nemačka, Italija, ¹⁶⁰ Letonija, Malta, Crna Gora, Norveška, Poljska, Slovenija, Švedska, Švajcarska	Albanija, Austrija, Kipar, Republika Češka, ¹⁶¹ Danska, Estonija, Finska, Nemačka, Italija, ¹⁶² Letonija, Litvanija, Malta, Crna Gora, Norveška, Slovenija, Švedska, Švajcarska
Zabranjeno ili nije propisano zakonom	Albanija, Azerbejdžan, Bosna i Hercegovina, Republika Češka, Danska, Estonija, Finska, Grčka, Irska, Letonija, Litvanija, Crna Gora, Poljska, Rumunija, Slovačka, Slovenija	Azerbejdžan, Bosna i Hercegovina, Grčka, Irska, Litvanija, Rumunija, Slovačka, ¹⁶³ Ujedinjeno Kraljevstvo	Azerbejdžan, Bosna i Hercegovina, Grčka, Irska, Poljska, Rumunija, Slovačka ¹⁶⁴

Poređenjem vojnih pravnih sistema evropskih zemalja dolazimo do tri različita pristupa nivou učešća u politici koji je dozvoljen pripadnicima snaga, a to su:

- strogo restriktivne politike političke neutralnosti;
- umereno restriktivne politike političke neutralnosti;
- najmanje restriktivne politike političke neutralnosti.¹⁶⁵

Strogo restriktivne politike ne dozvoljavaju vidljivost oružanih snaga u javnoj raspravi. Ovim pristupom se obezbeđuje neutralnost kojom se zapravo oružane snage izoluju i odvajaju iz aktivnog učešća u političkom životu. Ovakve politike se pravdaju željom da se izbegne mešanje vojske u politički život (kao što je to slučaj u Španiji).

Slično tome, u Poljskoj, Član 26(2) Ustava nalaže da „oružane snage poštuju političku neutralnost

159 Karijerni oficiri ne mogu da budu izabrani za poslanike.

160 Viši oficiri ne mogu da budu izabrani za poslanike ili regionalne, ili opštinske predstavnike vlasti u me-stu službe.

161 Sindikati nisu dozvoljeni.

162 Ne sme se prisustvovati političkim sastancima u uniformi.

163

164 Aktivno vojno osoblje ne sme da učestvuje u radu sindikata ili političkim okupljanjima.

165 Georg Nolte i Heike Krieger, *Comparison of European Military Law Systems*, („Poređenje evropskih vojnih pravnih sistema“), kod Nolta, *op. cit.*, napomena 8, strana 77 i dalje.

i prihvataju civilnu i demokratsku kontrolu.“ Poljski Ustavni sud je 2002. godine doneo odluku da su stroga ograničenja po pitanju političkih aktivnosti pripadnika oružanih snaga ustavna.¹⁶⁶ Sud smatra da su sporne zakonske odredbe koje zabranjuju članstvo u političkim strankama u skladu sa ustavnim principima slobode osnivanja i funkcionisanja političkih stranaka, srazmernosti, jednakosti, slobode udruživanja i ravnopravnog pristupa javnim službama, kao i sa Članom 22 ICCPR-a i Članovima 11 i 17 ECHR-a. Tribunal kaže sledeće:

„Politička neutralnost oružanih snaga (Član 26.2 Ustava) može da se posmatra iz dva ugla. Kao prvo, ona znači da oružane snage ne mogu da budu autonomne u okviru državne političke strukture, ne mogu da utiču na političke odluke državnih ustavnih organa. Ova politička neutralnost se postiže putem civilne kontrole, stavljanjem vojske pod upravu ustavnih tela date zemlje. Drugi aspekt neutralnosti oružanih snaga znači da moraju da budu udaljene od sfere direktnog uticaja političkih stranaka.“¹⁶⁷

Ograničenja u Rumuniji su još jedan primer ovog pristupa (vidi Tabelu 5.4).

Tabela 5.4: Ograničenja u oružanim snagama Rumunije¹⁶⁸

Ustav Rumunije

Član 40:

(1) Građani mogu slobodno da se udružuju u vidu političkih stranaka, sindikata, udruženja poslodavaca i drugih udruženja. [...]

(10) [...] aktivni pripadnici oružanih snaga [...] neće biti članovi političkih stranaka.

Član 37 (Pravo da bude biran):

(1) Dozvoljeno je svim građanima koji imaju pravo glasa i ispunjavaju uslove iz Člana 16(3), osim ukoliko im nije zabranjeno da postanu članovi političke stranke u skladu sa Članom 40(3).

Zakon broj 80 iz 1995. godine o statusu vojske

Član 28 zabranjuje vojnom kadru:

- a) da bude član političkih stranaka, formacija ili organizacija ili da sprovodi propagandu na bilo koji način, kao i druge aktivnosti koje su u korist političkih stranaka, i da bude nezavisan kandidat za državnu funkciju;
- b) da se kandiduje na izborima za lokalnu državnu administraciju, za poslanika u

166 Ustavni sud Poljske, *Prava Poverenika građana protiv Države*, 10. 04. 2002, slučaj broj 26/00.

167 Zasnovano na nezvaničnom prevodu sa sajta Ustavnog suda Poljske, <http://www.trybunal.gov.pl/eng/index.htm>.

168 Odgovor Rumunije na ODIHR-DCAF-ov upitnik iz 2018. godine.

Parlamentu Rumunije, kao i za mesto predsednika Rumunije; [...]

Član 29 ograničava vršenje određenih prava i sloboda aktivnim pripadnicima vojske.

- a) Politička mišljenja mogu da iskazuju samo izvan službe.
- b) Javno izražavanje mišljenja koje se kosi sa interesima Rumunije i oružanih snaga nije dozvoljeno.
- c) Ministar odbrane određuje pod kojim uslovima aktivno vojno osoblje može da objavi informacije vojnog karaktera u javnosti.
- d) Slobodan je pristup verskim zajednicama, osim onima koje po zakonu krše pravila javnog reda, kao i loše utiču na dobar moral ili ometaju profesionalni rad.
- e) Osnivanje različitih vrsta udruženja koja su profesionalnog, stručno-naučnog, kulturnog, sportsko-rekreativnog ili humanitarnog karaktera, izuzev sindikata ili onih koja su u suprotnosti sa jedinstvenim lancem komandovanja, poretka i discipline koja je tipična za vojne institucije, dozvoljeno je pod uslovima navedenim u odredbama koje se odnose na vojsku. [...].
- f) Učešće u protestima, demonstracijama, povorkama ili sastancima političke ili sindikalne prirode je zabranjeno, osim za aktivnosti u kojima učestvuju u misiji.

Umereno restriktivne politike političke neutralnosti, sa druge strane, ograničavaju način na koji pripadnici oružanih snaga učestvuju u javnom životu. Cilj je da se izbegne poistovećivanje vojske ili pojedinačnih pripadnika službe kao nekoga ko je javno doveden u vezu sa politkom. U Finskoj, na primer, pripadnici vojske mogu da se kandiduju na lokalnim izborima kao nezavisni kandidati, ali ne mogu da učestvuju u političkim aktivnostima, izbornim reklamama i demonstracijama kada su u uniformi.¹⁶⁹ Slična ograničenja postoje u Italiji, Belgiji i Ujedinjenom Kraljevstvu.¹⁷⁰ U Ujedinjenom Kraljevstvu ograničenja mogu da se odnose na pripadnike vojske koji imaju određenu funkciju u političkim strankama, ali ne i na članstvo u njima.

Najmanje restriktivne politike političke neutralnosti imaju za cilj da podrže učešće u politici tako što će da ograniče zabrane političkih prava pripadnika oružanih snaga ukoliko se vršenje tih prava ne kosi sa vojnim dužnostima. Holandija primenjuje ovaj princip i čak dozvoljava pod određenim uslovima da se održavaju demonstracije u vojnim ustanovama ili da pripadnici službe u uniformi učestvuju na sastancima u javnosti. Razlog za minimalna ograničenja leži u očuvanju demokratskih vrednosti, kao i u slučaju strogo restriktivnih mera. Nemački pristup „građanin u uniformi“, na primer, ima za cilj da aktivno promovise demokratske principe u vojsci tako što dozvoljava političko angažovanje pojedinačnih pripadnika oružanih snaga.

169 Odgovor Finske na ODIHR-DCAF-ov upitnik iz 2018. godine.

170 Nolte i Krieger, *op. cit.*, napomena 165, strane 79-80.

Tabela 5.5: Politička ograničenja za pripadnike snaga u Nemačkoj ¹⁷¹

Od vojnog osoblja očekuje se da se ponaša na način koji ne ometa i ne utiče na zajednički osećaj dužnosti. Ovo se posebno odnosi na zabranu delovanja u svrhu promocije određene političke grupe i držanja govora, podelu pisanog materijala ili predstavljanje neke političke organizacije. Neophodno je da uvek postoji međusobno poštovanje. Vojnici ne bi trebalo da nose uniformu na političkim događajima. Nadređeni ne bi trebalo da utiču na svoje podređene da budu za određena politička gledišta ili protiv određenih političkih gledišta. Odeljak 15 Zakona o pravnom statusu pripadnika vojske kaže da političke aktivnosti pripadnika vojske mogu da budu ograničene. Tokom vršenja svojih dužnosti pripadnici vojske ne bi trebalo da se ponašaju u korist ili na štetu određene političke struje. Ovo ipak ne utiče na pravo pripadnika vojske da iskažu svoje mišljenje u međusobnom razgovoru.

Svi ovi pristupi pokazali su se efikasnim kada govorimo o garantovanju demokratskih vrednosti i svi uspostavljaju ravnotežu sa pojedinačnim pravima pripadnika oružanih snaga. Nijedan od ovih pristupa ne može da prevlada. Kada neka politička aktivnost istinski dovode u pitanje neutralnost oružanih snaga i kada su ograničenja prava pojedinaca neopravdana, svi oni zahtevaju pažljivo razmatranje. Ograničenja prava pripadnika snaga koja uzimaju u obzir vršenje različitih tipova političkih funkcija, različitog stepena političkog angažmana i obaveza različitog vojnog konteksta mogu da budu lakše opravdana. Stoga se više ide ka manje restriktivnim politikama koje se odnose na pojedinačne slučajeve. U isto vreme, istorija ili stanje u državi mogu da dovedu do restriktivnijeg pristupa kako bi se uspostavila ili održala politička neutralnost oružanih snaga u cilju podrške demokratskim procesima. Bilo bi i teško naći opravdanje za zabrane koje se zasnivaju na vrsti političkog opredeljenja pripadnika oružanih snaga, osim u slučaju kada sama politička stranka propagira rušenje demokratskih institucija.

¹⁷¹ Odgovor Nemačke na ODIHR-DCAF-ov upitnik iz 2018. godine.

Dobre prakse i preporuke

- » Pripadnici oružanih snaga treba da imaju zajemčeno pravo glasa na izborima kao i svi drugi građani.
- » Ukoliko obaveze vojske onemogućavaju pripadnicima oružanih snaga da normalno glasaju, oružane snage treba da preduzmu korake kako bi im omogućile da glasaju u skladu sa izbornim zakonom.
- » Pripadnicima oružanih snaga i vojnom osoblju treba da bude dozvoljeno članstvo u legalnim političkim strankama, a ograničenja bi trebalo da se uvedu samo u slučaju da političke stranke predstavljaju aktivnu pretnju ustavnom poretku.
- » U slučaju da postoje ograničenja prava pripadnika službe na zauzimanje položaja u političkim strankama, učestvovanje u političkim kampanjama, kandidovanje za političke funkcije, ona moraju da budu propisana zakonom, neophodna i srazmerna, kao i da se primenjuju bez diskriminacije.
- » Bilo koja zabrana prava pripadnika službe na učešće u mirnom okupljanju mora da bude propisana zakonom, neophodna, srazmerna i primenjena bez diskriminacije.

Dodatna literatura

Council of Europe, „Committee of Ministers Recommendation CM/Rec(2010)4 on the Human Rights of Members of the Armed Forces“ (Savet Evrope, *Preporuka Komiteta ministara o ljudskim pravima pripadnika oružanih snaga*), 24. 02. 2010, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805cf8ef.

Council of Europe Research Division, „National Security and European Case-Law“ (Istraživačko odeljenje Saveta Evrope, *Državna bezbednost i evropska sudska praksa*), Strazbur, Savet Evrope, 2013.

ECHR, „Guide on Article 3 Protocol 1: Right to Free Elections“ (*Smernice za Član 3 Protokola 1: Pravo na slobodne izbore*), Strazbur, ECHR, april, 2018, https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_3_Protocol_1_ENG.pdf.

ODIHR, „About Associationline“, ODIHR AssociatiOnline.org website, <http://www.association-line.org/guidebook>

ODIHR, „Guidelines on Freedom of Peaceful Assembly: Second Edition“ (*Smernice o slobodi mirnog okupljanja: Drugo izdanje*), Varšava, ODIHR, 2010, <https://www.osce.org/odihr/73405>.

ODIHR, „Guidelines on Political Party Regulation“ (*Smernice o regulativama političkih stranaka*), Varšava, ODIHR, 2011, paragraf 117, <https://www.osce.org/odihr/77812>.

Poglavlje 6: Sloboda izražavanja

Uvod: Glavna pitanja

U principu, u praksi pripadnici oružanih snaga kao „građani u uniformi“ uživaju ista osnovna prava kao i svi ostali građani. Ipak, u mnogim državama se smatra da je neophodno ograničiti slobodu govora pripadnika oružanih snaga, delom zato što je potrebno da oni budu politički neutralni, ali isto tako i u cilju sprečavanja neslaganja i neposlušnosti. U tom smislu, u određenim situacijama, uključujući angažovanja u operacijama, neophodno je da postoje posebna ograničenja kako bi se očuvala bezbednost operacije i zaštitilo pravo na život pripadnika oružanih snaga.

Ovo poglavlje počinje razmatranjem slobode izražavanja u vojsci. Govori o posebnim problematičnim temama kao što je korišćenje mobilnih telefona, društvenih medija i uzbunjivanje. Slede obaveze međunarodnog prava ljudskih prava po pitanju prava slobode izražavanja i njihovih ograničenja. Završava se prikazom različitih pristupa zemalja učesnica OEBS-a.

Sloboda izražavanja je važan oblik samoizražavanja koji omogućava pripadnicima snaga da iskažu svoje mišljenje. U vojnom kontekstu, sloboda izražavanja može da se odnosi na različite oblike izražavanja. Oni mogu da obuhvate žalbe na uslove službe, objavljivanje biltena u kasarnama, vođenje blogova, upotrebu društvenih mreža, javno neslaganje sa vojnim naređenjima, kritikovanje putem medija, kao i uzbunjivanje po pitanju zloupotrebe ljudskih prava ili nezakonitih aktivnosti.

Poštovanje i zaštita prava svakog pojedinca na slobodu izražavanja od suštinskog je značaja za blagostanje demokratskog društva. Takođe je blisko povezano sa poštovanjem drugih ljudskih prava i neodvojivo je od, na primer, vršenja građanskih i političkih prava o kojima se govori u Poglavlju 5: *Građanska i politička prava* i prava na slobodu veroispovesti o kojem se govori u Poglavlju 9: *Veroispovest u oružanim snagama*. Vršenje ovih prava je blisko povezano sa mogućnošću prijavljivanja nezakonitih zloupotreba, kršenja vojne discipline, lošeg postupanja ili kršenja ljudskih prava u oružanim snagama. Ovaj poslednji aspekt je posebno važan s obzirom na tradicionalno zatvoreno okruženje oružanih snaga gde je veća verovatnoća da će ova kršenja i zloupotrebe biti sakrivene od javnosti, ostati tajna, a to bi moglo da dovede do stvaranja kulture nekažnjavanja. U određenom broju zemalja učesnica OEBS-a, pripadnici oružanih snaga imaju pravo da podnesu peticije i žalbe javnim i državnim institucijama, kao što su institucija ombudsmana i komisije za ljudska prava. Neke zemlje (kao što je Jermenija) imaju određene telefonske linije koje služe za prijavljivanje ovih vrsta kršenja prava.

Pojedinačna sloboda izražavanja blisko je povezana sa slobodom medija. U principu, postoji razlika kada pripadnik oružanih snaga izrazi svoje mišljenje kao privatno lice ili kada to uradi kao predstavnik države. U prvom slučaju oni su građani u uniformi i trebalo da imaju

veću širinu. Sa druge strane, obično imaju interne smernice kada se obraćaju po službenoj dužnosti, kao i u slučaju obraćanja drugim javnim ili privatnim organizacijama. Oružane snage koje ne zabranjuju svojim pripadnicima da razgovaraju sa predstavnicima medija često zahtevaju da oni imaju prethodnu dozvolu za to od svog nadređenog. Komunikacija sa medijima može da se odvija i preko ovlašćenog portparola, osobe koja je obučena za odnose sa javnošću.

Vojna pravila i disciplina zahtevaju određena ograničenja slobode govora. Shodno tome, načini izražavanja koji podrivaju disciplinu mogu da budu ograničeni, čak iako bi isti način ponašanja bio dozvoljen kod civilnog poslodavca.¹⁷² Potreba da se obezbedi politička neutralnost oružanih snaga takođe može da opravda ograničeno pravo na slobodu izražavanja pripadnika službe. Slično tome, interesi državne bezbednosti sprečavaju pripadnike službe da otkriju poverljive informacije kao i detalje vezane za operacije, posebno tokom angažovanja u operacijama, što ponekad može da bude prošireno i na komunikaciju pripadnika i druge detalje koji bi u neoperativnom okruženju bili bezazleni. Logističke teškoće života u vojsci, a posebno u operacijama u inostranstvu, mogu da otežaju ličnu komunikaciju. Oružane snage često pomažu da se omogući lična komunikacija između pripadnika i njihovih porodica kako bi pružile podršku njihovom blagostanju, a time ojačali moral.

Široka upotreba mobilnih telefona je isto tako mogući problem. Sa jedne strane, mobilni telefoni omogućavaju pripadnicima oružanih snaga da budu u kontaktu sa porodicom i prijateljima čak i kada su u misijama, a to je važno za njihov moral. Pripadnici oružanih snaga mogu preko telefona opisati situaciju i uslove u jedinci članovima svoje porodice, prijateljima ili drugim kontaktima putem poziva, poruka, video-zapisa i fotografija. Mobilni telefoni im omogućavaju i da lakše prenesu informacije o zlostavljanju, lošem postupanju ili drugim kršenjima prava.

Sa druge strane, u aktivnim operacijama i misijama, upotreba mobilnih telefona može da bude potencijalna opasnost i da ugrozi živote korisnika, ali i drugih pripadnika jedinice i na taj način utiče na vojnu efektivnost. Postoji stvarna opasnost da pripadnici vojske slučajno otkriju poverljive detalje o operaciji. Nedavno je zabeležen slučaj da je neprijatelj koristio GPS podatke iz mobilnih telefona kako bi pratio vojne jedinice i izvršio direktan napad na njih. Čak i naizgled bezazlene aplikacije mogu da odaju korisne informacije, kao što je plan vojnih baza, putem beleženja putanje kojom trče pripadnici snaga.¹⁷³ Zato i nije neobično što u određenom broju oružanih snaga postoji regulativa za korišćenje mobilnih telefona u operativnim uslovima kako bi se zaštitila bezbednost i životi pripadnika oružanih snaga.¹⁷⁴

172 Ovo je takođe pristup Vrhovnog suda SAD-a, vidi: *Parker protiv Levy* 417 U.S. 733 (1974).

173 *Fitnes aplikacija Strava osvetlila osoblje u vojnim bazama*, BBC vesti, 29. 01. 2018, <https://www.bbc.co.uk/news/technology-42853072>.

174 Odgovori na ODIHR-DCAF-ov upitnik iz 2018. godine, pitanje broj 14.

Društvene mreže

Kao i u slučaju korišćenja mobilnih telefona, oružane snage često omogućavaju pripadnicima snaga pristup društvenim mrežama kako bi im omogućili da budu u kontaktu sa porodicom i prijateljima. S obzirom na to da su društvene mreže često izvor najnovijih vesti i dešavanja, nepotrebno ograničavanje pristupa može da se posmatra kao narušavanje uloge „građanina u uniformi“ pripadnika oružanih snaga, jer su informisani građani aktivni i odgovorni građani koji takođe imaju prava da budu obavješteni o tekućim pitanjima. Korišćenje društvenih mreža može da bude korisno samim oružanim snagama po pitanju regrutacije, prenošenja poruka pripadnicima ili javnosti.¹⁷⁵ Kao dodatak tome, postoje različite vrste onlajn platformi preko kojih pojedinci mogu da prijave primere lošeg postupanja pripadnika oružanih snaga.

Mnogi poslodavci umeju da prepoznaju moguće rizike i zato žele u izvesnoj meri da regulišu korišćenje društvenih mreža kako bi smanjili opasnost od narušavanja ugleda putem nesmotrenih ili neprofesionalnih komentara zaposlenih. Dobro je poznato da društvene mreže mogu da se koriste za zlostavljanje ili zastrašivanje ranjivih pojedinaca. Kao i u slučaju korišćenja mobilnih telefona, postoje određeni rizici po bezbednost vojnih operacija zbog upotrebe društvenih mreža tokom aktivnog operativnog angažovanja, posebno u slučaju kada pripadnici oružanih snaga nesmotreno objave podatke koji se odnose na misiju, putem slika, video-zapisa, komentara ili čak vremena stavljanja objave na društvene mreže.

Međunarodni standardi ljudskih prava

Tabela 6.1: Sloboda izražavanja u međunarodnom pravu ljudskih prava

UDHR, Član 19	Svako ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja. Ovo pravo podrazumeva slobodu posedovanja sopstvenog mišljenja, kao i da tražite, primite i širite obavještenja i ideje putem medija bez obzira na granice.
ICCPR, Član 19	<ol style="list-style-type: none"> 1. Svako ima pravo na sopstveno mišljenje. 2. Svako ima pravo na slobodu izražavanja. To pravo podrazumeva slobodu traženja, primanja i širenja obavještenja i ideja svake vrste, bez obzira na granice, bilo usmeno, pismeno, putem štampe ili u umetničkom obliku, ili ma kojim drugim sredstvom po svom izboru. 3. Korišćenje sloboda predviđenih u stavu 2 ovog člana povlači posebne dužnosti i odgovornosti. Ono se, prema tome, može podvrgnuti izvesnim ograničenjima koja ipak moraju biti izričito utvrđena zakonom i koja su neophodna: <ol style="list-style-type: none"> a. za poštovanje prava ili ugleda drugih lica; b. za zaštitu nacionalne bezbednosti ili javnog poretka, ili javnog zdravlja ili morala.

¹⁷⁵ Aktivno vojno osoblje ne sme da učestvuje na političkim okupljanjima.

ECHR, Član 10

1. Svako ima pravo na slobodu izražavanja. Ovo pravo uključuje slobodu posedovanja sopstvenog mišljenja, primanja i saopštavanja informacija i ideja bez mešanja javne vlasti. [...]
2. Pošto korišćenje ovih sloboda povlači za sobom dužnosti i odgovornosti, ono se može podvrgnuti formalnostima, uslovima, ograničenjima ili kaznama propisanim zakonom i neophodnim u demokratskom društvu, u interesu nacionalne bezbednosti, teritorijalnog integriteta ili javne bezbednosti, radi sprečavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, zaštite ugleda ili prava drugih, sprečavanja otkrivanja obaveštenja dobijenih u poverenju, ili radi očuvanja autoriteta i nepristrasnosti sudstva.

Zemlje učesnice OEBS-a su u Kopenhagenu, 1990. godine, potvrdile sledeće:

„Svako ima pravo na slobodu izražavanja uključujući pravo na komunikaciju [...] i slobodu mišljenja, kao i pravo da dobiju i podele informacije i ideje bez mešanja javne vlasti i bez obzira gde se nalaze.“¹⁷⁶

Zemlje učesnice su potvrdile ovu obavezu u Budimpešti, 1994. godine, naglasivši da je „sloboda izražavanja osnovno ljudsko pravo i najvažnija komponenta demokratskog društva“. U Astani, 2010. godine, prihvatile su „važnu ulogu koje ima civilno društvo i slobodni mediji koji nam pomažu da obezbedimo poštovanje ljudskih prava u potpunosti [...]“.

Obaveze po pitanju ljudskih prava jasno kažu da sloboda izražavanja obuhvata pravo širenja i objavljivanja mišljenja i informacija.¹⁷⁷ U Istanbulu, 1999. godine, države učesnice ponovo su naglasile „važnost [...] slobodnog protoka i pristupa informacijama.“¹⁷⁸

ICCPR

Član 19, paragraf 2 ICCPR-a nalaže da države potpisnice garantuju pravo na slobodu izražavanja, uključujući pravo da „traže, prime i šire obaveštenja i ideje bez obzira na granice“ (vidi Tabelu 6.1). Ovo pravo obuhvata izražavanje i prihvatanje svih ideja i mišljenja koja jedna osoba može da prenese drugoj. Ovo između ostalog uključuje političke razgovore, komentare o javnim dešavanjima, političke kampanje, rasprave o ljudskim pravima i novinarstvo. Paragraf 2 se čak odnosi na izražavanje koje može da bude veoma uvredljivo, iako ova vrsta izražavanja može da bude ograničena u skladu sa odredbama Člana 19, paragrafa 3 i Člana 20 (koji govori o propagandi ili ratu i podsticanju mržnje po nacionalnoj,

¹⁷⁶ Kopenhagen, 1990, *op. cit.*, napomena 141, paragraf 9.1.

¹⁷⁷ *Ibid.*, paragraf 10.1.

¹⁷⁸ OEBS, „Istanbul Document, Charter for European Security: III. Our Common Response“ (*Dokument iz Istanbula, Povelja evropske bezbednosti: III. Naš zajednički odgovor*), 19. 11. 1999, <https://www.osce.org/mc/39569>.

rasnoj ili verskoj osnovi). Svi oblici izražavanja i načini njihovog prenošenja su zaštićeni,¹⁷⁹ uključujući usmene i pisane načine izražavanja, kao što su knjige, novine, pamfleti, posteri, baneri i svi oblici zvučno-vizuelne komunikacije, kao i elektronski i modaliteti izražavanja putem interneta.

U skladu sa paragrafom 3, Člana 19 ICCPR-a, zaštita državne bezbednosti je validan pravni osnov za ograničavanje slobode izražavanja kada su ta ograničenja propisana zakonom, neophodna i srazmerna. Odbor za ljudska prava OUN-a ipak upozorava:

„Države potpisnice moraju da vode računa da se zakonsko regulisanje izdaje i drugih sličnih odredbi koje se tiču nacionalne bezbednosti, bez obzira da li su opisane kao državne tajne ili kršenje zakona, ili nešto drugo, napravi i primenjuje na način koji je u skladu sa strogim zahtevima iz paragrafa 3. Na primer, ako nije u skladu sa paragrafom 3, treba se pozivati na zakone kojim će se sakriti ili zadržati informacija od javnosti, a koja je od javnog značaja, i izbeći nanošenje štete nacionalnoj bezbednosti.“¹⁸⁰

Može se dodati da bilo koje ograničenje ove vrste u zakonodavstvu ili po pravilima vojne službe ne sme da bude prekomerno i neosnovano, već je neophodno da bude odgovarajuće i srazmerno u cilju zaštite nacionalne bezbednosti kako bi se u isto vreme ometanje svelo na minimum. Trebalo bi uzeti u obzir vrstu izražavanja, kao i način na koji se prenosi. Na primer, demokratska društva veoma vrednuju javnu debatu o javnim i političkim ličnostima i za državu je teško da opravda ograničenja ovih aktivnosti. Priroda pretnje mora precizno da se dokaže, kao i neophodnost i srazmernost aktivnosti koja je preduzeta u cilju ublažavanja pretnje, posebno kada govorimo o uspostavljanju direktne i neposredne veze između samog izražavanja i pretnje. ECHR ne pominje diskreciona prava po pitanju ograničenja.

Kada govorimo o ograničenjima koja se odnose na elektronske medije (uključujući veb-sajtove, blogove, internet provajdere i pretraživače), Komitet za ljudska prava OUN-a napominje:

„Bilo koja ograničenja [...] dozvoljena su samo u onoj meri koja je u skladu sa paragrafom 3. Dozvoljena ograničenja moraju da budu vezana za određeni sadržaj, a opšte zabrane rada određenih sajtova i sistema nisu u skladu sa paragrafom 3.“¹⁸¹

179 Komitet za ljudska prava OUN-a, *Kivenmaa protiv Finske, odluka broj 412/1990*, paragraf 9.3.

180 Komitet za ljudska prava OUN-a, „Opšti komentar broj 34, Član 19: Slobode mišljenja i izražavanja“, 12. 09. 2011, CCPR/C/GC/34, paragraf 30.

181 *Ibid.*, paragraf 43.

Ograničenja slobode izražavanja: pristup ECHR-a

Član 10 ECHR-a primenjuje se na države učesnice koje su članice Saveta Evrope. Pokriva sličnu oblast kao Član 19 ICCPR-a; štiti pravo na mišljenje, dobijanje i deljenje ideja i informacija; primenjuje se na sve oblike izražavanja, uključujući šokantne i kontraverzne ideje.¹⁸² Evropski sud za ljudska prava takođe primenjuje odredbe koje određuju slobodu izražavanja putem medija po Članu 10.¹⁸³ Dalje govori o tome da se sloboda izražavanja primenjuje na pripadnike snaga,¹⁸⁴ i navodi da „Član 10 ne prestaje da važi na ulazu u kasarnu“.¹⁸⁵ Interesi vojne discipline i državna bezbednost su ipak prepoznati kao legitimni razlozi za uvođenje ograničenja slobode izražavanja po Članu 10(2). U predmetu *Engel*, Evropski sud za ljudska prava je odlučio:

„Sloboda izražavanja koju garantuje Član 10 važi podjednako za pripadnike vojske kao i za sva ostala lica u nadležnostima država potpisnica. Odgovarajuće funkcionisanje vojske je ipak teško zamislivo bez zakonskih pravila koja su napravljena da spreče pripadnike vojske da podrivaju vojnu disciplinu, na primer putem pisanja određenih stvari.“¹⁸⁶

Kada procenjuje da li je pravo slobode izražavanja pripadnika vojske opravdano ograničeno, Evropski sud za ljudska prava smatra da je neophodno da se uzmu u obzir posebni uslovi života u vojsci kao i posebne dužnosti i odgovornosti koje su tipične za pripadnike oružanih snaga.¹⁸⁷ Mere kojima se ograničava pravo na slobodu izražavanja moraju da budu neophodne i srazmerne čak i kada su legitimni vojni interesi u pitanju. One moraju isto tako da zaštite od proizvoljnosti i budu dovoljno predvidljive.¹⁸⁸

Srazmernost ograničenja zavisi i od razloga ograničenja. Evropski sud za ljudska prava često daje državama široka diskreciona prava u slučajevima ograničavanja prava pripadnika snaga. U tom smislu, Evropski sud za ljudska prava nije presudio da je došlo do kršenja Člana 10 kada su dvojica vojnika na služenju vojnog roka bila u zatvoru godinu dana zato što su delili

182 Dominika Bichawska-Siniarski, *Protecting the Right to Freedom of Expression under the European Convention on Human Rights: A Guide for Legal Practitioners* („Zaštita prava na slobodu izražavanja po Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima: Vodič za pravnike“), Strazbur, Savet Evrope, 2017, <https://rm.coe.int/handbook-free-dom-of-expression-eng/1680732814>.

183 Evropski sud za ljudska prava, *Times Newspapers Ltd protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (podnesak broj 3002/03 i 23676/03, presuda od 10. 03. 2009), paragraf 27; Istraživačko odeljenje Evropskog suda za ljudska prava, *Internet: precedentno pravo Evropskog suda za ljudska prava*, Strazbur, Istraživačko odeljenje Evropskog suda za ljudska prava, 2015, https://www.echr.coe.int/Documents/Research_report_internet_ENG.pdf.

184 Evropski sud za ljudska prava, *Engel i drugi protiv Holandije*, op. cit., napomena 45, paragraf 100 i *VDSO i Gubi protiv Austrije*, op. cit., napomena 142, paragraf 27.

185 Evropski sud za ljudska prava, *Grigoriades protiv Grčke*, op. cit., napomena 42, paragraf 45.

186 Evropski sud za ljudska prava, *Engel i drugi protiv Holandije*, op. cit., napomena 45, paragraf 100.

187 Evropski sud za ljudska prava, *Hadjianastassiou protiv Grčke*, op. cit., napomena 142, paragraf 46.

188 Evropski sud za ljudska prava, *VDSO i Gubi protiv Austrije*, op. cit., napomena 142, paragraf 31.

materijal kojim su pozivali francuske vojne jedinice da se povuku iz Nemačke¹⁸⁹ ili kada je nemački vojnik bio otpušten iz službe zato što je kritikovao politiku vlade i osudio moderno ratovanje na televiziji.¹⁹⁰

Ova široka diskreciona prava delom su uspostavljena zbog državne bezbednosti (barem je to tako kada se odnosi na vojsku). Ipak, ukoliko država ne uspe da pokaže da su ograničenja pravno zasnovana, onda ona predstavljaju kršenje Konvencije. Test neophodnosti i srazmernosti Konvencije zahteva da se razmotri, na odgovarajući način, da li postoji potreba, koja je priroda i obim opravdanih ograničenja prava u odnosu na legitimno postavljene cilje.

Sudska praksa ukazuje na to koja ograničenja slobode izražavanja pripadnika vojske ne mogu da budu podržana. Sud je presudio da je došlo do kršenja Člana 10 u slučaju: (a) zabrane deljenja časopisa sa člancima napisanim u kritično-satiričnom stilu, ali nije dovođena u pitanje dužnost poštovanja naređenja ili svrha vojne službe¹⁹¹ i (b) tromesečne kazne zatvora za mlađeg oficira koji je poslao jednu dužu žalbu svom nadređenom (koja nije bila nigde objavljena), što se smatralo nesrazmernim i ne „neophodnim u demokratskom društvu“.¹⁹²

Zaštita uzbunjivača

Kao što smo gore napomenuli, sloboda izražavanja je direktno povezana sa ukazivanjem na pogrešna postupanja, uključujući kršenja ljudskih prava u oružanim snagama. Poslednjih godina Evropski sud za ljudska prava je prepoznao potrebu da se zaštite javni službenici koji prijave pogrešna postupanja zvaničnika, što se posebno vidi u presudi suda u slučaju *Guja protiv Moldavije*.¹⁹³ Ovaj slučaj se odnosio na otpuštanje državnog službenika koji je otkrio pisma novinama u kojima se videlo vršenje političkog pritiska na državnog tužioca. Sud je presudio da je ovaj otkaz bio kršenje Člana 10 ECHR-a. Takođe je ustanovio šest kriterijuma koja ova vrsta obelodanjivanja informacija mora da ispuni kako bi bila zaštićena Članom 10, od kojih prvi kaže da mora da bude u širem javnom interesu. Dodatni kriterijum nalaže da ukoliko ne postoje druge efikasne mere kojima može da se utiče na pogrešno postupanje, preovlađuje javni interes (nadzakonski propisanom obavezom čuvanja službene tajne) i utvđuje da je šteta po javni interes veća ukoliko se ne otkrije pogrešno postupanje. Na kraju, otkrivanje ne bi trebalo da bude motivisano ličnim nezadovoljstvom ili očekivanjem sticanja lične koristi, već bi uzbunjivač trebalo da deluje verujući da je informacija verodostojna i da bude siguran da je obelodanjivanje u javnom interesu.¹⁹⁴

Sud je odlučio da po pitanju važnosti prava na slobodu izražavanja o pitanjima od opšteg značaja i prava državnih službenika i drugih zaposlenih da prijave nezakonito ponašanje i

189 Evropski sud za ljudska prava, *Le Cour Grandmaison i Fritz protiv Francuske* (podnesak broj 11567/85 i 11568/85, odluka Komisije od 6. 07. 1987).

190 Evropski sud za ljudska prava, *E.S. protiv Nemačke* (podnesak broj 23576/94, odluka Komisije od 29.11. 1995).

191 Evropski sud za ljudska prava, *VDSO i Gubi protiv Austrije*, *op. cit.*, napomena 142, paragraf 49.

192 Evropski sud za ljudska prava, *Grigoriades protiv Grčke*, *op. cit.*, napomena 42.

193 Evropski sud za ljudska prava, *Guja protiv Moldavije* (podnesak broj 14277/04, presuda od 12. 02. 2008).

194 Za prikaz šest kriterijuma vidi Savet Evrope, *Tematski prikaz: Uzbunjivači i sloboda nepristrasnog informisanja*, maj, 2017, str. 1

loše postupanje na poslu, mešanje tužioca „nije neophodno u demokratskom društvu“.¹⁹⁵ Sud napominje da

„u demokratskom sistemu propusti vlade moraju da budu pod lupom, ne samo zakonodavnih i sudskih vlasti, već i medija i šire javnosti. Interes javnosti za određenom informacijom može nekada da bude toliko veliki da se stavi iznad zakonske obaveze čuvanja službene tajne.“¹⁹⁶

Jasno je da su razlozi za sprečavanje otkrivanja jači za određene vojne teme. Sud je kasnije ipak odlučio da je slučaj pripadnika rumunske obaveštajne službe koji je otkrio na konferenciji za štampu nezakonito presretanje razgovora, nakon što je prvo pokušao da o tome obavesti svoje nadređene i poslanike, bio opravdan u datim okolnostima.¹⁹⁷ Sud je sproveo detaljnu analizu svih dostupnih načina za podizanje svesti o nepravilnostima i zaključio da nijedan nije bio efikasan. Širi interes javnosti bio je toliko važan za demokratsko društvo, važniji od otkrivanja informacija o nezakonitim aktivnostima u rumunskoj obaveštajnoj službi da je prevazilazio interes čuvanja poverenja javnosti u tu ustanovu. Očigledno je da slični argumenti mogu da se primene na otkrivanje mogućih nezakonitih radnji ili pogrešnih postupanja u oružanim snagama.

U ovom kontekstu trebalo bi napomenuti da je u rezoluciji iz 2010. godine, Parlamentarna skupština Saveta Evrope (engl. PACE) istakla da bi zakonodavstvo o uzbunjivačima trebalo da bude sveobuhvatno i da se odnosi kako na privatni tako i na javni sektor, uključujući pripadnike oružanih snaga i specijalnih službi.¹⁹⁸ Preporuka iz 2014. godine Komiteta ministara Saveta Evrope ipak kaže da u nacionalnim normativnim, institucionalnim i sudskim mrežama koje su uspostavljene kako bi zaštitile prava i interese uzbunjivača, posebne šeme i pravila, uključujući i modifikovana prava i obaveze, mogu da se primene na informacije koje se odnose na nacionalnu bezbednost ili odbranu.¹⁹⁹

Dobra praksa znači da pripadnici snaga imaju delotvorne kanale za prijavljivanje nezakonitog ponašanja i zloupotreba ljudskih prava nadležnim organima koji imaju ovlašćenja da istraže i reše slučajeve ovih zloupotreba. Ukoliko ne postoje ovakvi zakoni i procedure, veoma je verovatno na osnovu gore navedenih principa da čak i odavanje informacija medijima može da bude zaštićeno po ECHR-u ako su one dovoljno važne i učinjene u dobroj veri. Uravnotežavanje javnog interesa (i mehanizmi otkrivanja) mogu da uzmu u obzir posebne okolnosti vojnih pitanja i pitanja odbrane. Od suštinske je važnosti da oružane snage

195 Evropski sud za ljudska prava, *Heinisch protiv Nemačke*, (podnesak broj 28274/08, presuda od 21. 07. 2011); *Sosinowska protiv Poljske* (podnesak broj 10247/09, presuda od 18. 10. 2011) i *Matúz protiv Mađarske* (podnesak broj 73571/10, presuda od 21. 10. 2014).

196 Evropski sud za ljudska prava, *Guja protiv Moldavije*, op. cit., napomena 193, paragraf 74.

197 Evropski sud za ljudska prava, *Bucur i Toma protiv Rumunije* (podnesak broj 40238/02, presuda od 8.1. 2013).

198 PACE, „Rezolucija 1729 (2010) o zaštiti uzbunjivača“, 29. 04. 2010, paragraf 6.2.

199 Savet Evrope, „Preporuka CM/Rec(2014)7 Komiteta ministara o zaštiti uzbunjivača“, 30. 04. 2014.

omoguće uzbuđivanje uprkos činjenici da odstupa od lanca komandovanja zato što će zloupotreba i nepravda urušiti vrednosti i moral jedinice, čak i samu instituciju oružanih snaga sve dok nije razotkriveno i rešeno.

Različiti pristupi

Države učesnice OEBS-a koje su odgovorile na ODIHR-ov upitnik prijavile su da sprovode određena ograničenja po pitanju slobode izražavanja pripadnika oružanih snaga. Ova ograničenja mogu da budu različita.

Kontakti sa medijima

Manji broj država učesnica u potpunosti zabranjuje pripadnicima oružanih snaga da razgovaraju sa predstavnicima medija i zahtevaju da se komunikacija odvija preko zvaničnog portparola. Ovo je slučaj sa Maltom. U drugim zemljama, uključujući Bosnu i Hercegovinu,²⁰⁰ Irsku,²⁰¹ Rumuniju²⁰² i Sloveniju,²⁰³ pripadnici snaga moraju da dobiju prethodno odobrenje pre nego što daju komentare ili intervjuje za medije. U Azerbejdžanu i Litvaniji nema ograničenja po pitanju komunikacije pripadnika oružanih snaga sa medijima.²⁰⁴

Neke države zabranjuju pripadnicima oružanih snaga da razgovaraju na određene teme sa medijima bez dozvole. Ovo je slučaj u Estoniji, Litvaniji i Crnoj Gori. U Crnoj Gori, na primer, neophodna je dozvola ministra odbrane pripadnicima oružanih snaga da govore javno o sledećim stvarima: sastavu, organizaciji, formacijama, obuci, spremnosti i borbenoj spremnosti oružanih snaga, pripremi i mobilizaciji, vojnoj opremi i oružju, angažovanjima u okviru međunarodnih snaga, komandovanju i kontroli u oružanim snagama i sistemu odbrane, odlukama odbora za bezbednost i odbranu, kao i generalno o operativno osetljivim pitanjima.²⁰⁵

Druge zemlje dozvoljavaju intervjuje, ali uz određene smernice koje moraju da se prate, što je pristup u Danskoj, Finskoj, Grčkoj i Poljskoj.²⁰⁶ Ograničenja ili smernice najčešće prave razliku između informacija koje mogu ili ne mogu da se otkriju medijima, kao što su poverljive informacije, razgovori na temu činova, jedinica ili lokacija, političke teme, osetljive informacije i operativni detalji.

200 Zakon o službi u oružanim snagama Bosne i Hercegovine, Član 27

201 Regulative o odbrambenim snagama (engl. DFR) Irske, Regulative 29 i 33.

202 Odluka ministra odbrane Rumunije broj M.76/2016.

203 Odgovor na ODIHR-DCAF-ov upitnik iz 2018. godine, pitanje broj 13.

204 Odgovori na ODIHR-DCAF-ov upitnik iz 2018. godine, pitanje broj 13.

205 Odgovor Crne Gore na ODIHR-DCAF-ov upitnik iz 2018. godine.

206 Odgovori na ODIHR-DCAF-ov upitnik iz 2018. godine, pitanje broj 13.

Prijavljivanje zvaničnim telima

Bosna i Hercegovina i Nemačka posebno se bave pitanjem položaja pripadnika oružanih snaga i o tome obaveštavaju zvanične organe. U Bosni i Hercegovini nije neophodna pismena dozvola ministra odbrane za obraćanje skupštinskim odborima ili sudu kao što je obavezna za davanje izjava u javnosti.²⁰⁷

Tabela 6.2: Prijavljivanje informacija zvaničnim telima u Nemačkoj²⁰⁸

Po Odeljku 14 Zakona o pravnom statusu pripadnika vojske, čak i nakon odlaska iz službe, pripadnici vojske moraju da čuvaju tajnost informacija koje su dobili tokom obavljanja zvaničnih dužnosti. Ovo se ne odnosi na prenošenje informacija na dužnosti, na prijavljivanje poznatih činjenica koje nisu tajne ili u slučajevima kada se, na osnovu osnovane sumnje, prijavljuje korupcija kao prekršaj po Odeljcima od 331 do 337 Krivičnog zakona nadležnim vlastima, telu zaduženom za sprovođenje zakona, nekom drugom telu ili eksternom organu koga su uspostavile nadležne vlasti.

Pripadnici vojske ne smeju da daju dokaze na sudu ili izvan suda, ili da daju bilo kakve izjave bez prethodne dozvole. Dozvolu mora da izda disciplinski organ datog pripadnika službe ili ukoliko nije više u službi, poslednji nadređeni oficir. Namerno kršenje zvaničnih dužnosti i obaveza smatra se disciplinskim prekršajem i može da dovede do disciplinskog postupka.

Upotreba mobilnih telefona

Nijedna država učesnica koja je popunila upitnik ODIHR-a nije prijavila da u potpunosti zabranjuje svojim pripadnicima da koriste mobilne telefone.²⁰⁹ Veoma verovatno bi ovakva opšta zabrana bila kršenje prava na slobodu izražavanja i bilo bi je skoro nemoguće primeniti u praksi. Komitet ministara Saveta Evrope je dao preporuku da u slučaju „kada su pripadnici oružanih snaga na službi u inostranstvu trebalo bi da se preduzmu mere kako bi oni mogli da održavaju privatne kontakte što je više moguće“.²¹⁰ Ipak postoje određene odredbe koje govore o upotrebi mobilnih telefona u posebno osetljivim situacijama kada se bezbednost dovodi u rizik.

Većina država učesnica OEBS-a je prijavila da ima smernice kako bi se ova vrsta rizika umanjila (Danska, Estonija, Finska, Nemačka, Grčka, Irska, Letonija, Malta, Norveška, Rumunija, Slovačka, Slovenija, Švedska i Švajcarska). U Finskoj se ograničenja upotrebe mobilnih telefona primenjuju tokom vojnih vežbi i na mestima gde se govori o poverljivim informacijama. Propusti u poštovanju ovih ograničenja mogu da imaju za posledicu

207 Zakon o službi u oružanim snagama Bosne i Hercegovine, Član 27(2).

208 Odgovor Nemačke na ODIHR-DCAF-ov upitnik iz 2018. godine.

209 Odluka protiv upotrebe mobilnih telefona pripadnika oružanih snaga Republike Jermenije se razmatra.

210 Savet Evrope, Preporuka CM/Rec(2010)4, *op. cit.*, napomena 26, paragraf 38.

disciplinski postupak. Februara 2019. godine, donji dom parlamenta Ruske Federacije izglasao je zabranu upotrebe „pametnih“ telefona od strane pripadnika vojske dok su na dužnosti, iako su mobilni telefoni kojima mogu samo da šalju poruke i pozivaju i dalje dozvoljeni.²¹¹ U Irskoj postoje oficiri za vezu u jedinicama gde je organičen kontakt pripadnika oružanih snaga sa porodicom i prijateljima dok na Malti porodica i prijatelji znaju da operativna ograničenja mogu da znače da je neki pripadnik oružanih snaga nedostupan duže nego što je to bilo očekivano.

Upotreba društvenih mreža

Upotreba društvenih mreža nosi sa sobom kako mogućnosti tako i rizike. Moguć je rizik od kompromitovanja operacija putem otkrivanja informacija koje su korisne neprijatelju. Na primer, Vojska Danske, koja kaže da vojnici mogu biti izloženi riziku zbog upotrebe društvenih mreža, razvila je strategiju oružanih snaga za društvene mreže.²¹² Većina država koje su odgovorile na istraživanje ODIHR-a obezbedila je smernice za pripadnike vojske po pitanju upotrebe društvenih mreža. Glavne varijacije odnose se na status i obim ovih smernica (vidi Tabelu 6.3). Većina država koje regulišu upotrebu društvenih mreža od strane njihovih pripadnika oružanih snaga čine to putem kombinovanja Kodeksa ponašanja, određenih smernica, uputstava i disciplinskih prekršaja. Uputstva se najčešće odnose na tip dužnosti, lokacije i vrstu informacija ili fotografija na koje se primenjuju ograničenja upotrebe društvenih mreža. Obično ne govore određeno o zlostavljanju ili maltretiranju putem društvenih mreža (sajber maltretiranju) iako je nekoliko država izjavilo da se opšte odredbe koje zabranjuju maltretiranje primenjuju u ovim slučajevima. Ipak, Kipar i Švajcarska imaju određene smernice za pripadnike vojske koje se odnose na sajber maltretiranje.

Tabela 6.3: Regulisanje upotrebe društvenih mreža u oružanim snagama određenih država učesnica OEBS-a²¹³

Način regulisanja			
Bez uputstva ²¹⁴	Kodeks ponašanja	Posebna uputstva	Disciplinski
Azerbejdžan, Bosna i Hercegovina, Litvanija, Rumunija, Crna Gora, Slovačka	Albanija, Austrija, Kipar, Republika Češka, Finska, Grčka, Irska, Malta, Švajcarska, Ujedinjeno Kraljevstvo	Austrija, Kipar, Estonija, Finska, Nemačka, Grčka, Irska, Italija, Letonija, Malta, Norveška, Poljska, Slovenija, Švedska, Švajcarska, Ujedinjeno Kraljevstvo	Kipar, Nemačka, Grčka, Irska, Malta, Švajcarska, Ujedinjeno Kraljevstvo

²¹¹ Federalni zakon Ruske Federacije od 6. 3. 2019, broj 19 - „O izmenama i dopunama Članova 7 i 28-5 federalnog zakona o 'Statusu pripadnika vojske'“ (na ruskom) - <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001201903060013?index=0&rangeSize=1>

²¹² Hellman i drugi, *op. cit.*, napomena 175.

²¹³ Odgovori na ODIHR-DCAF-ov upitnik iz 2018. godine, pitanje broj 15.

²¹⁴ U Danskoj se primenjuju civilni disciplinski prekršaji.

Obim uputstva			
Vrsta dužnosti	Lokacija	Vrsta informacije/ fotografije	Maltretiranje/ zlostavljanje
Austrija, Kipar, Republika Češka, Danska, Finska, Nemačka, Grčka, Irska, Italija, Malta, Norveška, Poljska, Slovenija, Švedska, Švajcarska, Ujedinjeno Kraljevstvo	Austrija, Kipar, Republika Češka, Danska, Estonija, Finska, Nemačka, Grčka, Irska, Italija, Letonija, Norveška, Poljska, Slovačka, Slovenija, Švedska, Švajcarska, Ujedinjeno Kraljevstvo	Albanija, Austrija, Kipar, Republika Češka, Danska, Estonija, Finska, Nemačka, Grčka, Irska, Italija, Letonija, Malta, Norveška, Poljska, Slovenija, Švedska, Švajcarska, Ujedinjeno Kraljevstvo	Austrija, Kipar, Letonija, Norveška, Švajcarska

Postoje i druge varijacije. Na primer, Ujedinjeno Kraljevstvo deli teme, kada govorimo o upotrebi društvenih mreža, na one koje su dozvoljene i one koje su uvek zabranjene i za koje pripadnici oružanih snaga moraju da dobiju dozvolu pre nego što je prenesu ili postave na društvene mreže.²¹⁵ Norveške oružane snage su slično tome izdale savete i preporuke za vojnike po pitanju upotrebe društvenih mreža.²¹⁶ Američka vojska ima priručnik za društvene mreže sa delovima koji govore o upotrebi društvenih mreža, standarde društvenih mreža za vojne vođe, brendiranje vojske, studije slučaja na društvenim mrežama, spisak stvari koje se odnose na operativnu bezbednost i spisak stvari za uspostavljanje prisustva na društvenim mrežama, instrukcije o uspostavljanju, održavanju prisustva na društvenim mrežama i upotrebi društvenih mreža prilikom komunikacije u krizama.²¹⁷

Određen broj država i njihovih oružanih snaga takođe vidi mogućnosti i prednosti koje nude društvene mreže. Studija iz 2016. godine, koju su sprovedli istraživači sa švedskog Univerziteta odbrane o upotrebi društvenih mreža pripadnika oružanih snaga angažovanih u inostranstvu, pokazala je da većina država smatra upotrebu društvenih medija kao prednost i priliku dok se najčešće primećen rizik odnosi na bezbednost pripadnika snaga u operacijama.²¹⁸ Upotreba društvenih medija kao što su blogovi i veb- -sajtovi može da pomogne porodicama da podele informacije sa pripadnicima snaga koji su angažovani u inostranstvu i omogućiti lakši pristup grupama za podršku. Britansko istraživanje zalaže se da se jasni principi upotrebe društvenih mreža uvrste u osnovnu obuku.²¹⁹

215 Britansko Ministarstvo odbrane, *Upotreba društvenih medija - smernice za pripadnike vojske*, 2012, https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/34247/social_media_info_card.pdf.

216 Norveške oružane snage, *Tips til sosiale medier* [Saveti za društvene medije], veb-sajt norveških oružanih snaga, <https://forsvaret.no/hv/tjeneste/sosialemedier>.

217 Načelnik uprave za odnose sa javnošću SAD-a, *Priručnik za društvene medije američke vojske*, 2011, <http://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a549468.pdf>.

218 Hellman i drugi, *op. cit.*, napomena 175, str. 51-62.

219 Ekonomsko i socijalno istraživačko veće, *op. cit.*, napomena 175.

Uzbunjivanje

Kao što je već gore pomenuto, Komitet ministara Saveta Evrope je preporučio da države članice imaju normativni, institucionalni i sudski okvir kako bi zaštitile pojedince koji, u kontekstu svog posla, prijave ili otkriju informacije o pretnji ili nanošenju štete javnom interesu.²²⁰ Iako preporuke dozvoljavaju državama da odluče o nivou zaštite (posebno u oblastima, između ostalih, odbrane i državne bezbednosti), ove zaštite bi trebalo da obuhvate otkrivanje informacija od javnog značaja od strane pojedinaca koji rade u javnom i privatnom sektoru, a tiču se „kršenja zakona i ljudskih prava, kao i rizika po javno zdravlje, bezbednost i životnu sredinu.“²²¹ Trebalo bi da postoje jasno uspostavljeni kanali komunikacije za izveštavanje i otkrivanje informacija od javnog značaja. U zavisnosti od okolnosti trebalo bi da uključe izveštaje u okviru same organizacije ili preduzeća (uključujući osobe koje su određene da primaju izveštaje u poverenju), izveštaje odgovarajućim javnim regulatornim organima, agencije za sprovođenje zakona i kontrolne organe i otkrivanje predstavnicima javnosti kao što su novinari ili poslanici.²²² Uzbunjivači bi trebalo da imaju pravo na poverljivost i zaštitu identiteta i da imaju mogućnost da ostvare pravo na pošteno suđenje.²²³ Komitet ministara Saveta Evrope dalje ističe važnost zaštite uzbunjivača od „odmazde bilo koje vrste, bilo da je ona direktna ili indirektna, od strane poslodavca i osoba koje rade i deluju u ime poslodavca“.²²⁴

Dobre prakse i preporuke

- » Pripadnici oružanih snaga treba da imaju isto pravo glasa na izborima kao i ostali građani.
- » U slučaju da vojne dužnosti onemogućavaju pripadnicima oružanih snaga da glasaju na normalan način, oružane snage treba da preuzmu mere kako bi im omogućile da glasaju u skladu sa izbornim zakonom.
- » Pripadnicima oružanih snaga i vojnom osoblju treba da bude dozvoljeno da se pridruže legalnim političkim strankama. Ograničenja bi trebalo da postoje jedino u slučaju da političke stranke predstavljaju aktivnu pretnju ustavnom poretku.
- » U slučaju da postoji ograničenje za pripadnike snaga na pravo da imaju funkciju u političkim strankama, budu uključeni u političke kampanje ili da budu kandidati za političke položaje, treba da bude propisano zakonom, strogo neophodno i srazmerno, i primenjivano na nediskriminatorni način.
- » Bilo koje ograničenje prava pripadnika snaga da uzmu učešće u mirnom okupljanju bi treba da bude propisano zakonom, strogo neophodno i srazmerno, i primenjivo na nediskriminatorni način.

220 Savet Evrope, „Preporuka CM/Rec(2014)7“, *op. cit.*, napomena 199.

221 *Ibid.*, paragraf 2.

222 *Ibid.*, paragrafi 13 i 14.

223 *Ibid.*, paragraf 18.

224 *Ibid.*, paragraf 21.

- » Ograničavanje slobode izražavanja pripadnika snaga treba da bude zasnovano na zakonskoj odluci, da bude jasno i predvidljivo, kao i da ne ide izvan onoga što je neophodno u cilju zaštite nacionalne bezbednosti ili drugih zaštićenih interesa koji su navedeni u okviru odgovarajućih instrumenata ljudskih prava. Ova ograničenja takođe treba da budu srazmerna potrebama.
- » U slučaju da država primeni ova ograničenja na privatnu komunikaciju pripadnika oružanih snaga na osnovu državne bezbednosti, treba da poštuje pravo na privatni i porodični život, kao i da nametne ograničenja samo onoliko koliko su ona minimalno neophodna. Ukoliko su pripadnici snaga angažovani u operaciji, treba, što je više moguće, da im se omogući da održavaju privatne kontakte i da imaju sredstva kako bi to mogli da učine.
- » Oružane snage treba da imaju jasne smernice za svoje pripadnike po pitanju upotrebe mobilnih telefona i društvenih mreža na određenim lokacijama ili dok su u borbenim misijama. Ove smernice treba da uspostave ravnotežu između vojne efektivnosti i bezbednosti i prava na slobodu izražavanja i poštovanja privatnog i porodičnog života.
- » Smernice po pitanju adekvatne upotrebe društvenih mreža treba da pokriju moguće probleme iz sajber maltretiranja i zlostavljanja. Neophodno je da se odredi kontakt osoba za ove probleme kako bi se izbeglo dupliranje i kako bismo bili sigurni da se sve optužbe o sajber maltretiranju i zlostavljanju uzimaju za ozbiljno i rešavaju.
- » Treba da se obezbedi više kanala za prijavljivanje nezakonitog ponašanja, zloupotrebe ljudskih prava i lošeg postupanja, što bi predstavljalo podršku lancu komandovanja i vođstvu zaduženom za moral. Kad god je to moguće ova vrsta prijavljivanja bi trebalo da se odvija uživo i van kasarne, na primer, u kancelarijama internih i nezavisnih nadzornih organa ili policijskim stanicama, ili putem prijavljivanja na daljinu, kao što su besplatni brojevi telefona ili bezbedne imejl adrese.
- » Neophodno je da postoje jasne procedure za pripadnike oružanih snaga kako bi mogli da prijave slučajeve nezakonitog ponašanja u oružanim snagama, korupciju, loše postupanje, zlostavljanje ili neke druge oblike zloupotrebe ljudskih prava. Njih bi trebalo da prate jasne informacije i instrukcije o dostupnim kanalima za eksterno prijavljivanje. Pripadnicima snaga koji prijave zloupotrebu putem zvaničnih procedura bi trebalo da se garantuje zaštita ličnih podataka, kao i da zakonom budu zaštićeni od odmazde.
- » Informacije o procesu, koji prati ovu vrstu prijavljivanja zloupotrebe ili lošeg postupanja, treba bi da budu dostupne pripadnicima snaga tako da oni imaju jasnu predstavu rokova i drugih aktivnosti koje mogu da uslede. Slično tome, informacije o pravima i posebnom zaštićenom statusu podnosioca žalbe treba da budu jasno naznačene, najkasnije u trenutku podnošenja, a idealno bi bilo i pre toga.
- » U slučaju pokretanja disciplinskog postupka ili krivičnog gonjenja protiv uzbunjivača iz oružanih snaga, slučaj bi trebalo da se vodi pred civilnim sudom. Kao što govori-mo u Poglavlju 18: *Disciplina i vojno pravosuđe*, Evropski sud za ljudska prava presudio je da pravo na pošteno suđenje nije usklađeno sa određenim brojem slučajeva, kao na primer, ukoliko nadređeni oficir postavi sudiju koji će biti zadužen za slučaj,

tužioca ili branioca, ili priprema dokaze protiv optuženog.²²⁵ Veća je verovatnoća da će pred civilnim sudom dobiti pošteno suđenje, imajući u vidu specifičnu prirodu aktivnosti uzbunjivača, što u vojsci može da se smatra ponašanjem koje je suprotno vojnoj disciplini ili „vojničkom duhu“ (*esprit de corps*). Ovim se ponovo ističe priroda žalbi uzbunjivača koje moraju da budu u „interesu javnosti“.

Dodatna literatura

Benjamin S. Buckland and Aidan Wills, „Whistleblowing and the Security Sector“ (*Uzbunjivanje i sektor bezbednosti*); Nevena Ružić i Bojana Medenica (eds.), *Zaštita uzbunjivača*, Beograd, Poverenik za informacije od javnog značaja i lične podatke, 2013, <https://whistleblowing-network.org/WIN/media/pdfs/National-security-INT-2013-Buckley-Wills-Whistleblowing-in-the-Security-Sector.pdf>.

William McDermott and Efrat Gilfrad, „Social Media Guide for Ombuds Institutions for the Armed Forces“ (*Smernice za društvene medije za institucije ombudsmana za oružane snage*), Ženeva, DCAF, 2017, <https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/Social-Media-Guide-Ombuds-Institutions.pdf>.

Open Society Foundations, „Global Principles on National Security and the Right to Information“ (*Globalni principi državne bezbednosti i pravo na informisanje*), „Tshwane Principles“ (*Čvani principi*), Njujork, Open Society Foundations, 2013, www.opensocietyfoundations.org/publications/global-principles-national-security-and-freedom-information-tshwane-principles.

---

225 Evropski sud za ljudska prava, *Findlay protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, EHRR 221, 25. 02. 1997. i *Grievs protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, EHRR 2, 16. 12. 2003. godine (pitanje manjka nezavisnosti generalnog pravobranioca mornarice). Zakon o oružanim snagama iz 1996. godine uveo je izmene u procedurama u Ujedinjenom Kraljevstvu što je u skladu sa Članom 6 ECHR-a: *Cooper protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, EHRR 8, 16. 12. 2003.

Poglavlje 7: Vojni sindikati i udruženja

Uvod: Glavna pitanja

Sloboda udruživanja sa drugima je osnovno pravo koje je jasno prepoznato u većini sporazuma o ljudskim pravima i odnosi se na slobodu pridruživanja profesionalnim udruženjima i sindikatima. Neke države imaju dugogodišnje sporazume koji dozvoljavaju pripadnicima oružanih snaga da se pridruže udruženjima koja predstavljaju njihove interese. Nekoliko drugih država je odobrilo ovo pravo nedavno. Ipak, neke države smatraju da su vojni sindikati u suprotnosti sa jedinstvenim zahtevima vojske koja ima ulogu održavanja državne bezbednosti. Trebalo bi napraviti razliku između različitih modela vojnih udruženja, kao što su profesionalna udruženja, sindikati i drugi neformalni mehanizmi za konsultacije.

Ne postoji međunarodno priznata definicija sindikata ili nekog drugog vida vojnih udruženja. Na primer, MOR-ova *Konvencija o slobodi udruživanja i zaštiti prava na organizovanje* (1948)²²⁶ navodi da je to umesto „radničke organizacije“, organizacija koja ima za cilj da „unapredi i brani interese radnika“. Kada govorimo o vojnim sindikatima ili udruženjima, glavno pitanje nije kako ćemo da zovemo ta tela, već kako da poštujemo prava pripadnika vojske na udruživanje, a da pritom u isto vreme ne narušimo potrebe i legitimne probleme vojske i države s obzirom na specifičnu funkciju vojske.

Kao dodatak slobodi priključivanja profesionalnim telima i sindikatima, sloboda udruživanja može da se odnosi na kolektivne akcije, kao što su javne demonstracije i izjave kojima se prenosi interes grupe pripadnika snaga. O ovim aspektima ćemo detaljnije govoriti u Poglavlju 5: *Građanska i politička prava* dok Poglavlje 15: *Uslovi rada i podrška veteranima* razmatra pitanja uslova rada pripadnika oružanih snaga. Ipak ovo poglavlje bavi se priznavanjem vojnih udruženja i sindikata u cilju uživanja prava na slobodu udruživanja.

Zajednička tela mogu da imaju važnu ulogu u predstavljanju interesa njihovih članova, uključujući i zaštitu ljudskih prava. Vojna udruženja ili sindikati mogu da pomognu pripadnicima vojske da budu svesni svojih prava, unaprede blagostanje pojedinačnih članova tako što će podnositi žalbe u njihovo ime, predstavljati njihove interese na različitim nivoima i razgovarati ili pregovarati o kolektivnim uslovima vojne službe. Oni takođe mogu da imaju važnu ulogu posrednika između Ministarstva odbrane i pripadnika oružanih snaga kada se govori o pitanjima poput reorganizacije u vojsci. Tabela 7.1 prikazuje vrstu pitanja koja mogu da budu pokrivena u okviru zajedničkih konsultacija u određenim državama učesnicama OEBS-a.

²²⁶ MOR, *Konvencija o slobodi udruživanja i zaštiti prava na organizovanje*, op. cit., napomena 34.

Tabela 7.1: Teme zajedničkih konsultacija ²²⁷

Zdravlje i bezbednost	Smeštaj	Druga socijalna pitanja	Plata	Procedure za u-napredjenje	Pisanje zakona
Albanija, Austrija, Kipar, Republika Češka, Danska, Finska, Irska, Italija, Malta, Crna Gora, Norveška, Poljska, Slovačka, Slovenija, Švedska, Švajcarska, Ujedinjeno Kraljevstvo	Albanija, Austrija, Azerbejdžan, Republika Češka, Danska, Italija, Crna Gora, Norveška, Poljska, Slovačka, Švedska, Švajcarska, Ujedinjeno Kraljevstvo	Albanija, Austrija, Kipar, Republika Češka, Finska, Nemačka, Irska, Italija, Malta, ²²⁸ Crna Gora, Norveška	Albanija, Kipar, Irska, Italija, Crna Gora, Norveška, Poljska, Slovačka, Slovenija, Švedska, Švajcarska, Ujedinjeno Kraljevstvo ²²⁹	Albanija, Austrija, Irska, Italija, Crna Gora, Švedska, Švajcarska	Albanija, Austrija, Finska, Nemačka, Irska, Italija, Crna Gora, Norveška, Slovenija, Švajcarska

Vojna udruženja, ukoliko postoje, razlikuju se po svojoj prirodi od jedne zemlje do druge.²³⁰ Neke od glavnih varijacija tiču se obima njihove autonomije, veza sa eksternim profesionalnim sindikatima ili federacijama i zakonski dozvoljenog učestvovanja u grupnim aktivnostima. U Nemačkoj i Švedskoj, na primer, postoje nezavisna vojna udruženja koja sami pripadnici finansiraju i zapošljavaju svoje savetnike. U drugim državama, kao što je Poljska, finansira ih Ministarstvo odbrane. Često se udruženja definišu kao tela koja predstavljaju profesionalne pripadnike vojske, a ne vojne sindikate, iako je ovo delom posledica pravnog uređenja nekih zemalja.

Vojna udruženja ređe imaju veze sa eksternim konfederacijama, iako je ovo ipak slučaj u Danskoj, Finskoj, Holandiji i Švedskoj. U drugim zemljama, vojna udruženja su pod krovim udruženjima koja predstavljaju profesionalne ili državne službenike. Kao dodatak ovome, mnoga vojna udruženja ili sindikati su članovi međunarodnih udruženja koja promovišu interese pripadnika oružanih snaga. EUROMIL, Evropska organizacija vojnih udruženja i sindikata, najveća je od ovih, i maja 2020. godine, sastojala se od 32 udruženja (profesionalnih udruženja i sindikata) iz 22 zemlje.²³¹

²²⁷ Odgovori na ODIHR-DCAF-ov upitnik iz 2018. godine, pitanje broj 18.

²²⁸ Odnosi se na uslove rada i okruženje pripadnika.

²²⁹ Konsultacije uključuju i penzije.

²³⁰ „Da li vojnici imaju udruženja i sindikate?“ (*Do soldiers have staff associations and trade unions?*), EUROMIL, <http://euromil.org/who-we-are>.

²³¹ EUROMIL je osnovan 1972. godine i predstavlja oko 500.000 vojnika i njihovih porodica. Ima konsultativni status u OUN-ovom Ekonomskom i socijalnom veću (engl. ECOSOC) kao i status učesnika u Savetu Evrope. Vidi EU-

Mnoge države ograničavaju slobodu udruživanja državnih službenika, uključujući i pripadnike oružanih snaga. Ova razlika u odnosu na zaposlene u drugim sektorima se često pravda javnim interesom kako ništa ne bi ometalo rad državnih službenika. Smatra se da pripadnici snaga nisu zaposleni u konvencionalnom smislu i da oni kada se prijave za vojsku prihvataju ograničenja i prihvataju da budu stavljeni pod sistem vojne discipline, što predstavlja mnogo stroži sistem nego obična kontrola zaposlenih od strane poslodavaca. Ipak, primećuje se da neka pravna tela govore o pripadnicima oružanih snaga kao o „radnicima“.²³² Većina država učesnica OEBS-a zabranjuje pripadnicima oružanih snaga grupne aktivnosti, štrajk pre svega.

Članstvo pripadnika oružanih snaga u sindikatima ili drugim predstavničkim telima otvara dva problematična pitanja – disciplinu i spoljašnji uticaj. Prvo je pitanje vojne discipline i mogućeg uticaja na „vojnički duh“ (*esprit de corps*) i operativnu efikasnost. Podizanje kolektivnih žalbi u ime pripadnika snaga uvek se smatralo nekom vrstom protivljenja subordinaciji, čak se i izjednačavalo sa ozbiljnim vojnim prešajem u vidu pobune zbog posedica koje može da ima na uspostavljeni lanac komandovanja. Kolektivne akcije mogu da ometaju važne operacije i na taj način mogu biti pretnja po državnu bezbednost. Možemo da razgovaramo o tome da li bi ovi problemi mogli da utiču na njihovo učešće u raspravi i predstavljanju pitanja koja se odnose na uslove službe. U Austriji, Belgiji, Danskoj, Finskoj, Nemačkoj, Irskoj, Holandiji i Švedskoj smatraju da udurženja koja se bave uslovima rada i društveno-profesionalnim aspektima života u vojsci, nasuprot operativnim i strateškim procesima i odlukama, nemaju značajan uticaj na operativnu efikasnost.²³³

Drugi problem vezuje se za odanost i spoljašnji uticaj. Kada govorimo o odanosti, članovi sindikata mogu da deluju zajedno na osnovu instrukcija zvaničnika sindikata, kao što je učešće u nekoj grupnoj akciji. Ovo neki vide kao rivalitet autoriteta što dovodi u pitanje odanost lancu komandovanja i time nanosi štetu operativnoj efikasnosti. Još je jači argument ukoliko je ovaj sindikat civilna orgnaizacija ili, kao što je slučaj u nekim zemljama, ukoliko se sindikat tradicionalno povezuje sa nekom određenom političkom strankom ili doktrinom, što dovodi u pitanje političku neutralnost (vidi u Poglavlju 5: *Civilna i politička prava*). Kako bi prevazišli ove probleme u zemljama gde je dozvoljen rad vojnih udruženja i sindikata, oni najčešće poštuju dva pravila. Prvo je da članovi mogu da budu samo pripadnici oružanih snaga kako bi se zaštitili od spoljašnjeg uticaja i oni nisu povezani sa drugim sindikatima. Drugo je postojanje pravnih barijera koje mogu da zabrane štrajk ili druge oblike grupnih aktivnosti koje mogu da ometaju operacije ili budu pretnja bezbednosti.

Prihvatanje pripadnika oružanih snaga kao „građana u uniformi“ zasniva se na činjenici

---

ROMIL homepage, <http://euromil.org/>.

232 Južnoafrički Ustavni sud je 1999. godine doneo odluku da pripadnici južnoafričkih odbrambenih snaga imaju ustavno pravo „radnika“ da budu članovi sindikata, da učestvuju u njegovom radu i aktivnostima, kao i na štrajk.

233 Vidi Giuseppe Caforio, „Unionization of the Military: Representation of the Interests of Military Personnel“ (*Sindikalno udruživanje vojske: Predstavljanje interesa pripadnika vojske*), kod Giuseppe Caforio (ed.), „*Handbook of the Sociology of the Military*“ (*Priručnik sociologije vojske*), New York, Kluwer Academic/Plenum Publishers, 2003, strane 311-322.

da vojska potiče iz građanstva i društva. Jedan od elemenata uloge pripadnika snaga kao građanina je njihova upotreba tehnologije, uključujući mobilne telefone i društvene mreže (o čemu smo više govorili u Poglavlju 6: *Sloboda izražavanja*). Ove tehnologije daju im višestruke mogućnosti da izraze nezadovoljstvo uslovima službe, što može da predstavlja mogući rizik po reputaciju vojske, regrutaciju, disciplinu i operativnu efikasnost. U ovim okruženjima koja su prepuna mogućnostima za komunikaciju i informisanje, sindikati i udruženja uspostavljaju proces za dijalog o uslovima službe koji ne zavisi od lanca komandovanja. Čineći to oni obezbeđuju delotvoran pristup koji je u skladu sa poštovanjem ljudskih prava i može da se prilagodi promenama stvarnosti i ublaži neminovne rizike.

Sve veća profesionalizacija oružanih snaga znači da vojska mora da se efikasno takmiči na tržištu rada kako bi privukla i zadržala kvalitetne pripadnike. Bilo koji uslovi službe koji čine da oružane snage budu manje privlačne za zaposlenje, potencijalni kandidati uzimaju u obzir i svima prenose. Stoga je poželjno da oružane snage ponovo procene da li je sloboda udruživanja zaista strogo neophodna i kako da ostvarivanje ovog prava njihovih pripadnika bude u skladu sa novim potrebama moderne vojske.

Međunarodni standardi ljudskih prava

Sloboda udruživanja sa drugima je osnovno pravo koje je jasno prepoznato u UDHR-u i u glavnim sporazumima o ljudskim pravima, uključujući ICCPR, ICESCR, ECHR i ESC (vidi Tabelu 7.2). Ovo pravo odnosi se na slobodu pridruživanja sindikatima.²³⁴ Ključne konvencije MOR-a štite pravo na slobodu udruživanja, pravo na organizovanje²³⁵ i pravo na kolektivno pregovaranje.²³⁶

234 Za ažurirani spisak najvažnijih obaveza iz oblasti ljudskih prava koja se odnose na vojna udruženja vidi „International Standards“ (*Međunarodni standardi*), EUROMIL-a, <http://euromil.org/international-standards>.

235 Konvencija MOR-a broj 87, *op. cit.*, napomena 34.

236 Konvencija MOR-a broj 98, *op. cit.*, napomena 33 i *Konvencije koje se odnose na promovisanje kolektivnog pregovaranja* (broj 154), usvojene 3. 6. 1981. godine (stupile na snagu 11. 08. 1983).

Tabela 7.2: Sloboda udruživanja u pravu ljudskih prava

UDHR, Član 20	<p>a) Svako ima pravo na slobodu mirnog okupljanja i udruživanja.</p> <p>b) Niko se ne može primorati da pripada nekom udruženju.</p>
ICCPR, Član 22	<p>1. Svako lice ima pravo da se slobodno udruži sa drugim licima, uključujući i pravo na osnivanje sindikata i učlanjenje u iste radi zaštite svojih interesa.</p> <p>2. Vršenje ovog prava može biti samo predmet ograničenja predviđenih zakonom a koja su potrebna u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti ili javne bezbednosti, javnog reda (<i>ordre public</i>), ili radi zaštite javnog zdravlja i morala ili prava i sloboda drugih lica. Ovaj član ne sprečava da se vršenje ovog prava od strane pripadnika oružanih snaga i policije podvrgne zakonskim ograničenjima.</p> <p>3. Nijedna odredba ovog člana ne dopusta država članicama Konvencije MOR-a iz 1948. godine prava da donese zakonske mere koje bi narušavale ili da primenjuje zakon na način koji bi narušavao garancije predviđene navedenom Konvencijom.</p>
ECHR, Član 11	<p>1. Svako ima pravo na slobodu mirnog okupljanja i slobodu udruživanja s drugima, uključujući pravo da osniva sindikat i pristupi mu radi zaštite svojih interesa.</p> <p>2. Za vršenje ovih prava ne smeju se postavljati nikakva ograničenja, osim onih koja su propisana zakonom i neophodna u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti ili javne bezbednosti, javnog reda (<i>ordre public</i>), zaštite javnog zdravlja ili morala ili zaštite prava i sloboda drugih. Ovim se članom ne sprečava zakonito ograničavanje vršenja ovih prava pripadnicima oružanih snaga, policije ili državne uprave.</p>

<p>ICESCR, Član 8</p>	<p>1. Države ugovornice ovog Pakta obavezuju se da obezbede:</p> <ul style="list-style-type: none"> c). a) pravo svakog lica da sa drugima obrazuje sindikate i da stupa u sindikat po svom izboru, zavisno jedino od pravila koja je utvrdila ogranizacija u pitanju, a radi zaštite i unapređenja svojih ekonomskih i socijalnih interesa. Vršenje ovog prava može biti predmet jedino zakonom predviđenih ograničenja, koja su neophodna u jednom demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti ili javnog poretka, ili radi zaštite i slobode drugih; d). b) pravo sindikata da osnivaju nacionalne federacije ili konfederacije i njihovo pravo da osnivaju međunarodne sindikalne organizacije ili da se u njih učlanjuju; e). c) pravo sindikata da slobodno obavljaju svoju delatnost bez ikakvih drugih ograničenja sem onih koja su u interesu nacionalne bezbednosti ili javnog poretka, ili zaštite prava i sloboda drugih lica; f). d) pravo na štrajk, s tim da se ono vrši saobrazno zakonima svake pojedine zemlje. <p>2. Ovaj član ne sprečava da se postave zakonska ograničenja vršenju ovih prava pripadnicima oružanih snaga i policije ili državne uprave.</p> <p>3. Nijedna odredba ovog člana ne ovlašćuje države ugovornice Konvencije MOR-a iz 1948. o sindikalnim slobodama i o zaštiti sindikalnih prava da preduzimaju zakonodavne mere koje bi bile na uštrb ili da primenjuju zakon na način koji bi bio na uštrb jemstva predviđenih u pomenutoj Konvenciji.</p>
<p>ESC, Član 5</p>	<p>U cilju obezbeđivanja ili promovisanja prava slobode radnika i poslodavaca da osnuju lokalne, državne i međunarodne organizacije radi zaštite svojih ekonomskih i socijalnih interesa, kao i da se pridruže radu ovih organizacija, države potpisnice su se obavezale da državni zakoni neće uskraćivati ili neće biti primenjivani tako da uskraćuju pravo na ovu slobodu [...] Ipak državni zakoni ili pravne regulative određuju kako će se ove odredbe primeniti na pripadnike oružanih snaga.</p>
<p>ESC, Član 6</p>	<p>U cilju obezbeđivanja efektivne primene prava na kolektivno pregovaranje, države potpisnice se obavezuju da:</p> <ul style="list-style-type: none"> 1. a) promovišu zajedničke konsultacije između radnika i poslodavaca; 2. b) promovišu, tamo gde je to neophodno i prikladno, mehanizme za dobrovoljne pregovore između poslodavaca ili organizacija poslodavaca i organizacija radnika, u cilju pravnog regulisanja uslova zaposlenja putem kolektivnih ugovora; 3. c) promovišu uspostavljanje i upotrebu odgovarajućih mehanizama za sporazumno rešavanje i arbitražu radnih sporova i priznaju prava radnika i poslodavaca na zajedničku aktivnost u slučaju sukoba interesa, uključujući pravo na štrajk, a u skladu sa obavezama koje proističu iz kolektivnih ugovora koje su prethodno potpisali.
<p>MOR C087, Član 2</p>	<p>Radnici i poslodavci, bez ikakve razlike, imaju pravo da osnuju i u skladu sa pravilima date organizacije da se pridruže organizacijama po svom izboru bez prethodnog ovlašćenja.</p>

MOR C087, Član 9	<ol style="list-style-type: none"> 1. Državni zakoni ili pravna regulativa određuju obim primene garancija iz ove Konvencije na pripadnike oružanih snaga i policije. 2. U skladu sa načelom iz paragrafa 8 Člana 19 Ustava MOR-a ratifikacija ove Konvencije od strane država članica ne utiče na bilo koji postojeći zakon, odluku, običaj ili sporazum koji se odnosi na način na koji pripadnici oružanih snaga ili policije ostvaruju bilo koje pravo garantovano ovom Konvencijom.
MOR C098, Član 2	<ol style="list-style-type: none"> 1. Radnici imaju pravo na odgovarajuću zaštitu od diskriminacije po pitanju zaposlenja zbog članstva u sindikatu. 2. Ova zaštita se primenjuje posebno u sledećim slučajevima: <ol style="list-style-type: none"> a). a) kada je zaposlenje radnika uslovljeno činjenicom da on neće da se pridruži radu sindikata ili da mora da se odrekne članstva u istom; b). b) kada dovede do otkaza ili na neki drugi način obeleži radnika zbog članstva u sindikatu ili učesća u aktivnostima sindikata van radnog vremena ili uz saglasnost poslodavca u radno vreme.
MOR C098, Član 5	<ol style="list-style-type: none"> 1. Državni zakoni ili pravna regulativa određuju obim primene garancija iz ove Konvencije na pripadnike oružanih snaga i policije. 2. U skladu sa načelom iz paragrafa 8 Člana 19 Ustava MOR-a ratifikacija ove Konvencije od strane država članica ne utiče na bilo koji postojeći zakon, odluku, običaj ili sporazum koji se odnosi na način na koji pripadnici oružanih snaga ili policije ostvaruju bilo koje pravo garantovano ovom Konvencijom.
MOR C154, Član 1	<ol style="list-style-type: none"> 1. Državni zakoni ili pravna regulativa, ili praksa određuju obim primene garancija iz ove Konvencije na pripadnike oružanih snaga i policije. [...]
MOR C154, Član 5	<ol style="list-style-type: none"> 1. Biće preduzete mere, prilagođene uslovima date države, u cilju promovisanja kolektivnog pregovaranja. 2. Ove mere (kao što je opisano u paragrafu 1 ovog Člana) u cilju su: <ol style="list-style-type: none"> a). a) kolektivnog pregovaranja koje bi trebalo da bude omogućeno svim poslodavcima, kao i svim grupama radnika u oblastima koje pokriva ova Konvencija; b). b) kolektivnog pregovaranja koje bi trebalo da bude prošireno na sva pitanja koja su pokrivena podparagrafima a), b) i c) Člana 2 ove Konvencije. <p>Pri uspostavljanju pravila procedura dogovorenih između organizacija poslodavaca i radnika pružiti potrebno je pružiti podršku sledećem:</p> <ol style="list-style-type: none"> c). a) kolektivnom pregovaranju koje ne bi trebalo da bude onemogućeno zbog nepostojanja pravila koja upravljaju procedurama ili zbog toga što pravila nisu odgovarajuća; d). b) telu i procedurama koje se primenjuju prilikom rešavanja radnih sporova, a koja bi trebalo da budu takva da doprinesu unapređenju kolektivnog pregovaranja.

Kao dodatak ovome, Član 12 Povelje Evropske unije o osnovnim pravima nalaže da svako ima pravo na udruživanje na svim nivoima, posebno u političkim, sindikalnim i građanskim pitanjima.²³⁷ Ovo znači da svako ima pravo da osnuje i pridruži se sindikatu u cilju zaštite sopstvenih interesa. Ova Povelja je posebna jer ne govori određeno o ovom pravu u slučaju pripadnika oružanih snaga.

U Madridu, 1983. godine, države učesnice OEBS-a su prepoznale pravo radnika da „osnuju i pridruže se sindikatima“, u skladu sa zakonima date države.²³⁸ Na Konferenciji u Kopenhagenu 1990. godine, države učesnice su dodale pravo pojedinaca da osnuju političke stranke i političke organizacije,²³⁹ zajedno sa srodnim pravom na mirno okupljanje i demonstracije.²⁴⁰ Svako ograničavanje ovih prava mora da bude propisano zakonom.²⁴¹ Na Konferenciji u Kopenhagenu prepoznata su i prava sindikata da odrede svoje članstvo.²⁴² U Helsinkiju 2008. godine, OEBS je ponovo potvrdio da „svako ima pravo na [...] slobodu udruživanja“.

Postoje i neke uopštenije odredbe uz ova prava koja se odnose na slobodu izražavanja, poštovanje drugih i kulturnih razlika manjina.²⁴³ Iako nijedna od njih ne govori posebno o sindikatima u oružanim snagama, OEBS-ov *Kodeks ponašanja u političko-vojn timer aspektima bezbednosti* obavezuje države učesnice OEBS-a da obezbede pripadnicima snaga uživanje i ostvarivanje svojih ljudska prava i osnovnih sloboda (videti u poglavlje 2: *Obaveze OEBS-a*).²⁴⁴ Ako govorimo određenije, *Smernice o slobodi udruživanja* ODIHR-a / Venecijanske komisije iz 2015. godine ističu značaj odgovarajućeg međunarodnog precedentnog prava na ovu temu i napominju da bi udruživanje pripadnika vojske u vidu sindikata trebalo da se smatra nečim pozitivnim s obzirom da im to dozvoljava da štite svoja radna prava.²⁴⁵

Određen broj konvencija MOR-a prepoznaje sindikalna prava, uključujući Konvenciju broj 87 o slobodi udruživanja i zaštiti prava na organizovanje (C087), Konvenciju broj 98 o pravu na organizovanje i kolektivno pregovaranje (C098) i Konvenciju broj 154 o kolektivnom pregovaranju (C154). Ove konvencije su uspostavile važna prava za radnike, uključujući prava da osnuju, i u skladu sa pravilima date organizacije, da se pridruže organizacijama po svom izboru bez prethodne saglasnosti (C087, Član 2), autonomiju sindikata koja je oslobođena uticaja i mešanja državnih vlasti (C087, Član 3) i osnivanje i pridruživanje federacijama sindikata (C087, Član 5). Konvencija broj 154 podržava države da obezbede i promovišu vođenje sporazumnih pregovora između poslodavaca ili organizacija poslodavaca i organizacija radnika u cilju regulisanja uslova zaposlenja putem kolektivnih ugovora.

237 Ova povelja obavezuje EU i zemlje članice EU-a kod primene zakona EU-a.

238 OEBS, Madrid 1983, *op cit.*, napomena 139.

239 OEBS, Kopenhagen 1990, *op. cit.*, napomena 141, paragraf 7.6.

240 Takođe prihvaćeno na Konferenciji u Parizu 1990. godine (*Novo doba demokratije, mira i jedinstva*).

241 OEBS, Kopenhagen, 1990, *op. cit.*, napomena 141, paragraf 9.2.

242 *Ibid.*, paragraf 9.3.

243 *Ibid.*, paragraf 9 i naredni.

244 OEBS-ov Kodeks ponašanja u političko-vojn timer aspektima bezbednosti, *op. cit.*, napomena 1, paragraf 32.

245 *Smernice o slobodi udruživanja*, Varšava, ODIHR/Venecijanska komisija Saveta Evrope, 2015, paragraf 146, <https://www.osce.org/odihr/132371>.

Iako ove konvencije govore o uslovima koji se odnose na sve radnike i sektore,²⁴⁶ sve tri sadrže značajne odredbe za pripadnike oružanih snaga (vidi Tabelu 7.2) i kažu da državni zakoni i regulative određuju obim primene garantovanih prava iz konvencija na pripadnike oružanih snaga.

Kada govorimo o podnescima upućenim MOR-ovom Komitetu za slobodu udruživanja o tome da li su ovakva ograničenja odgovarajuća, Komitet kaže da bi odredbe o izuzecima trebalo da budu restriktivno protumačene (i ne bi trebalo da se odnose, na primer, na civile koji rade za oružane snage u proizvodnji ili u vojnim bankama).²⁴⁷ Komitet kaže da ukoliko niste sigurni, prema radnicima bi trebalo da se odnosite kao prema civilima.²⁴⁸

ECHR i ICCPR imaju podjednako restriktivni pristup (vidi Tabelu 7.2). Ipak, jasno se vidi iz odluka Evropskog suda za ljudska prava da koncept „zakonskih ograničenja“ po Članu 11(2) ne znači da će svi domaći zakoni koji organiziraju prava uvek biti kompatibilni sa Konvencijom. Tela Konvencije sprovode kvalitativni test; zakonska ograničenja moraju da imaju predvidljiv efekat i ne smeju da budu proizvoljna (videti u Poglavlju 4: *Nacionalne mere zaštite ljudskih prava pripadnika oružanih snaga*).²⁴⁹

Kao što je već istaknuto u Poglavlju 5: *Građanska i politička prava*, ostvarivanje prava može da bude organizirano, ali ne sme u potpunosti da bude ukinuto za pripadnike oružanih snaga.²⁵⁰ Stoga, pravna praksa Evropskog suda za ljudska prava navodi da oružanim snagama nije dozvoljeno da u potpunosti zabrane svojim pripadnicima da se pridruže nekoj grupi koja je formirana kako bi zaštitila njihove radne i neekonomske interese. Potpuna zabrana koja se primenjuje u Francuskoj smatra se nepotrebnom zabranom slobode udruživanja kako je odlučeno u žalbi dva udruženja (vidi Tabelu 7.3).²⁵¹ U skladu sa ovim odlukama i na osnovu preporuke Državnog saveta (fr. Conseil D'État) uvedene su izmene i dopune Zakona o odbrani 2015. godine koje dozvoljavaju pripadnicima oružanih snaga da osnuju profesionalna vojna udruženja i pridruže im se.²⁵²

246 Na primer, Član 1 Konvencije o kolektivnom pregovaranju iz 1981 ističe da se, '1. Ova Konvencija odnosi na sve privredne grane.'

247 MOR-ov Komitet za slobodu udruživanja, 238. izveštaj, slučaj broj 1279, paragraf 140 i 284. izveštaj, slučaj broj 1588 i 1595, paragraf 737 a.

248 MOR-ov Komitet za slobodu udruživanja, 295. izveštaj, slučaj broj 1771, paragraf 499.

249 Evropska komisija za ljudska prava, *Veće sindikata državne službe (Council of Civil Service Unions) i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 20. 01. 1987, *Odluke i izveštaji*, tom 50, 1987, str. 228.

250 Evropski sud za ljudska prava, *Matelly protiv Francuske*, op. cit., napomena 2, paragrafi 57-58 i *ADEFDROMIL protiv Francuske*, op. cit., napomena 143.

251 *Ibid.*

252 „Contact with New French Professional Military Associations“ (*Kontakti sa novom francuskim profesionalnim udruženjima*), EUROMIL, <http://euromil.org/contact-with-new-french-professional-military-associations/>.

Tabela 7.3: Sloboda udruživanja po Evropskom sudu za ljudska prava²⁵³

Žan-Hug Mateli, službenik žandarmerije (koja je deo oružanih snaga Francuske), zaposlen kao računovođa, bio je jedan od osnivača i potpredsednik *Forum Gendarmes et Citoyens*, udruženja koje je osnovano kako bi obezbedilo pravni okvir za internet forum na kome su pripadnici žandarmerije i građani mogli da iznesu i razmene gledišta. Drugi pripadnici žandarmerije su bili uključeni u rad udruženja kao članovi, a neki su bili članovi upravnog odbora. Ciljevi udruženja su se odnosili na „odbranu novčane i nenovčane situacije pripadnika žandarmerije“. Ubrzo nakon što je udruženje krenulo sa radom, Mateliju i drugim pripadnicima žandarmerije koji su bili članovi udruženja bilo je naređeno da ga odmah napuste s obzirom na to da je udruženje podsećalo na sindikalnu radnu grupu, što je bilo zabranjeno Zakonom o odbrani. Tužilac je napustio udruženje i ovaj uvredljiv cilj je bio sklonjen iz osnivačkog akta udruženja. Ipak, Državni savet je odbio njegov zahtev za sudskom zaštitom protiv naredbe o napuštanju udruženja.

Evropski sud za ljudska prava je smatrao da, iako su dozvoljena značajna ograničenja slobode profesionalnih udruženja, ona ne mogu u potpunosti da liše članove udruženja njihovih prava po Članu 11 Konvencije. Sud je naveo da, iako Francuska ima posebna tela i procedure koje se bave problemima pripadnika vojske,²⁵⁴ ove mere ne mogu da budu zamena za pravo na slobodu udruživanja pripadnika vojske koje uključuje pravo na osnivanje i članstvo u sindikatima.

Vlada smatra da je zabrana članstva u sindikatu po Zakonu o odbrani neophodna kako bi se očuvao red i disciplina oružanih snaga. Sud ipak kaže da ovo nije dovoljan razlog da se opravda potpuna zabrana članstva u profesionalnim udruženjima koja su osnovana u cilju odbrane profesionalnih i moralnih interesa članova.

Sud je istakao da je pravo na osnivanje i članstvo u sindikatu jedno od osnovnih elemenata slobode udruživanja. Sud smatra da

„zakonska ograničenja [...] moraju da budu strogo definisana i da se odnose samo na ostvarivanje određenog prava, i ne smeju da dovedu u pitanje suštinu prava na organizovanje; prosta zabrana prava na organizovanje se ne smatra merom koja je neophodna u demokratskom društvu.“²⁵⁵

Ova zabrana se odnosila na suštinu prava slobode koja je zagarantovana po Članu 11 Konvencije, a ne na njeno ostvarivanje, i na taj način je prekršila Konvenciju.

Sud je došao do istog zaključka u drugoj presudi istog dana u slučaju *ADEFDROMIL* protiv Francuske, koji se odnosio na profesionalno udruženje pripadnika oružanih snaga, *Association de Défense des Droits des Militaires*. U ovom slučaju, Ministarstvo odbrane je

253 Evropski sud za ljudska prava, *Matelly protiv Francuske*, op. cit., napomena 2; i *ADEFDROMIL protiv Francuske*, op. cit., napomena 143.

254 *Ibid.*, paragrafi 53-54.

255 *Ibid.*, paragrafi 60-61.

izdalo ukaz o zabrani sadašnjim i potencijalnim pripadnicima da nastave članstvo ili da se priključe ADEFDROMIL-u.

Ovaj pristup Evropskog suda za ljudska prava je takođe uticao na tumačenje prava na udruživanje ESC-a od strane Evropskog komiteta za socijalna prava.²⁵⁶ Državni ustavni sudovi se isto tako najčešće zalažu za srazmerne, a ne potpune zabrane. Ustavni sud Poljske je 2000. godine presudio da je zabrana članstva u sindikatima u vojsci ustavna ukoliko postoje alterantivni načini ostvarivanja prava na slobodu udruživanja.²⁵⁷ U Španiji je Ustavni sud 2000. godine presudio da pripadnici oružanih snaga imaju ustavno pravo da učestvuju u radu tela koja predstavljaju njihove socijalne i ekonomske interese ukoliko ova tela nemaju nameru da budu uključena u zajedničke grupne aktivnosti.²⁵⁸

Različiti pristupi

Pristupi priznavanja slobode udruživanja se razlikuju među državama učesnicama OEBS-a, od onih koje u potpunosti zabranjuju profesionalna udruženja do onih koje imaju zvanično sponzorisanu neautonomna udruženja, i onih koje dozvoljavaju nezavisna vojna udruženja ili sindikate kojima je često, ali ne uvek, zabranjen štrajk. Od svih ovih načina organizovanja, čini se da preovlađuje onaj koji daje zakonsko pravo priključivanja sindikatima ili profesionalnim udruženjima.²⁵⁹ Ipak, značajna manjina država zabranjuje ili ne priznaje nijedan oblik grupnog predstavljanja pripadnika oružanih snaga.²⁶⁰

256 Evropski komitet za socijalna prava, *Evropska organizacija vojnih udruženja i sindikata (engl. EUROMIL) protiv Irske*, žalba 112/2014 ESC, odluka od 12. 02. 2018. godine; vidi Tabelu 76.

257 Poljski Ustavni sud, presuda K 26/28 od 7. 03. 2000.

258 Nolte, *op. cit.*, napomena 8, str. 84, sporna pitanja iz italijanskog zakonodavstva su se našla pred Ustavnim sudom Italije (it. Corte Costituzionale) aprila, 2018. godine i čeka se odluka. Vidi „Soon Trade Unionism in the Italian Military?“ (*Da li će uskoro da dođe do sindikalnog udruživanja u Vojsci Italije?*), EUROMIL, <http://euromil.org/soon-trade-unionism-italian-military/>.

259 Savet Evrope je potvrdio 2013. godine da od 33 države koje su odgovorile 21 država dozvoljava članstvo u sindikatima, a da većina preostalih dozvoljava pravo na uključivanje u rad udruženja: Upravljački komitet za ljudska prava Saveta Evrope, *Nacrt izveštaja o Preporuci Komiteta ministara CM/Rec (2010.) 4 o ljudskim pravima pripadnika oružanih snaga*, 27. 02. 2013, CDDH (2013.) 003, paragraf 43.

260 Istraživanje Saveta Evrope u vreme presuda o slučajevima *Matelly* i *ADEFDROMIL* je pronašlo da 19 država članica ili ne priznaje, ili zabranjuje kolektivna udruženja.

Tabela 7.4: Da li je pripadnicima oružanih snaga dozvoljeno da se pridruže telima koja predstavljaju njihove zajedničke interese?²⁶¹

Da	Ne
Albanija, Austrija, Kipar, Republika Češka, Danska, Estonija, Finska, Nemačka, Grčka, Irska, Italija, Letonija, Malta, Crna Gora, Norveška, Poljska, Rumunija, Slovenija, Švedska, Švajcarska, Ujedinjeno Kraljevstvo	Azerbejdžan, Bosna i Hercegovina, Litvanija, Rumunija, Slovačka

Tabela 7.5: Vrste tela kojima pripadnici oružanih snaga mogu da se priključe²⁶²

Opšti sindikati	Austrija, Finska, Nemačka, Malta, Norveška, Slovenija, Švedska
Sindikati koji predstavljaju određeni sektor	Austrija, Finska, Norveška, Slovenija, Švedska, Švajcarska
Vojna udruženja	Albanija, Austrija, Kipar, Republika Češka, Danska, Estonija, Finska, Grčka, Irska, Crna Gora, Norveška, Poljska, Slovenija, Švedska, Švajcarska, Ujedinjeno Kraljevstvo
Drugo	Rumunija – profesionalna i udruženja tehničkog i kulturnog karaktera Malta – povezivanje sa registrovanim sindikatima Letonija – izabrana veća podoficira Italija – predstavnička tela u okviru vojne organizacije; grupno predstavljanje po zakonskim, regulatornim odredbama i uslovima Nemačka – zajednički interesi po zakonu predstavljaju pripadnika vojske Albanija – nevladine organizacije i udruženja za penzionisane pripadnike regulisane zakonom

U zemljama koje ne dozvoljavaju pripadnicima oružanih snaga da se priključe profesionalnim udruženjima, akcenat je stavljen na lanac komandovanja kao tradicionalan mehanizam koji je zadužen za dobrobit pripadnika (prehranu, stambeno pitanje i zdravstvenu zaštitu). Ovaj pristup smatra da je vojna hijerarhija odgovorna za dobrobit podređenih, što se smatra sastavnim delom dobrog vođstva i za rezultat ima operativnu efikasnost. Iz ovog razloga

261 Odgovori na upitnik ODIHR-DCAF-a iz 2018. godine, pitanje broj 16. Odgovori iz upitnika daju različita tumačenja termina „sindikat“ i često koriste „sindikat“ i „udruženje“ u istom smislu. Tabele 7.4 i 7.5 navode terminologiju zemalja učesnica u odgovorima.

262 Odgovori na upitnik ODIHR-DCAF-a iz 2018. godine, pitanje broj 17. Neke države dozvoljavaju svojim pripadnicima snaga da se pridruže većem broju tela.

prava pojedinačnih članova oružanih snaga na udruživanje su ograničena, a vojna udruženja ili kolektivne aktivnosti su zabranjene. Još jedno viđenje ovog pristupa je shvatanje da sloboda udruživanja ima prvenstveno za cilj da obezbedi da osnovne potrebe budu ispunjene, a uslovi službe prihvatljivi. Tako da na osnovu ovog gledišta, ukoliko se ispune ovi uslovi ili se uspostave alternativni načini za zadovoljenje potreba, pravo na udruživanje postaje suvišno. Ovo shvatanje je suprotno već prihvaćenom gledištu da pravo na udruživanje ne može da bude u potpunosti zabranjeno i da bilo koje zakonsko ograničenje mora da bude predvidljivo i ne sme da bude proizvoljno.

Ovaj pristup smatra da je dobrobit pripadnika oružanih snaga preduslov operativne efikasnosti. Žalbama pojedinačnih pripadnika oružanih snaga se bavi lanac komandovanja i ne postoje mehanizmi za kolektivne žalbe. Ograničenja po pitanju udruživanja mogu da budu uravnotežena (kao u Kanadi) putem davanja zakonskog prava pripadnicima službe da podnesu pojedinačne žalbe instituciji nezavisnog vojnog ombudsmana ili eksternim telima za zaštitu ljudskih prava (videti u poglavlju 19: *Institucije ombudsmana za oružane snage*). Ipak, u drugim državama, kao što je Nemačka, ovi sistemi postoje u sklopu vojnih udruženja.

Tabela 7.6: Vojni sindikati i udruženja u Ujedinjenom Kraljevstvu²⁶³

U Ujedinjenom Kraljevstvu pripadnicima snaga je dozvoljeno da se pridruže vojnim udruženjima koja predstavljaju njihove zajedničke interese. Država ne priznaje nijedno udruženje ove vrste kako ne bi „dala prednost ili umanjila važnost bilo kojeg od njih“.

Britansko Ministarstvo odbrane sprovodi Istraživanje stavova oružanih snaga (engl. Armed Forces Continuous Attitude Survey (AFCAS)) i Istraživanje stavova rezervista (engl. Reserves Continuous Attitude Survey (ResCAS)) kako bi prikupilo informacije o stavovima i iskustvima redovnog i rezervnog sastava oružanih snaga. Informacije dobijene iz ovih istraživanja služe da pomognu prilikom pisanja i ocene politika obuke, podrške i uslova službe. Za više informacija o AFCAS-u vidi Tabelu 19.8 u poglavlju 19.

Telo oružanih snaga za reviziju plata (engl. The Armed Forces Pay Review Body (AFPRB)) je nezavisno telo koje ima obavezu da daje godišnje preporuke premijeru i ministru odbrane po pitanju plata pripadnika oružanih snaga. Njegovi članovi posećuju veliki broj vojnih baza i objekata u Ujedinjenom Kraljevstvu i u inostranstvu svake godine, održavaju sastanke sa različitim grupama pripadnika vojske svih činova i njihovim supružnicima/partnerima kako bi se upoznali sa ključnim problemima pripadnika službe i sistema odbrane. Postoji još jedno telo, a to je Telo za reviziju plata viših oficira (engl. Senior Salaries Pay Review Body) koje ima sličnu ulogu koja uključuje davanje preporuka po pitanju plata viših oficira vojske.

²⁶³ Odgovor Ujedinjenog Kraljevstva na ODIHR-DCAF-ov upitnik iz 2018. godine, pitanja 16 i 17.

Ovaj pristup lanca komandovanja ima svoje mane s obzirom na to da posmatra specifične interese vojske u celini i pojedinačnih članova zajedno. Odvojno posmatranje i predstavljanje ovih gledišta bi dovelo do jasnijeg i strukturiranog odlučivanja. Odsustvo direktnog predstavljanja interesa pripadnika snaga može da dovede do njihovog indirektnog predstavljanja, uključujući grupe koje predstavljaju veterane, penzionisane pripadnike snaga ili porodice aktivnih vojnih lica. U nekim državama ove grupe ipak imaju nešto više od nezvaničnog načina predstavljanja interesa sadašnjih pripadnika oružanih snaga i imaju veliko (nezvanično) članstvo. Alternativno rešenje je rad kulturnih grupa u kojima je pripadnicima snaga dozvoljeno da učestvuju i preuzmu ulogu koja je zabranjena vojnim udruženjima. Ovo zamensko ili indirektno predstavljanje može u izvesnoj meri da popuni prazninu i nedostatak direktnog predstavljanja, ali to čine kao drugorazredno rešenje.

Drugi pristup je da se obezbede neautonomni instrumenti. U ovom slučaju država obezbeđuje pravne mehanizme za predstavljanje interesa pripadnika oružanih snaga, kao što je pregovaranje o platama ili izmenama uslova službe. Ovi instrumenti mogu da budu formalizovani kroz zakonsko regulisanje obaveze koja zabranjuje, na primer, samostalno menjanje uslova službe ili plata. Ovakav instrument je postojao u Francuskoj gde je Opšti statut vojske iz 2005. godine zabranjivao pripadnicima oružanih snaga da se priključe profesionalnim udruženjima. Umesto toga, Visoki vojni savet (fr. *Conseil Supérieur de la Fonction Militaire* ili CSFM) je obezbeđivao platformu za učešće u razgovoru o uslovima službe.²⁶⁴ Ipak, Opšti statut vojske je izmenjen jula, 2015. godine, na osnovu presuda Evropskog suda za ljudska prava (*Matelly protiv Francuske i ADEFDROMIL protiv Francuske*, vidi Tabelu 7.3), tako da pripadnici francuske vojske sada mogu da se uključe u rad državnih vojnih profesionalnih udruženja koja mogu da imaju svog predstavnika u CSFM-u pod određenim uslovima.

CSFM, osnovan 1990. godine, savetuje po pitanjima koja se odnose na uslove službe i on obavezno mora da se konsultuje ukoliko se predlažu zakoni ili drugi propisi koji se odnose na ove uslove službe. CSFM može da se bavi raznim temama, uključujući razvoj karijere, tranziciju u civilni život, dobrobit oružanih snaga, reformu penzionog sistema, stambena pitanja i uslove učešća u međunarodnim operacijama. Ukoliko većina članova CSFM-a tako odluči, nova tačka može da se doda na dnevni red. Sedam saveta (poznatih pod imenom CFM) je formirano kako bi predstavljali kopnenu vojsku, vazduhoplovstvo, mornaricu, vojnu policiju, vojne lekare, agenciju za javne nabavke i agenciju za energetiku, ovim redom. Članovi CSFM-a se biraju na četiri godine između članova ovih sedam CFM-ova. Saveti imaju dve funkcije: da prouče bilo koje pitanje u vezi sa uslovima službe ili organizacije rada u vojsci i da predstave gledišta pripadnika snaga na teme koje se stave pred CSFM. Italija primenjuje sličan pristup.²⁶⁵

²⁶⁴ Vidi *Conseil Supérieur de la Fonction Militaire* („Visoki vojni savet“), Ministarstvo oružanih snaga Francuske, <http://www.defense.gouv.fr/csfm>.

²⁶⁵ Zakon vojnog poretka Italije (Zakon broj 210/66), Član 1475: Ogovor Italije na ODIHR-DCAF-ov upitnik iz 2018. godine. Vidi: V. S. Nesterov i A. D. Pruefert, *Military Unionism: The Establishment of Professional Organisations/Trade Unions of Servicemen and their Present Position*, („Vojna udruženja: Osnivanje profesionalnih organizacija, sindikata vojnika i njihov sadašnji položaj“), Moskva, Ves Mir, 2006), strane 119-121.

Kao što samo ime govori, neautonomni instrumenti mogu da imaju manje kredibiliteta ili legitimiteta pri predavljanju interesa pripadnika oružanih snaga imajući u vidu da ih nisu sami pripadnici formirali već ih je nametnula vlada. I dok je možda oružanim snagama lakše da se konsultuju sa ovakvim telima, odsustvo demokratske odgovornosti prema onima čije interese predstavljaju može takođe da umanjí njihov autoritet kada govore u ime pripadnika oružanih snaga.

Treći pristup znači da postoji ovlašćeno, ali autonomno vojno udruženje (profesionalno udruženje ili sindikat). Ovaj pristup ne uvodi nikakva zakonska ograničenja na pravo pripadnika snaga da se priključe vojnom udruženju. Neka udruženja ove vrste postoje odavno, kao što je slučaj u Belgiji, Holandiji (prvo ovakvo udruženje je osnovano krajem 19.veka) i Švedskoj. U drugim državama, kao što su Bugarska, Mađarska, Poljska i Rumunija, ova udruženja su nastala kao rezultat nedavnih zakonskih ili ustavnih izmena.

Tabela 7.7: Prikaz tri pristupa vojnim udruženjima i sindikatima

Pristup lanca komandovanja	Prava pojedinačnih pripadnika oružanih snaga na udruživanje su ograničena; vojne organizacije i kolektivne aktivnosti su zabranjene.
Neautonomni instrumenti	Država obezbeđuje pravne mehanizme za predavljanje interesa pripadnika oružanih snaga.
Ovlašćena, ali autonomna vojna udruženja	Ne postoje zakonska ograničenja za pripadnike oružanih snaga za članstvo u vojnim udruženjima.

Tabela 7.8: Vojna udruženja određenih država učesnica²⁶⁶

Švedsko udruženje vojnih oficira (engl. SAMO)

- Osnovano je 1995. godine, nakon spajanja dva starija sindikata.
- Broji oko 9.500 oficira svih činova, od potporučnika do generala/admirala.
- SAMO je član Švedske konfederacije profesionalnih udruženja.
- Radi preko Pregovaračkog saveta javnih službenika, tela koje pregovara u ime sindikata zaposlenih u službama vlada, okružnim većima ili lokalnim upravama.
- SAMO je zaključio niz ugovora sa oružanim snagama koji se odnose na radno vreme, prevoz i smeštaj, zapošljavanje rezervista, zapošljavanje drugih kategorija vojnog osoblja i službe u međunarodnim operacijama.
- Iako mu nije zakonski zabranjeno da pozove na štrajk, samo se obavezao putem kolektivnog ugovora ograničene važnosti da ga neće primeniti.

²⁶⁶ Informacije preuzete sa vebsajta EUROMIL-a, <http://euromil.org/>.

Poljska

- Odlukama Ministarstva odbrane je dozvoljeno da se oficiri na svim nivoima sastaju i biraju poverenike koji će da predstavljaju interese pripadnika oružanih snaga (odluke broj 81 i 82 od 22. 08. 1994. godine).
- Ustavni sud je 2000. godine doneo odluku da je zabrana članstva u sindikatima za vojsku ustavna, s obzirom na to da postoje alternativni načini ostvarivanja prava na slobodu udruživanja (odluke od 7. 03. 2000. godine).
- Član 10, Odeljak 3.4 Zakona o vojnoj službi profesionalnih vojnika (11. 09. 2003. godine) dozvoljava profesionalnim vojnicima da osnuju predstavnička tela u skladu sa propisima Ministarstva odbrane, kao i da imaju savetodavno veće viših oficira.

Nemačka

- Udruženje nemačkih oružanih snaga (nem. Deutscher Bundeswehr Verband ili DBwV) formirano je zajedno sa oružanim snagama Nemačke (nem. Bundeswehr) 1950-ih.
- Iako pripadnici vojske u Nemačkoj imaju prava da se pridruže sindikatu, DBwV predstavlja profesionalno udruženje. Kao takvo ono ne vrši pregovore o kolektivnim ugovorima, već direktno razgovara sa poslanicima nemačkog parlamenta o pitanjima koja se tiču pripadnika vojske.
- Ovo udruženje trenutno broji oko 200.000 članova i centrala mu je u Berlinu.

Bugarska

- Udruženje žena oružanih snaga Bugarske (engl. BUAFWA) osnovano je 2006. godine kao nezavisno udruženje žena u oružanim snagama. Ovo udruženje najviše se bavi sprovođenjem obaveza Bugarske iz Rezolucije 1325 UNSCR-a.
- Udruženje je brzo poraslo i postalo uspešnije i uticajnije, tako da su aktivni članovi počeli da se pridružuju i skoro 20 posto članova se priključilo u periodu od deset godina.
- Udruženje se finansira samo uz pomoć članarina i zavisi od dobrovoljnog rada svojih članova.

Ova vojna udruženja imaju autonomiju i odgovorna su prema svojim članovima, što znači da su ovlašćena da govore u njihovo ime. Ministarstvo odbrane ih u nekim slučajevima priznaje kao tela za pregovore, a u nekim zemljama (na primer, Nemačkoj) veliki broj članova pripadnika snaga učestvuje u njihovom radu. U praksi ona mogu da budu izolovana od rada klasičnih sindikata tako što, na primer, ne učestvuju u radu federacija sindikata. Postoji nekoliko primera udruženja koja predstavljaju interese žena u oružanim snagama, kao što je slučaj u Bugarskoj (vidi Tabelu 7.8). U slučaju da postoje, ona imaju mogućnost da se bave stvaranjem inkluzivnog okruženja i pruže podršku ženama u oružanim snagama.²⁶⁷

267 Ruth Montgomery, *Female Staff Associations in the Security Sector: Agents of Change?* („Udruženja žena vojnika

Bez obzira na slobodu udruživanja, pripadnicima oružanih snaga može zakonom da bude zabranjeno da učestvuju u određenim oblicima kolektivnih aktivnosti, posebno štrajku. Ipak, moramo da napomenemo da čak i kada je vojnom udruženju zabranjeno da organizuje kolektivnu akciju ili je namerno obustavi, ovo ne sprečava neki drugi sindikat da vodi sekundarnu aktivnost u cilju podrške samom udruženju i njihovim ciljevima kada je to zakonom dozvoljeno.

I na kraju, u nekoliko zemalja (uključujući Austriju, Dansku, Finsku, Nemačku, Maltu, Crnu Goru, Norvešku i Švedsku) postojeći sindikati pripadnika oružanih snaga mogu da budu povezani sa drugim sindikatima preko federacije. Uprkos očiglednim rizicima od spoljašnjeg uticaja i buntovničkog ponašanja, iskustvo Holandije je pokazalo da ovakav način organizovanja može da bude u cilju samokontrole. Na primer, nikada nije došlo do štrajka. Trebalo bi da se razmotre i moguće prednosti ove vrste saradnje.

Sada se dovodi u pitanje poštovanje ljudskih prava nekih od ovih dogovora nakon odluke Evropskog komiteta za socijalna prava Saveta Evrope iz 2018. godine. Ovaj slučaj je izneo EUROMIL pred Komitet koji je rekao da je Irska prekršila Članove 5 i 6 izmenjene Evropske socijalne povelje na osnovu činjenice da predstavnička udruženja oružanih snaga ne poštuju sindikalna prava. Komitet je potvrdio da je došlo do kršenja Člana 5 i Člana 6(2) ESC-a, ali da nije bilo kršenja Člana 6(4) Povelje. O ovoj odluci govorimo detaljnije u Tabeli 7.9.

Tabela 7.9: Vojna udruženja i Evropska socijalna povelja²⁶⁸

Irsko vojno zakonodavstvo prepoznaje dva udruženja koja predstavljaju oficire, i ostale činove i koja obavljaju konsultacije o određenim pitanjima i imaju savetodavnu ulogu. Udruženja su nezavisna, ali ne mogu da se udruže ili budu povezana sa bilo kojim sindikatom ili drugim telom bez prethodne saglasnosti ministra odbrane. Nije im bilo dozvoljeno da „sponzoriju ili pokrivaju bilo koji oblik izražavanja javnog nezadovoljstva u cilju produbljivanja žalbi ili u bilo koju drugu svrhu“. Nekim pripadnicima odbrambenih snaga nije bilo dozvoljeno da se priključe sindikatima ili da učestvuju u štrajku.

Jedno udruženje, Stalno udruženje predstavnika drugih činova odbrambenih snaga (engl. PDFORRA), tražilo je dozvolu od ministra odbrane da se poveže sa Irskim kongresom sindikata (engl. ICTU), ali je bilo odbijeno. Ovo je bio razlog zbog koga PDFORRA-a nije mogla da prisustvuje nacionalnim pregovorima koje je ICTU vodio o platama u sektoru javnih službi.

Kao nevladina organizacija koja ima pravo da se žali Evropskom komitetu za socijalna prava, EUROMIL su uložili žalbu protiv Irske u znak podrške PDFORRA-i (koja je članica EUROMIL-a).

u sektoru bezbednosti: Da li su nosioci promene?“), Ženeva, DCAF, 2011, https://wiisglobal.org/wp-content/uploads/2016/05/Female-Staff-Associations-Paper_2011.pdf.

268 Evropski komitet za socijalna prava, *op. cit.*, napomena 256 i „Evropska socijalna povelja“, Savet Evrope, <https://www.coe.int/en/web/european-social-charter>.

Nemogućnost pridruživanja sindikalnim udruženjima

Komitet je odlučio da, iako Član 5 dozvoljava državama da uvedu ograničenja prava pripadnika snaga na organizovanje i imaju široka diskreciona prava, ova ograničenja ne bi trebalo da idu toliko daleko da u potpunosti onemoguće uživanje prava na organizovanje, kao što je automatska zabrana sindikata i pridruživanje profesionalnih udruženja državnim federacijama/konfederacijama. Komitet je odbio argument Vlade Irske da je potpuna zabrana bila neophodna i zaključio da ona nije bila ni neophodna, ni srazmerna (vidi paragrafe 55-56).

Isključivanje iz procesa državnog kolektivnog pregovaranja

Kada govorimo o važnoj ulozi u pregovorima o platama u skladu sa Članom 6, Komitet je odlučio da je isključivanje vojnog udruženja iz direktnog učešća u pregovorima o platama u državnom javnom sektoru onemogućio udruženju vojnih predstavnika pristup raspravi o platama i time prekršio Član 6(2) (paragraf 97).

Zabrana štrajka

Komitet je razmatrao specifičnu prirodu zadataka koje izvršavaju pripadnici oružanih snaga, posebne okolnosti vojne discipline koja je neophodna za njihov rad i mogućnost da grupna akcija ugrozi i ometa operaciju na način koji može da bude pretnja državnoj bezbednosti. Stoga je Komitet odlučio da je potpuna zabrana prava na štrajk opravdana, srazmerna, legitimna i neophodna u demokratskom društvu (paragraf 117).

Odluka Evropskog komiteta za socijalna prava može da utiče na druge države učesnice OEBS-a koje su članice Saveta Evrope. U slučaju da je vojnim udruženjima u potpunosti zabranjeno da se pridruže nacionalnim ili međunarodnim predstavničkim telima, to može da predstavlja kršenje Evropske socijalne povelje, kao u slučaju CGIL protiv Italije. Evropski Komitet za socijalna prava je 2019. godine doneo još jednu važnu odluku koja se odnosila na žalbu Italijanske opšte konfederacija rada (engl. CGIL), kada je prihvaćeno da je Italija prekršila Socijalnu povelju po pitanju prava pripadnika na finansijsku zaštitu, osnivanje i priključivanje sindikatima (Član 5), pregovaranje kolektivnih ugovora (Član 6(2)) i štrajk (Član 6(4)).²⁶⁹ Druge države bi stoga trebalo da prouče posledice ovih slučajeva. Uopšteno govoreći, odluke Komiteta potvrđuju opšte pravilo da ograničenja po pitanju grupnog predstavljanja za pripadnike snaga moraju uvek da budu testirana u odnosu na njihovu neophodnost i srazmernost.

²⁶⁹ Evropski komitet za socijalna prava, *CGIL protiv Italije, predstavka 140/2016*, odluka od 7. 06. 2019.

Dobre prakse i preporuke

Mnoge države učesnice OEBS-a dozvoljavaju postojanje vojnih udruženja, bilo da su formalna ili neformalna. S obzirom da je ovo pravo na udruživanje zaštićeno ključnim međunarodnim pravnim instrumentima koji se odnose na ljudska prava i sastavni je deo odgovarajućih zakona, neophodno je da pripadnicima snaga bude dozvoljeno da se organizuju kako bi razmenili informacije, znali svoja prava i radili zajedno u cilju njihovog unapređenja. Ovo se takođe odnosi na pravo povezivanja sa nacionalnim ili međunarodnim predstavničkim telima.

Sledeće preporuke mogu da pomognu da se osigura bolja usklađenost sa pravom na slobodu udruživanja:

- » Države treba da dozvole svim pripadnicima oružanih snaga da se priključe profesionalnim udruženjima ili sindikatima koji predstavljaju njihove interese.
- » Treba da se posveti posebna pažnja predstavljanju interesa različitih, nedovoljno zastupljenih grupa, kao što su nacionalne ili verske manjine i žene u oružanim snagama, bez obzira da li su oni članovi vojnih udruženja ili ne.
- » Vojnim udruženjima treba da bude dozvoljeno da se priključe nacionalnim i međunarodnim krovnim organizacijama.
- » Države treba da organizuju i podrže socijalni dijalog preko predvodnika udruženja kojeg konsultuju o pitanjima uslova službe.
- » Pripadnici oružanih snaga treba da budu slobodni da učestvuju u aktivnostima profesionalnih udruženja ili sindikata bez bojazni da će biti podvrgnuti disciplinskim postupcima, odmazdi ili diskriminaciji.
- » U slučaju da postoje ograničenja kolektivnih aktivnosti od strane pripadnika oružanih snaga, ona moraju da budu propisana zakonom, nediskriminatorna, srazmerna i u skladu sa legitimnim državnim interesima i sastavni deo sporazuma o ljudskim pravima.

Dodatna literatura

European Court of Human Rights, „Factsheet on Trade Union Rights“ (*Evropski sud za ljudska prava, 'Spisak prava sindikata'*), 2016, https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Trade_union_ENG.pdf.

ILO, „Decisions of the Committee on Freedom of Association“ (*MOR, Odluke Komiteta o slobodi udruživanja*), 6. izdanje, Ženeva, ILO, 2018, http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---normes/documents/publication/wcms_632659.pdf.

ODIHR, „Guidelines on Freedom of Association“ (*ODIHR, Smernice za slobodu udruživanja*), Vašava, ODIHR, 2015, <https://www.osce.org/odihr/132371?download=true>.

Poglavlje 8: Prigovor savesti na vojnu službu

Uvod: Glavna pitanja

Ovo poglavlje daje pregled zakona, politika i dobrih praksi koje su različite države usvojile u okviru služenja vojnog roka i prava na prigovor savesti. Države učesnice OEBS-a pristupaju ovom pitanju na više načina pri čemu neke imaju u potpunosti uspostavljeno zakonski zagarantovano pravo na prigovor savesti bez kazni dok se neke druge još uvek strogo odnose prema onima koji se pozovu na prigovor savesti. Jedan manji broj država učesnica OEBS-a još uvek ne priznaje ovo pravo.

Prigovor savesti je pitanje koje se javlja uglavnom (ali ne samo) u državama koje imaju obavezno služenje vojnog roka. Ovo poglavlje najpre govori o nekim opštim problemima oko prigovora savesti, činjenici da međunarodna tela u sve većoj meri priznaju pravo na prigovor savesti (posebno OUN i Savet Evrope) i o odgovarajućim ustavnim odredbama pojedinačnih država. U ostalim delovima se govori o tome kako različite države priznaju osnove za pozivanje na prigovor savesti, dostupnim alternativnim načinima služenja vojnog roka i priznavanju selektivnog prigovora savesti.

Mnogi ljudi imaju religiozne, filozofske ili etičke dileme kada govorimo o primeni nasilja ili namernom oduzimanju života. Istorijski gledano, ova verovanja su se vezivala za određene religiozne grupe, kao što su Kvakeri (Priatelji) ili Jehovini svedoci, ali ne samo za njih. U demokratskim društvima ljudi sa pacifističkim ili nenasilnim ubeđenjima imaju slobodu na ovu vrstu mišljenja i propagiranja ovih ideja ili smatraju da bi državna politika trebalo da ih poštuje i rešava mirnom diplomatijom, a ne vojnim intervencijama. Štaviše, ova sloboda se priznaje i štiti kao sloboda mišljenja, vere i savesti iz međunarodnih sporazuma o ljudskim pravima (o njima više govorimo u Poglavlju 9: *Veroispovest u oružanim snagama*).

Pitanje prigovora savesti je uže po svom karakteru i lično je; odnosi se na ličnu slobodu ponašanja, u skladu sa onim u šta verujemo, pa tako imamo pravo da odbijemo da se priključimo oružanim snagama ili uzmemo učešće u vojnim aktivnostima. Naravno, u državama gde oružane snage čine dobrovoljci, osoba koja ima prigovor savesti se jednostavno neće prijaviti za vojsku. Savet za evropska pitanja Kvakera je 2008. godine istakao da je vojni rok ukinut u 15 evropskih zemalja u prethodnoj deceniji, ali je i dalje na snazi u 22 evropske zemlje.²⁷⁰ Od tada se ova situacija u državama učesnicama OEBS-a promenila. Nemačka je ukinula vojni rok 2011. godine, a Litvanija, Norveška i Švedska su ponovo uvele selektivni vojni rok (koji uključuje i žene u Norveškoj i Švedskoj).²⁷¹

270 Savet za evropska pitanja Kvakera, *Pravo na prigovor savesti u Evropi: Pregled trenutnog stanja A Review of the Current Situation*, Brisel, izmenjeno 2008, str. 3.

271 Elizabeth Braw, „Bring Back the Draft: No, Really“ (*Vraćanje služenja vojske: Ne, zaista*), Politico, 21. 01. 2017, <https://www.politico.eu/article/bring-back-the-draft-conscription-sweden-scandinavia/>.

Pitanje prigovora savesti nije vezano samo za države koje imaju ročni sastav vojske. Prigovor savesti može da se javi u bilo kom trenutku tokom karijere pripadnika oružanih snaga i u državama koje nemaju sistem služenja vojnog roka. Ovo, na primer, može da se odnosi na situacije kada vojnici promene veroispovest. Ovo pravo promene veroispovesti je važan sastavni deo slobode mišljenja, veroispovesti i savesti. Dodatno, neka osoba može da nema ništa protiv primene nasilja ili oduzimanja života, ali ipak može da se pozove na prigovor savesti na određenu vojnu kampanju koja je po njenom mišljenju možda nemoralna ili se kosi sa principima međunarodnog prava. O ovome često govorimo kao o „selektivnom prigovoru savesti“ i kasnije ćemo se vratiti na tu temu u ovom poglavlju.

Sve ove situacije ukazuju na opšte probleme. Sa jedne strane, neophodna je delotvorna zaštita kako ljudi ne bi bili primorani da rade nešto što je protivno njihovim uverenjima. Sa druge strane, organi vlasti moraju da budu uvereni da je prigovor savesti stvaran, a ne pokušaj izbegavanja zakonskih obaveza. Pitanje procene autentičnosti vere u svakom slučaju nije vezano samo za prigovor savesti, niti je nerešivo. Javlja se i u mnogim drugim kontekstima gde zakon prepoznaje slobodu delovanja po različitim veroispovestima.²⁷² Država može da prihvati pozivanje na prigovor savesti bez obrazloženja (posebno u slučaju kada se ne dobija ništa ili se dobija malo od neiskrenog pozivanja) ili da uspostavi formalni proces testiranja iskrenosti pojedinca i njegove ili njene vere putem razmatranja zahteva pred nekom vrstom komisije (kao što to mnoge države rade).

U slučaju da države priznaju prigovor savesti na služenje vojnog roka, one najčešće imaju alternativne ili zamenske vrste služenja u vidu obavljanja nevojničkog posla u drugim javnim službama, kao što je zdravstvo, socijalne službe ili obrazovanje. U nekim slučajevima, možemo da dovedemo u pitanje u kojoj meri je alternativna služba uporediva sa vojnom. Jasno je da ukoliko se alternativna služba doživljava kao u velikoj meri lakša, ljudi mogu da budu više motivisani da podnose neiskrene zahteve za prigovor savesti. Sa druge strane, ukoliko je alternativna služba mnogo teža ili duže traje, može da se smatra da je uvedena kako bi se kaznili ili odvratili ljudi koji se pozivaju na prigovor savesti. Takođe je teško da se napravi jasno poređenje između vojne službe i alternativne službe, zato što određene karakteristike vojnog roka ne postoje u civilnom svetu, kao što je život u kasarni, učešće u vojnim vežbama ili ratu.

Isto tako postoje neka sporna pitanja u vezi sa praktičnim priznavanjem prigovora savesti. U Izveštaju Kancelarije visokog komesara za ljudska prava OUN-a (engl. UN OHCHR) iz 2012. godine navodi se „po kom osnovu može da bude odobren prigovor savesti na vojnu službu i proces dobijanja ovog izuzeća; obezbeđivanje, dužina trajanja i uslovi vršenja alternativne službe i prava onih koji odbiju alternativnu službu; da li alternativna služba daje ista prava i socijalne beneficije kao vojna služba; dužina trajanja i uslovi vršenja alternativne službe; da li je dozvoljeno kažnjavanje u slučaju neizvršavanja vojne službe, [...] manjak nezavisnog procesa odlučivanja, nesrazmerna dužina trajanja alternativne službe i države potpisnice koje pravo

²⁷² Rex Ahdar i Ian Leigh, „*Religious Freedom in the Liberal State*“ (*Religiozne slobode liberalne države*), Oksford, Oxford University Press, 2. izdanje, 2013, poglavlje 6.

na prigovor savesti prepoznaju na diskriminatorsni način tako što, na primer, odobravaju izuzeće samo određenim verskim grupama, a ne svima.“²⁷³

Međunarodni standardi ljudskih prava

Poslednjih pedeset godina prigovor savesti je postao priznat kao ljudsko pravo putem tumačenja postojećih sporazumnih obaveza koje štite slobodu mišljenja, vere i religije. I dok ECHR i ICCPR ne govore eksplicitno o ovom pravu, skorašnja Povelja o osnovnim pravima Evropske unije to čini. Član 10(2) Povelje kaže:

„Pravo na prigovor savesti je priznato u skladu sa nacionalnim zakonima koji uređuju ostvarivanje ovog prava.“

U Kopenhagenu (1990) države učesnice OEBS-a su istakle rezoluciju Komisije za ljudska prava OUN-a koja kaže da bi trebalo da ima svako pravo na prigovor savesti.²⁷⁴ Na Konferenciji u Kopenhagenu je isto tako rečeno da bi države učesnice koje imaju obaveznu vojnu službu trebalo da razmotre uvođenje različitih oblika alternativne službe za one koji se pozovu na prigovor savesti.²⁷⁵ Ove obaveze su naglašene u paragrafima 27 i 28 OEBS-ovog *Kodeksa ponašanja u političko-vojnim aspektima bezbednosti* (videti u poglavlju 2: *Obaveze OEBS-a*):

„27. Svaka država učesnica mora da obezbedi da proces regrutacije ili pozivanje pripadnika za službu u vojnim, paravojnim i službama bezbednosti bude u skladu sa njenim dužnostima i obavezama poštovanja ljudskih prava i osnovnih obaveza.

28. Zakoni ili drugi odgovarajući propisi država članica sadrže odredbe o pravima i dužnostima pripadnika oružanih snaga. One će uzeti u obzir i uvođenje izuzeća ili alternativno obavljanje vojne službe.“

Dodatno, *Smernice za pregled zakonodavstva koje se odnosi na veru ili uverenja* ODIHR-a i Vencijanske komisije navode da većina demokratskih država sve češće uvodi alternativnu službu za one koji se pozivaju na prigovor savesti i pozivajući se na postojeće međunarodne propise ističu da državni zakoni ne smeju neosnovano da kažnjavaju one kojima savest ne dozvoljava da služe vojsku.²⁷⁶

273 UN OHCHR, *Prigovor savesti na vojnu službu*, Nju Jork i Ženeva, UN OHCHR, 2012, str. 14.

274 OEBS, Kopenhagen 1990, *op. cit.*, napomena 141, paragraf 181.

275 *Ibid.*, paragraf 18.4. Ovo je naglašeno u OEBS-ovom Kodeksu ponašanja, *op. cit.*, napomena 13.

276 ODIHR - Venecijanska Komisija, *Smernice za pregled zakonodavstva koje se odnosi na veru ili uverenja*, Varšava, ODIHR, 2004, strane 22-23.

Prigovor savesti po ICCPR-u

Sloboda savesti je priznata po Članu 18(1) ICCPR-a, a on kaže:

„Svako ima pravo na slobodu misli, savesti i veroispovesti. Ovo pravo uključuje slobodu promene vere ili uverenja i slobodu svakoga da bilo sam ili zajedno s drugima, javno ili privatno, ispoljava veru ili uverenje molitvom, podučavanjem, običajima ili obredom.“

Iako države mogu da uvedu ograničenja po pitanju ispoljavanja vere ili uverenja po Članu 18(3), prva rečenica ove odredbe iznosi apsolutna prava. Ranije je kroz svoju pravnu praksu Komitet za ljudska prava smatrao da Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima ne govori o pravu na prigovor savesti, a ni članovi 18 ili 19.²⁷⁷ Ipak, Komitet je 1993. godine rekao da iako ne postoji eksplicitno pozivanje na prigovor savesti u paktu, „ovo pravo može da bude izvedeno iz Člana 18 kada se obaveza primene smrtonosne sile ozbiljno kosi sa slobodom savesti i prava na ispoljavanje vere ili uverenja.“²⁷⁸ Ovo je sadržano u odlukama Komiteta, u početku uglavnom u onima koje su govorile da nije bilo kršenja Člana 18 na osnovu iznetih činjenica, jer podnosilac žalbe nije uspeo da uveri domaće vlasti u „nepremostive prepreke prilikom izvršavanja vojne službe“ ili se nije pozvao na prigovor savesti na obavljanje vojne službe.²⁷⁹

U predmetu protiv Južne Koreje, 2007. godine, Komitet je odlučio, po prvi put, da je nedostatak alternativnog civilnog služenja vojnog roka kršenje Člana 18 Pakta.²⁸⁰ Imajući u vidu da je veliki broj država uveo alternativno služenje, u skladu sa poštovanjem prava na prigovor savesti, smatra se da Koreja nije na adekvatan način objasnila zašto je ovo, kako je tvrdila, bilo nemoguće u ovom slučaju bez kompromitovanja državne bezbednosti. Shodno tome, nije mogla da se pozove na Član 18(3), koji kaže da bilo koje ograničavanje slobode ispoljavanja vere ili uverenja mora da bude propisano zakonom, kao i „neophodno u cilju zaštite javne bezbednosti, reda, zdravlja, morala i osnovnih prava i sloboda drugih.“

Ipak ovaj pristup omogućava državama da opravdaju odbijanje prigovora savesti na osnovu Člana 18(3). Ova mogućnost je odbijena u kasnijem predmetu *Min-KY Jeong i drugi protiv Republike Koreje* kada je Komitet za ljudska prava većinom odlučio da je presuda i kazna za podnosioc podneska, nakon što su odbili vojnu službu, predstavljala kršenje njihove slobode savesti po Članu 18(1), a ne neopravdano ograničavanje ispoljavanja uverenja.²⁸¹

277 Komitet za ljudska prava OUN-a, *LTK protiv Finske*, odluka broj 185/1984, paragraf 5.2.

278 Komitet za ljudska prava OUN-a, *Opšti komentar broj 22: Član 18 (Sloboda misli, savesti i veroispovesti)*, 30. 07. 1993, CCPR/C/21/Rev.1/Add.4, paragraf 9.3.

279 Komitet za ljudska prava OUN-a, *Westerman protiv Holandije*, odluka broj 82/1996 i *Dr JP protiv Kanade*, odluka broj 446/1991, paragraf 4.2. U ovom drugom slučaju, Komitet je odbio pritužbu zato što je smatrao da pravo na prigovor savesti ne može da se proširi na pravo neplaćanja poreza na vojne aktivnosti.

280 Komitet za ljudska prava OUN-a, *Yeo-Bum Yoon i Myung-Jin Choi protiv Republike Koreje*, odluka broj 1321/2004 i 1322/2004.

281 Komitet za ljudska prava OUN-a, *Min-Kyu Jeong i drugi protiv Republike Koreje*, odluka broj 1642-1741/2007.

Naredne odluke su potvrdile ovaj pristup.²⁸² U predmetu *Jong-nam Kim protiv Republike Koreje*, Komitet za ljudska prava je potvrdio svoje stanovište da nametanje obavezne vojne službe bez davanja alternativne civilne službe lišava pojedince prava da izaberu da li će ili ne da se pozovu na svoja uverenja koja su im na savesti. Komitet kaže da ovo stavlja pred ljude „zakonsku obavezu da prekrše zakon ili da se ponašaju protiv svojih uverenja, u situaciji kada je moguće da će biti neophodno da se neko drugo ljudsko biće liši života.“²⁸³

Standardi Saveta Evrope

Savet Evrope je napredovao po pitanju procesa koji vode ka punom priznavanju prava na prigovor savesti od strane Evropskog suda za ljudska prava, 2011. godine.

I dok Član 4 ECHR-a otvoreno izuzima vojnu službu ili njenu alternativu iz definicije prinudnog rada²⁸⁴, ECHR ne govori eksplicitno o prigovoru savesti. U predmetu protiv Nemačke iz 1966. godine, Evropski sud za ljudska prava je došao do zaključka da bi svaka država potpisnica trebalo da odluči da li garantuje ili ne garantuje izuzeće na osnovu prigovora savesti na vojnu službu.²⁸⁵ Shodno tome, od onih koji se pozivaju na prigovor savesti može da se zahteva da obavljaju civilnu službu umesto obavezne vojne službe i nemaju prava da budu izuzeti od civilne službe koja je ponuđena u zamenu. Važno je da kažemo da su u vreme ove presude, 1966. godine, mnoge države Saveta Evrope i dalje imale obaveznu vojnu službu. U kasnijim presudama sud je zauzeo stav da u slučaju kada zemlje priznaju prigovor savesti, to moraju da urade na način koji ne diskriminiše. Član 14 Konvencije zabranjuje diskriminaciju prilikom uživanja prava iz Konvencije po bilo kom osnovu, uključujući „verska, politička ili druga mišljenja“. Stoga razlike u dužini trajanja alternativne službe u odnosu na trajanje vojnog roka, koje nisu objektivno opravdane, mogu da budu kršenje Člana 14.²⁸⁶ Ipak sud je prestao da zahteva od država da obezbede alternativne službe za one koji se pozivaju na prigovor savesti. Dodatno, u nizu slučajeva protiv Turske, Evropski sud za ljudska prava je pronašao da je ljudima koji su se pozivali na prigovor savesti u toj zemlji bilo suđeno za vojne prekršaje na osnovu njihovog odbijanja da služe, što se smatralo oblikom „građanske smrti“, ili su čak bili i prognani. Ovo bi moglo da se proširi na degradirajuće ponašanje prilikom kršenja Člana 3 Konvencije.²⁸⁷

282 Komitet za ljudska prava OUN-a, *Atasoy i Sarkut protiv Turske*, odluka broj 1853/2008 i 1854/2008.

283 *Jong-nam Kim i drugi protiv Republike Koreje*, odluka broj 1787/2008, paragraf 7.3. Videti *Young-kwan Kim protiv Republike Koreje*, odluka broj 2179/2012.

284 Član 4(3): „U smislu ovog Člana, izraz ‘prinudni rad’ ne obuhvata: [...] (b) službu vojne prirode ili, u zemljama u kojima se priznaje prigovor savesti, službu koja se zahteva umesto odluzenja vojne obaveze.“ ECHR, op. cit., napomena 24. Vidi: ICCPR, op. cit., napomena 16, Član 8(3)(c).

285 Niz odluka je odredio da su zemlje odlučile da priznaju pravo na prigovor savesti kao diskreciono. Evropski sud za ljudska prava, *X. protiv Savezne Republike Nemačke* (podnesak broj 7705/76, odluka od 5. 07. 1977); *Prigovori savesti protiv Danske* (podnesak broj 7565/76, odluka od 7. 03. 1977); *A. protiv Švajcarske* (podnesak broj 10640/83, odluka od 9. 05. 1984); *N. protiv Švedske* (podnesak broj 10410/83, odluka od 11. 10. 1984); *Autio protiv Finske* (podnesak broj 17086/90, odluka od 6. 12. 1991), *Peters protiv Holandije* (podnesak broj 22793/93, odluka od 30. 11. 1994); *Heudens protiv Belgije* (podnesak broj 24630/94, odluka od 22. 05. 1995); i *GZ protiv Austrije* (podnesak broj 5591/72, odluka od 2. 04. 1973).

286 Evropski sud za ljudska prava, *Autio protiv Finske* (podnesak broj 17086/90, odluka od 6. 12. 1991); *Julin protiv Finske* (odlu-ka od 6. 12. 1991. [neobjavljena]); *Raninen protiv Finske* (podnesak broj 20972/92, odluka od 7. 03. 1996), paragraf 55.

287 Evropski sud za ljudska prava, *Ülke protiv Turske* (podnesak broj 39437/98, presuda od 24. 01. 2006), paragrafi

Godine 2011, nakon saznanja da je prigovor savesti zakonski priznat u većini zemalja Saveta Evrope, Sudsko veće je u predmetu *Bayatyan protiv Jermenije*²⁸⁸, promenilo početno polazište Suda i odlučilo da pravo na prigovor savesti može da bude izuzeto iz Člana 9 koji govori o pravu na slobodu vere ili uverenja (vidi Tabelu 8.1).

Tabela 8.1: Evropski sud za ljudska prava i prigovor savesti

Sudsko veće je u predmetu *Bayatyan protiv Jermenije* smatralo da je neobezbeđivanje alternative vojnoj službi u Jermeniji uticalo na ostvarivanje prava podnosioca podneska. Sud je prepoznao da pod određenim okolnostima (najčešće dovoljna ubedljivost, ozbiljnost, doslednost i važnost) građani imaju pravo da se pozovu na prigovor savesti na vojnu službu iz religioznih uverenja. Sudsko veće je smatralo da činjenica da se nije javio za vojnu službu iz verskih razloga bilo opravdano u slučaju podnosioca podneska (s obzirom da je Jehovin svedok) i u skladu sa njegovim uverenjem da ne treba da služi obavezni vojni rok.

Sud je istakao da je „podnosilac podneska [. .] tražio da bude izuzet od vojne službe, ne zbog lične koristi ili zato što mu je tako odgovaralo, već na osnovu njegovih stvarnih verskih uverenja.“ Država Jermenija je smatrala da „nije potrebno praviti ustupke zbog njegove savesti i uverenja s obzirom da se to ne smatra neophodnom merom u demokratskom društvu.“ Štaviše, Sudsko veće je odbilo žalbu vlade koja je tvdila da bi pravljenje izuzetaka u slučaju prigovora savesti bilo oblik pozitivne diskriminacije.

„Poštovanje uverenja manjinskih verskih grupa (kao što je ova kojoj pripada podnosilac tužbe) od strane države, tako što će da im omogući da služe društvu kako im njihova savest nalaže, može [...] dodatno da obezbedi kohezivan i stabilni pluralizam i promoviše versku harmoniju i toleranciju u društvu.“²⁸⁹

Druge institucije Saveta Evrope su usvojile brojne mere kojima priznaju pravo na prigovor savesti. PACE je usvojio niz rezolucija na ovu temu u periodu između 1967. i 2006. godine.²⁹⁰ Komitet ministara Saveta Evrope je 1987. godine napisao važnu preporuku u kojoj je priznao pravo na prigovor savesti na vojnu službu i podržao obezbeđivanje alternativne službe. Pozvao je države članice da usaglase svoje zakonodavstvo i prakse sa pravom na prigovor savesti.²⁹¹ Ova preporuka predlaže određene minimalne osnovne principe prilikom primene

62–64. Ovu praksu je kritikovao Komitet za ljudska prava OUN-a i OUN-ova Radna grupa za proizvoljni pritvor (UN OHCHR, 2012, op. cit., napomena 273, strane 34–36).

288 Evropski sud za ljudska prava, *Bayatyan protiv Jermenije* (podnesak broj 23459/03, presuda od 7. 07. 2011).

289 *Ibid.*, paragraf 126.

290 PACE je 1967. godine usvojio svoje prve rezolucije (brojevi 337 i 478) koje podržavaju pravo na prigovor savesti. Ovo je dalje potvrđeno 1977. godine u Preporuci broj 816. Vidi: PACE Preporuka 1518, „Ostvarivanje prava na prigovor savesti na vojnu službu u državama članicama Saveta Evrope“, 23. 05. 2001.

291 Savet Evrope, „Preporuka CM/Rec(87)8 Komiteta ministara o prigovoru savesti na obaveznu vojnu službu“, 9. 04. 1987.

ovog prava.²⁹² Komitet ministara je takođe zatražio da se uloži „održivi trud“ kako bi se preporuka primenila.²⁹³ PACE je ponovo 2006. godine naglasio važnost prava na prigovor savesti kao „važnog sastavnog dela prava na slobodu misli, savesti i vere, kao što stoji u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima i Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima“.²⁹⁴ Komitet ministara je 2010. godine dao preporuku da bi u slučaju postojanja obavezne vojne službe „vojnici trebalo da imaju prava da se pozovu na prigovor savesti“ i da bi trebalo da im se ponudi alternativna civilna služba dok bi profesionalni pripadnici oružanih snaga trebalo da imaju prava da napuste oružane snage ukoliko im tako savest nalaže.²⁹⁵

Evropska unija

Evropski parlament je u rezoluciji od 1983. godine istakao da „zaštita slobode savesti podrazumeva pravo da se odbije izvršavanje vojne službe pod oružjem i pravo da se ona napusti zbog savesti“. Takođe je naglašeno da „nijedan sud i nijedna komisija ne mogu da prodru u savest pojedinca i da izjava o motivima tog pojedinca mora da bude u većini slučajeva dovoljna kako bi prigovor savesti bio odobren“.²⁹⁶

Različiti pristupi

Ovaj deo govori o različitim pristupima država učesnica OEBS-a i odgovarajućim međunarodnim obavezama koje se odnose na: osnov za pozivanje na prigovor savesti, razloge za prigovor savesti, dostupnost alternativne službe, položaj profesionalnih pripadnika redovnog sastava vojske, pitanje selektivnog prigovora savesti i procedure za odobravanje i utvrđivanje zahteva za prigovor savesti.

Ustavno i zakonsko prepoznavanje

Većina država učesnica OEBS-a koje su odgovorile na ODIHR-DCAF-ov upitnik poznaju pravo na prigovor savesti²⁹⁷.

Države poznaju prigovor savesti u skladu sa ustavnim odredbama, zakonodavnim ili administrativnim procedurama ili kombinaciji ova dva. Kao što je prikazano u Tabeli 8.2, nekoliko država učesnica OEBS-a prepoznaje u svom ustavu pravo na prigovor savesti.

292 *Ibid.*, paragrafi 2-8.

293 Savet Evrope, „Odluka o odgovoru Komiteta ministara usvojena na 785. sastanku zamenika ministara“ (26-27. 02. 2002), dokument broj 9379, 1. 03. 2002.

294 PACE, „Preporuka 1742(2006) o ljudskim pravima pripadnika oružanih snaga“, 11. 04. 2006, paragraf 8.

295 Savet Evrope, Preporuka CM/Rec(2010)4, *op. cit.*, napomena 26, paragrafi 41 i 42.

296 Evropski parlament, „Rezolucija o prigovoru savesti“, *Official Journal of the European Communities*, C 068, 14. 03. 1983, paragrafi 2 i 3, str. 14; „Rezolucija o prigovoru savesti i alternativnoj civilnoj službi“, *Official Journal of the European Communities*, C 291, 20. 11. 1989, str. 122.

297 Na osnovu ODIHR-DCAF-ovog upitnika iz 2018. godine, sledeće zemlje učesnice ne prepoznaju prigovor savesti: Albanija, Bosna i Hercegovina, Irska, Letonija, Malta, Poljska i Slovačka. Finska nije odgovorila.

Tabela 8.2: Primeri ustavnih odredbi koje se odnose na prigovor savesti²⁹⁸**Estonija, Član 124:**

Ukoliko neko odbije službu u odbrambenim snagama iz verskih ili etičkih razloga, biće u obavezi da obavlja alternativnu službu, u skladu sa procedurama propisanim zakonom.

Nemačka, Član 12(a)(2):

Od osobe koja odbije da izvrši vojnu službu pod oružjem zbog savesti može da bude zahtevano da izvrši neku drugu službu kao zamenu za vojnu. Trajanje ove druge službe ne sme da bude duže od trajanja vojne službe. Detalji vršenja službe će biti regulisani statutom koji mora da uzme u obzir pravo na slobodu donošenja odluke u skladu sa savešću i mora da ponudi mogućnost druge službe u zamenu koja nije u okviru jedinica oružanih snaga ili savezne granične službe.

Portugalija, Član 276(4):

Pripadnici koji se pozovu na prigovor savesti, a zakonom su u obavezi da služe vojsku, obavljaju civilnu službu u istom vremenskom periodu i istog intenziteta kao što je vojna služba.

Slovenija, Član 123(2):

Građanima koji ne žele da obavljaju vojne dužnosti iz svojih verskih, filozofskih ili humanističkih uverenja mora da bude data mogućnost učešća u nacionalnoj odbrani na neki drugi način.

Španija, Član 30(2):

Zakon uređuje vojnu obavezu građana Španije i uređuje pozivanje na prigovor savesti, kao i druga zagarantovana prava i osnove za izuzimanje od obavezne vojne službe; zakonom se može uvesti, kada je to primereno, javna služba umesto vojne.

Važno je ipak da propisi sadrže i procedure za primenu prava na prigovor savesti, za šta se OHCHR OUN-a zalaže:

„Zakonsko poznavanje prigovora savesti ili alternativne službe, bez postojanja odredbi za njihovu primenu, može da dovede do pravne neizvesnosti i ometanja primene ovog prava u praksi.“²⁹⁹

²⁹⁸ ODIHR, Legislationline.org, *op. cit.*, napomena 111.

²⁹⁹ OUN OHCHR 2012, *op. cit.*, napomena 273, strane 48-49.

Tabela 8.3: Procedure za primenu prigovora savesti u Švajcarskoj³⁰⁰

Vojska Švajcarske je organizovana po principu rezervnog sastava koji se saziva od ročnog sastava. Pripadnici profesionalnih oružanih snaga se zovu karijerni oficiri i podoficiri i regrutuju se i otpuštaju iz oružanih snaga na osnovu građansko-pravnih ugovora. Karijerni oficiri i podoficiri su zaduženi za obuku i imaju komandne odgovornosti. Svaki pripadnik rezervnog sastava, kao i karijerni oficiri i podoficiri imaju pravo na prigovor savesti kako je propisano zakonom.

Određeni razlozi za prigovor savesti nisu neophodni, niti ih bilo ko od predstavnika vlasti istražuje. Osoba prijavi da želi da se pozove na prigovor savesti na vojnu službu i da prihvata duže trajanje alternativne civilne službe.

Podnosi se pisana prijava nadležnom civilnom organu, Izvršnoj kancelariji civilne službe (nem. *Vollzugsstelle für den Zivildienst*), specijalizovanoj administrativnoj jedinici u okviru Savezne administracije Švajcarske, a koja je deo Ministarstva privrede, obrazovanja i istraživanja. Nakon podnošenja prijave, podnosilac prisustvuje jednodnevnom informativnom razgovoru koji organizuje ovaj civilni organ, nakon čega dobija pisanu potvrdu da je prijava prihvaćena. Podnosilac se zatim prima u alternativnu civilnu službu i otpušta iz oružanih snaga.

Trajanje alternativne civilne službe je jedan i po put duže od trajanja vojne službe. Vršiti se u ovlašćenim neprofitnim organizacijama (koje se bave poslovima iz osam oblasti od javnog interesa), od kojih je većina u zdravstvu, socijalnim službama i službama za zaštitu životne sredine.

Razlozi za prigovor savesti

Neke verske grupe (na primer, Jehovini svedoci i Kvakeri) se protive vojnoj službi iz verskih razloga. Ipak, prigovor savesti nije vezan samo za verske razloge. U Rezoluciji 1998/77, Komisija za ljudska prava UN-a je naglasila da „prigovor savesti na vojnu službu potiče iz principa i razloga savesti, uključujući duboka uverenje koja dolaze iz verskih, moralnih, etičkih, humanističkih ili sličnih motiva.“ Komisija takođe poziva države da „ne diskriminišu ljude koje si pozovu na prigovor savesti na osnovu prirode njihovih uverenja“.³⁰¹

U izveštaju Komisiji za ljudska prava iz 2001. godine, Specijalni izvestilac OUN-a za verska prava navodi sledeće:

„Kao prvo, ovaj problem je diskriminišući i rezultat je politika netolerancije, zakonodavstva ili državne prakse u tom smeru, ili čak ravnodušnosti državnih institucija koje imaju predrasude prema manjinama, bilo da pripadaju 'glavnim

300 Odgovor Švajcarske na upitnik ODIHR-DCAF-a iz 2018. godine.

301 Komisija za ljudska prava OUN-a, „Prigovor savesti na vojnu službu“, 22. 04. 1998, E/CN.4/RES/1998/77.

*religijama' ili drugim religijama i zajednicama koje dele istu veru. Ove manjine se često suočavaju sa [...] nepriznavanjem prigovora savesti, nepostojanjem alternativne civilne službe, kao i kaznenom prirodom ove civilne službe zbog dužine trajanja, što se posebno odnosi na Jehovine svedoke i druge religiozne ili verske zajednice [...].*³⁰²

Tabela 8.4: Razlozi za priznavanje prigovora savesti u određenim državama učesnicama OEBS-a³⁰³

Verski	Etički/ filozofski	Emotivni	Drugi
Austrija, Kipar, Republika Češka, Estonija, Nemačka, Grčka, Litvanija, Crna Gora, Norveška, Rumunija, Švedska, Ujedinjeno Kraljevstvo	Austrija, Kipar, Republika Češka, Estonija, Nemačka, Grčka, Norveška, Švedska, Ujedinjeno Kraljevstvo	Austrija, Danska, Litvanija, Norveška, Švedska	Danska, Švajcarska

Kao što možemo da vidimo, veliki broj država učesnica OEBS-a priznaje osnove koje su religiozne ili nereligiozne prirode za pozivanje na prigovor savesti. U SAD-u sudskom odlukom je prigovor savesti proširen tako da nije ograničen samo na religijske razloge već uključuje i one etičke i filozofske prirode. (vidi Tabelu 8.5).

Tabela 8.5: Američki Vrhovni sud i prigovor savesti

U predmetu *SAD protiv Seeger-a*, Vrhovni sud je proširio primenu zakona o prigovoru savesti sa religioznih uverenja na ona sekularnog karaktera koja su „iskrena i smisljena [i imaju svoje mesto] u životu, kao i ona koja se poklapaju sa ortodoksnom verom u Boga“.³⁰⁴

U predmetu *Welsh protiv SAD-a*, Vrhovni sud je odlučio da na prigovor savesti mogu da se pozovu svi kojima savest, visoko moralna stanovišta, etička ili religiozna uverenja „ne bi dala mira ukoliko bi oni sebi dozvolili da postanu deo ratne mašinerije“.³⁰⁵

302 OUN ECOSOC, Komisija za ljudska prava, „Građanska i politička prava, uključujući versku netoleranciju, izveštaj podneo Abdelfattah Amor, Specijalni izveštilac, u skladu sa Rezolucijom 2000/33 Komisije za ljudska prava, 13. 02. 2001, E/CN.4/2001/63, paragraf 182.

303 Odgovori na upitnik ODIHR-DCAF-a iz 2018. godine, pitanje broj 20(d). Azerbejdžan nije odgovorio na ovo pitanje iako priznaje prigovor savesti.

304 Vrhovni sud SAD-a, *Seeger protiv Amerike*, 8. 03. 1965, *United States Reports*, tom 380, 1965, str. 163 i 166.

305 Vrhovni sud SAD-a, *Welsh protiv Amerike*, 15. 06. 1970, *United States Reports*, tom 398, 1970, str. 333.

Alternativna služba (zamena za vojnu)

Kao što smo već gore napomenuli, pravo na obavljanje alternativne službe podržava veliki broj međunarodnih tela, uključujući Komitet za ljudska prava OUN-a, Evropski sud za ljudska prava i PACE. Tabela 8.6 prikazuje neke od institucija u kojima može da se obavlja alternativna služba u zemljama učesnicama OEBS-a.

Tabela 8.6: Primeri institucija u kojima može da se obavlja alternativna služba³⁰⁶

Zemlja	Institucije
Kipar	U okviru šire javne službe.
Danska	Javne ili javno finansirane institucije ili organizacije koje se bave nekim određenim socijalnim ili poslom vezanim za kulturu, kao što su jaslice, biblioteke, dnevni boravak za decu, mirovne organizacije, pokreti za očuvanje životne sredine ili organizacije koje saraduju sa OUN-om.
Estonija	Agencija za resurse odbrane određuje gde može da se obavlja alternativna služba, uključujući ustanove zdravstva, centre za rehabilitaciju, obrazovne institucije za osobe sa posebnim potrebama i teškoćama u učenju, kao i državne institucije vlade, vatrogasne i spasilačke službe.

Često alternativna služba traje duže od vojne kako bi se različiti uslovi rada i radno vreme uzeli u obzir. U Evropi alternativna služba je oko 50 posto duža od vojne, iako u malom broju zemalja traje isto (Nemačkoj, na primer), a u nekim državama alternativna služba traje i do dva puta duže od vojne. Evropski komitet za socijalna prava Saveta Evrope je istakao da je alternativna civilna služba koja traje dva puta duže od vojne „preterana“ po svom karakteru i da predstavlja „nesrazmerno ograničavanje ‘prava radnika da zarade za život radeći posao koji žele’“ i kao takva ona se kosi sa Članom 1, paragrafom 2 Evropske socijalne povelje.³⁰⁷

Ukoliko postoji razlika između trajanja vojne službe i alternativne službe, koja je proizvoljna i napravljena samo kako bi odvrtila ljude od pozivanja na prigovor savesti, onda ona može da se smatra diskriminatornom po ustavu.³⁰⁸ Opšti komentar broj 22 Komiteta za ljudska prava OUN-a kaže da „ne sme da postoji diskriminacija ljudi koji se pozovu na prigovor savesti na služenje vojnog roka“.³⁰⁹ Komitet je dao preporuku državama potpisnicama da prepoznaju

306 Odgovori na upitnik ODIHR-DCAF-a iz 2018. godine, pitanje broj 21(c).

307 Evropski komitet za socijalna prava, *Kvakersko veće za evropska pitanja protiv Grčke*, odluka od 27. 04. 2001; „Po Članu 1§2 Evropske socijalne povelje, alternativna služba ne sme da bude više od jedan i po put duža od oružane vojne službe“, Evropski komitet za socijalna prava, kao što je navedeno u, na primer, 75604/11, *Adyan I Inni protiv Jermenije*, odluka od 12. 10. 2017.

308 Vidi presudu Ustavnog suda Italije (odluka broj 470 od 31. 07. 1985) koja kaže da je zahtev da alternativna služba traje 20 meseci u poređenju sa vojnom od samo 12 meseci, kršenje ustavnog principa jednakosti. Vidi José de Sousa e Brito, „Prigovor savesti“, kod Tore Sam Lindholm et al., *Facilitating Freedom of Religion or Belief: A Desk-book, (Omogućavanje slobode veroispovesti ili uverenja)*, Leiden, Martinus Nijhoff Publishers/Brill Academic, 2004.

309 Komitet za ljudska prava OUN-a, Opšti komentar broj 22, *op. cit.*, napomena 278.

pravo na prigovor savesti bez diskriminacije:³¹⁰ „osoba koja se poziva na prigovor savesti može da izabere civilno služenje u trajanju koje nije diskriminišuće u odnosu na vojnu službu, u skladu sa članovima 18 i 26 Pakta“.³¹¹ Komitet je takođe istakao da ukoliko je neophodno da postoji razlika, ona mora da bude zasnovana na „razumnim i objektivnim kriterijumima, kao što su priroda ili vrsta određene službe, ili posebna obuka ukoliko je potrebna da bi se obavljala data služba“.³¹²

Postoje i druge prepreke prilikom ostvarivanja prava na alternativnu službu. U nekim zemljama, na primer, alternativnu službu kontroliše sama vojska. Stoga ljudima koji izaberu alternativnu službu zbog svojih pacifističkih stavova može da bude teško da se u potpunosti distanciraju od vojske. Štaviše, osim razlika u dužini trajanja službe, ljudi koji se prijave za alternativnu službu su ponekad lišeni istih ekonomskih ili socijalnih prava u poređenju sa onima koji obavljaju vojnu službu. Da ponovimo, sve ovo su prepreke u ostvarivanju prava na alternativnu službu.

Tabela 8.7: Procedure prijavljivanja za alternativnu službu³¹³

Zamlja	Procedura	Trajanje
Kipar	Zainteresovana strana podnosi zahtev koji razmatra nadležni odbor predviđen zakonom. Ovaj odbor daje predlog ministru odbrane koji donosi konačnu odluku.	
Danska	Podnosi se prijava Upravi za prigovor savesti gde osoba potpisuje da su vojne dužnosti u suprotnosti njegovim ili njenim stavovima i savesti. Zatim biraju instituciju u kojoj će da služe alternativnu službu.	Isto traje kao vojna služba.
Estonija	Vojni obveznici mogu da se prijave Agenciji za resurse odbrane i iznesu jasne razloge za alternativno služenje. Agencija zatim procenjuje te razloge i ima pravo da sprovede istragu u verskoj organizaciju koja je navedena, radnom mestu ili obrazovnoj instituciji.	12 meseci, u poređenju sa vojnom koja je između 8 i 11 meseci. ³¹⁴

310 OUN ECOSOC, Komisija za ljudska prava, „Civil and Political Rights, Including the Question of Conscientious Objection to Military Service: Report of the Office of the High Commissioner for Human Rights“ (*Građanska i politička prava, uključujući pitanje prigovora savesti na vojnu službu: Izveštaj Kancelarije Visokog komesarijata za ljudska prava*), E/CN.4/2004/55, 16. 02. 2004, paragraf 14.

311 *Ibid.*, paragraf 11.

312 Komitet za ljudska prava OUN-a, *Foin protiv Francuske*, odluka broj 666/1995, 9. 11. 1999. Vidi *Maille protiv Francuske*, odluka broj 689/1996. i *Vernier i Nicolas protiv Francuske*, odluka broj 690-691/1996. Nasuprot ovome, vidi ranije odluke *Järvinen protiv Finske*, odluka broj 295/1988.

313 Odgovori na upitnik ODIHR-DCAF-a iz 2018. godine, pitanja 21(a) i (b). Vidi i primer Švajcarske u Tabeli 8.3.

314 „Obavezna vojna služba“, veb-sajt Vojske Estonije, <http://www.mil.ee/en/defence-forces/compulsory-military-service>.

Prigovor savesti za pripadnike redovnog sastava vojske

I dok većina država učesnica OEBS-a prepoznaje da se pravo na prigovor savesti odnosi na vojne obveznike, nekoliko zemalja priznaje ovo pravo i profesionalnim vojnicima. To su Republika Češka, Nemačka, Slovenija i Švajcarska.³¹⁵

OHCHR OUN-a ističe:

„Primena prava na prigovor savesti za osobe koje dobrovoljno služe u oružanim snagama se zasniva na gledištu da osoba ima duboko usađena uverenja koja vremenom mogu da prevladaju tako da pojedinac koji je dobrovoljno prihvatio da služi u oružanim snagama može da se pozove na prigovor savesti na nošenje oružja.“³¹⁶

PACE je aprila, 2006. godine, pozvao države članice da

„vedu u svoje zakonodavstvo pravo da se osoba pozove na prigovor savesti u bilo kom trenutku, tj. pre, tokom ili nakon vojne službe, kao i pravo prigovora savesti karijernim vojnicima i oficirima.“³¹⁷

Komitet ministara Saveta Evrope je ovo istakao u svojoj preporuci o ljudskim pravima pripadnika oružanih snaga iz 2010. godine.³¹⁸

Tabela 8.8: Organi koji odlučuju o zahtevima za prigovor savesti³¹⁹

Civilni organi	Oružane snage
Austrija, Kipar, Estonija, Nemačka, Crna Gora, Norveška, Slovenija, Švedska, Švajcarska	Republika Češka, Danska, Estonija, Grčka, Italija, Litvanija, Rumunija, Ujedinjeno Kraljevstvo

315 Odgovori na upitnik ODIHR-DCAF-a iz 2018. godine.

316 OUN ECOSOC, OHCHR izveštaj 2004, *op. cit.*, napomena 310, paragraf 26.

317 PACE, Preporuka 1742, *op. cit.*, napomena 294, paragraf 9.7.

318 Savet Evrope, Preporuka CM/Rec(2010)4, *op. cit.*, napomena 26, paragraf 42.

319 Odgovori na ODIHR-DCAF-ov upitnik iz 2018. godine, pitanje broj 20(e).

Selektivni prigovor savesti

Selektivni prigovor savesti je prigovor savesti na učešće u određenoj vojnoj kampanji ili operaciji, ali ne na vojnu službu generalno. Ovaj prigovor savesti je poznat kroz istoriju (Henri Dejvid Toro je odbio da plati porez 1846. godine tokom rata između Amerike i Meksika,³²⁰; pripadnici vojske su odbili da se bore u Drugom zalivskom ratu).³²¹ Primenjuje se posebno na pripadnike profesionalne službe i rezerviste.

Selektivni prigovor savesti može da bude problematičan iz dva razloga. Kao prvo, s obzirom na to da je pripadnik koji se poziva na njega spreman da se bori u drugim sukobima, dovodi se u pitanje iskrenost zahteva. Kao drugo, motivacija može da bude pre političke prirode nego stvar savesti. U teoriji, pripadnik oružanih snaga koji se pozove na selektivni prigovor može da se prebaci da radi neke druge dužnosti. Ipak, u praksi velika je verovatnoća da će ishod da bude isti kao za pripadnika redovnog sastava koji se prijavi za vojsku, a zatim se pozove na prigovor savesti – biće otpušten iz vojske i izgubiće posao.

Mali broj država dozvoljava izuzeće u slučaju selektivnog prigovora savesti. Vrhovni sud SAD-a smatra da nema potrebe davati posebna ustavna prava osim onih koja su zaštićena (kao pravo na slobodu veroispovesti) i garantuju opšte pravo onima koji se „savesno protive svim oblicima ratovanja.“³²² Sa druge strane, Savezni upravni sud Nemačke je 2005. godine rekao da je sloboda savesti zaštitila vojnog softverskog inženjera koji je odbio da radi na kompjuterskom programu jer je smatrao da je rat u Iraku nepravedan, nezakonit i da mu to savest ne dozvoljava.³²³

Procedure za odobravanje zahteva za prigovor savesti

U zavisnosti od države, zahteve za prigovor savesti razmatraju civilni, vojni ili mešoviti organi. Na primer, Hrvatska ima civilni organ – Komisiju za civilnu službu – koju sačinjavaju predstavnici ministarstava odbrane, pravde, državne uprave i demografije, porodice, mladih i socijalne politike. Aprila, 2018. godine, Vlada Hrvatske je takođe osnovala Komisiju za žalbe (vidi Tabelu 8.9). U Grčkoj, mešoviti civilno-vojni organ savetuje ministra odbrane o pojedinačnim zahtevima. Ukoliko ministar odbije zahtev, pripadnik službe može da se žali sudu. U Americi, sa druge strane, vojni istražitelj priprema izveštaj za vojsku, u postupku kojim se garantuju procesna prava podnosiocu zahteva, na primer da može da ima pravnog zastupnika ili da lično obrazloži svoj zahtev.³²⁴

320 Henry David Thoreau, *On Civil Disobedience* („O građanskoj neposlušnosti“), Chicago, Charles H. Kerr, 1989.

321 „Zatvor za lekara britanskog Kraljevskog vazduhoplovstva koji je odbio da ide u Irak“ (engl. Jail for Iraq BBC News, 13 April 2006, <http://news.bbc.co.uk/1/hi/uk/4905672.stm>).

322 Vrhovni sud SAD-a, *Gillette protiv Amerike*, 8. 03. 1971, United States Reports, Vol. 401, 1974, str. 437.

323 Nemački Savezni upravni sud, *Wehrdienstsenat* (Vojno odeljenje), 21. 06. 2005, odluka broj 12 iz 2004, slučaj broj WD 12.04; vidi Michael Bohlander, „Superior Orders, Unjust War and the Soldier’s Conscience“ (*Naređenja nadređenih, nepravedni rat i savest vojnika*), Inter Alia, tom 4, 2005, str. 17-19).

324 OUN ECOSOC, OHCHR izveštaj iz 2004, *op. cit.*, napomena 310, paragrafi 38-41.

Tabela 8.9: Zahtevi za prigovor savesti u Hrvatskoj

Komisija za civilnu službu razmatra pojedinačne zahteve za prigovor savesti na vojnu službu. Komisija može da odbije zahtev iz sledećih razloga:

- a) ukoliko postoji pravnosnažna presuda da je podnositelj zahteva počinio krivično delo koristeći oružje ili silu;
- b) ukoliko poseduje oružje (osim ako ima dozvolu za posedovanje trofejnog naoružanja);
- c) ukoliko nije naglasio da li zahteva civilnu službu iz religioznih ili moralnih razloga;
- d) ukoliko zahtev za civilnu službu nije podnet iz religioznih ili moralnih razloga.

Na odluke Komisije za civilnu službu može da se podnese žalba u roku od 15 dana Komisiji za žalbe.

Komisija za žalbe je drugostepeni organ koji poništava ili potvrđuje odluke Komisije za civilnu službu. Čine je tri člana i tri zamenika koji donose odluke glasanjem. Odluke se donose u roku od 30 dana i konačne su. Dalji postupak je moguć tužbom pred Upravnim sudom.

U Rezoluciji 1998/77 Komisije za ljudska prava OUN-a države se pozivaju da uspostave nezavisna i objektivna tela koja imaju za zadatak da, po unapred utvrđenom postupku, odluče da li je zahtev za prigovor savesti osnovan. Slično tome, u Preporuci 1518/2001 Saveta Evrope se navodi da će „zahtevi biti ispitani uz poštovanje neophodnih garancija za sprovođenje pravičnog postupka. Podnositelj ima pravo žalbe na prvostepenu odluku. Drugostepeni organ mora da bude odvojen od vojne administracije i sastavljen na način koji obezbeđuje njegovu samostalnost.”³²⁵

325 *Ibid.*, paragraf 37.

Dobre prakse i preporuke

- » Sva lica koja treba da obavljaju vojnu službu moraju da budu obaveštena o pravu na prigovor savesti na vojnu službu, kao i o procesu podnošenja zahteva za pozivanje na prigovor savesti.
- » Prigovor savesti treba da bude dostupan vojnicima na služenju vojnog roka i profesionalnim vojnicima, kako pre, tako i tokom vojne službe, u skladu sa međunarodnim standardima ljudskih prava.
- » U slučaju da država ne prihvata zahtev za prigovor savesti bez obrazloženja, zahtev razmatra samostalna i nepristrasna komisija, uz mogućnost podnošenja žalbe na njenu odluku.
- » Podnosioci zahteva za prigovor savesti ne smeju da budu kažnjeni zbog neobavljanja vojne službe.
- » Podnosioci zahteva za prigovor savesti treba da budu zaštićeni od diskriminacije po pitanju uslova službe, kao i ekonomskih, socijalnih, kulturnih, građanskih ili političkih prava.
- » Alternativna služba treba da:
  - » a) bude usklađena sa razlozima za prigovor savesti;
  - » b) bude pod civilnom upravom bez mešanja vojnih vlasti;
  - » v) uključi rad koji je u interesu javnosti;
  - » g) garantuje ista ekonomska i socijalna prava kao vojna služba.
- » Alternativna služba ne treba da:
  - » a) ima kaznenu funkciju;
  - » b) traje više od jedne i po dužine trajanja vojne službe.

Dodatna literatura

ODIHR i Venecijanska komisija, *Guidelines for Review of Legislation Pertaining to Religion or Belief* („Smernice za pregled propisa koji se odnose na veru ili uverenje“), Varšava, ODIHR, 2004, <https://www.osce.org/odihr/13993?download=true>.

OUN OHCHR, *Analytical Report on Conscientious Objection to Military Service* („Analitički izveštaj o prigovoru savesti na vojnu službu“), A/HRC/23/22, 29. 04. 2013, http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session23/A.HRC.23.22_AUV.pdf.

OUN, *Conscientious Objection to Military Service* („Prigovor savesti na vojnu službu“), Nju Jork i Ženeva, OUN, 2012, https://www.ohchr.org/Documents/Publications/ConscientiousObjection_en.pdf.

OUN Kancelarija međunarodnih protivnika rata i Kvakera (engl. War Resisters' International and the Quaker United Nations Office), *A Conscientious Objector's Guide to the International Human Rights System* („Vodič za prigovor savesti u međunarodnom sistemu ljudskih prava“), Geneva, War Resisters' International and the Quaker United Nations Office, 2012, <http://co-guide.org/>.

Poglavlje 9: Veroispovest u oružanim snagama

Uvod: Glavna pitanja

Pravo na slobodu veroispovesti ili uverenja garantuje se svim pojedincima, uključujući i pripadnike oružanih snaga. Upravo iz ovog razloga, vojne institucije moraju da uzmu u obzir verska ili druga uverenja svojih pripadnika.

U nekim državama, zakonom je dozvoljno vršenje verske službe u oružanim snagama. Uopšteno govoreći, oružane snage koje žele da predstavljaju različite delove društva koje čuvaju i privuku najbolje zaposlene, trudiće se da uklone sve prepreke za učešće muškaraca i žena različitih veroispovesti ili uverenja. Stoga bi države, uz poštovanje međunarodnih obaveza ljudskih prava i primene nacionalnog zakonodavstva trebalo da pokušaju i dozvole vršenje verske službe u oružanim snagama tako da to ne remeti efikasnost vojske. Različite države imaju različite prakse koje se između ostalog odnose na omogućeno vreme i mesto za molitvu, dostupnost duhovnika ili drugih verskih predstavnika, sahrane po verskim običajima, slobodne dane za verske praznike, dozvolu da nose verska obeležja i odeću, usklađivanje obroka i hrane u vreme posta.

Ovo poglavlje se bavi praktičnim pitanjima koja se odnose na poštovanje prava slobode veroispovesti ili uverenja pripadnika vojske u državama učesnicama OEBS-a, uključujući i moguće probleme ostvarivanja prava na slobodu veroispovesti i uverenja uopšteno, posebno po pitanju praktikovanja vere u oružanim snagama. Objasnjene su glavne obaveze iz oblasti ljudskih prava slobode veroispovesti ili uverenja kao i zabrana diskriminacije po ovom osnovu. Ovo poglavlje dalje istražuje neke od načina na koje države obezbeđuju ispoljavanje različitih veroispovesti u oružanim snagama i prikazuje dobre prakse. Pitanje prigovora savesti iz verskih razloga je objašnjeno detaljnije u Poglavlju 8: *Prigovor savesti na vojnu službu*.

Međunarodno pravo ljudskih prava prihvata da sloboda veroispovesti ili uverenja obuhvata kako unutrašnju tako i spoljašnju dimenziju. Unutrašnja dimenzija se odnosi na slobodu da imate ili prihvatite veru ili uverenje po svom izboru kao i pravo da promenite veroispovest ili uverenje. Spoljašnja dimenzija se odnosi na pravo ispoljavanja vere ili uverenja, uključujući pravo slobode na molitvu, kao i slobodu podučavanja, praktikovanja ili poštovanja vere ili uverenja.

Tabela 9.1: ODIHR-ove Smernice za pregled zakonodavstva koje uređuje veroispovest ili uverenja (2004), strana 10

1. Unutrašnja verska sloboda (*forum internum*)

1. Ključni međunarodni propisi ističu da „svako ima pravo na slobodu misli, savesti i veroispovesti.“ Za razliku od ispoljavanja veroispovesti, pravo na slobodu misli, savesti i veroispovesti u okviru *forum internum-a* je apsolutno i ne sme da bude ograničeno na bilo koji način.

Stoga je, na primer, zakonska obaveza nevoljnog otkrivanja ili priznanja verskih uverenja nedopustiva. UDHR (Član 18) i ECHR (Član 9) prepoznaju da se zaštita *forum internum-a* odnosi na pravo na promenu vere ili uverenja. Opšti komentar Komiteta za ljudska prava OUN-a, broj 22 na Član 18 ističe da „sloboda da ‘imate ili prihvatite’ veru ili uverenje podrazumeva slobodu izbora vere ili uverenja, uključujući *inter alia*, pravo na promenu vere ili uverenja ili prihvatanje ateističkih gledišta, kao i pravo da zadržite svoju veru ili uverenja“. U svakom slučaju, pravo da „promenite“ ili „imate ili usvojite“ veru ili uverenje spada u domen apsolutnih prava unutrašnje slobode i zakonske odredbe koje nameću ograničenja u ovoj oblasti nisu u skladu sa ovim zahtevima unutrašnje slobode.

2. Spoljašnja verska sloboda (*forum externum*)

3. Svako ima slobodu da bilo sam ili zajedno sa drugima, javno ili privatno „ispoljava veru ili uverenje molitvom, podučavanjem, običajima ili obredom“ (ICCPR, Article 18(1)). Iz ove rečenice vidimo da je obim zaštićenih oblika ispoljavanja širok. Stoga propisi koji štite samo molitvu ili bogoslužjenje ili sužavaju oblike ispoljavanja vere, neodgovarajući su. Takođe je važno da ne zaboravimo da je privatno ispoljavanje vere ili zajedno sa drugima zaštićeno pravo. Tako da privatno ispoljavanje vere, čak i u slučaju da je rigoroznije od drugih pripadnika zajednice kojoj on ili ona pripadaju, može da bude zaštićeno. [...] Ispoljavanje vere ili uverenja, za razliku od unutrašnje verske slobode, može da bude ograničeno, ali samo pod strogo određenim okolnostima koje su zakonom regulisane. Ograničenja su dakle dozvoljena samo ukoliko su sastavni deo ovih propisa [...].

Postoje kako pozitivne tako i negativne dimenzije slobode veroispovesti ili uverenja. Pozitivna dimenzija slobode veroispovesti ili uverenja se odnosi na zaštitu i ostvarivanje ovog prava, uključujući slobodu da verujete i aktivno ispoljavate svoju veru ili uverenje. Pravo na ispoljavanje vere ili uverenja može da se odnosi na učešće u obredima bogoslužjenja, čitanje svetih knjiga, molitvu, razgovor sa drugima o religioznim uverenjima, poštovanje pravila oblačenja ili odgovarajuće ishrane i poštovanje verskih praznika.

Negativna dimenzija slobode veroispovesti ili uverenja se odnosi na poštovanje ovog prava i kao takva na slobodu od prisile ili diskriminacije po ovom osnovu. Na primer, Član 1(2) Deklaracije OUN-a o ukidanju svih oblika netolerancije i diskriminacije po osnovu veroispovesti ili uverenja iz 1981. godine ističe da „nikome ne može prisilno da bude

uskraćeno pravo na slobodu izbora vere ili uverenja.³²⁶ Zaštita od prisile znači da ljudi neće biti kažnjavani ili neće imati drugačiji tretman zbog svoje vere ili drugih uverenja, kao i ukoliko ih nemaju. ICCPR naglašava pravo čoveka „da ima ili prihvati veru ili uverenje po sopstvenom izboru“ (Član 18(1)) i ne bude podvrgnut prisili zbog svog izbora (Član 18(2)). ICCPR takođe prepoznaje pravo verskih manjina da propovedaju i praktikuju svoju veru.³²⁷

Ukoliko bi država odlučila da ne dozvoli pripadnicima određenih verskih grupa mogućnost služenja u oružanim snagama ili ograničila njihove mogućnosti za unapređenje, to bi se smatralo diskriminacijom. U isto vreme, insistiranje da novi pripadnici vojske polažu zakletvu šefu države ili pred ustavom koja sadrži ili ne sadrži versku konotaciju može na jednak način da se smatra vrstom prinude u smislu vere ili uverenja. Ovakve prakse mogu da isključe neverujuće ili one koji pripadaju drugim veroispovestima, kao i one koji se protive polaganju zakletve iz verskih razloga.

Ovi aspekti spoljašnje slobode veroispovesti ili uverenja mogu da budu u suprotnosti sa disciplinom i načinom života u oružanim snagama. Ovo se uglavnom odnosi na pozitivne aspekte ove slobode kada je vršenje određenih obreda ograničeno u interesu dnevne vojne rutine, manevra, kampanja ili tome slično. Ipak i negativni aspekti mogu da budu dovedeni u pitanje u određenim situacijama ukoliko je na primer pripadnik vojske primoran da učestvuje u verskom obredu.³²⁸

Pozitivni aspekti slobode veroispovesti ili uverenja mogu da dovedu do određenih problema kada je u pitanju vojska kao poslodavac i kada je, na primer, neophodno da se odvoji vreme ili mesto za molitvu, da se obezbedi pristup duhovnicima ili sveštenicima različitih vera, obezbede sahrane u skladu sa verskim običajima, slobodni dani za verske praznike, drugačija uniforma ili ishrana, kao i poštovanje posta (vidi Tabelu 9.2). U ovim primerima se sve zasniva na srazmernosti; pravo na ispoljavanje i ostvarivanje slobode veroispovesti ili uverenja mora da bude usklađeno sa vojnim interesom neutralnosti, reda, discipline i bezbednosti pripadnika službe.³²⁹ Način rešavanja ovih problema zavisi od prirode i prioriteta vojske, a najčešće od toga kako ona sebe vidi. Ovo je jasno prikazano u primeru kada je vojnicima u Ujedinjenom Kraljevstvu dozvoljeno da nose turban iz verskih razloga, u zavisnosti od okolnosti (vidi Tabelu 9.7).

Sudstvo igra važnu ulogu u obezbeđivanju poštovanja prava na slobodu veroispovesti i uverenja pripadnicima oružanih snaga. Isto tako sudovi će prilikom donošenja odluke da li su zahtevi vojske opravdani u slučaju ograničavanja prava pojedinaca, proceniti objektivno

326 Generalna skupština OUN-a, „Deklaracija o ukidanju svih oblika netolerancije i diskriminacije po osnovu veroispovesti ili uverenja“, Rezolucija A/RES/36/55, 25. 11. 1981.

327 Vidi Član 27: „U državama gde postoje etničke, verske ili jezičke manjine, osobama koje pripadaju tim manjinama neće biti uskraćeno pravo, u zajednici sa drugim pripadnicima njihove grupe, da uživaju u svojoj kulturi, da praktikuju i ispoljavaju svoju veru, kao i da govore svojim jezikom.“ ICCPR, *op. cit.*, napomena 16.

328 Nolte, *op. cit.*, napomena 8, strane 88-89, navodi pravila službe u Ujedinjenom Kraljevstvu i Italiji.

329 U ovom kontekstu, Član 18 ICCPR-a i Član 9 ECHR-a dozvoljavaju da se ovo pravo ograniči ukoliko je to u interesu javne bezbednosti, radi zaštite javnog reda, zdravlja ili morala, ili radi zaštite prava i sloboda drugih.

i samostalno. Duhovnici ili drugi verski predstavnici mogu takođe da pomognu prilikom rešavanja pojedinačnih slučajeva (vidi Tabelu 9.5).

Tabela 9.2: Zaštita slobode veroispovesti ili uverenja pripadnika vojske od strane nacionalnih sudova

Verski praznici i ishrana (Holandija)³³⁰

Vrhovni sud je 1990. godine odlučio da je u skladu sa Članom 6 Ustava neophodno da se obezbede prostorije u toku Ramazana, što će uticati na radno vreme i dovesti do povremenog odsustva sa redovnih vojnih aktivnosti.³³¹ U drugom slučaju, 1991. godine, Vrhovni sud je odlučio da je vodnik Mornarice bio diskriminisan zato što mu nisu nadoknadili dodatne troškove spremanja košer hrane u skladu sa zahtevom u pogledu religiozne ishrane.³³²

Izostanak učešća u verskim obredima (Kanada i Španija)

Kanadski sudovi su odlučili da je zahtev da neverujući pripadnici vojske skinu kape tokom molitve na paradi predstavljao kršenje slobode veroispovesti u skladu sa odeljkom 2 Kanadske povelje prava:

„Činjenica da je običaj izgovaranja molitve na paradama [...] tradicija koja se poštuje godinama u vojsci [...] ne može da bude opravdanje za kršenje prava iz Povelje.“³³³

Ustavni sud Španije je takođe presudio da je naredba da se učestvuje u verskim obredima kršenje ustavom zagarantovanog prava na slobodu veroispovesti ili uverenja.³³⁴

Oružane snage koje ne preduzmu odgovarajuće korake u cilju poštovanja verskih obreda mogu da odvrte verske manjine od prijavljivanja u redovni sastav vojske, jer im se na taj način uskraćuju prava iz civilnog sveta i tako se gube pripadnici koje imaju neophodne kvalifikacije. Čak iako su zahtevi „neutralni“ (tj. ne odnose se na religiju), oni ipak mogu da predstavljaju određeni vid posredne verske diskriminacije. Isti princip možemo da primenimo na neverujuće pripadnike snaga koji imaju obavezu da učestvuju u vojnim običajima ili tradicijama koje su religioznog porekla ili prirode, kao što je polaganje religiozne zakletve ili učešća u religioznom obredu (vidi Tabela 9.2).³³⁵

330 Leonhard Besselink, „Military Law in the Netherlands“, (*Vojno pravo u Holandiji*), kod Nolte, *op. cit.*, napomena 8, strane 594-595.

331 Vrhovni sud (holan. Centrale Raad van Beroep), 25. 10 1990, *Tijdschrift voor Ambtenarenrecht*, str. 245.

332 Vrhovni sud (Centrale Raad van Beroep), 14. 03. 1991, *Tijdschrift voor Ambtenarenrecht*, str. 105.

333 Scott protiv R [2004] 123 CRR (2d) 371, paragraf 8. Vidi *Komodor Kraljevskih oružanih snaga Bahama i drugi protiv Laramore* [2017] UKPC 13 (Sudski komitet Državnog saveta), kada je Sudski komitet Državnog saveta (poslednja sudska instanca za Bahame) odlučio da vojnik koji je primio islam nije bio u obavezi da skinu kapu tokom molitve u znak poštovanja tokom parade koja je u sebi sadržavala elemente hrišćanskog obreda.

334 Ustavni sud Španije, presuda broj 177/1996, 11. 11. 1996, Boletín Oficial del Estado, broj 303, 1712. 1996, <http://hj.tribunalconstitucional.es/en/Resolucion/Show/3229>.

335 Evropski sud sa ljudska prava, *Alexandridis protiv Grčke* (podnesak broj 19516/06, presuda od 21. 02. 2008), paragrafi 36-41; *Dimittas i drugi protiv Grčke* (broj 2) (podnesak broj 34207/08 i 6365/09, presuda od 3. 11. 2011)

Međunarodni standardi ljudskih prava

Slobodu veroispovesti ili uverenja poznaje većina glavnih sporazuma o ljudskim pravima, kao što je prikazano u Tabeli 9.3.

Tabela 9.3: Delovi iz propisa o ljudskim pravima koji poznaju slobodu veroispovesti ili uverenja

UDHR, Član 18	Svako ima pravo na slobodu misli, savesti i veroispovesti; ovo pravo uključuje slobodu promene vere ili uverenja, i slobodu svakog da bilo sam ili zajedno s drugima, javno ili privatno, ispoljava veru ili uverenje molitvom, podučavanjem, običajima i obredom.
ICCPR, Član 18	<ol style="list-style-type: none"> 1. Svako ima pravo na slobodu misli, savesti i veroispovesti. Ovo pravo uključuje slobodu da se ima ili prihvati vera ili uverenje po sopstvenom izboru, i slobodu svakog da bilo sam ili zajedno s drugima, javno ili privatno, ispoljava veru ili uverenje molitvom, podučavanjem, običajima i obredom. 2. Niko ne sme da bude izložen prinudi koja će da ugrozi slobodu da ima ili prihvati veru ili uverenje po sopstvenom izboru. 3. Sloboda ispovedanja vere ili ubeđenja sme biti podvrgnuta samo zakonom propisanim ograničenjima koja su neophodna radi zaštite nacionalne bezbednosti, javnog reda, zdravlja ili morala ili radi zaštite osnovnih prava i slobode drugih.
ECHR, Član 9	<ol style="list-style-type: none"> 1. Svako ima pravo na slobodu misli, savesti i veroispovesti; ovo pravo uključuje slobodu promene vere ili uverenja, i slobodu svakog da bilo sam ili zajedno s drugima, javno ili privatno, ispoljava veru ili uverenje molitvom, podučavanjem, običajima i obredom. 1. Sloboda ispovedanja vere ili ubeđenja sme biti podvrgnuta samo zakonom propisanim ograničenjima neophodnim u demokratskom društvu u interesu javne bezbednosti, radi zaštite javnog reda, zdravlja ili morala ili radi zaštite osnovnih prava i slobode drugih.

Helsinški završni akt iz 1975. godine navodi da su države učesnice OEBS-a preuzele određene obaveze u vezi sa slobodom veroispovesti ili uverenja.³³⁶ Zaključni dokument iz Beča (1989) govori o velikom broju srodnih pitanja, uključujući diskriminaciju na osnovu veroispovesti ili uverenja, govori o zaštiti neverujućih i pravu na zajedničku molitvu.³³⁷ Na Konferenciji u Kopenhagenu 1990. godine, države učesnice su se obavezale da priznaju pravo pojedinca da promeni veru.³³⁸ Ove obaveze su potvrđene na Konferenciji u Mastrihtu (2003)³³⁹ i Kijevu (2013),

i *Dimitras i drugi protiv Grčke* (broj 3) (podnesak broj 44077/09, 15369/10 i 41345/10, presuda od 8. 01. 2013). Svi predmeti su bili po osnovu ceremonija polaganja zakletve.

336 Helsinški završni akt kaže da države učesnice treba da poštuju „ljudska prava i osnovne slobode, uključujući slobodu misli, savesti, veroispovesti ili uverenja svima“, *op. cit.*, napomena 9.

337 OEBS, Beč, 1989, *op. cit.*, napomena 139, paragraf 16.

338 OEBS, Kopenhagen, 1990, *op. cit.*, napomena 141, paragraf 9.4.

339 Ministarski savet OEBS-a, odluka broj OSCE Ministerial Council, Decision No. 4/03, *Tolerance and Non-discrimination*, Maastricht, 2 December 2003, para. 9, <https://www.osce.org/mc/19382>.

kada je Savet ministara naglasio vezu između bezbednosti i punog poštovanja slobode misli, savesti, veroispovesti ili uverenja.³⁴⁰ *Smernice za pregled zakonodavstva koje se odnosi na veru ili uverenja* (engl. *Guidelines for Review of Legislation pertaining to Religion or Belief*) ističu da „dok se većina pravnih sistema u velikoj meri razlikuje po tome kako prosuđuju rad [...] vojnih zvaničnika po pitanju javne bezbednosti i efikasnosti [...], države postaju sve više svesne prava [...] vojnika da imaju ishranu u skladu verskim uverenjima“ i „da nose određene vrste religiozne odeće ukoliko to ne utiče na disciplinu [...] ili efikasnost vojske.“ Takođe savetuju da bi trebalo da se dozvoli „ukoliko je to razumno i opravdano, pristup verskim knjigama i duhovnom savetovanju.“³⁴¹

Član 18 ICCPR-a i Član 9 ECHR-a govore o „pravu na slobodu misli, savesti i veroispovesti“ i štite pravo na „ispoljavanje vere ili uverenja“.³⁴² Obe odredbe ističu pravo svakoga da ima veru ili je prihvati, ili uverenje po sopstvenom izboru, kao i činjenicu da se ovo pravo odnosi na ispoljavanje vere ili uverenja pojedinačno ili u grupi, javno ili privatno. Član 18 ICCPR-a nalaže da niko ne može da bude nateran da pod prisilom prihvati određenu veru ili uverenje, dok Član 9 ECHR-a ističe da se sloboda vere ili uverenja odnosi na pravo na promenu vere ili uverenja. Ipak za razliku od Člana 9 ECHR--a, u Članu 18 ICCPR-a ova prava su navedena kao apsolutna prava u vanrednom stanju po Članu 4(2) ICCPR-a. Ovo znači da, čak i u vreme vanrednog stanja i pretnje po život naciji, pravo na slobodu veroispovesti ili uverenja mora da bude omogućeno, zaštićeno i ne sme da bude neopravdano ograničeno.

Kada govorimo o ograničavanju ovog prava, Opšti komentar broj 22 Komiteta za ljudska prava OUN-a ističe da Član 18 pravi razliku između slobode misli, savesti, veroispovesti ili uverenja od slobode ispoljavanja vere ili uverenja. Sloboda misli i savesti i sloboda da imate ili prihvatite veru po sopstvenom izboru ne sme da bude ograničena i bezuslovno je zaštićena.³⁴³ Jedino pravo na ispoljavanje vere ili uverenja može da bude ograničeno.

Opšti komentar broj 22 dalje naglašava da termine „vera“ i „uverenje“ treba šire posmatrati i da se Član 18 primenjuje ne samo na tradicionalne ili institucionalizovane vere ili uverenja, već i na one koje su novijeg datuma ili predstavljaju između ostalih verske manjine (vidi Tabelu 9.4). Slično tome, Evropski sud za ljudska prava prihvata žalbe koje se pozivaju na Član 9 ECHR-a u ime većih tradicionalnih svetskih religija,³⁴⁴ manjih ili novijih,³⁴⁵ kao i koherentnih i iskrenih filozofskih uverenja.³⁴⁶

340 Ministarski savet OEBS-a, odluka broj 3/13, *op. cit.*, napomena 10.

341 ODIHR, *Smernice za pregled zakonodavstva koje se odnosi veru ili uverenja*, *op. cit.*, napomena 276, str. 22.

342 O Članu 9 vidi *Smernice za tumačenje Člana 9 o slobodi misli, savesti i veroispovesti*, Strazbur, Savet Evrope, poslednje ažurirano u decembru, 2018, https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_9_ENG.pdf. Vidi Carolyn Evans, *Freedom of Religion under the European Convention on Human Rights* („Sloboda veroispovesti pod Evropskom konvencijom o ljudskim pravima“), Oxford, Oxford University Press, 2001.

343 Komitet za ljudska prava OUN-a, Opšti komentar broj 22, *op. cit.*, napomena 278, paragraf 3.

344 Na primer: aleviti, budisti, različiti hrišćanski pravci; hinduizam i njegovi oblici, uključujući pokret Hare Krišna i pravce u islamu, sikizam i taoizam. Vidi Savet Evrope, *Smernice za tumačenje Člana 9*, *op. cit.*, napomena 342, paragraf 17.

345 Na primer, Sud je imao više postupaka koje su pokrenule Crkva ujedinjenja, Crkva Isusa Hrista svetaca poslednjih dana (mormonizam), Raelian pokret, neopagani i Jehovini svedoci, između ostalih. *Ibid.*, paragraf 17.

346 Na primer, pacifizam, glavni protivnik vojnoj službi. *Ibid.*, paragraf 17. Vidi Evropski sud za ljudska prava, *Kok-*

U isto vreme, Sud napominje da lična ili grupna uverenja mogu da budu zaštićena Članom 9 samo ako su „ubedljiva, ozbiljna, koherentna i važna“.³⁴⁷ Sud jasno ističe da jednom kada se steknu ovi uslovi, ne odlučuju državne vlasti koje su religije autentične, ispravne ili koje zaslužuju da budu priznate:

*„Dužnost države je da bude neutralna i nepristrasna što je u suprotnosti sa bilo kojim ovlašćenjem države da procenjuje legitimnost religioznih uverenja ili način na koji se ta uverenja izražavaju“.*³⁴⁸

Vera ili uverenje mogu da se ispolje na mnogo načina, od onih ličnih, kao što je religiozna odeća, izražavanje i podučavanje, do javnog ispoljavanja, kao što su poseta mestima za molitvu, uzimanje učešća u verskim obredima, osnivanje i učestvovanje u radu verskih zajednica i organizacija, kao i objavljivanje radova ili davanje izjava.

Tabela 9.4: Komitet OUN-a za ljudska prava o slobodi veroispovesti ili uverenja³⁴⁹

Komitet OUN-a za ljudska prava je izdao sledeće saopštenje po pitanju poštovanja prava na ispoljavanje vere ili uverenja po Članu 18(1) ICCPR-a:

„Sloboda ispoljavanja vere ili uverenja molitvom, podučavanjem, običajima i obredom obuhvata veliki broj aktivnosti. Koncept molitve se odnosi na obrede i ceremonije kao direktno ispoljavanje vere, kao i različite običaje koji su sa tim povezani, izgradnju mesta za molitvu, korišćenje obrednih rečenica ili predmeta, nošenje simbola, poštovanje verskih praznika i neradnih dana. Religiozni obredi i običaji mogu da obuhvate ceremonije, ali i običaje koji se odnose na posebnu vrstu ishrane, nošenje određene odeće ili marama za pokrivanje glave, učešće u obredima koji se vezuju za određeno doba života kao i upotreba posebnog žargona neke određene grupe.“

kinakis protiv Grčke (podnesak broj 14307/88, presuda od 25. 05. 1993), paragraf 31, koji ističe da je sloboda misli, savesti i veroispovesti „važna za ateiste, agnostike, skeptike i ostale koji ne veruju“.

347 Evropski sud za ljudska prava, *İzzettin Doğan i drugi protiv Turske* (podnesak broj 62649/10, presuda od 26. 04. 2016), paragraf 68.

348 Evropski sud za ljudska prava, *Eweida i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (podnesak broj 48420/10, 59842/10, 51671/10 i 36516/10, presuda od 15. 01. 2013), paragraf 81.

349 Komitet OUN-a za ljudska prava, Opšti komentar broj 22, *op. cit.*, napomena 278, Član 18. Za razmatranje tumačenja Člana 18 ICCPR-a, vidi: Martin Scheinin, „The Human Rights Committee and Freedom of Religion or Belief“ (*Komitet za ljudska prava i sloboda veroispovesti ili uverenja*, kod Lindholm et al., *op. cit.*, napomena 308; i Paul M. Taylor, „Freedom of Religion: UN and European Human Rights Law and Practice“ (*Sloboda religije: OUN i evropsko pravo i prakse ljudskih prava*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005.

Ograničenja slobode veroispovesti ili uverenja

Države mogu da ograniče pravo na ispoljavanje vere ili uverenja po Članu 18 ICCPR-a i Članu 9 ECHR-a. Ova ograničenja su dozvoljena samo ukoliko su u skladu sa uslovima iz ova dva člana, ukoliko ih zakon propisuje, kako bi bili ispunjeni određeni legitimni ciljevi, ukoliko su neophodna i srazmerna i ne primenjuju se iz razloga diskriminacije. U ovom kontekstu, Član 18 ICCPR-a i Član 9 ECHR-a omogućavaju ograničenje ovog prava kada je to u interesu nacionalne bezbednosti, zaštite javnog poretka, zdravlja i morala ili zaštite prava i sloboda drugih, ali ne u interesu državne bezbednosti (za razliku od, na primer, Članova 8, 10 i 11 ECHR-a; vidi Tabelu 4.3 u poglavlju 4: *Nacionalne mere zaštite ljudskih prava pripadnika oružanih snaga*). Kao što pokazuje pristup Evropskog suda za ljudska prava, oružane snage mogu legitimno da ograniče pravo na ispoljavanje religioznih uverenja na način koji je u skladu sa vojnom disciplinom, a radi zaštite javnog reda ili prava i sloboda drugih.³⁵⁰

U slučaju redovnog sastava (za razliku od ročnog) ograničenja mogu delimično već da postoje kao rezultat odluke pojedinca da se priključi vojsci i prihvati vojnički način života. Uopšteno govoreći, Evropski sud za ljudska prava naglašava da mešanje u slobodu veroispovesti ili uverenja zaposlenih mora da bude opravdano. Ukoliko dođe do ograničenja, neophodno je uskladiti interese poslodavaca i zaposlenih, kao kada, na primer, civilna aviokompanija zabrani nošenje svih verskih obeležja, uključujući i krstić.³⁵¹ U jednom ranijem slučaju Sud je ipak odlučio da otpuštanje višeg pravnog savetnika vazduhoplovnih snaga Turske nije predstavljalo kršenje Člana 9 ECHR-a.³⁵² Turska Vlada je zastupala gledište po kojem podnosilac žalbe nije poštovao princip sekularne države tako što je učestvovao u aktivnostima sekte Sulejmanije koja je poznata po nedozvoljenim sklonostima prema fundamentalizmu. Sud je smatrao da je podnosilac žalbe dobrovoljno prihvatio ograničenja po pitanju ispoljavanja svojih uverenja kada je prihvatio sistem vojne discipline. U okviru ovih ograničenja njemu je bilo dozvoljeno da se moli pet puta dnevno, da poštuje Ramazan i priustvuje molitvama petkom. Otkaz je dobio zbog svog ponašanja i stava, a ne zbog načina ispoljavanja vere.

Ograničenja određenih aspekata slobode veroispovesti ili uverenja viših pripadnika oružanih snaga mogla bi da se opravdaju činjenicom da su mlađi oficiri već u podređenom položaju. U slučaju protiv Grčke, Evropski sud za ljudska prava je odlučio da presuda protiv viših pripadnika vojske, koji su bili pripadnici Pentekostalaca, zbog pokušaja preobraćanja drugih podređenih pripadnika, nije predstavljala kršenje Člana 9. Sud je istakao da bi se ovo u građanstvu smatralo običnom razmenom ideja, koje je moguće prihvatiti ili odbiti, dok se u vojnom okruženju ovo može smatrati vrstom uznemiravanja ili se može podvesti pod zloupotrebu položaja uz neprimereni pritisak. Stoga je bilo opravdano što su grčke

350 Savet Evrope, Preporuka CM/Rec(2010)4, *op. cit.*, napomena 26, paragraf 40, kojom se naglašava da je moguće uvesti određena ograničenja na pravo na slobodu veroispovesti ili uverenja „u okvirima ži- vota u vojsci“.

351 Evropski sud za ljudska prava, *Eweida i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, *op. cit.*, napomena 348, paragrafi 83-84. Sud je smatrao da poslovni interesi poslodavca nisu imali primat nad pravima zaposlenog.

352 Evropski sud za ljudska prava, *Kalaç protiv Turske* (podnesak broj 20704/92, presuda od 1. 07. 1997).

vlasti zaštitile podređene na ovaj način od neželjenog pokušaja preobraćenja od strane pretpostavljenih. Sud je takođe smatrao da su primenjene mere srazmerne s obzirom na to da nisu bile „naročito stroge; više su bile preventivnog nego kaznenog karaktera“.³⁵³

Diskriminacija po osnovu veroispovesti ili uverenja

Najvažniji sporazumi iz oblasti ljudskih prava zabranjuju diskriminaciju uživanja ljudskih prava po osnovu veroispovesti. Član 2(1) ICCPR-a obavezuje države potpisnice da poštuju i obezbede da svako na njihovoj teritoriji ili pod njihovom upravom ima prava priznata Konvencijom, bez izuzetka, kao što su „rasa, boja kože, pol, jezik, vera, politička ili druga mišljenja, nacionalno ili socijalno poreklo, imovinsko stanje, mesto rođenja ili neki drugi status“. Član 26 ICCPR-a isto tako zabranjuje diskriminaciju po verskoj osnovi. Ove odredbe su dopunjene Deklaracijom Generalne skupštine OUN-a iz 1981. godine o uklanjanju svih oblika netolerancije i diskriminacije po osnovu veroispovesti ili uverenja.

Opšti komentar broj 22 Komiteta za ljudska prava OUN-a ističe da ukoliko je neka religija proglašena državnim religijom, to neće uticati na prava ili dovesti do diskriminacije pripadnika drugih religija ili neverujućih. Ovi poslednji ne bi trebalo da budu sprečeni da zauzmu javne položaje ili da budu kažnjeni, niti bi pripadnost bilo kojoj većinskoj religiji trebalo da podrazumeva davanje prednosti, ekonomske ili neke druge.

ECHR takođe garantuje pravo na nediskriminaciju. Član 14 ističe da je uživanje prava iz Konvencije zagantovano bez disriminacije po različitim osnovima, kao što su „pol, rasa, boja kože, jezik, vera, politička ili druga mišljenja, nacionalno ili socijalno poreklo, pripadnost nacionalnim manjinama, imovina, rođenja ili neki drugi status“. Član 14 se odnosi na bilo koju osobu koja tvrdi da ga je država diskiminisala po osnovu veroispovesti (ili uverenja). Član 14 je dopunjen Članom 1 Protokola broj 12 Konvencije, samostalnim članom koji zabranjuje diskriminaciju po bilo kom osnovu, uključujući veroispovest, od strane vlasti, kao i oružanih snaga. Komitet ministara Saveta Evrope u svojoj Preporuci iz 2010. godine o ljudskim pravima pripadnika oružanih snaga dalje ističe da države ne smeju da diskriminišu svoje pripadnike vojske po osnovu njihove veroispovesti ili uverenja.

Evropski sud za ljudska prava ističe u svom precedentnom pravu da diskriminacija postoji, ne samo kada se prema osobama u istim ili sličnim situacijama odnosi na drugačiji način i bez objektivnog i razumnog objašnjenja, već i kada se države odnose prema različitim osobama na isti način, bez objektivnog i razumnog objašnjenja, a čije se situacije značajno razlikuju.

U državama Evropske unije, Direktiva Saveta 2000/78/EC o jednakom postupanju u zaposlenju i zanimanju zahteva od država članica da obezbede pravno sredstvo u slučaju diskriminacije (bez obzira da li je ona direktna, indirektna ili predstavlja uznemiravanje) po

353 Evropski sud za ljudska prava, *Larissis protiv Grčke* (podnesak broj 23372/94, presuda od 24. 02. 1998). paragrafi 50-55. U ovim slučajevima gde su podnosioci podneska pokušali da preobrate civile, Sud je odlučio da su prava podnosioca prekršena po Članu 9. Ovim je Sud odredio da je odlučujuća činjenica to što civili koje su pokušali da preobrate nisu bili izloženi pritiscima i ograničenjima iste vrste kao pripadnici vojske.

osnovu zaposlenja i obrazovanja (obuke), uključujući i po osnovu veroispovesti ili uverenja. Zabrana diskriminacije ipak ne znači da je svako razdvajanje po osnovu veroispovesti ili uverenja nedopustivo. Direktiva poznaje da pod veoma ograničenim okolnostima razdvajanje može da bude opravdano kada je neka od odlika veroispovesti ili uverenja stvarni ili odlučujući zahtev za određeni posao, kao i kada je taj cilj legitiman i zahtev srazmeran. Evropski sud pravde veroma strogo tumači ovaj izuzetak. U oružanim snagama je ovo jedino moguće ukoliko se neko prijavi za mesto verskog predstavnika, sveštenika, na primer. U ovom slučaju je pravno prihvatljivo da osoba pripada određenoj veroispovesti ukoliko ispunjava i druge uslove.

Različiti pristupi

Oko polovine država učesnica OEBS-a koje su odgovorile na ODIHR-DCAF-ov upitnik prikuplja informacije o verskoj pripadnosti pripadnika oružanih snaga (Austrija, Bosna i Hercegovina, Estonija, Finska, Nemačka, Irska, Letonija, Litvanija, Malta, Poljska i Ujedinjeno Kraljevstvo). Najčešće naveden razlog za prikupljanje ove vrste informacija je sahrana na odgovarajući način ukoliko dođe do smrti pripadnika. Drugi navedeni razlozi uključuju praćenje sastava oružanih snaga kao i želju da izađu u susret religioznim potrebama pripadnika. U svim ovim država koje prikupljaju informacije o verskoj pripadnosti, pripadnici vojske imaju prava da ne odgovore,³⁵⁴ u skladu sa ključnim standardima ljudskih prava.³⁵⁵

Osnovno obeležje slobode veroispovesti ili uverenja u oružanim snagama jeste dostupnost odgovarajućih verskih predstavnika. Odgovori na ODIHR-DCAF-ov upitnik ističu jasne razlike između zemalja učesnica po pitanju vrste verskih predstavnika u vojsci (vidi Tabelu 9.5).

Tabela 9.5: Vrste verskih predstavnika u određenim zemljama učesnicama OEBS-a³⁵⁶

Budizam	Ujedinjeno Kraljevstvo
Hrišćanstvo	Austrija, Bosna i Hercegovina, Kipar, Republika Češka, Finska, Nemačka, Irska, Letonija, Litvanija, Malta, Norveška, Poljska, Rumunija, Slovačka, Slovenija, Švedska, Ujedinjeno Kraljevstvo
Hinduizam	Ujedinjeno Kraljevstvo
Islam	Austrija, Bosna i Hercegovina, Litvanija, Norveška, Ujedinjeno Kraljevstvo
Judaizam	Austrija, Litvanija, Ujedinjeno Kraljevstvo
Sikizam	Ujedinjeno Kraljevstvo

354 ODIHR-DCAF-ov upitnik iz 2018. godine, pitanje broj 22.

355 Komitet OUN-a za ljudska prava, Opšti komentar broj 22, *op. cit.*, napomena 278, paragraf 3 isitče da niko ne može da bude nateran da otkrije svoje mišljenje o pripadnosti nekoj određenoj religiji ili uvere- nju. Savet Ev- rope, Smernice za tumačenje Člana 9, *op. cit.*, napomena 342, paragrafi 54-57, koje razjašnjavaju da države ne treba da pitaju za veroispovest ili uverenje osoba, niti da ih teraju da iskažu ta uverenje, bilo neposredno ili posredno.

356 ODIHR-DCAF-ov upitnik iz 2018. godine, pitanje broj 25.

U nekim državama, kao što je Norveška, oružane snage imaju humanističke savetnike (psihologe) koji su u suštini podrška pripadnicima vojske koji nisu vernici (vidi Tabelu 9.6). Iako potreba za verskim predstavnicima zavisi od broja pripadnika kojima su neophodni, dobro je da postoji i za pripadnike manjinskih religija. Ukoliko pripadnici vojske nemaju pristup predstavnicima svoje veroispovesti, ova potreba može delimično da bude ispunjena postojanjem verskih udruženja pripadnika oružanih snaga. U multinacionalnim operacijama i snagama, zemlje kontributori mogu da pomognu i obezbede verske predstavnike manjinskih religija.

Tabela 9.6: Humanistički savetnici u Vojsci Norveške³⁵⁷

Norveške oružane snage su postavile prvog „humanistu“ (*feltlivssynshumanisten*) ili vojnog kapelana u februaru, 2017. godine.

Ovo je vojna pozicija. Shodno tome, osoba na ovoj poziciji koja nema prethodno vojno iskustvo mora da prođe kroz obuku i obrazovanje za oficire i postavlja se na mesto komandira.

Dodatno, Norveško humanističko udruženje (engl. NHA) priznato je kao ovlašćena organizacija iz oblasti novih humanističkih nauka, što znači da je za ovo mesto neophodno članstvo u udruženju, kao i da ono izdaje diplome i nadgleda rad svojih članova.

Uloga verskih predstavnika je obavljanje verske službe, davanje informacija o verskim pitanjima, saveta i verske podrške pripadnicima oružanih snaga. Ukoliko ne postoje redovne procedure ili one nisu potpune, verski predstavnici mogu neformalno da se bave žalbama, rešavanjem socijalnih problema ili problema vezanih za dobrobit pripadnika snaga. U skoro svim državama oni savetuju i pomažu vođama oružanih snaga po pitanju pravljenja planova, politika i doktrina koje imaju uticaj na verska, etička i moralna pitanja i blagostanje pripadnika oružanih snaga. Razlikuju se u činjenici da li verski predstavnici poput vojnih kapelana imaju vojne činove.

Samo manji broj država učesnica je rekao da poštuje posebne verske potrebe, kao što je posebna ishrana, odeća, verski praznici i nošenje spoljašnjih verskih obeležja. Oružane snage nekoliko država poštuju posebne zahteve vezane za ishranu (Austrija, Bosna i Hercegovina, Kipar, Danska, Estonija, Finska, Grčka, Italija, Irska, Malta, Crna Gora, Norveška, Rumunija, Slovenija, Švedska i Ujedinjeno Kraljevstvo). Samo Austrija, Norveška i Ujedinjeno Kraljevstvo dozvoljavaju svojim pripadnicima vojske da nose određenu versku odeću ili simbole.

³⁵⁷ Pukovnik Erwin Kamp, *Checking in with a new Military Chaplain (Uvođenje novih vojnih kapelana)*, <https://unit-edcor.org/checking-new-chaplain/>.

Tabela 9.7: Verska odeća u britanskim oružanim snagama³⁵⁸

Svi pripadnici britanskih oružanih snaga moraju da nose standardne vojne uniforme i poštuju politiku i instrukcije o oblačenju. Ipak, oružane snage prepoznaju posebne kodekse oblačenja za pripadnike određenih veroispovesti. Od pripadnika vojske se očekuje da budu fleksibilni pod određenim okolnostima iz operativnih, zdravstvenih i bezbednosnih razloga. Postoji uputstvo za versko oblačenje pripadnika glavnih veroispovesti u Ujedinjenom Kraljevstvu.

Sike

Sike imaju prava na '5K-a': *Kara* (čelične ili gvozdene narukvice), *Kesh* (dugu kosu), *Kanga* (češljic), *Kachera* (posebni donji veš do kolena) i *Kirpan* (nožić). Muškarci Sike mogu takođe da nose turban. Ipak postoje neka ograničenja po pitanju nošenja turbana, duge kose i brade.

Neki rodovi zahtevaju da se nose određene vrste kapa ili delovi opreme, posebno u operacijama, kao što su borbeni šlemovi, maske za disanje za vatrogasce ili pilotski šlemovi za posade aviona u određenim tipovima letelica.

Muškarci muslimani i Sike

Muškarci muslimani mogu da nose uredno podšišane brade. Muškarci Sike mogu da imaju duge brade i kosu kao što im tradicija nalaže. Od njih se takođe očekuje da im brade budu uredne. Starije Sike mogu da nose duge brade savijene i podvezane ispod brade.

Posada aviona: Pripadnici muslimanske veroispovesti mogu da modifikuju svoje brade ukoliko je to neophodno. Pripadnici Sika mogu da nose *patka-u* (mali turban) ispod pilotskog šlema, osim kada to nije moguće u određenim rodovima.

Maska za disanje: Kada nose maske za disanje neophodno je da dobro prijanjaju u skladu sa zdravstvenim i bezbednosnim pravilima.

Žene muslimanske veroispovesti

Muslimankama je dozvoljeno da nose pantalone kao deo uniforme umesto suknje i hidžab (maramu), osim kada operativni, zdravstveni i bezbednosni razlozi nalažu drugačije. Košulje dugih rukava su takođe dozvoljene kao deo radne uniforme. Helanke ili trenerke mogu da se nose za sportske aktivnosti. Oružane snage zahtevaju da svi pripadnici vojske završe osnovni plivački kurs kao deo obuke. Iako se najčešće ovi testovi obavljaju u ženskom okruženju, ženama muslimanske veroispovesti je skrenuta pažnja da to neće uvek biti moguće.

358 „Guide on Religion and Belief in the Armed Forces“ (*Uputstvo za veroispovest i uverenja u oružanim snagama*), Ministarstvo odbrane Ujedinjenog Kraljevstva, 2011, str. 12, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/28127/guide_religion_belief.pdf.

Muškarci Jevreji

Muškarcima Jevrejima je dozvoljeno da nose tamne, obične ili sa šarom, iarmulke kada skinu vojničke kape.

Žene Jevrejke

Ortodoksne Jevrejke mogu da se oblače svedeno, mogu da ne nose pantalone, kratke suknje ili kratke rukave. Njima je takođe dozvoljeno da im glava bude pokrivena maramom ili beretkom.

Budisti

Budistima je dozvoljeno da nose brojanicu za molitvu oko vrata ili ruke (najčešće desne).

Ministarstva odbrane mogu da pomognu i promovišu bolje razumevanje različitih verskih običaja i na taj način spreče versku diskriminaciju u oružanim snagama. Postoje korisne smernice i uputstva za pripadnike snaga, posebno za više oficire kojima se upućuju verski motivisani zahtevi u Kanadi,³⁵⁹ Danskoj³⁶⁰ i Ujedinjenom Kraljevstvu.³⁶¹ Britansko uputstvo sadrži savete po pitanju žalbi, kao i osnovne informacije o 11 religija, drugim starim religijama i nerelegioznim uverenjima. Pokriva zahteve za dobijanje odsustva za festivale/verske praznike, slobodno vreme i mesta za molitvu, slobodno vreme u doba žalosti, za nošenje određenih delova odeće, posebnu ishranu, post, duhovne potrebe pripadnika, prigovor savesti, smrt u službi, hitne sahrane kao i prikupljanje informacija o veroispovesti i uverenjima. Ova uputstva mogu da budu izuzetno korisna kada procenjujemo napore država da prihvate i poštuju različite veroispovesti, uključujući manjinske religije pripadnika oružanih snaga.

Dobre prakse i preporuke

Vojnim institucijama nije uvek lako niti moguće da izađu u susret svačijoj veroispovesti ili uverenju, posebno imajući u vidu da vojska funkcioniše po svojim pravilima poštovanja discipline, hijerarhije i prioriteta. Može da dođe do nenamernih razlika između pripadnika snaga po pitanju praktikovanja veroispovesti, posebno kada lanac komadovanja nije upoznat sa religioznim i nereligioznim uverenjima koja nisu deo većih religija.

Dodatno, neke države, poput Francuske i Turske, ustavom garantuju sekularnost dok su kod drugih, kao SAD-a na primer, crkva i država odvojene. U ovim slučajevima mere koje država sprovodi kako bi omogućila praktikovanje veroispovesti mogu da budu neustavne. Štaviše, postoje praktične teškoće kada pokušate da poštuju različite i ponekada suprotne verske

359 Administrativna odluka Kanadskih snaga, broj 16-1, *Usklađivanje verskih pravila*.

360 „Forvaltning af religiøst begrundete praktiske ønsker og behov“ (*Upravljanje verski motivisanim običajima, željama i potrebama*), Vojna komanda Danske, 2004.

361 Ministarstvo odbrane Ujedinjenog Kraljevstva, *op. cit.*, napomena 358.

običaje, kao što je obezbeđivanje prostora za molitvu ili slobodnog vremena za verske praznike.

Iako može da bude teško i ponekada nemoguće rešiti sve ove probleme na adekvatan način, pravo na slobodu veroispovesti ili uverenja postoji za sve, uključujući i pripadnike snaga. Ograničenja po pitanju ispoljavanja ovog prava su moguća, ali samo u slučaju da zakon tako nalaže, da postoji legitimni cilj i ako su neophodna i srazmerna za postizanje datog cilja. Stoga vojne insititucije bi trebalo da teže, što je više moguće, da štite ovo pravo i da ga ograniče samo kada je to apsolutno neophodno i kada ne postoji nijedan drugi način (koji je manje restriktivan) da se obezbedi disciplina, zaštiti red i bezbednost pripadnika oružanih snaga.

Dole su date preporuke kao dodatno uputstvo kako da se obezbedi i zaštiti sloboda veroispovesti ili uverenja u oružanim snagama.

- » Služba u oružanim snagama treba da bude dostupna svima bez obzira na njihovu veroispovest ili uverenja.
- » Svako uslovljavanje službe, kao što je na primer polaganje religiozne zakletve odanosti ne smeju da budu obavezujuća za neverujuće pripadnike.
- » Pripadnicima oružanih snaga treba da bude dozvoljeno da obavljaju verske obrede i službe koje su deo njihove veroispovesti i običaja.
- » Oružane snage ne smeju da tolerišu diskriminaciju ili uznemiravanje po osnovu veroispovesti ili uverenja.
- » Države treba da prikupljaju podatke po polovima o verskom sastavu svojih oružanih snaga kako bi imale evidenciju i bile u mogućnosti da otkriju i reše moguće ili posredne oblike verske diskriminacije. Ipak, otkrivanje ovih informacija pri uzimanju podataka pripadnika oružanih snaga mora da bude na dobrovoljnoj bazi.
- » Oružane snage treba da, kada je to moguće, poštuju verske običaje svojih članova, uključujući obrede, molitvu, omogućće pristup predstavnicima njihove religije ili uverenja, verske praznike, post, versku odeću i poseban režim ishrane.
- » Kada nije moguće poštovati ove običaje zbog efikasnosti vojske ili stvarnih zahteva službe, bilo koje ograničenje mora da bude propisano zakonom, da ima legitimni cilj, kao i da bude neophodno i srazmerno.
Oružane snage imaju obavezu da objasne kakva bi šteta nastala usled dozvoljavanja ovih običaja.
- » Oružane snage treba da dozvole pristup savetnicima ili vojnim kapelanim koji predstavljaju različite religije, kao i za nereligiozne pripadnike.
- » Ministarstva odbrane treba da podele uputstva o različitim verskim običajima ili uverenjima i načinima njihovog praktikovanja u oružanim snagama.

Dodatna literatura

ODIHR, *Freedom of Religion or Belief and Security: Policy Guidance* („Sloboda veroispovesti ili uverenja i bezbednost: Smernice za politike“), Warsaw, ODIHR, 2019, <https://www.osce.org/odihr/429389>.

ODIHR - Venice Commission, *Guidelines for Review of Legislation Pertaining to Religion or Belief* („Smernice za pregled zakonodavstva po pitanju veroispovesti ili uverenja“), Warsaw, ODIHR, 2004, <https://www.osce.org/odihr/13993>.

ODIHR, *Guidelines on the Legal Personality of Religion or Belief Communities* („Smernice o zakonskim pravima verskih zajednica“), Warsaw, ODIHR, 2015, <https://www.osce.org/odihr/139046>.

Peter Rowe, *The Impact of Human Rights Law on Armed Forces* („Uticaj prava ljudskih prava na oružane snage“), Cambridge, Cambridge University Press, 2005.

Alfred C. Stepan, *Religion, Democracy, and the 'Twin Tolerations'* („Religija, demokratija i 'dvostruka tolerancija'“), *Journal of Democracy*, Vol. 11, No. 4, October 2000, pp. 37-57.

DEO III

**JEDNAKOST I
NEDISKRIMINACIJA**

Poglavlje 10: Etničke, rasne i jezičke manjine u oružanim snagama

Uvod: Glavna pitanja

Ovo poglavlje govori o položaju osoba koje pripadaju etničkim i jezičkim manjinama u oružanim snagama. Takođe razmatra situacije u kojima pripadnici drugih nacionalnosti služe u oružanim snagama.

Zaštita i unapređivanje prava manjina na njihovu kulturu, religiju i jezik sastavni je deo poštovanja njihovih ljudskih prava (videti u Poglavlju 9: *Veroispovest u oružanim snagama*). Kada oružane snage jedne države uključuju sve predstavnike društva, kao i etničkih i drugih manjina, one postaju izvor veće društvene kohezije. Iz toga sledi da bi države trebalo da se potrudu da uklone institucionalizovane prepreke prilikom regrutacije ili uključivanja svih predstavnika u rad oružanih snaga. Ovo nije samo pitanje pravičnosti i prava na jednak tretman bez diskriminacije, već i pitanje efektivnosti; oružane snage će biti efektivnije ukoliko su inkluzivnije i prihvataju sve predstavnike društva, a ne ukoliko u njima dominiraju određene etničke ili jezičke grupe.³⁶²

Ovo poglavlje se zato bavi integracijom oružanih snaga, uspostavljanjem dobrih praksi i procedura regrutacije, odabirom i obukom svih pripadnika vojske, uključujući i pripadnike manjina.

Tabela 10.1: Obaveze OEBS-a po pitanju nacionalnih manjina

OEBS ima širok raspon obaveza koje pokrivaju nacionalne manjine. Još na Konferenciji u Helsinkiju 1975. godine, OEBS je istakao da bi države učesnice trebalo da prepoznaju doprinos nacionalnih manjina i regionalnih kultura.³⁶³ Kasnije, na Bečkoj konferenciji 1989. godine, države učesnice su se složile da će da „štite i stvore uslove za promovisanje etničkog, kulturnog, jezičkog i verskog identiteta nacionalnih manjina na njihovoj teritoriji“.³⁶⁴ Na Konferenciji u Kopenhagenu, 1990. godine je dodato pravo pripadnicima ovih manjina ili kultura da govore svojim jezikom, kao i da imaju svoje obrazovne, kulturne i verske institucije.³⁶⁵ Naknadne konferencije su potvrdile ove obaveze. Države učesnice su se dogovorile 1992. godine da postave Visokog komesara za nacionalne manjine (engl. High Commissioner on National Minorities) koji ima ulogu sprečavanja sukoba, a on je istakao da je „zaštita ljudskih prava, uključujući prava manjina,

362 Lyall Jason, „The Strongest Military Is an Inclusive one. Why Equality Wins Wars?“ (*Najjača vojska je inkluzivna vojska. Zašto jednakost dobija ratove?*), *Spoljni poslovi*, 14. 02. 2020, <https://www.foreignaffairs.com/articles/2020-02-14/strongest-military-inclusive-one>.

363 OEBS, Helsinčki finalni akt (Saradnja u humanitarnim i ostalim oblastima), *op. cit.*, napomena 9.

364 OEBS, Beč 1989, *op. cit.*, napomena 139, paragraf 19.

365 OEBS, Kopenhagen 1990, *op. cit.*, napomena 141, paragrafi 32-34.

neodvojivo povezana sa očuvanjem mira i bezbednosti u državama i između država.“³⁶⁶ Države učesnice OEBS-a su se obavezale da će štiti i poboljšavati ljudska prava Roma i Sinta jačanjem politika i donošenjem praktičnih mera protiv rasizma i diskriminacije prema njima.³⁶⁷

Pristup domaćih pravnih sistema koji se odnosi prema pripadnicima oružanih snaga kao prema „građanima u uniformi“ zahteva da se pripadnicima snaga, u skladu sa životom u vojsci, obezbedi poštovanje građanskih i ustavnih prava kao i drugim građanima, bez ikakve diskriminacije. Član 2(1) ICCPR-a zahteva od država potpisnica da

„poštuju i obezbede uživanje prava prepoznatih paktom na snazi svim ljudima na njihovoj teritoriji i koji su pod njihovom upravom, bez razlike bilo koje vrste, kao što su rasa, boja kože, pol, jezik, vera, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno poreklo, imovina, rođenje ili drugi pravni položaj.“

Slično tome, Član 1 ECHR-a obavezuje države potpisnice da „obezbede svima pod njihovom upravom poštovanje prava i sloboda definisanih u Odeljku I ove Konvencije“ dok Član 14 zabranjuje diskriminaciju po pitanju uživanja ovih prava i sloboda. Na primer, kada govorimo o slobodi izražavanja, Evropski sud za ljudska prava ističe da „Član 10 ne prestaje da važi na kapijama kasarni. On važi za sve pripadnike vojske, kao i ostale građane koji žive na teritoriji zemlje potpisnice.“³⁶⁸

Neke oružane snage imaju pozitivno iskustvo u obezbeđivanju inkluzivnog okruženja za sve pripadnike vojske. Kod nekih drugih je takozvani pristup etničke predstavljenosti doveo do toga da imaju oružane snage čije su jedinice isključivo sastavljene od određenih etničkih grupa. U oba slučaja imamo različite probleme kada govorimo o promovisanju jednakosti i sprečavanju diskriminacije.

366 OEBS, Visoki komesar za nacionalne manjine (engl. OSCE HCNM), *Ljubljana Guidelines on Integration of Diverse Societies* („Ljubljanske smernice za integraciju različitih društava“), Hag, OSCE HCNM, 2012, str.2, <https://www.osce.org/hcnm/ljubljana-guidelines>. Vidi informacije o OEBS-ovom HCNM: <https://www.osce.org/hcnm/33317?download=true>.

367 „Mandat ODIHR-a za pitanja Roma i Sinta: Ključna dokumenta“, <https://www.osce.org/odih/154691>.

368 Evropski sud za ljudska prava, *Grigoriades protiv Grčke*, op. cit., napomena 42, paragraf 45.

Tabela 10.2: Definicija diskriminacije

Diskriminacija znači nejednako postupanje na osnovu rase, boje kože, jezika, vere, nacionalnosti ili nacionalnog ili etničkog porekla, kao i porekla, uverenja, pola, roda, rodnog identiteta, seksualne orijentacije ili drugih ličnih osobina ili statusa, za koje ne postoji objektivno ili razumno opravdanje (vidi paragraf 7 obrazloženja Preporuke 15 opštih politika ECRI-ija).³⁶⁹

Tabela 10.3: Romi i Sinti u oružanim snagama

Evropski sud za ljudska prava je istakao da je Romima potrebna posebna zaštita „zbog njihove burne istorije i neprekidnog izmeštanja čime su postali specifična marginalizovana i ranjiva manjinska grupa.“³⁷⁰ Oružane snage mogu da daju primer kako da se unpredi inkluzija i obezbedi nediskriminacija romskih manjina, a da se pri tome istakne njihova uloga u odbrani države. U Srbiji, na primer, istraživanje pokazuje da romske zajednice imaju poverenja i poštuju instituciju vojske, kao i da se Vojska Srbije vidi kao egalitaristička i otvorena za sve po pitanju zaposlenja.³⁷¹ Tako su, na primer, Romi činili 0,19 posto od ukupno zaposlenog profesionalnog osoblja Ministarstva odbrane i Vojske Srbije 2014. godine, što je mnogo veći procenat od drugih etničkih manjina u zemlji. Ovi pripadnici romske populacije su bili zaposleni na svim postojećim radnim mestima, uključujući i pojedince sa master diplomama (1,56 posto) i završenim osnovnim studijama (7,81 posto) kao i sa srednjom stručnom spremom (62,5 posto). Predstavnici romske zajednice su takođe učestvovali u pisanju bezbednosnih politika, kao što su organizacije romskih žena koje su dale svoj doprinos Nacionalnom akcionom planu za sprovođenje Rezolucije Saveta bezbednosti OUN 1325 – Žene, mir i bezbednost u Republici Srbiji, koja se na nekoliko mesta poziva na „žene iz višestruko diskriminiranih i ranjivih grupa“, kao što su romske žene.³⁷²

Oružane snage bi trebalo da na odgovarajući način odražavaju sastav društva kako bi poštovala princip nediskriminacije i bile kohezivne i efikasne na ovom polju, kao i da imaju viziju koja ide izvan različitih identiteta njihovih pripadnika. Oružane snage mogu da budu

369 Međunarodni propisi i norme daju različite definicije diskriminacije, ali je ovde data definicija Evropske komisije za borbu protiv rasizma (engl. ECRI) Saveta Evrope zbog svoje sveobuhvatne prirode. Cela definicija se nalazi na: <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-15-on-combating-hate-speech/16808b5b01>, p 14.

370 Paragraf 181 iz *D.H. i drugi protiv Republike Češke, podnesak broj 57325/00*, presuda Velikog veća od 13. 11. 2007. ističe sledeće: „Ranjivi položaj Roma/Cigana znači da je potrebno da se posveti posebna pažnja njihovim potrebama i drugačijem stilu života kako u pravnim okvirima, tako i kod donošenja odluka o određenim slučajevima“ i poziva na „postizanje međunarodnog konsenzusa između država potpisnica Saveta Evrope koje bi trebalo da prepoznaju specifične potrebe manjina i da imaju obavezu da zaštite njihovu bezbednost, identitet i stil života, ne samo u cilju zaštite interesa manjina, već kako bi negovale kulturne razlike koje su značajne za celo društvo“.

371 Jelena Radoman i Marina Tadić, *Žene i muškarci Romi i sektor bezbednosti u Republici Srbiji*, Beograd, Centar za istraživanje javnih politika i Misija OEBS-a u Srbiji, 2014, <http://www.publicpolicy.rs/documents/4ad35ff7057d-de2b65c37e7270862f80c3ec9cdb.pdf>.

372 Ministarstvo odbrane Republike Srbije, „Nacionalni akcioni plan za sprovođenje Rezolucije Saveta bezbednosti OUN 1325 – Žene, mir i bezbednost u Republici Srbiji (2017-2020)“, Beograd, 2017.

pozitivna sila i pokretač kao očigledni simbol nacionalnog jedinstva. One mogu da omoguće poštovanje jezičkih, kulturnih i etničkih razlika u društvu ukoliko primenjuju uspešne modele inkluzije. Cilj oružanih snaga jedne zemlje je da usade u svoje pripadnike višestruku i zajedničku svrhu. Prava manjina će biti prekršena kada oružane snage samo teže da asimiliraju ili potčine manjine, a ne da zaštite njihova prava na kulturu, veru i jezik u vojsci, kao i u društvu šire posmatrano.

Kada govorimo o jezičkim manjinama, postavlja se pitanje upotrebe njihovog maternjeg jezika u oružanim snagama - da li se zvanična komunikacija u oružanim snagama obavlja na svim zavničnim jezicima date zemlje ili samo na jeziku koji govori većina ili na državnom/ zvaničnom jeziku, kao i da li je manjinama dozvoljeno da komuniciraju na svom jeziku kada su na dužnosti.

Isto tako je posebno važno ponovno uspostavljanje međuetničke saradnje u oružanim snagama zemalja koje su preživele etničke sukobe. Čak i u slučaju da je neophodno da postoje odvojene vojne strukture, trebalo bi da se preduzmu mere kako bi vojne vođe različitih grupa pravovremeno razgovarale i ponovo uspostavile državnu komandnu strukturu. Vojska može da preduzme mere i podrži pomirenje, kao što su programi promocije regrutacije među nedovoljno predstavljenim etničkim grupama ili da uzmu u obzir problem manjina kada donose odluke o smanjivanju brojčanog stanja, demobilizaciji, razoružavanju ili reintegraciji u civilni život.

Tabela 10.4: Primer Bosne i Hercegovine

Bosna i Hercegovina predstavlja jedinstveni primer kako vojna struktura jedne zemlje prevazilazi nasleđe prošlosti. Iako se sukob završio 1995. godine, Bosna i Hercegovina je tek 2006. godine osnovala posebnu vojnu strukturu na državnom nivou. Ovo je uključilo stvaranje jedinstvene vojske (oružanih snaga Bosne i Hercegovine) koja je kompatibilna NATO-u i time zamenila dve uglavnom etnički čiste brigade koje su većinski bile sastavljene od frakcija koje su učestvovala u ratu. Do političkih i zakonodavnih rešenja ove reforme došlo se uz značajnu podršku multinacionalnog NATO štaba koji se još uvek nalazi u ovoj zemlji.

Vojno zakonodavstvo (Zakon o odbrani i Zakon o službi u oružanim snagama Bosne i Hercegovine) uspostavlja ravnotežu i štiti kolektivna prava tri najveće etničke grupe Bosne i Hercegovine i promovise zaštitu ljudskih prava pripadnika vojske. Na primer, zakon nalaže da se viši položaji u Vojsci i Ministarstvu odbrane ravnomerno rasporede između tri konstitutivna naroda. Iako je posledica ovoga upadljivo odsustvo drugih etničkih grupa, smatra se da je važno za izgradnju poverenja između konstitutivnih naroda. Predsednik ima ovlašćenje da odredi odgovarajuću etničku zastupljenost u Vojsci shodno popisu stanovništva i operativnim potrebama. Po pitanju prava pojedinaca, vojno zakonodavstvo nalaže da svi pripadnici vojske imaju ista prava bez obzira na njihovu etničku pripadnost ili entitet u kome žive. Ova prava su detaljno objašnjena u Zakonu

o službi i pokrivaju oblasti kao što su pravo na upotrebu jezika, jednake mogućnosti, žalbene procedure u kontekstu vojno-disciplinskih postupaka.

Ono što je specifično za ovaj sistem vojnog uređenja je formiranje tri pešadijska puka, pri čemu je svaki odgovoran za čuvanje vojnog nasleđa i identiteta bivših jedinica/vojske iz kojih dolaze: Vojska Republike Bosne i Hercegovine (pretežno bošnjačkog porekla), Hrvatsko veće odbrane (čine ga pretežno Hrvati) i Vojska Republike Srpske (sastavljena od pretežno Srba). Ova tri puka nemaju operativna ili administrativna ovlašćenja, a njihove jedinice su organizovane kao multietničke brigade.

Međunarodni standardi ljudskih prava

Međunarodno pravo ljudskih prava poznaje pravo na jednako postupanje, uključujući UDHR, ICCPR i ECHR, iako se ovi tekstovi donekle razlikuju (vidi Tabelu 10.5). Dodatno postoji Konvencija C111 MOR-a o diskriminaciji u pogledu zapošljavanja i zanimanja. Ovi propisi zabranjuju diskriminaciju po osnovu rase, boje kože, nacionalnog porekla, vere ili drugog pravnog položaja. Član 27 ICCPR-a posebno poziva na zaštitu od diskriminacije etničkih, verskih ili jezičkih manjina. Ova terminologija se zasniva na Članu 1 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima koji kaže da se „sva ljudska bića rađaju slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima.“

Tabela 10.5: Odredbe iz odabranih dokumenata o ljudskim pravima koje se odnose na jednakost i nediskriminaciju

Član 2 UDHR-a	Svakome su dostupna sva prava i slobode navedene u ovoj Deklaraciji bez razlike bilo koje vrste, kao što su rasa, boja, pol, jezik, vera, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno poreklo, imovina, rođenje ili drugi pravni položaj.
Član 26 ICCPR--a	Svi su pred zakonom jednaki i imaju pravo bez ikakve razlike na podjednaku zakonsku zaštitu. U smislu ovog zakona, zabranjen je svaki oblik diskriminacije i svima je zagantovana jednaka i efektivna zaštita od diskriminacije po bilo kom osnovu kao što je rasa, boja, pol, jezik, vera, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno poreklo, imovina, rođenje ili drugi pravni položaj. ³⁷³
Član 27 ICCPR--a	U državama gde postoje etničke, verske ili jezičke manjine, njihovi pripadnici imaju sva prava, u zajednici sa drugim članovima svoje grupe, na svoju kulturu, veroispovest ili svoj jezik.
Član 14 ECHR--a	Ostvarivanje prava i sloboda navedenih u ovoj Konvenciji obezbeđeno je bez razlike bilo koje vrste, kao što su rasa, boja, pol, jezik, vera, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno poreklo, pripadnost nacionalnoj manjini, imovina, rođenje ili drugi pravni položaj.

373 U paragrafu 44 predmeta *Thlimmenos protiv Grčke*, podnesak broj 34369/97, presuda Vrhovnog suda od 6. 04. 2000, Evropski sud za ljudska prava je dodao novi nivo tumačenja ovog člana. „Sud je do sada smatrao da je pravo po Članu 14, koje garantuje uživanje prava navedenih u ovoj Konvenciji bez razlike, prekršeno kada države postupaju drugačije prema osobama u istim situacijama bez objektivnog i razumnog opravdanja (...). Sud, ipak, smatra da ovo nije samo dodatni nivo tumačenja koje se o- dnosi na zabranu diskriminacije po Članu14. Pravo zabrane diskriminacije uživanja prava navedenih u ovoj Konvenciji je takođe prekršeno ukoliko države bez objektivnog i razumnog objašnjenja ne postupaju drugačije prema osobama čije se situacije u značajnoj meri razlikuju.“

Član 1 Protokola 12 ECHR-a	1. Ostvarivanje svih prava iz ovog zakona je obezbeđeno bez razlike bilo koje vrste, kao što su rasa, boja, pol, jezik, vera, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno poreklo, pripadnost nacionalnoj manjini, imovina, rođenje ili drugi pravni položaj. Niko ne sme da bude izložen diskriminaciji od strane predstavnika vlasti po bilo kom osnovu, kao što je navedeno u paragrafu 1.
Član 1, MOR C111	U smislu ove Konvencije, termin diskriminacija se odnosi na: <ul style="list-style-type: none"> a) bilo koje pravljenje razlike, isključivanje ili davanje prednosti na osnovu rase, boje, pola, vere, političkog mišljenja nacionalne pripadnosti ili socijalnog porekla, koje za posledicu ima poništavanje ili negativni uticaj na jednake mogućnosti ili postupanje pri zaposlenju ili odabiru zanimanja; b) bilo koje drugo pravljenje razlike, isključivanje ili davanje prednosti koje za posledicu ima poništavanje ili negativan uticaj na jednake mogućnosti ili postupanje pri zaposlenju ili odabiru zanimanja, ukoliko je tako odredila članica nakon konsultacija sa predstavnicima organizacija poslodavaca i radnika, u slučaju da one postoje ili nekim drugim srodnim organima.
Član 2, MOR C111	Bilo koje pravljenje razlike, isključivanje ili davanje prednosti po pitanju nekog određenog posla koje je zasnovano na posebnim zahtevima neće se smatrati diskriminacijom.

Ovi međunarodni standardi nalažu državama da preduzmu aktivne mere kako bi uklonile diskriminaciju, kao što su donošenje zakona protiv diskriminacije ili zakona koji sprečavaju rasizam, rasno ili etničko uznemiravanje od strane drugih (na primer, od strane drugih pripadnika vojske). Međunarodna konvencija o uklanjanju svih oblika rasne diskriminacije (enlg. ICERD) naglašava ove mere i određuje šta one znače. Konvencija se odnosi na „bilo koje pravljenje razlike, isključivanje, ograničavanje ili davanje prednosti po pitanju rase, boje, porekla, ili nacionalnog ili etničkog porekla kojim se poništava ili negativno utiče na priznavanje, uživanje ili ostvarivanje, na jednak način, ljudskih prava i osnovnih sloboda u političkoj, ekonomskoj, socijalnoj, kulturnoj ili bilo kojoj drugoj oblasti javnog života“ (Član 1.1).

Direktiva 2000/43 Evropske unije³⁷⁴ obavezuje države članice da donesu i sprovedu zakone kako bi obezbedile pravna sredstva u slučaju rasne i etničke diskriminacije prilikom privatnog i javnog zapošljavanja, uključujući pravna sredstva za posredne oblike diskriminacije³⁷⁵ i uznemiravanje. Direktiva se, između ostalog, odnosi na „uslove za mogućnost zaposlenja, samozapošljavanja i odabira zanimanja, uključujući kriterijume za odabir i uslove regrutacije, bez obzira na granu aktivnosti i na svim nivoima profesionalnog napredovanja, uključujući unapređenje“.³⁷⁶ Poslodavci su odgovorni za bilo koje prakse zapošljavanja koje mogu da dovedu do diskriminacije, kao i za bilo koje ponašanje zaposlenih koje doprinosi stvaranju

374 Savet Evropske unije, „Direktiva 2000/43/EC o primeni principa jednakog postupanja između osoba bez obzira na rasno ili etničko poreklo“, Official Journal of the European Communities, L 180, 29. 07. 2000, strane 22-26.

375 *Ibid.*, Član 2(2)(b): „Posrednom diskriminacijom se smatra ona kada, u slučaju da, na izgled neutralna odredba, kriterijum ili praksa stavlja osobe rasnog ili etničkog porekla u nepovoljni položaj u odnosu na ostala lica, osim ukoliko ta odredba, kriterijum ili praksa nisu objektivno opravdane i imaju legitimni cilj, a sredstva za postizanje tog cilja odgovarajuća i neophodna“.

376 *Ibid.*, Član 3.

atmosfera uznemiravanja na radnom mestu. Države su dužne da „obezbede da su sudske i administrativne procedure, uključujući, kada je to prikladno, procedure za sporazumno rešavanje sporova i za primenu obaveza pod ovom Direktivom, dostupne svim osobama koje smatraju da su oštećene“ (Član 7). Ovo znači da države članice Evropske unije moraju da dozvole pripadnicima oružanih snaga pristup civilnim pravnim sredstvima kako bi mogli da se pozovu na odredbe protiv diskriminacije, a ne samo internim procesima.

Član 14 ECHR-a ne ističe posebno pravo da se ne bude diskriminisan, već se samo odnosi na osvarivanje drugih prava iz ove Konvencije. U isto vreme, nema potrebe da se naglašava kršenje prava, dovoljno je da postoji praktična veza. Ono što je važno da naglasimo je da ne postoji pravo na zaposlenje ili učešće u radu javne službe u Konvenciji. Čak i kada postoji takva veza ili prekršaj na osnovu Člana 14, moguće je da se opravda takvo različito postupanje. Evropski sud za ljudska prava ističe da se „razlika u postupanju smatra diskriminacijom ukoliko ‘ne postoji objektivno i razumno opravdanje za nju’, tj. ukoliko ne postoji ‘legitimni cilj’ ili ako ‘nema prihvatljive srazmernosti između primenjenih sredstava i cilja koji želimo da postignemo’“.³⁷⁷ Ipak, različito postupanje na osnovu rase i nacionalnosti su dve kategorije za koje Evropski sud za ljudska prava kaže zahtevaju „veoma ozbiljne razloge“ ili „posebno ozbiljne razloge“ kako bi bile opravdane.³⁷⁸

Za razliku od Člana 14, Protokol 12 ECHR-a sadrži izdvojenu odredbu koja štiti pojedince od diskriminacije:

- a) prilikom ostvarivanja prava zaštićenih nacionalnim zakonima;
- b) od strane predstavnika javne vlasti koji izvršavaju svoje zakonske obaveze, uključujući i diskreciona ovlašćenja;
- c) od drugih postupanja ili nepostupanja od strane predstavnika javne vlasti.

Stoga, Protokol 12 sprečava i zabranjuje diskriminaciju u oružanim snagama u zemljama gde je na snazi.³⁷⁹ Dodatno je Komitet ministara Saveta Evrope dao konkretna uputstva za pripadnike oružanih snaga u svojoj Preporuci o ljudskim pravima pripadnika oružanih snaga iz 2010. godine.³⁸⁰

377 Evropski sud za ljudska prava, *Abdulaziz, Cabales i Balkandali protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 28. 05. 1985, *European Human Rights Reports*, tom 7, 1985, strana 741, paragraf 72. Vidi „Case Relating to Certain Aspects of the Laws on the Use of Languages in Education in Belgium“ (*Predmeti koji se odnose na određene delove zakona o upotrebi jezika u obrazovanju u Belgiji*), Belgijski lingvistički predmet, Evropski sud za ljudska prava, 23. 07. 1968, *European Human Rights Reports*, 1979-80, tom 1, str. 241.

378 Evropski sud za ljudska prava, *Tekeli protiv Turske*, 16. 11. 2004, *European Human Rights Reports*, tom 42, 2006, str. 53, gde se spominju „obavezujući razlozi“. Tek je 2007. godine Evropski sud za ljudska prava eksplicitno prihvatio pojam posredne (rasne) diskriminacije po Članu 14 i *DH i drugi protiv Republike Češke*, u presudi o segregaciji Roma u obrazovanju.

379 Protokol 12 je potpisalo 35 država Saveta Evrope, od kojih ga je 20 ratifikovalo. Stupio je na snagu 25. 06. 2018. ECRI saraduje sa vladama kako bi se prevazišle prepreke u vezi sa ratifikovanjem Protokola 12.

380 Vidi, posebno, Član 77: „U kontekstu rada i službe pripadnika oružanih snaga, kao i po pitanju pristupanja oružanim snagama, ne bi trebalo da postoji diskriminacija kada govorimo o njihovim ljudskim pravima i slobodama po osnovu, na primer, pola, seksualne orijentacije, rase, boje, jezika, vere, političkog ili nekog drugog mišljenja, nacionalnog ili socijalnog porekla, pripadnosti nacionalnoj manjini, imovini, rođenju ili nekom drugom pravnom osnovu. Princip nediskriminacije se ne smatra prekršenim ukoliko dođe do razlike u postupanju

Drugi propisi koji se odnose na ljudska prava uključuju Deklaraciju OUN-a o pravima osoba koje pripadaju nacionalnim ili etničkim, verskim ili jezičkim manjinama³⁸¹ i Okvirnu konvenciju Saveta Evrope za zaštitu nacionalnih manjina.³⁸²

Različiti pristupi

U ovom delu govorimo o različitim pristupima rešavanja slučajeva rasne diskriminacije, uključujući pravne ili postupke rešavanja pritužbi i politike zapošljavanja, u cilju određivanja dobrih praksi. Osvrnucemo se i na položaj pripadnika drugih nacionalnosti i jezičkih manjina u oružanim snagama.

Rešavanje pritužbi na rasnu diskriminaciju ili uznemiravanje

Neophodno je da postoje efektivna sredstva za rešavanje pritužbi na rasnu diskriminaciju kako bi se postupalo u skladu sa obavezama iz oblasti ljudskih prava opisanim iznad. Zaštitu protiv diskriminacije pravim sredstvima moguće je ostvariti na nekoliko načina. Prvi način je putem građanske tužbe pred civilnim sudom za radne sporove (vidi Tabelu 10.6 u kojoj je opisana praksa u Ujedinjenom Kraljevstvu) ili omogućavanjem direktnog pristupa komisijama za ljudska prava, kao što je to slučaj u Kanadi.

Tabela 10.6: Interne procedure za rešavanje pritužbi na rasnu diskriminaciju u Ujedinjenom Kraljevstvu³⁸³

U Ujedinjenom Kraljevstvu, opšte zakonodavstvo protiv rasne diskriminacije je prošireno na oružane snage 1996. godine i dozvoljava pripadnicima oružanih snaga da podnesu tužbe za rasnu diskriminaciju pred civilnim sudom za radne sporove.

Ipak pre nego što to učine moraju da podnesu pritužbu u skladu sa internim službenim procedurama (poznatim kao zahtev za obeštećenje). Postupak pred sudom će biti odložen do okončanja, zaključenja postupka u skladu sa internom procedurom u oružanim snagama.

Prednost ovog pristupa je što akcenat stavlja na rešavanje ovih slučajeva u skladu sa internim procedurama i dozvoljava da ove pritužbe o diskriminatornom postupanju od

između pojedinaca pod istim okolnostima iz objektivnih i razumnih razloga, zbog legitimnog cija, kao što je očuvanje borbene efektivnosti, kao i ukoliko su primenjena sredstva srazmerna cilju koji želi da se postigne.“
Savet Evrope, Preporuka CM/Rec(2010)4, *op. cit.*, napomena 26.

- 381** Generalna skupština OUN-a, „Deklaracija o pravima osoba koje pripadaju nacionalnim ili etničkim, verskim i jezičkim manjinama“, Rezolucija Generalne skupštine 47/135, 18. 12. 1992, <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/Minorities.aspx>.
- 382** Okvirnu Konvenciju je ratifikovalo 39 država učesnica OEBS-a. Za više informacija pogledaj <https://www.coe.int/en/web/minorities/at-a-glance>.
- 383** Dodatak 11 Zapisniku, „Poseban izveštaj Odbora za oružane snage iz 2001.“, 2001 HC (Donji dom) 154, tom II; Zakon o rasnim odnosima iz 1976, odeljak 75; Pravna regulativa o rasnim odnosima (žalbe privrednim sudovima) (oružane snage) iz 1997; Zakon o oružanim snagama Ujedinjenog Kraljevstva iz 2006, odeljci 334-339, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/52/pdfs/ukpga_20060052_en.pdf.

strane drugih pripadnika vojske budu smatrane kršenjem vojne discipline.

Postoje dve bitne razlike između ova dva načina: zahteva za obeštećenjem (dokazi moraju da budu na nivou krivičnog postupka) i suda (koji zahteva građansko-pravni, odnosno niži stepen dokaza). Nadalje, postupak pred sudom se vodi protiv oružanih snaga kao poslodavca koji je odgovoran za diskriminatorno ponašanje svojih pripadnika dok se interne procedure vode i mogu dovesti do disciplinskog kažnjavanja određenih pripadnika vojske.

Negativna strana ovog pristupa rešavanju je značajno odlaganje do kojeg može da dođe zbog trajanja internih procedura, odnosno ovaj način podnošenja zahteva za zaštitu prava preko lanca komandovanja obeshrabruje pripadnike da ga uopšte podnesu.

Ponekad se optužbe o rasnoj diskriminaciji odnose na uznemiravanje ili maltretiranje od strane drugih pripadnika oružanih snaga. Oružane snage su odgovorne za obezbeđivanje radnog okruženja bez diskriminacije, koje je inkluzivno, tolerantno i bezbedno. Ukoliko ne preduzmu korake da reše ili spreče slučajeve rasnog uznemiravanja u svojim jedinicama, oružane snage krše svoju obavezu obezbeđivanja bezbednog radnog okruženja bez uznemiravanja i zlostavljanja za sve svoje pripadnike. Kao dodatak zakonu protiv diskriminacije, postoje mere zaštite od uznemiravanja i mere kažnjavanja zbog uznemiravanja. U Ujedinjenom Kraljevstvu, na primer, vojni sud ili pretpostavljeni oficir moraju da se prema prekršajima na rasnoj ili verskoj osnovi odnose kao prema težim prekršajima. Ovo dovodi do mnogo strožeg kažnjavanja.³⁸⁴

Tabela 10.6: Definicija uznemiravanja³⁸⁵

Uznemiravanje je ponašanje koje ima za cilj ili posledicu narušavanje dostojanstva osobe i dovodi do zastrašivanja, stvaranja neprijateljskog okruženja, degradiranja, ponižavanja ili uvreda.

Dodatno, institucije koje rešavaju žalbe po osnovu nejednakog postupanja i zlostavljanja (kao što je institucija vojnog ombudsmana ili generalni inspektor) mogu da imaju nadležnosti u pogledu problema koji se tiču etničke pripadnosti ili „rase“. Jedan dobar primer je nemački parlamentarni komesar za oružane snage (videti u poglavlju 19: Institucije ombudsmana za oružane snage) koji ima ovlašćenja da prima i istraži žalbe po pitanju ponašanja drugih vojnika.

384 *Ibid.*, Zakon o oružanim snagama Ujedinjenog Kraljevstva iz 2006, Odeljak 240.

385 Savet Evrope, ECRI, „Preporuka broj 7 o nacionalnom zakonodavstvu za borbu protiv rasizma i rasne diskriminacije“, 13. 12. 2002, CRI(2003)8, paragraf 35.

Sprovođenje principa jednakih mogućnosti u oružanim snagama

Rešavanje problema rasne diskriminacije ne znači samo obezbeđivanje pravnih načina podnošenja žalbi. Iskustva SAD-a i Ujedinjenog Kraljevstva naglašavaju važnost postojanja odgovarajućih politika i inicijativa rukovodstva.

U Americi, Izvršna naredba broj 9981 je uvedena 1948. godine kako bi se obezbedilo jednako postupanje prema svim licima u vojsci, bez obzira na „rasu, boju, veru ili nacionalno poreklo“. Institut za rasne odnose u odbrani iz 1971. godine, kasnije nazvan Institut za upravljanje jednakim mogućnostima u odbrani, formiran je da savetuje vladu i sprovodi obuku. Američko iskustvo nam pokazuje pozitivan uticaj rada u borbi protiv diskriminacije i obezbeđivanju prisustva predstavnika manjina u oružanim snagama, kao važan cilj javne politike (vidi Tabelu 10.7). Američke oružane snage imaju detaljne šeme za sprovođenje principa jednakih mogućnosti kako bi obezbedile da pripadnici manjina imaju pristup vojsci kao i jednak tretman.³⁸⁶ Slično tome, Ujedinjeno Kraljevstvo je osmislilo i sprovelo niz proaktivnih politika u cilju povećanja broja pripadnika Crnih, azijskih i etničkih manjina (engl. BAME) u oružanim snagama, kao i u cilju borbe protiv rasne diskriminacije, maltretiranja i niske stope zadržavanja.³⁸⁷

Tabela 10.7: Promovisanje principa jednakih mogućnosti u američkim oružanim snagama³⁸⁸

U američkim oružanim snagama viši zvaničnik Ministarstva odbrane je zadužen za promovisanje jednakih mogućnosti (zamenik pomoćnika ministra odbrane za jednake mogućnosti). Dok je Institut za upravljanje jednakim mogućnostima u odbrani zadužen za obuku zaposlenih koji rade na unapređivanju jednakih mogućnosti u oružanim snagama, on savetuje o politikama jednakih mogućnosti i bavi se istraživanjima na tu temu.

Ministarstvo zahteva da svaki vid vojske ima i primenjuje afirmativne akcione planove i popuni „Procenu jednakih mogućnosti u vojsci“ jednom godišnje. Ovaj izveštaj o proceni govori o tome da li su ispunjeni različiti ciljevi za promovisanje jednakih mogućnosti i ističe probleme kao što su uznemiravanje i diskriminacija.

Ova procena obuhvata podatke i opisnu procenu napretka u deset oblasti, uključujući regrutaciju i postavljanje oficira, unapređivanje, završavanje obrazovanja i obuke, uvođenje oficira u redovni sastav (tj. privremeno zaposlene oficire u aktivnu vojnu službu), obezbeđivanje odgovarajućeg smeštaja, veliki ili nedovoljan broj manjina ili žena u određenim kategorijama.

386 Kancelarija za diverzitet, jednakost i inkluziju, <https://diversity.defense.gov/>.

387 Ministarstvo odbrane Ujedinjenog Kraljevstva, „Vojska kao snaga za inkluziju: Strategija različitosti i inkluzije u odbrani“, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/746911/20180806-MOD_DI_Plan_A4_v14_Final-U.pdf

388 ODIHR, *Handbook on Human Rights and Fundamental Freedoms of Armed Forces Personnel* („Priručnik o ljudskim pravima i osnovnim slobodama pripadnika oružanih snaga“), Varšava, ODIHR, 2008, str. 107, <https://www.osce.org/odihr/31393>. Originalni izvor: „Upoznajte nas“, Ministarstvo odbrane SAD-a, <http://www.dod.mil/prhome/eotenant.html>; Direktiva Ministarstva odbrane SAD-a 1350.2, 18. 08. 1995, <http://www.dtic.mil/whs/directives/corres/rtf/d13502x.rtf> i Institut za upravljanje jednakim mogućnostima u odbrani, <http://www.deomi.org>

Napravljeni su posebni programi za određene grupe koje su kroz istoriju bile u nepovoljnom položaju:

- Program zapošljavanja američkih Indijanaca/domorodaca Aljaske
- Programi zapošljavanja stanovnika azijsko-američkih/pacifičkih ostrva
- Program zapošljavanja crnaca
- Program zapošljavanja Hispanoamerikanaca

Sve ove gore navedene mere su se pokazale veoma uspešnim prilikom promovisanja različitosti u vojsci. Godine 2016. bilo je hispano porekla ili je pripadalo nekoj rasnoj manjini 43 posto regrutovanih muškaraca i 56 posto žena. Žene različitog porekla su više zastupljene u oružanim snagama nego u opštoj populaciji.³⁸⁹

Kao deo ODIHR-DCAF-ovog upitnika iz 2018. godine, sledeće države učesnice OEBS-a su podnele podatke o predstavnicima manjina u oružanim snagama: Bosna i Hercegovina, Kipar, Danska, Letonija, Rumunija, Švajcarska i Ujedinjeno Kraljevstvo. Samo je Rumunija dala podatke po polovima. Nedostatak podataka o etničkim i jezičkim manjinama u oružanim snagama mnogih zemalja učesnica predstavlja problem za njih prilikom utvrđivanja mogućih slučajeva diskriminacije, kao i pokušaja da unaprede različitost u okviru svojih oružanih snaga. Tamo gde postoje podaci često nije jasno šta država smatra etničkim/jezičkim manjinama. Opšti je utisak da prisustvo etničkih manjina u oružanim snagama nije srazmerno sastavu šire populacije i postoji verovatnoća da ima mnogo manje žena iz manjinskih grupa. Trebalo bi da postoji više istraživanja o višestrukim razlozima za ovo koja bi pomogla državama da reše ovaj problem.

389 Američke oružane snage dele rasnu pripadnost na pet grupa (belce, crnce ili afričke Amerikance, američke Indijance ili domoroce Aljaske, Azijate, Havajce ili druge ostrvljane Pacifika). Hispanci ili Latinoamerikanci se smatraju etničkom grupom, ne rasnom, i dele se na Hispance ili Latinoamerikance. Za više informacija pogledaj Reynolds George i Amanda Shendruk „Demographics of the U.S. Military“, (*Demografija Vojske Amerike*), veb-sajt Veća za spoljne poslove (engl. Council on Foreign Relations website), 24. 04. 2018. <https://www.cfr.org/article/demographics-us-military>

Tabela 10.8: Procenat etničkih manjina u oružanim snagama i opštoj populaciji određenih država učesnica OEBS-a³⁹⁰

Letonija	Etničke manjine čine 8,5 posto oružanih snaga. Etničke manjine, uključujući rusku manjinu (25,2 posto), čini 37,8 posto pripadnika. ³⁹¹
Rumunija	Etničke manjine čine 1,1 posto pripadnika vojske, u poređenju sa 11,4 posto u opštoj populaciji. ³⁹² Osam posto pripadnika iz etničkih manjinskih grupa su žene, ³⁹³ što je slična brojka kao procenat žena u aktivnoj službi u oružanim snagama Rumunije (8,4 posto 2017). ³⁹⁴
Švajcarska	Švajcarske oružane snage su po svojoj definiciji višenacionalne i višejezičke. Njihov sastav se uglavnom poklapa sa sastavom opšte populacije: švajcarski Nemci – 63,5 posto, švajcarski Francuzi – 22,5 posto, švajcarski Italijani – 8,1 posto, Retoromani – 0,5 posto i druge nacionalnosti – 6,6 posto.
Ujedinjeno Kraljevstvo	Ukupno 7,6 posto pripadnika oružanih snaga pripadaju <i>BAME</i> grupi (crnci, Azijati i etničke manjine) ³⁹⁵ dok 19,5 posto ukupne populacije Engleske i Velsa potiču iz etničkih manjina. ³⁹⁶

Posebne kadrovske politike

Politike i mere nacionalnog ključa mogu da budu kontraverzne, čak i nezakonite ili neustavne u nekim zemljama.³⁹⁷ Ipak, postojanje kvota ili drugih politika i mera za grupe koje nisu predstavljene u dovoljnoj meri, a sve u cilju dostizanja odgovarajućeg stepena predstavljenosti i učešća manjina u određenom vremenskom okviru, kao i dodatnih politika i institucionalizovanih mera koje prate sprovođenje ovih aktivnosti, mogu da budu efektivne i ne dovode do diskriminacije, sve dok su legitimne i srazmerne.³⁹⁸

U Kanadi 1960-ih jedan od problema koji je doveo do podele anglofone većine i frankofone manjine bila je nedovoljna predstavljenost ove druge grupe u oružanim snagama, posebno

390 Odgovori na upitnik ODIHR-DCAF-a iz 2018. godine, pitanje broj 31.

391 „Latvijas iedzīvotāju nacionālais sastāvs“ (*Sastav stanovništva Letonije*), Centralni zavod za statistiku, https://www.csb.gov.lv/sites/default/files/data/Skoleniem/iedzivotaju_etniskais_sastavs.pdf.

392 „Zvanični preliminarni rezultati popisa stanovništva i domaćinstava 2011. godine“, Centralna komisija za popis stanovništva i domaćinstava Rumunije (engl. Romanian Central Commission for Population and Housing Census), 2. 02. 2012, http://www.recensamantromania.ro/wp-content/uploads/2012/02/Comunicat_DATE_PROVIZO-RIL_RPL_2011.pdf.

393 Odgovori na upitnik ODIHR-DCAF-a iz 2018. godine, pitanje broj 31.

394 NATO, „Summary of the National Reports of NATO Member and Partner Nations to the NATO Committee on Gender Perspectives“, (*Prikaz nacionalnih izveštaja NATO zemalja članica i partnerskih država NATO Komitetu za rodna pitanja*), NATO veb-sajt, 2018, str. 227, https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_f_2019_09/20190909_190909-2017-Summary-NR-to-NCGP.pdf.

395 „UK Armed Forces Biannual Diversity Statistics“ (*Polugodišnji izveštaj o stanju diverziteta u britanskim oružanim snagama*), Ministarstvo odbrane UK-a, 1.10. 2018, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/763676/1_October_2018_Biannual_Diversity_Statistics.pdf.

396

397 Na primer, 18. 10. 2005, Ustavni sud Slovačke je presudio da je ova vrsta postupanja po nacionalnom ključu bila neustavna (broj Pl US 8/04-202, objavljeno kao broj 539/2005 Coll). U Ujedinjenom Kraljevstvu, pozitivna diskriminacija, uključujući kvote je nezakonita. Ipak, pozitivna diskriminacija je zakonita ukoliko se poslodavac pridržava uslova iz Zakona o jednakosti. (Zakon o jednakosti, 2010)

398 OEBS HCNM *Ljubljanske smernice o integraciji različitih društava*, op. cit., napomena 366, str. 11.

među oficirima. Manjinske kvote, posebni programi obuke i izmene u jezičkim kriterijumima za oficire su bile uvedene kako bi se povećao broj frankofonih predstavnika. Ove politike su ažurirane 1998. godine, kao i 2012. godine, poslednji put.³⁹⁹ Formiranje francuskih jedinica u sva tri vida vojske i pri svakoj službi vojske imalo je najveći uticaj na povećanje broja oficira sa francuskog govornog područja⁴⁰⁰, tako da je danas 40 posto Vojske Kanade bilingvalno, uključujući 73 posto redovnih oficira.⁴⁰¹

Obuka

Ove mere uključuju posebne kurseve i obuke za podizanje svesti o problemima manjina. Na primer, Ujedinjeno Kraljevstvo ima Združeni centar za obuku iz oblasti jednakosti i različitosti koji organizuje kurseve o podizanju svesti o rasnim problemima.⁴⁰² Drugi primer je Akcioni plan za odbranu Danske 2011-2012, koji govori o merama kreiranja obuke i kadrovskih politika koje uzimaju u obzir pitanja različitosti.⁴⁰³ Dobra je praksa da završavanje ovih programa obuke bude preduslov za unapređenje, kao i da dokaz o kršenju ovih politika može da spreči dalji napredak u karijeri.

Pristupi jezičkim manjinama

Nekim pojedincima koji pripadaju nacionalnim manjinama i govore jezikom koji nije zvanični ili državni jezik, ovo može da predstavlja prepreku za njihovo puno učešće u radu oružanih snaga. Tabela 10.9 prikazuje različite pristupe upotrebi jezika u nekoliko država učesnica OEBS-a.

---

399 „Bilingualism in the CAF: Legal, Historical, and Operational Perspectives“ (*Bilingvalnost oružanih snaga Kanade: Pravna, istorijska i operativna perspektiva*), NATO Udruženje Kanade, 22. 06. 2018.

400 „Multiethnic Armed Forces“ (*Multietničke oružane snage*), DCAF, 2005. Dostupno na https://www.files.ethz.ch/isn/15007/backgrounder_05_multi-ethnic-forces.pdf.

401 „Bilingualism in the CAF: Legal, Historical, and Operational Perspectives“ (*Dvojezičnost u oružanim snagama Kanade: pravne, istorijske i operativne perspektive*), NATO udruženje Kanade, 22. 06. 2018.

402 Ministarstvo odbrane Ujedinjenog Kraljevstva, „JSP 887 Diversity Inclusion and Social Conduct: Defence Strategy and Social Conduct Code to Meet Public Sector Equality Duties“ (*Inkluzija različitosti i ponašanje: Strategija odbrane i kodeks društvenog ponašanja u cilju ispunjavanja obaveze jednakosti u javnom sektoru*), 1. 11. 2014, http://data.parliament.uk/DepositedPapers/Files/DEP2016-0068/20141217_JSP_887_version_for_publication_3_PQ00604.pdf.

403 „Forsvarskommandoens handleplan for ligebehandling og mangfoldighed 2011–2012“ [Defence Command Action Plan for Equal Treatment and Diversity 2011–2012], (*Akcioni plan komande odbrane za jednako postupanje i različitost 2011-2012*)

Tabela 10.9: Pristupi upotrebi jezika u određenim državama učesnicama OEBS-a⁴⁰⁴

Finska: Finski je zvanični jezik sporazumevanja u svim jedinicama, osim u jednoj jedinici vojske, gde je zvanični jezik švedski. Sva važna dokumenta su objavljena na finskom i švedskom, a zvanične dužnosti se vrše na oba jezika. U slučaju problema sa jezikom obezbeđena je pomoć kako bi svi pripadnici imali jednake mogućnosti za rad u vojsci. U slobodno vreme pripadnici oružanih snaga mogu da govore svojim jezikom bez ikakvih ograničenja.

Grčka: Samo državni jezik (grčki) sme da se koristi za zvaničnu komunikaciju u vojsci.

Italija: Obavezno je da se govori na italijanskom jeziku, osim kada se obavljaju međunarodne dužnosti.

Letonija: Na osnovu Zakona o zvaničnom jeziku, samo zvanični jezik Letonije (letonski) se koristi u oružanim snagama. Ovo ograničenje se odnosi samo na izvršavanje službenih dužnosti.

Rumunija: U toku radnog vremena sva komunikacija se odvija na rumunskom jeziku.

Švedska: Na osnovu Zakona o jeziku iz 2009. godine, švedski je glavni zvanični jezik dok su finski, meankieli (finski dijalekat), romski, sami (laponski jezici) i jidiš zvanični jezici manjina. Svi pripadnici oružanih snaga moraju da govore i razumeju švedski jezik u cilju komande i kontrole.

U državama koje imaju više zvaničnih jezika, u zavisnosti od istorijskog i kulturnog konteksta, formiranje ovih posebnih jedinica može da bude dobro rešenje za manjinske jezičke grupe koje nisu dovoljno prisutne. Na primer, oružane snage Švajcarske imaju višeslojnu strukturu sa jedinicama koje su, što je više moguće, organizovane u skladu sa kantonima i jezicima. Specijalizovane trupe mogu da imaju višejezične jedinice. Višejezičnost je obavezna za zaposlene u Ministarstvu odbrane i oficirskom koru (vidi Tabelu 10.10).

Belgija i Kanada imaju dualne vojne strukture kako bi izašle u susret zahtevima belgijskih Flamanca i kanadskih Frankofona koji žele da im se komanduje na njihovom jeziku. U Kanadi je uvođenje ovih jedinica dovelo do sledećeg:

- Frankofoni oficiri su u prednosti u ovim jedinicama s obzirom na to da mogu lakše da komuniciraju na svom maternjem jeziku;
- Frankofoni oficiri u francuskim jedinicama bolje poznaju kulturološke osobenosti svojih frankofonih vojnika i samim tim su uspešnije vođe koje dobijaju unapređenja skoro podjednako brzo kao njihove anglofone kolege iz engleskih jedinica;
- Formiranje francuskih jedinica u oružanim snagama znači da pukovnici, generali i štabni oficiri treba da budu bilingvalni, bez obzira na kvote za unapređenje.⁴⁰⁵

⁴⁰⁴ Odgovori na ODIHR-DCAF-ov upitnik iz 2018. godine, pitanja 26 i 27.

⁴⁰⁵ DCAF, „Armed Forces“ (*Multietničke oružane snage*), *op. cit.*, napomena 400.

Tabela 10.10: Višejezičnost i oružane snage Švajcarske⁴⁰⁶

Švajcarska je zemlja sa četiri zvanična jezika: francuski, nemački, italijanski i romanš. Iako oružane snage Švajcarske nemaju zvaničnu politiku višejezičnosti, one su razvile tri politike koje su odraz višejezičnog karaktera švajcarske države.

Princip jezičke teritorijalnosti

Teritorijalna struktura oružanih snaga koja je organizovana po kantonima (regijama) garantuje jednaku zastupljenost jezičkih grupa u vojsci. S obzirom na činjenicu da većina jedinica regrutuje pripadnike iz istog kantona, kao i da su 22 od 26 švajcarskih kantona jednojezični, većina jedinica oružanih snaga Švajcarske koristi jedan jezik za internu komunikaciju.

Princip srazmernosti

Sastav oružanih snaga Švajcarske ima za cilj da obezbedi srazmerno učešće svih jezičkih zajednica u zemlji. Ova politika jednake zastupljenosti se uglavnom zasniva na neformalnim pravilima i običajima, ređe na pravnim odredbama.

Jezičke kompetencije oficirskog kora

Oficiri moraju da imaju odlične veštine komunikacije na zvaničnim jezicima. Oficiri uče jezike pre vojske, tokom svog obrazovanja u građanstvu, iako se u poslednje vreme sve više pažnje poklanja poznavanju engleskog jezika.

⁴⁰⁶ ODIHR, *op. cit.*, napomena 361. Originalni izvor: Bernhard Altermatt, „Der Umgang der Schweizer Armee mit der Mehrsprachigkeit: Proportionalität und Territorialität: Ein historischer Überblick mit Standortbestimmung“ (*Vojska Švajcarske i višejezičnost: srazmernost i teritorijalnost: pregled kroz istoriju sa procenom lokacije*), Savezna vojna biblioteka i odeljenje za istoriju, izveštaj broj 15, Bern, 2004, strane 71-74.

Pripadnici drugih nacionalnosti u oružanim snagama

U velikom broju država učesnica OEBS-a, ali ne svim, postoje zabrane koje ne dozvoljavaju pripadnicima drugih nacionalnosti da se priključe oružanim snagama date zemlje. Ova ograničenja mogu da se smatraju jednim oblikom diskriminacije, ali mogu i da budu opravdana kada se gledaju u svetlu drugih prava koje građani imaju zahvaljujući državljanstvu.

Na primer, Konvencija OUN-a o uklanjanju svih oblika rasne diskriminacije ne odnosi se na „pravljenje razlika između građana date zemlje i pripadnika drugih nacionalnosti, isključivanje, ograničavanje ili davanje prednosti od strane država potpisnica ove Konvencije“.⁴⁰⁷ Iako građani Evropske Unije mogu da rade u drugim zemljama članicama, postoje izuzeci kada se radi o javnoj službi, gde su Sud pravde i Evropska komisija uvrstili i oružane snage.⁴⁰⁸

I pored ovih odluka, neke zemlje ipak regrutuju pripadnike drugih nacionalnosti za svoje oružane snage ili neke određene jedinice, kao što je francuska Legija stranaca i vojna jedinica Gurke (nepalski ratnici) u britanskoj vojsci. Belgija dozvoljava građanima zemalja Evropske unije da se priključe njihovoj vojsci. Izvan Evropske unije, SAD, na primer, dozvoljavaju legalnim emigrantima sa boravišnom dozvolom da se prijave za vojsku iako samo njihovi građani mogu da postanu oficiri ili zastavnici.

407 ICERD, op. cit., napomena 20, Član 2.

408 Podaci Evropskog parlamenta, „Sloboda kretanja lica“, <http://europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/147/free-movement-of-persons>.

Dobre prakse i preporuke

- » Obrazovanje iz ljudskih prava (vidi Poglavlje 16: *Obrazovanje iz oblasti ljudskih prava*), uključujući obuku o pravima etničkih i jezičkih manjina, treba da bude deo osnovne obuke za sve pripadnike oružanih snaga i praćeno odgovarajućim disciplinskim kaznama protiv pripadnika koji su odgovorni za diskriminatorno ponašanje ili uznemiravanje.
- » Viši oficiri posebno su odgovorni za uspostavljanje inkluzivnog okruženja u oružanim snagama, a uslov za njihovo unapređenje treba da bude temeljno shvatanje pojma nediskriminacije.
- » Treba da postoje delotvorna sredstva za pripadnike oružanih snaga kako bi mogli da podnesu žalbe za diskriminaciju, uključujući posrednu diskriminaciju i uznemiravanje.
- » Pripadnicima oružanih snaga treba da bude omogućeno da se obrate civilnim sudovima ili tribunailima kako bi mogli da se žale na rasnu diskriminaciju (uključujući posrednu diskriminaciju, uznemiravanje po rasnoj osnovi, kao i diskriminaciju ili uznemiravanje po različitim osnovama). Ukoliko postoji preduslov da se prvo sprovedu interne procedure, civilni sudovi treba da preuzmu postupak u slučaju neopravdanog odlaganja ili neodgovarajuće interne istrage.
- » Sve oružane snage moraju da imaju transparentan proces regrutacije koji znači da postoje kodeksi zapošljavanja koji uzimaju u obzir rodna i pitanja različitosti.
- » Države treba da sakupljaju podatke po polovima o etničkom sastavu oružanih snaga kako bi imale dokaze i osnov za otkrivanje i sprečavanje bilo kog oblika rasne ili etničke diskriminacije.
- » U slučaju da etničke ili jezičke manjine nisu prisutne u dovoljnom broju u oružanim snagama u poređenju sa širom populacijom, trebalo bi da se preduzmu aktivni koraci kako bi se podržalo i omogućilo prijavljivanje pripadnika date grupe, kao i druge privremne posebne mere i ciljane akcije, kao što je, tamo gde je to prikladno, učenje o državi ili učenje zvaničnog jezika.
- » Ministarstva odbrane treba da sarađuju sa nezavisnim telima za borbu protiv diskriminacije po pitanju kontrole i sprovođenja ovih politika.
- » Ukoliko je pripadnicima drugih nacionalnosti dozvoljeno da služe u oružanim snagama, njihovi uslovi službe treba da budu isti kao za sve ostale.
- » U cilju promovisanja inkluzije manjinskih jezičkih govornika treba da se pronađu određena rešenja, poput dualnih vojnih struktura.

Dodatna literatura

Bob Deen and William Romans, „Introduction: Shaping Language Policies to Promote Stability“ (*Uvod: Oblikovanje politika jezika u cilju unapređenja stabilnosti*), Iryna Ulasiuk, Laurentiu Hadirca and William Romans (eds.), „Language Policy and Conflict Prevention“ (*Politika jezika i sprečavanje konflikta*), Leiden, Boston, Brill Nijhoff, 2018.

Tove H. Malloy and Francesco Palermo (eds.), „Minority Accommodation through Territorial and Non-Territorial Autonomy“ (*Prihvatanje manjina kroz teritorijalnu i neteritorijalnu autonomiju*), Oxford, Oxford University Press, 2015.

OEBS Visoki komesar za nacionalne manjine (enlg. OSCE HCNM) „Thematic Recommendations and Guidelines“ (*Tematske preporuke i smernice*), <https://www.osce.org/hcnm/thematic-recommendations-and-guidelines>.

Peter Rowe, „The Impact of Human Rights Law on Armed Forces“ (*Uticaj prava ljudskih prava na oružane snage*), Cambridge, Cambridge University Press, 2006.

Patrick Thornberry and María Amor Martín Estébanez, „Minority Rights in Europe: A Review of the Work and Standards of the Council of Europe“ (*Prava manjina u Evropi: Pregled rada i standarda Saveta Evrope*), Strasbourg, Council of Europe Publishing, 2004).

Poglavlje 11: Žene u oružanim snagama

Uvod: Glavna pitanja

Ovo poglavlje istražuje koje su to glavne aktivnosti koje promovišu i ometaju učešće žena u oružanim snagama. Prikazuje okvir međunarodnih ljudskih prava i kako se on primenjuje na žene pripadnike vojske, ključne probleme za učešće žena u oružanim snagama kao i različite pristupe država učesnica OEBS-a u cilju unapređenja inkluzivne kulture institucija i radnog okruženja, kao i predstavljenosti žena. Završava se naglašavanjem različitih modela i dobrih praksi.

Umesto odgovora na upitnik ODIHR-DCAF-a iz 2018. godine, ovo poglavlje se bazira na odgovorima upitnika iz 2017. godine koji je podeljen delegacijama svih 57 država učesnica OEBS-a kao deo osnovnog istraživanja o učešću i predstavljenosti žena u oružanim snagama u regionu OEBS-a. Ukupno 22 države učesnice su odgovorile na upitnik iz 2017. godine.⁴⁰⁹

Tabela 11.1: Obaveze OEBS-a po pitanju rodne ravnopravnosti

Države učesnice OEBS-a redovno ističu svoju nameru da prekinu bilo koju vrstu diskriminacije na osnovu roda kao i da promovišu inicijative kojima se jača rodna ravnopravnost, uključujući OEBS-ov Akcioni plan za unapređenje rodne ravnopravnosti (2004) koji naglašava da:

41. Države učesnice [...] su se obavezale da će ravnopravnost između žena i muškaraca biti sastavni deo politika kako na državnom nivou tako i u okviru same organizacije. [...]
42. Preporuka je da države učesnice preduzmu sledeće korake:
  - a) Drže se i u potpunosti primenjuju međunarodne standarde i obaveze koje su preuzele po pitanju ravnopravnosti, nediskriminacije i prava žena i devojčica; [...]
  - b) Koriste iskustvo OEBS-a kako bi razvile višedimenzionalne politike i strategije rodne jednakosti [...]
44. Prioriteti [...]
  - a) Obezbeđivanje nediskriminatornih zakonskih okvira i okvira politika; [...]
  - b) Sprečavanje nasilja nad ženama; [...]
  - c) Podrška učešću žena u sprečavanju sukoba, upravljanju krizama i rekonstrukciji društva nakon sukoba;

⁴⁰⁹ Susan Atkins, „Women in the Armed Forces in the OSCE region“ (*Žene u oružanim snagama regiona OEBS-a*), ODIHR, juli, 2018, <https://www.osce.org/odihr/women-armed-forces-baseline-study>.

d) Izgradnja nacionalnih mehanizama za napredovanje žena.⁴¹⁰

Države učesnice su 2005. godine pozvale na delovanje u skladu sa UNSCR 1325 u cilju sprečavanja i borbe protiv nasilja nad ženama, kao i na povećanje njihovog učešća u sprečavanju konflikta, upravljanju krizama i radu na rehabilitaciji posle sukoba, kako u oružanim snagama država učesnica tako i u institucijama OEBS-a i misijama na terenu.⁴¹¹

Ministarski savet OEBS-a je 2009. godine pozvao države učesnice da:

1. a) razmotre uvođenje određenih mera kako bi postigle rodnu uravnoteženost u svim zakonodavnim, sudskim i izvršnim organima, uključujući službe bezbednosti, kao što je policija;
2. b) razmotre posebne zakonodavne mere koje bi pomogle ravnomernijem učešću žena i muškaraca u političkom i javnom životu, posebno prilikom odlučivanja [...];
3. c) razmotre preduzimanje mera u cilju stvaranja jednakih mogućnosti u službama bezbednosti, uključujući oružane snage, tamo gde je to moguće i omogućiti uravnotežen proces regrutacije, zadržavanja u službi i sistem unapređenja muškaraca i žena [...];
4. d) dozvole jednako učešće žena i muškaraca u inicijativama izgradnje mira.⁴¹²

Međunarodni standardi ljudskih prava

Prava žena su tokom poslednje decenije ojačana u međunarodnom pravu. Ovo se posebno odnosi na pravo žena da ne budu izložene rodno zasnovanom nasilju koje se sada smatra uobičajenim ljudskim pravom,⁴¹³ a pravo na rad bez izloženosti uznemiravanju i nasilju je prepoznato u međunarodnom pravu.⁴¹⁴ UNSCR 1325 je dopunjena sa osam naknadnih rezolucija Saveta bezbednosti OUN-a na ovu temu. Komitet pravno obavezujuće Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena (engl. CEDAW) je 2013. godine potvrdio veze između konvencije i mandata Rezolucije Saveta bezbednosti OUN-a „Žene, mir i bezbednost“.⁴¹⁵

410 Ministarski savet OEBS-a, odluka broj 14/04, „2004. OEBS Akcioni plan za promociju rodne ravnopravnosti“, Sofija, 7. 12. 2004, <https://www.osce.org/mc/23295>

411 Ministarski savet OEBS-a, odluka broj 14/05, „Žene u sprečavanju sukoba, upravljanju krizama i rehabilitaciji posle sukoba“, Ljubljana, 6. 12. 2005, <https://www.osce.org/mc/17450> i Ministarski savet OEBS-a, odluka broj 15/05, „Sprečavanje i borba protiv nasilja nad ženama“, Ljubljana, 6. 12. 2005, <https://www.osce.org/mc/17451>.

412 Ministarski savet OEBS-a, odluka broj 14/04, „2004. OEBS Akcioni plan za promociju rodne ravnopravnosti“, Sofija, 7. 12. 2004, <https://www.osce.org/mc/23295>.

413 OUN Komitet CEDAW-a, „Opšta preporuka broj 35 o rodno zasnovanom nasilju nad ženama, ažurirana opšta preporuka broj 19“, 2017, paragraf 2, https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CEDAW/C/GC/35&Lang=en.

414 MOR, „Konvencija o zabrani nasilja i zlostavljanja na radnom mestu“ (broj 190), 21. 06. 2019. (stupila na snagu 25. 06. 2021).

415 OUN Komitet CEDAW-a, „Opšta preporuka broj 30 o ulozi žena u sprečavanju sukoba, sukobu i situacijama posle sukoba“, 2013, paragraf 26, <https://www.refworld.org/docid/5268d2064.html>. Osam naknadnih rezolucija su: UNSCR 1820 (2008), UNSCR 1888 (2009), UN SCR 1889 (2009), UN SCR 1960 (2010), UNSCR 2106 (2013), UNSCR

Konvencija o statusu žena i Rezolucija Saveta bezbednosti OUN-a „Žene, mir i bezbednost“

CEDAW zahteva da države potpisnice preuzmu mere na zakonodavnom nivou tako što će da uvrste odredbe o rodnoj ravnopravnosti u državno zakonodavstvo i ukinu diskriminatorne zakone i na proceduralnom nivou tako što će da uspostave efektivne mehanizme za zaštitu žena od bilo kog oblika diskriminacije. Član 7 i 11 posebno ističu da bi države potpisnice trebalo da preuzmu sve odgovarajuće mere kako bi uklonile diskriminaciju žena pri zapošljavanju i u javnom životu. Član 8 nalaže odgovarajuće mere kako bi se obezbedile jednake mogućnosti ženama da predstavljaju svoje vlade na međunarodnom nivou i učestvuju u radu međunarodnih organizacija. Komitet CEDAW-a dalje ističe važnost uključivanja žena u proces odlučivanja o upotrebi oružanih snaga, promenama u okviru vojnih institucija i kontroli učinka vojske. Komitet je takođe istakao problem učešća žena vojnika u mirovnim misijama.⁴¹⁶

UNSCR 1325 potvrđuje važnu ulogu žena prilikom sprečavanja i rešavanja sukoba, u održavanju i izgradnji mira, humanitarnim aktivnostima i rekonstrukciji društava posle sukoba. Zalaže se da sve zemlje povećaju učešće žena u mirovnim i bezbednosnim aktivnostima OUN-a, uključujući donošenje odluka na svim nivoima. Izražava spremnost da uvrsti rodna pitanja u mirovne operacije i poziva na proširenje uloge žena u operacijama na terenu, a posebno u vidu vojnih posmatrača. Takođe poziva države potpisnice da preuzmu posebne mere kako bi zaštitile žene i devojčice od rodno zasnovanog nasilja u situacijama oružanog sukoba.

Međunarodni radni standardi

Međunarodni standardi rada su posebno važni za prava žena vojnika u oružanim snagama 53 države učesnice OEBS-a.⁴¹⁷ Od decembra 2019. godine, 52 države učesnice OEBS-a⁴¹⁸ su ratifikovale konvencije MOR-a o diskriminaciji u odnosu na zaposlenje i zanimanje, o jednakoj zaradi; 38 zemalja OEBS-a je ratifikovalo najmanje jednu od konvencija o zaštiti materinstva,⁴¹⁹ a 25 država učesnica je ratifikovalo standarde o radnicima sa porodičnim obavezama.⁴²⁰

2122 (2013), UNSCR 2242 (2015) i 2467 (2019).

416 OUN Komitet CEDAW-a, „Primena Člana 21 Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena: Analiza Člana 7 i 8 Konvencije“, CEDAW/C/1994/4, 30. 11. 1993, https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CEDAW%2fC%2f1994%2f4&Lang=en.

417 Andora, Sveta stolica, Lihtenštajn i Monako nisu države članice MOR-a.

418 Sve države osim SAD-a, Andore, Svete stolice, Lihtenštajna i Monaka su države članice MOR-a

419 C003 je na snazi u Bugarskoj, Hrvatskoj, Francuskoj, Nemačkoj, Grčkoj, Italiji, Letoniji, Luksemburgu, Severnoj Makedoniji, Rumuniji i Španiji. C103 je na snazi u Hrvatskoj, Grčkoj, Kirgistanu, Mongoliji, Poljskoj, Ruskoj Federaciji, San Marinu, Španiji, Tadžikistanu, Ukrajini i Uzbekistanu. Konvencija 183 je na snazi u Albaniji, Austriji, Azerbejdžanu, Belorusiji, Bosni i Hercegovini, Bugarskoj, Kipru, Republici Češkoj, Mađarskoj, Italiji, Kazahstanu, Letoniji, Litvaniji, Moldaviji, Crnoj Gori, Holandiji, Severnoj Makedoniji, Norveškoj, Portugaliji, Rumuniji, San Marinu, Srbiji, Slovačkoj, Sloveniji i Švajcarskoj.

420 Albanija, Azerbejdžan, Belgija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Hrvatska, Finska, Francuska, Grčka, Island, Kazah-

Kao što smo već naveli prethodno u ovom zborniku, Konvencija 111 zabranjuje kako *neposrednu* tako i *posrednu* diskriminaciju. Rodna diskriminacija može da bude neposredna ili posredna. Primer neposredne diskriminacije je kada su zaposlene žene drugačije plaćene od muškaraca samo zato što su žene. Dolazi do posredne diskriminacije kada naizgled postoje rodno neutralni zahtevi, politike ili prakse, ali je ženama mnogo teže da ih ispune. Teško ih je i opravdati neophodnim za potrebe organizacije. U oružanim snagama politike i prakse, koje su razvijene i primenjuju se u svetu u kojem dominiraju muškarci, stavljaju žene u teži položaj. Ove politike i prakse su najčešće čvrsto utemeljene i stoga je teško da se shvati njihov mogući diskriminatorni uticaj, a da se ne posveti posebna pažnja, odvoje resursi i donesu proaktivne politike koje će se boriti protiv ove vrste diskriminacije.

Konvencija o jednakim zaradama bavi se ovim problemom u kontekstu novčane naknade i rešavanjem pitanja nižeg vrednovanja poslova koje najčešće rade žene. Ona ističe neophodnost jednake zarade ne samo za poslove koji su isti ili slični, već i za poslove koji mogu da budu „različiti po sadržaju, uključuju različite odgovornosti i obavljaju se pod različitim uslovima, ali se isto vrednuju.“⁴²¹

Propisi MOR-a koji se odnose na materinstvo ističu da žene ne smeju da budu izložene diskriminaciji zbog svoje sposobnosti za reprodukciju, kao i da to ne sme da utiče na njihovo pravo na ekonomsku bezbednost i siguran posao. Ove konvencije štite i trudne žene, i majke odojčadi (uključuju odredbe koje imaju za cilj čuvanje zdravlja majke i odojčadi), štite žene od otkaza i diskriminacije, omogućavaju im pravo na plaćeno odsustvo po rođenju deteta, zadržavanje primanja i benefita tokom porodijskog odsustva kao i pravo da se vrate na posao posle porođaja.⁴²²

Konvencija MOR-a i prateća preporuka o borbi protiv nasilja i uznemiravanja na radnom mestu usvojene su juna 2019. godine i stupiće na snagu nakon ratifikacije od strane najmanje dve države članice MOR-a.⁴²³ Ovaj novi propis primenjivaće se u svim oblastima rada, uključujući oružane snage, kao i na bilo koji oblik nasilja i uznemiravanja „koji se dogodi u toku rada, u vezi sa radom ili nastane kao njegova posledica“. Ovo znači da se ova vrsta zaštite od nasilja i uznemiravanja primenjuje ne samo na radnom mestu, već se odnosi i na službena putovanja i komunikaciju, društvene događaje i putovanje od i do posla.

---

stan, Litvanija, Crna Gora, Holandija, Severna Makedonija, Norveška, Portugalija, Ruska Federacija, San Marino, Srbija, Slovačka, Slovenija, Španija, Švedska i Ukrajina.

421 Martin Oelz, Shauna Olney i Manuela Tomei, *Equal Pay, An Introductory Guide* („Jednaka zarada, uvodna uputstva“), Ženeva, MOR, 2013, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_216695.pdf.

422 MOR, „Poslovi brige i brige o detetu za budućnost primernog posla“ (*Care Work and Care Jobs for the Future of Decent Work*), 28. 06. 2018, https://www.ilo.org/global/publications/books/WCMS_633135/lang--en/index.htm.

423 Do marta 2020. godine, četiri države članice MOR-a, uključujući Finsku i Španiju su se formalno obavezale da će ratifikovati ovu Konvenciju.

Savet Evrope

Princip nediskriminacije žena po osnovu zaposlenja kao socijalno i ekonomsko pravo potvrđen je 2005. godine PACE preporukom 1700.⁴²⁴ Parlamentarna skupština je 2006. godine preporučila da Savet Evrope „obradi više pažnje pitanju statusa žena u oružanim snagama. Veliki broj žena vojnika je izložen seksualnom uznemiravanju. Pitanja dostupnosti određenih vojnih dužnosti i postavljenja u oružanim snagama, napredovanje u karijeri i jednaka prava povezana su sa diskriminacijom žena i zahtevaju da budu detaljnije razmotrena.“⁴²⁵

Komitet ministara Saveta Evrope je 2010. godine usvojio Preporuku CM/REC(2010)4 o ljudskim pravima pripadnika oružanih snaga. Sledeći principi su posebno značajni ukoliko želimo da obezbedimo rodnu jednakost u oružanim snagama:

- Pripadnici snaga imaju pravo na poštovanje njihovog privatnog i porodičnog života, što uključuje raspoređivanje vojnika na služenju vojnog roka blizu porodice i kuće;
- Raspoređivanje pripadnika snaga mora da bude samo iz operativnih razloga, a ne kao kazna;
- Pripadnici snaga koji su roditelji male dece trebalo bi da imaju prava na odsustvo (i majke, i očevi), odgovarajuće beneficije za negu deteta, odgovarajuću zdravstvenu zaštitu deteta, kao i dostupne jaslice, vrtiće i škole;
- Pravo na dostojanstvo, zdravstvenu zaštitu i bezbednost na poslu eksplicitno uključuje pravo na zabranu seksualnog uznemiravanja;
- Pripadnici snaga uživaju prava i slobode bez bilo koje vrste diskriminacije;
- Pripadnici snaga koji tvrde da su bili žrtve uznemiravanja i maltretiranja trebalo bi da imaju dostupne mehanizme za podnošenje žalbi nezavisno od lanca komande.⁴²⁶

Od juna 2019. godine Konvenciju o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici Saveta Evrope (Istanbulska konvencija) ratifikovalo je 34 države učesnice OEBS-a.⁴²⁷ Ova Konvencija zahteva da države obezbede da se predstavnici državne vlasti, institucija, zvaničnici i drugi državni akteri uzdrže od učestvovanja u bilo kom obliku nasilja nad ženama.⁴²⁸ Ovo je definisano kao nasilje koje za posledicu ima (ili je velika verovatnoća da će imati) fizičku, seksualnu, psihološku povredu ili ekonomsku štetu pričinjenu ženama.⁴²⁹ Postoje takođe odredbe koje se odnose na statističke podatke po polovima, aktivnosti usmerene na borbu protiv rodni stereotipa i društveni i kulturni šabloni ponašanja koji

424 PACE, „Preporuka 1700 - Diskriminacija ženske radne snage na radnom mestu“, 27. 04. 2005, <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17323&lang=en>. Kada govorimo o EU, ovo pravo je prvo priznato Direktivom Evropske ekonomske zajednice o jednakom postupanju (76/207/EEC).

425 PACE, Preporuka 1742, *op. cit.*, napomena 294.

426 Savet Evrope, Preporuka CM/Rec(2010)4, *op. cit.*, napomena 26.

427 Savet Evrope, „Chart of Signatures and Ratifications of Treaty 210“ (*Tabela potpisa i ratifikacija Sporazuma 210*), https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/210/signatures?p_auth=6l4rZuxp.

428 Savet Evrope, „Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici“, Istanbul, 11. 05. 2011, Član 5, <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/090000168008482e>.

429 *Ibid.*, Član 3.

smatraju da su žene inferiornije od muškaraca.⁴³⁰ Odredbe Istanbulske konvencije su posebno važne kada govorimo o nivoima uznemiravanja po osnovu roda, uključujući rodno zasnovano nasilje koje mnoge žene vojnici prijavljuju.

Komitet za jednakost i nediskriminaciju PACE-a je objavio izveštaj 2016. godine o promociji rodne ravnopravnosti i sprečavanju rodno zasnovanog nasilja u oružanim snagama.⁴³¹ Pozivajući se na Preporuku Komiteta ministara CM/REC(2010)4, ovaj izveštaj naglašava važnost poštovanja ljudskih prava pripadnika službe i poziva na primenu mera u borbi protiv diskriminacije žena, promociju regrutacije žena, ukidanje ograničenja uloga i poslova koje žene mogu da obavljaju, razvijanje fleksibilnih karijernih puteva i konstantno razmatranje dimenzije i uloge roda u vojnim operacijama. Ovaj izveštaj takođe ističe da je potrebno više da se radi na sprečavanju i borbi protiv rodno zasnovanog uznemiravanja i nasilja. Ovaj izveštaj i njegove preporuke su usvojene 2016. godine od strane PACE Rezolucije 2120.

Skorija Preporuka Saveta Evrope CM/Rec(2019)1 daje po prvi put međunarodno priznatu definiciju seksizma. Ona predstavlja smernice za borbu i sprečavanje seksizma i daje podršku državama da primene zakone, politike i programe u tom cilju.⁴³² Preporuka dodatno govori o razlozima i shvatanju uslova pod kojima dolazi do rodno zasnovanog nasilja i diskriminacije i ističe da je seksizam „proširen i prevladuje u svim segmentima i društvima(...) posebno zbog rodni stereotipa koji utiču na žene i muškarce“ i napominje da seksizam „predstavlja prepreku osnaživanju žena i devojčica koje su nesrazmerno pod uticajem seksističkog ponašanja“. Ova preporuka je posebno važna za oružane snage, gde vojnička kultura oduvek vrednuje ponašanje i osobine koje su u skladu sa normama muževnosti, gde postoje sistemske rodne predrasude i različita očekivanja po pitanju učinka žena i gde prevladava rodno zasnovano uznemiravanje i nasilje.⁴³³

430 *Ibid.*, Arts. 11-12.

431 PACE, „Žene u oružanim snagama: Promovisanje jednakosti, okončavanje rodno zasnovanog nasilja“ (*Promoting Equality, Putting an End to Gender-Based Violence*), 24. 11. 2016, dokument broj 14073, <https://www.refworld.org/docid/5836fccd4.html>.

432 Savet Evrope, „Preporuka CM/Rec(2019)1 Komiteta ministara državama članicama o sprečavanju i borbi protiv seksizma“, 27. 03. 2019, <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168093b26a>.

433 Kate Germano i Kelly Kennedy, *Fight like a Girl: The Truth Behind How Female Marines Are Trained* („Bori se kao devojka: Istina o obuci žena marinaca), Amherst, Prometheus Books, 2018; Joshua Isbell, *Real Men: Countering a Century of Military Masculinity* („Pravi muškarci: Suprotstavljanje veku vojne muškosti“), 1. 03. 2019, veb-sajt Američkog ratnog koledža kopnene vojske, <https://warroom.armywarcollege.edu/articles/century-of-military-masculinity/>; Brandon Locke, *The Military-Masculinity Complex: Hegemonic Masculinity and the United States Armed Forces, 1940-1963* („Kompleks vojske-mušкости: Hegemonična muškost i američke oružane snage, 1940-1963“), 2013, dostupno na <https://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1065&context=historydiss>; Ministarstvo odbrane SAD-a, *Department of Defence Fiscal Year 2018 Annual Report on Sexual Assault in the Military* („Ministarstvo odbrane fiskalna godina 2018. Godišnji izveštaj o seksualnim napadima u vojsci“), 9. 04. 2019, https://www.sapr.mil/sites/default/files/DoD_Annual_Report_on_Sexual_Assault_in_the_Military.pdf.

Različiti pristupi

Učešće u odbrani zemlje i oružanim snagama je sastavni deo prava i dužnosti građana i važan aspekt obezbeđivanja demokratizacije oružanih snaga. Svaki oblik isključivanja žena samo na osnovu njihovog pola podriva njihov status ravnopravnih građana.⁴³⁴

Ravnopravno učešće žena u oružanim snagama predstavlja vidljivi i simbolični presedan posebno u državama gde su ugrožena prava žena i devojčica da podjednako učestvuju u javnom životu. U Letoniji, koja ima jedan od najviših procenata žena u oružanim snagama u regionu OEBS-a, vojna služba se smatra integralnim delom državljanstva; ona je uređena državnim i vojnim zakonima i zasniva se na principu jednakosti, bez diskriminacije po osnovu pola.

Tabela 11.2: Žene u oružanim snagama u regionu OEBS-a

Istraživanje ODIHR-a iz 2017. godine pokazuje da žene u proseku čine do 10 posto oružanih snaga 22 države učesnice OEBS-a, 17 posto oružanih snaga Letonije, 15 posto Kanade i Grčke i između 10 i 14 posto snaga deset država (Albanije, Jermenije, Estonije, Gruzije, Nemačke, Litvanije, Norveške, Portugalije, Španije i Ujedinjenog Kraljevstva). Očekivano, procenat učešća žena u vojnim i mirovnim operacijama je niži od njihovog ukupnog učešća u oružanim snagama. Ipak, upravo je iskustvo iz operacija i učešće žena u njima dovelo do toga da oružane snage počnu da cene široki spektar veština i pristupa koje imaju meštovite jedinice.

Regrutacija

Opšti pristup regrutaciji većeg broja žena podrazumeva integraciju rodniha pitanja u materijale za regrutaciju, kao i posebne materijale koji će biti namenjeni samo ženama. Države učesnice OEBS-a su shvatile da se pokazalo uspešnim da žene razgovaraju sa ženama, pripadnicama vojske, u centrima za regrutaciju, na događajima, pa čak i telefonom kako bi se njihovo interesovanje pretvorilo u prijavu. U Kanadi, Danskoj i Nemačkoj, žene, pripadnice vojske, prisustvuju događajima, uključujući one za oba pola kao i one samo za žene, poput Dana inspiracije za žene u Danskoj, na kojima potencijalni regruti mogu da ih upoznaju, gde mogu da vide opremu i dobiju praktične informacije o vojnoj službi.

⁴³⁴ Na primer, Vrhovni sud SAD-a je zaključio u *Amerika protiv Virdžinije i drugih* (predmeti broj 94-1941) da je politika zapošljavanja samo muškaraca u Vojnoj instituciji Virdžinije predstavljala kršenje statusa državljanstva žena.

Tabela 11.3: Kako povećati interesovanje žena za karijeru u vojsci

Švedski projekat „*Metodutveckling fo r Effektivare Rekrytering av Sa rskilda Grupper*“ (MER) za efekasnije metode regrutacije pokrenut je kako bi se odredilo koji faktori privlače, a koji smanjuju interesovanje žena. U ovom projektu došlo se do zaključka da ukoliko želimo da regrutujemo žene moramo više da se usredsredimo na davanje praktičnih informacija kao što su informacije o stanovanju, rasporedima i beneficijama, a manje na oružje i tešku mašineriju koja se obično nalazi u materijalima za regrutaciju. Zahvaljujući ovom projektu Vojska Švedske je uspostavila sistem u kome žene koje iskažu interesovanje za karijeru u vojsci mogu da dobiju informacije direktno od žena u aktivnoj službi putem telefona.

U Kanadi, Program za žene u oružanim snagama (engl. WFP) čine uglavnom žene vojnici koje informišu potencijalne regrute o različitim zanimanjima u okviru službe i karijernim mogućnostima i daju praktične informacije iz ličnog iskustva, iz prve ruke.

Međunarodno pravo takođe dozvoljava privremene posebne mere u cilju povećanja učešća manje prisutnih grupa. Nekoliko država učesnica OEBS-a (uključujući Kanadu, Estoniju, Švedsku i Ujedinjeno Kraljevstvo) postavile su sebi minimalne ciljeve koje moraju da postignu kako bi povećale regrutaciju žena u narednom periodu. Ovi ciljevi su postavljeni u odnosu na trenutni nivo prisutnosti žena i realistične procene mogućeg povećanja interesovanja. Nemačka ima sistem pozitivnog postupanja na osnovu kojeg žene kandidati koje su jednako kvalifikovane kao muškarci imaju prednost za poslove gde nema dovoljno žena (što znači ispod 15 posto). Švedske oružane snage su postavile slične ciljeve kako bi povećale regrutaciju i učešće žena do 2027. godine. Ovi ciljevi koji se odnose na učešće razlikuju se po činovima, kao i po tome da li se odnose na puno radno vreme ili pola radnog vremena dok su ciljevi za regrutaciju isti za sve programe obuke i kurseve vojne obuke, tako da programi za oficire, specijalizovani programi i kursevi vojničke obuke imaju za cilj da povećaju učešće žena do 20 posto do 2020. godine, 25 posto do 2023. godine i 30 posto do 2027. godine. Ciljevi minimalne regrutacije mogu da se koriste kao polazna tačka za procenu uspešnosti politika i praksi regrutacije kada govorimo o privlačenju kvalifikovanih žena i muškaraca.

Pregled trenutnih politika pomaže u određivanju mogućih prepreka prilikom regrutacije žena. U Danskoj žene koje se prijave za dobrovoljno služenje smatraju se „posebno motivisanim ženama“ i prolaze kroz brži proces regrutacije. Od kada je uvedena ova mera 2011. godine, broj žena na osnovnoj vojničkoj obuci se skoro udvostručio. Kanadski Zakon o jednakosti pri zapošljavanju u oružanim snagama koji dozvoljava primenu kriterijuma prioriteta prilikom regrutacije omogućio je selekciju kvalifikovanih žena i skratio neophodno vreme za priključivanje oružanim snagama.

Omogućavanje ženama da se pridruže bilo kom rodu vojske dovelo je do ponovog pregledanja i usklađivanja standarda za fizičku spremnost sa potrebama posla. Kanadske oružane snage primenjuju ovaj pristup istih standarda fizičke spremnosti za muškarce i

žene dok u Australiji postoji pripremna fizička obuka za one koji ne prođu testove fizičke spremnosti na regrutaciji.⁴³⁵ Neke države imaju minimalne standarde za prijavljivanje i rade procenu fizičke spremnosti nakon prijavljivanja kako bi uskladile i usmerile nove pripadnike na odgovarajuće zadatke. Druge prilagođavaju programe fizičke obuke fiziološkim potrebama žena kako bi im na taj način pomogle da ispune date standarde.

Obavezni vojni rok

U prošlosti sudovi su podržavali pravo država da izuzmu žene iz služenja vojnog roka, pravdajući svoju odluku potrebom da zaštite žene i njihove karijere na poslu⁴³⁶, kao i ustavnim odredbama pozivanja samo muškaraca s obzirom na to da su žene (tada) bile izuzete iz obavljanja borbenih uloga.⁴³⁷ Ipak, u SAD-u je Pentagon 2015. godine ukinuo zabranu učešća žena u borbenim ulogama i kao rezultat toga Savezni okružni sud Hjustona je presudio 2019. godine da je pozivanje samo muškaraca za vojnu službu neustavno.⁴³⁸

Neke države učesnice OEBS-a, kao što su Norveška i Švedska, uvele su obavezni vojni rok za žene i muškarce dok druge države imaju dobrovoljno služenje i za jedne, i za druge.

Tabela 11.4 Obavezni vojni rok za žene i muškarce u Norveškoj i Švedskoj

Od kada je Norveška uvela univerzalni vojni rok 2014. godine, mladi Norvežani vide vojnu službu kao poželjnu i vide je kao priliku za napredovanje u karijeri. Žene su u Norveškoj 2017. godine činile 26 posto vojnika redova. Nakon izmene zakona 2017. godine, Švedska je procenila da će žene da čine skoro četvrtinu od ukupno 4000 pripadnika ročnog sastava godišnje. Ovo su nivoi učešća žena koji nisu standardni ni u profesionalnim vojskama drugih država regiona OEBS-a.

Nekoliko država učesnica OEBS-a i dalje ima obavezno služenje vojske za muškarce i dobrovoljno za žene, uključujući Dansku, Estoniju, Finsku, Litvaniju, Švajcarsku, Tursku i Turkmenistan. Međunarodno pravo dozvoljava ove prakse. Ipak ovo verovatno dovodi do nižeg nivoa učešća žena u vojsci nego što bi to bio slučaj da se pozivanjem ne pravi razlika između muškaraca i žena, s obzirom na to da se oružane snage doživljavaju kao profesija koja je više za muškarce nego za žene. Ovo može da bude problem iz ugla jednakih mogućnosti, s obzirom na to da će moguća ograničenja državnih zakona po pitanju prigovora savesti da se odnose više na muškarce ukoliko ne sadrže višestruke osnove za pozivanje na prigovor savesti.

435 Žene u odbrambenim snagama Australije, 2015/16, 4. izveštaj o iskustvima žena i učešću od puta ka promeni iz 2012.

436 Evropski sud pravde: *Alexander Dory protiv Savezne Republike Nemačke* (predmet C-186/01. Presuda doneta 16. 03. 2003)

437 Vrhovni sud SAD-a: *Rostker protiv Goldberg* (predmet 453 US 57. Presuda doneta 25. 06. 1981)

438 Okružni sud SAD-a, Južni okrug Teksasa, *National Coalition for Men v. Selective Service System*. („Nacionalna koalicija muškaraca protiv Selektivnog sistema službe“), predmet 4:16-cv-03362, presuda od 22. 02. 2019.

Jednako predstavljanje i mogućnosti

Istorijski posmatrano, ženama je bilo ograničeno da učestvuju u oružanim snagama i bile su isključene iz borbenih dužnosti. Evropski sud pravde (engl. ECJ) je 1999. godine presudio da je isključivanje žena iz specijalnih borbenih jedinica zbog „interoperabilnosti“ bilo opravdano. Interoperabilnost je bila definisana kao „potreba da svaki marinac, bez obzira na specijalnost, bude u stanju da se bori u 'komando' jedinici“.⁴³⁹ Ovo diskreciono pravo koje imaju države trebalo bi da se odnosi na određene zadatke u vojsci, a ne na kategorično isključivanje žena sa vojnih dužnosti ili vojničke obuke.⁴⁴⁰

Jedno istraživanje OEBS-a iz 2017. godine otkrilo je da većina oružanih snaga država regiona OEBS-a dozvoljava ženama da obavljaju sve dužnosti u oružanim snagama. Samo sedam država je prijavilo da ima zabrane na određene uloge i dužnosti koje žene mogu da obavljaju. Ujedinjeno Kraljevstvo ih je od tada ukinulo, a Jermenija je bila na tom putu.

Različite države navode razloge za isključivanje žena iz obavljanja određenih dužnosti u vojsci, a to su: zaštita njihovog zdravlja, uključujući reproduktivno zdravlje, slabija fizička snaga, moguće ometanje operativne efikasnosti i jedinstva tima. Kanadski Sud za ljudska prava je 1989. godine razmatrao ova i slična pitanja. Pregledao je činjenice iz ranijih suđenja oružanih snaga Kanade koja su se odnosila na žene u netradicionalnim okruženjima i ulogama i pronašao da su razlozi bili ili nevažeci, ili ih nije bilo dovoljno da uskrate ženama jednaki pristup borbenim ulogama. Sud je smatrao da je učinak žena isti kao učinak muškaraca, da bi bilo koje pitanje fizičke spremnosti moglo da bude rešeno ukoliko postoje standardi za određene poslove i da „trudnoća ne predstavlja problem operativnoj efikasnosti po definiciji rizika, već samo pitanje privremene 'sprečenosti' ili medicinskog stanja za koje je neophodno odsustvo“.⁴⁴¹

Istraživanje Ministarstva odbrane Ujedinjenog Kraljevstva je navelo da razlozi rizika po zdravlje nisu toliko značajni dok su nedavne operacije dokazale efikasnost žena u borbenim operacijama. Odbijajući primedbu da bi žene mogle da ometaju jedinstvo tima, Ministarstvo odbrane je 2014. godine zaključilo da su

439 Evropski sud pravde: *Angela Maria Sirdar protiv Odbora za vojsku i Ministra odbrane* (predmet broj C-273/97, presuda od 26. 10. 1999)

440 Evropski sud pravde, *Tanja Kreil protiv Bundesrepublik Deutschland* (predmet broj C-285/98, presuda od 11. 01. 2000); Kanadski Sud za ljudska prava, *Gauthier i drugi protiv Oružanih snaga Kanade* (predmet T. D. 3/89, presuda od 20. 02. 1989), <https://decisions.chrt-tcdp.gc.ca/chrt-tcdp/decisions/en/item/7013/index.do?r=AAAAQAIZ2F1dGhpZXIB>. Razmatrano takođe u Okružnom sudu SAD-a: *Hegar i drugi protiv Hagel* (predmet broj 3:12-cv-06005-EMC) <https://www.aclu.org/legal-document/hegar-et-al-v-hagel-amended-complaint?redirect=womens-rights/hegar-et-al-v-hagel-amended-complaint>; Vrhovni sud SAD-a, *SAD protiv Virdžinije i drugih* (predmet broj 94-1941. Presuda doneta 26. 06. 1996).

441 *Ibid.*, Kanadski Sud za ljudska prava: *Gauthier i drugi protiv oružanih snaga Kanade*.

„glavne odlike jedinstva sposobnosti vođstvo i kolektivna obuka i da bilo koji rizik [borbenoj efektivnosti] može da bude umanjen putem ovih mehanizama na odgovarajući način.“⁴⁴²

U praksi broj žena u ulogama podrške nastavlja da se primenjuje u mnogim državama OEBS-a. Tehnološki i drugi oblici napredovanja savremenog ratovanja ne samo da olakšavaju angažovanje žena u borbenim ulogama već i zahtevaju širi spektar veština, veću intelegenciju i iskustva.

Tabela 11.5: Žene u specijalnim snagama

Od 2014. godine oružane snage Norveške obučavaju specijalnu jedinicu „**Hunter Troop**“ koju čine isključivo žene. Regruti se biraju putem veoma strogog procesa selekcije koji primenjuje prilagođene kriterijume fizičke spremnosti. Za ovu jedinicu se 2015. godine prijavilo 196 žena, od kojih je 37 prošlo proces selekcije, 17 završilo obuku u trajanju od godinu dana, a 14 se pridružilo jedinici nakon obuke. Žene u specijalnim snagama postižu na procenama rezultate iznad proseka.⁴⁴³

Unapređivanje

U svim vojskama postoji vertikalna segregacija po dužnostima. Veći broj žena je prisutan među nižim činovima, dok taj broj opada na višim nivoima vojne hijerarhije. Iako ukupan broj žena u oružanim snagama raste, to se ne odnosi na veći broj žena na višim položajima. Potrebno je da se uloži napor kako bi se premostile prepreke njihovom unapređivanju.

Jedan manji broj država ima blagi porast broja žena u višim oficirskim činovima. Ipak, ove žene su često u pomoćnim ili rodovima podrške u vojsci, kao što su logistika, zdravstvo, pravna služba, obrazovanje, a ne u borbenim rodovima. Istraživanje ODIHR-a je pokazalo da samo u osam država učesnica žene imaju činove u rangu NATO oficirskog čina 5 / OF 5 (pukovnik). U četiri države (Grčka, Holandija, Norveška i Švedska) najviši čin koji imaju žene je OF 6 (brigadni general), dok u Nemačkoj i UK-u žene imaju čin OF 7 (general-major), a samo je Kanada prijavila da ima ženu sa činom OF 8 (general-potpukovnik). U većini država, najviši čin u oružanim snagama je ekvivalentan NATO OF 9 ili 10 (general, general armije ili feldmaršal). Žene su isto tako manje prisutne u nižim „osnovnim“ činovima, uključujući niže oficirske i podoficirske činove.

442 Pregled uloga žena u nedavnim operacijama u britanskim oružanim snagama je pokazao da komadanti žele veći broj žena u svojim timovima, posebno kada se operacije odvijaju „među narodom“. Vidi „Women in Ground Close Combat, Findings Paper“ (Rezultat istraživanja, Žene u bliskoj borbi), Mini- starstvo odbrane Ujedinjenog Kraljevstva, 17. 05. 2016, <https://www.gov.uk/government/publications/women-in-ground-close-combat-roles-review-2016>.

443 Aleksis Korpela, „Jegertroppen: Norway’s All-Female Special Forces“ (Norveške ženske specijalne snage), NATO Udruženje Kanade, 19. 02. 2016, <http://natoassociation.ca/jegertroppen-norways-all-female-special-forces-unit/>.

Razlozi niže stope unapređenja žena leže u kriterijumima za unapređenje koji mali broj žena može da ispuni, sistemima unapređivanja koji se koriste, nesvesnim rodnim predrasudama i većim odlivom ženskog kadra. Na primer, jedan pregled Komesara za seksualnu diskriminaciju Komisije za ljudska prava iz 2012. godine odbrambenih snaga Australije (engl. ADF) o ženama u vojsci je došao do zaključka da žene ne napreduju u vojsci (u bilo kom vidu) istom brzinom kao muškarci. Iako su razlozi za to složeni, jedan od glavnih je rigidnost karijernih struktura sa čvrsto utemeljenim očekivanjima organizacije o tome sa koliko godina je neophodno dostići određeni nivo unapređenja i iskustva.⁴⁴⁴

Rodni stereotipi isto tako mogu da utiču na percepciju sposobnosti, a samim tim i na ocenu učinka i mogućnosti za unapređenje.⁴⁴⁵ Na primer, jedno istraživanje američkog Korpusa marinaca (pomorske pešadije) je otkrilo očigledne predrasude u korist muškaraca (čak neiskusnih muškaraca) kao vođa nad ženama.⁴⁴⁶

Oružane snage mogu da upotrebe podatke o unapređivanju po polovima da bi stekle uvid u to kako sistemi unapređivanja utiču na muškarce i žene i razmotrile koje aktivnosti da preduzmu. Korisno je i da pogledaju razlike u unapređivanju u različitim vidovima i rodovima oružanih snaga.

Države sprovode veliki broj mera kako bi rešile problem moguće diskriminacije u okviru njihovih politika i procesa unapređivanja, uključujući sledeće:

- - obavezno prisustvo najmanje jedne žene u odboru za unapređivanje (kao što je slučaj u Bosni i Hercegovini, Nemačkoj, Španiji, a planirano je i u Turskoj);
- - obaveznu obuku o nesvesnim predrasudama za muškarce i žene (kao u Švedskoj);
- - proširenje mogućnosti za unapređivanje, reviziju i izmenu diskriminatornih kriterijuma o vremenu provedenom u službi (kao što je prikazano na primeru Australije gore);
- - davanje obaveštenja unapred o kursovima i obukama koje su neophodne za unapređenje, posebno za one koji su raspoređeni na druga mesta ili su na odsustvu;
- - obezbeđivanje roditeljskog odsustva za muškarce i žene i uspostavljanje sistema za održavanje kontakta sa onima koji su na odsustvu.

444 Australijska Komisija za ljudska prava, „Review into the Treatment of Women in the Australian Defence Force, Phase 2 Report“ (*Pregled odnosa prema ženama u odbrambenim snagama Australije, faza 2, izveštaj*), 2012, <https://defence.humanrights.gov.au/report-review-treatment-women-australian-defence-force>.

445 Catherine Loughlin i Kara A. Arnold, „Seeking the best: Leadership lessons from the military“ (*U potrazi za najboljima: Lekcije o vođstvu iz vojske*), *Human Resource Management*, tom 46, broj 1, 2007, str. 47-167.

446 Uključujući azijsku etničku grupu (7,5%), crnu etničku grupu (3,3%), mešanu/višestruku etničku grupu (2,2%) i druge etničke grupe (1%). „Populacija Engleske i Velsa“, Činjenice i brojeke o etničkoj pripadnosti (popis iz 2011), <https://www.ethnicity-facts-figures.service.gov.uk/uk-population-by-ethnicity/national-and-regional-populations/population-of-england-and-wales/latest>.

Poštovanje prava na porodični život

Jačanje institucionalne kulture u kojoj i muškarci i žene imaju prava na roditeljsko odsustvo po usvajanju ili rođenju deteta neophodno je za ravnopravno učešće žena u oružanim snagama. Posebno je važno da ovo bude omogućeno muškarcima kako bi se napravila ravnoteža u rodnim odnosima i smanjio negativan uticaj koji ova nesrazmerna uloga žena u dužnostima brige o deci ima na njihove karijere. Upravo iz ovog razloga je važno da oružane snage prepoznaju pravo na porodični život i ženama i muškarcima u službi, s obzirom da na ovaj način mogu da se smanje prepreke prilikom regrutacije, učešća i unapređivanja žena.

Istraživanje ODIHR-a je pokazalo da većina država učesnica OEBS-a imaju roditeljsko odsustvo. Jermanija i Kazahstan su prijavile da nude samo porodijsko odsustvo iako je u Kazahstanu odsustvo u slučaju usvajanja moguće za oba roditelja u trajanju od 56 dana. U većini drugih država, roditeljsko odsustvo mogu da uzmu oba roditelja i da ga podele između sebe. Ipak, dužina roditeljskog odsustva se u velikoj meri razlikuje. U Turskoj, na primer, oba roditelja imaju nedelju i po dana plaćenog odsustva, dok majke mogu da uzmu dodatnih 16 nedelja porodijskog odsustva. U Portugaliji, oba roditelja imaju ukupno 21 nedelju plaćenog odsustva koje mogu da podele između sebe. U Norveškoj, plaćeno roditeljsko odsustvo traje 49 nedelja, uključujući 13 nedelja za majke i 10 za očeve i taj period može da se produži na 59 nedelja uz 80 posto plate.

Od svih država učesnica koje su odgovorile na upitnik ODIHR-a, nešto manje od pola je izjavilo da omogućavaju fleksibilno radno vreme kako bi pripadnicima omogućili da vode računa o maloj deci, deci sa smetnjama u razvoju ili drugim članovima porodice, uključujući kraće radno vreme, ugovor na pola radnog vremena privremeno ili na duži vremenski period, kao i naplaćeno ili delimično plaćeno odsustvo. Neke države su prepoznale potrebe roditelja koji su oboje pripadnici vojske, tako što izbegavaju istovremena angažovanja ili se trude da im obezbede postavljenja na istom mestu.

Dobro radno okruženje za muškarce i žene

Za bezbednost i zdravlje na poslu važno je da postoji odgovarajuća oprema (obuća, rančevi, prsluci), a ukoliko je nema, to može da dovede do povreda i primora žene da napuste obuku ili aktivnu službu. Može da ima i negativan uticaj na učinak žena. Nekoliko država je preduzelo određene korake kako bi obezbedile ženama vojnicima odgovarajuće uniforme i vojnu opremu (kao što su panciri i prsluci za municiju), imajući u vidu rodnu dimenziju prilikom uvođenja, dizajniranja, testiranja i isporučivanja novih materijala za odbranu.

Kanadska vlada traži da svaki zahtev za trošenje budžetskih sredstava sadrži analizu uticaja date politike ili nabavke na muškarce i žene. Postoji standardna alatka za rodno osetljivo odobravanje budžeta – Plus analiza zasnovana na rodu (engl. Gender-Based Analysis Plus) – koja se primenjuje u svim ministarstvima. Ovaj pristup može da pomogne oružanim snagama da steknu širu sliku, tako što će, na primer, da razmotre da li dodatni troškovi za odeću ili opremu napravljenu za žene mogu da budu uzeti od ušteda zahvaljujući manjem broju mišićno-koštanih povreda ili smanjenoj stopi napuštanja službe.

U većini država, maskirna uniforma je ista za muškarce i žene i dostupna je u svim veličinama iako službena uniforma može da se razlikuje. Ne obezbeđuju sve države trudničke uniforme tako da žene u podmakloj trudnoći moraju da rade u civilnoj odeći. Žene zbog ovoga mogu da se osećaju kao da ne pripadaju više svom timu, a uklanjanje simbola činova može da umanjí njihov autoritet, posebno u okruženjima koja se opiru ili ne gledaju blagonaklono na žene pripadnike snaga. Nemačka je prepoznala ovaj problem i uvela uniforme za trudnice.

Za žene je važno da imaju odvojene sobe i odvojena kupatila. Prijavljeni su slučajevi izuzetno ozbiljne dehidracije u operacijama zbog nepostojanja odvojenih prostorija jer su žene smanjile unos neophodne tečnosti kako bi izbegle rizik od seksualnog napastvovanja tokom odlaska u toalet noću.⁴⁴⁷ Ipak, oružane snage Nemačke i Norveške koriste zajedničke prostorije i primenjuju odgovarajuće mere rukovođenja u cilju zaštite dostojanstva i bezbednosti. Norveška je prijavila smanjenu stopu uznemiravanja i maltretiranja zasnovanog na nasilju kao rezultat integrisanog smeštaja.

Rodno zasnovano nasilje, sprečavanje i rešavanje zloupotrebe

Maltretiranje, uznemiravanje i drugi oblici zlostavljanja utiču kako na muškarce tako i na žene u oružanim snagama. Podaci o prijavama, ankete o zadovoljstvu na poslu i druga istraživanja pokazuju da ovo pitanje ipak više pogađa žene. General-potpukovnik Dejvid Morison, tadašnji načelnik Vojske Australije, 2014. godine je govorio o svom iskustvu rešavanja ovog problema:

„Odgovorno tvrdim da seksualno nasilje neće da prestane bez temeljnih reformi načina na osnovu kojih vojske regrutuju, zadržavaju i zapošljavaju žene i dok ne shvate da se unapređene vojne sposobnosti stiču zahvaljujući efektivnoj rodnoj i etničkoj različitosti. [...] Vojske koje su odvojene od društva, koje vrednuju više muškarce od žena, koje primenjuju nametnute vrednosti da isključe one koji se ne uklapaju u dominantnu grupu, koje slave nasilje kao sastavni deo ove naše profesije, a ne traže načine da ga suzbiju, one ne čine ništa kako bi se vojnik razlikovao od životinje.“⁴⁴⁸

Od usvajanja UNSCR 1325, pojava nasilja zasnovanog na rodu u oružanim sukobima je svuda prepoznata i ova tema je postala sastavni deo obuke pre angažovanja u operacijama. Oružane snage ipak mnogo sporije prepoznaju ovaj fenomen među svojim pripadnicima

⁴⁴⁷ Stephanie Groothedde, *Gender Makes Sense: A Way to Improve Your Mission* („Rod ima smisla: Način da poboljšate misiju“), Hag, Centar izuzetnosti civilno-vojne saradnje, 2003, 2013, str. 9, <https://issat.dcaf.ch/Learn/Resource-Library2/Policy-and-Research-Papers/Gender-Makes-Sense-A-Way-to-Improve-Your-Mission>.

⁴⁴⁸ Govor na UN Konferenciji o ženama, miru i stabilnosti, London, jun, 2014, citirano u *Preventing Conflict, Transforming Justice, Securing the Peace: A Global Study on the Implementation of the United Nations Security Council Resolution 1325* („Sprečavanje sukoba, tranziciona pravda, obezbeđivanje mira: Globalna studija o primeni Rezolucije 1325 Saveta bezbednosti OUN-a“), Nju Jork, UN Women, 2015, str.138, <http://wps.unwomen.org/~media/files/un%20women/wps/highlights/unw-global-study-1325-2015.pdf>.

i preduzimaju odgovarajuće akcije. U istraživanju ODIHR-a, devet država je prijavilo žalbe za rodno zasnovano uznemiravanje, maltretiranje i druge oblike zlostavljanja. U svim slučajevima žene su u podnele mnogo veći broj prijavi od muškaraca. Dvanaest od 29 zemalja učesnica je reklo da nije bilo žalbi, dok je sedam izjavilo da ne postoji sistem za praćenje žalbi.

Neke države smatraju da ukoliko nema žalbi onda nema ni prekršaja, ali ovo nije stvarna slika. Države koje sprovode anonimne ankete ili posebna istraživanja otkrile su da su mnogi pripadnici snaga doživeli uznemiravanje, maltretiranje ili druge oblike zlostavljanja i da različiti faktori, kao što su pol, godine ili etnička pripadnost, povećavaju verovatnoću da će njima biti izloženi. Ukoliko se ovi izveštaji ne nalaze u podacima o žalbama, onda govorimo o kulturi prikrivanja. U jednoj anonimnoj anketi u Finskoj otkriveno je da je 12 posto žena u profesionalnoj službi doživelo seksualno uznemiravanje, a 74 neki oblik maltretiranja, u poređenju sa manje od 1 posto i 4 posto za muškarce, tim redom. Kao rezultat ovoga, odbrambene snage Finske su napisale nacionalni akcioni plan kako bi rešile ovaj problem, zahtevajući od komandanata jedinica da razviju i primene svoje lokalne akcione planove.

Tabela 11.6: Prikupljanje podataka i sprečavanje zlostavljanja

Nemačka je otkrila da je zahvaljujući uvođenju pouzdanog i preciznog novog sistema za prikupljanje podataka i kontrolu broj žalbi porastao za oko 50 posto godišnje. Analiza dobijenih podataka je pokazala da su 90 posto žrtve seksualnih prestupa i uznemiravanja, dok su u 99 posto počinioci muškarci.

Komesar za žalbe vojske UK-a je pokrenuo proces revizije sistema za čuvanje žalbi i informacionog sistema za koji je pronađeno da nije odgovarajući. Drugom revizijom novog informacionog sistema došlo se do zaključka da je bilo propusta u obuci koji moraju da se isprave.⁴⁴⁹

Države koje proaktivno rešavaju problem seksualnog ili rodno zasnovanog nasilja i zlostavljanja u oružanim snagama preduzimaju sledeće mere: uspostavile su efektivne sisteme za prikupljanje i upravljanje informacijama; komandanti i svi u lancu komandovanja dužni su da spreče uznemiravanje, mobing, ponižavanje i druge oblike maltretiranja; imaju obavezne sisteme izveštavanja kako bi komandanti bili odgovorni za svoje postupke. Takođe imaju više kanala preko kojih žrtve uznemiravanja i maltretiranja mogu da dobiju neformalne savete i podršku. Primeri za to su specijalni savetnici u Danskoj i Centar za ljudska prava i integritet u Jermeniji koji ima telefonsku liniju za pozive i organizuje redovne posete, predavanja i kampanje podizanja svesti o rodno zasnovanom nasilju, maltretiranju i drugim oblicima zlostavljanja. Žene pripadnice jermenske vojne policije su uključene u aktivnosti Centra od 2017. godine.

⁴⁴⁹ Odgovori na upitnik iz 2017. godine koji je bio podeljen delegacijama svih 57 država učesnica OEBS-a kao deo istraživanja o učešću žena u oružanima snagama regiona OEBS-a. 22 države su odgovorile.

Veoma je važno da postoji način za podnošenje žalbi izvan lanca komandovanja. Ovo može da bude osoba za kontakt u okviru oružanih snaga, ministarstva odbrane (kao što je Jedinica za zaštitu od uznemiravanja u Španiji, francuska *Themis* jedinica ili nemačka centralna Jedinica za kontakt) ili izvan vojske, u instituciji ombudsmana ili komesar za ljudska prava.

Tabela 11.7: Uspešne aktivnosti za rešavanje rodno zasnovanog uznemiravanja, nasilja i zlostavljanja

U Kanadi su došli do zaključka da politike i obuka nisu dovoljni za rešavanje rodno zasnovanog uznemiravanja, nasilja i zlostavljanja. Nakon izveštaja u medijima o ozbiljnim i raširenim slučajevima seksualnih napada i rodno zasnovanog uznemiravanja, Vlada Kanade je angažovala bivšeg sudiju Vrhovnog suda Mari Dešan da sprovede nezavisni pregled.⁴⁵⁰

Pregledom je utvrđeno da se politike i propisi zasnivaju na vojnom etosu koji počiva na poštovanju dostojanstva svih ljudi, ali da postoji raskorak između visoko profesionalnih standarda iz politika i realnosti pripadnika snaga. Obavezna obuka o zabranjenim oblicima seksualnog ponašanja nije puno uticala na kulturu seksizma i diskriminišuće okruženj. Slučajevi seksualnih napada i uznemiravanja su bili prikriveni zbog straha od posledica i nepoverenja da će lanac komandovanja uzeti prijave za ozbiljno. Sistem za podnošenje žalbi je bio složen, a podrška žrtvama nejednaka. Ovaj pregled je dao deset preporuka u cilju uvođenja promena kulture ponašanja. U skladu sa tim, oružane snage su donele sveobuhvatnu strategiju pod nazivom Operacija Čast (engl. Operation Honour) kojom su želele da doprinesu pozitivnim promenama u institucionalnoj kulturu putem četiri principa, a to su:

- shvatanje problema uvredljivog i neprimernog seksualnog ponašanja;
- odlučnije reagovanje na incidente te vrste;
- pružanje efikasnije podrške žrtvama;
- sprečavanje incidenata.

Centar za reagovanje u slučaju seksualnih prestupa (engl. The Sexual Misconduct Response Centre) osnovan je kako bi davao informacije i pružao podršku žrtvama. Druge mere se odnose na uvođenje unapređenih sistema upravljanja informacijama da bi se slučajevi registrovali, analizirali i kontrolisali.

Izveštaj o radu ukazao je da je Operacija Čast proširila svest o uvredljivom i neprikladnom seksualnom ponašanju, učvrstila shvatanje važne uloge svedoka i povećala poverenje u lanac komandovanja, vojnu policiju i vojno pravosuđe. Sada 80 posto pripadnika vojske kaže da veruje da će njihovi nadređeni da reše slučajeve uvredljivog i neprikladnog seksualnog ponašanja na efikasan način, dok je taj procenat pre bio izuzetno nizak.

450 Mari Dešan, „External Review Report on Sexual Misconduct and Sexual Harassment in the Canadian Armed Forces“ (*Izveštaj o eksternom pregledu seksualnih prestupa i uznemiravanja u oružanim snagama Kanade*), Ministarstvo odbrane Kanade, 27. 03. 2015, <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/corporate/reports-publications/sexual-misbehaviour/external-review-2015.html>.

U drugim državama lično angažovanje viših vojnih starešina na sastancima sa žrtvama i shvatanje uticaja uznemiravanja i zlostavljanja na njih od suštinske je važnosti za uvođenje neophodne promene kulture ponašanja u oružanim snagama.

Zadržavanje i napuštanje

Mnoge države sprovode ankete o napuštanju službe kako bi ostvarile uvid u razloge odlazanja pripadnika vojske i pregledale te podatke po polovima. Neke države prikupljaju i pregledaju podatke o prosečnom stažu u vojsci po polovima. Istraživanje ODIHR-a je u većini država učesnica otkrilo da nema razlike između žena i muškaraca po pitanju staža i razloga za napuštanje službe. Ukoliko postoje razlike, žene češće imaju kraće karijere u oružanim snagama.

Tri glavna razloga za odlazak iz službe (za muškarce i žene) su istek ugovora, ekonomski i porodični razlozi. U nekim državama, žene češće navode probleme koje imaju prilikom balansiranja poslovnih i porodičnih obaveza i loše mogućnosti za napredovanje u karijeri. Žene su takođe spomenule organizacionu kulturu i nedostatak poštovanja od strane šefova i kolega. Čini se da je ovo povezano sa problemom uznemiravanja, maltretiranja i drugim oblicima zlostavljanja, za koje podaci o zadovoljstvu službom i prijavama pokazuju da pogađa više žene. Ukoliko žene napuštaju oružane snage zbog kulture rodno zasnovanog uznemiravanja i straha od seksualnog nasilja, to predstavlja kršenje ljudskih prava. Zajedno sa ekonomskim gubitkom koji pogađa same žene, ovaj gubitak ženskog kadra vojske, koji se može izbeći, ostavlja ekonomske posledice i utiče negativno na operativnu efektivnost oružanih snaga.⁴⁵¹

Tabela 11.8: Švedska i nepotrebni gubici

U Švedskoj žene imaju kraći staž u vojsci od muškaraca. Verovatnoća da će služiti više od tri godine, 2017. godine, bila je 57 posto za muškarce i 49 posto za žene. Žene, pripadnice snaga, često se suočavaju sa više problema na poslu od muškaraca, na primer, smatraju da se njihova znanja i kvaliteti nedovoljno cene, izložene su pritisku i stresu, nedovoljnim mogućnostima za karijeru i razvoj. Švedska je sprovedla kvalitativno istraživanje kako bi otkrila zašto ove razlike postoje.⁴⁵²

⁴⁵¹ Novi Zeland je izračunao finansijske i druge gubitke koji su nastali zbog visoke stope napuštanja službe među ženama. Većina žena, pripadnica snaga, napušta pre ili tačno po isteku 12 godina staža, a procenjeni godišnji trošak od napuštanja službe je 100 miliona novozelandskih dolara. Vidi Ministarstvo odbrane Novog Zelanda, „Maximizing Opportunities for Military Women in the New Zealand Defence Force, Ministry of Defence, Evaluation Division“ (*Maksimiziranje mogućnosti za žene vojnike u Odbrambenim snagama Novog Zelanda, Ministarstvo odbrane, Odeljenje za evaluaciju*), februar, 2014, <https://www.defence.govt.nz/publications/publication/maximising-opportunities-for-military-women-in-the-new-zealand-defence-force>.

⁴⁵² Istraživanje ODIHR-a iz 2017. godine, *op. cit.* napomena 449.

Strukture za podršku ženama (pripadnicama snaga) i promovisanje promena

Mreže

Polovina država učesnica OEBS-a koje su odgovorile na istraživanje ODIHR-a prijavila je da ima različite vrste mreža za pružanje podrške rodnoj ravnopravnosti i nediskriminaciji u oružanim snagama. One uključuju mreže i grupe za podršku koje vode žene, pripadnice snaga, kao i centralizovane mreže koje mogu da se sastoje od žena i muškaraca, a koje savetuju vojne starešine o uslovima rada i preprekama rodnoj ravnopravnosti i učešću žena u oružanim snagama. Neke države, uključujući Dansku i Nemačku, takođe imaju službe mentora za pripadnice oružanih snaga.

Neke države su došle do zaključka da mreže pružaju podršku ženama vojnicima prilikom njihovog profesionalnog i ličnog razvoja i omogućavaju pristup uzorima, primerima i karijnim smernicama. Neke mreže imaju automatsko članstvo. Mnoge pružaju ženama priliku da se upoznaju, uključujući se preko društvenih mreža i virtuelnih konferencija. U Danskoj, ova mreža dodatno obezbeđuje neformalne mehanizme za rešavanje incidenata rodno zasnovane diskriminacije, uznemiravanja, maltretiranja ili zlostavljanja. Ovo se odnosi na pružanje informacija o profesionalnoj pomoći i dostupnim formalnim mehanizmima, kao i o grupama podrške za žrtve koje postoje odvojeno od formalnih službi savetovanja.

Strateški pregled

Istraživanje ODIHR-a je pokazalo da velika većina država učesnica OEBS-a ima organe u okviru oružanih snaga ili ministarstva odbrane koji su odgovorni za obezbeđivanje jednakih mogućnosti za muškarce i žene. U nekoliko država ovaj organ je odgovoran ministru. Iako različiti modeli postoje širom regiona OEBS-a, ovi organi su često zaduženi za nadzor i savete iz oblasti politike strategije, kao i prikupljanje kvalitativnih informacija o uslovima službe. Centralizovani organ u okviru vojske ili ministarstva odbrane, koji vrši nadzor nad svim aspektima vojne službe, analizira i izveštava o napretku, može da bude veoma moćan mehanizam promocije promene.

Tabela 11.9: Strateški pregled u određenim državama učesnicama OEBS-a ⁴⁵³

U Nemačkoj, Jedinica za jednake mogućnosti, različitost i inkluziju, koja radi na razvijanju okvira politika na osnovu svojih analiza, takođe ima podršku od strane mreže oficira zaduženih za jednake mogućnosti koji su izabrani od strane i između žena u svakoj diviziji oružanih snaga.

Portugalsko Ministarstvo odbrane ima tim za strateški pregled sastavljen od predstavnika iz Ministarstva, Generalštaba i oružanih snaga.

453 Istraživanje ODIHR-a iz 2017. godine, *op. cit.* napomena 449.

Holandske oružane snage imaju dva pripadnika koja su zadužena za unapređenje rodne ravnopravnosti na nivou politika odbrane. Njihov rad oslanja se na povratne informacije od različitih organizacija koje rešavaju prijave, savetuju žene (pripadnice snaga) i sprovede ankete o zadovoljstvu službom.

Španija je 2011. godine osnovala Vojno posmatračko telo za jednakost između žena i muškaraca u oružanim snagama. To je savetodavni odbor koji podnosi izveštaj pomoćniku ministra odbrane i sastoji se od 16 članova koji predstavljaju sve vidove vojske. Ovo posmatračko telo analizira i izveštava o velikom broju pitanja koja se odnose na rodnu ravnopravnost, uključujući regrutaciju, vojne karijere, vojno obrazovanje i balans između posla i privatnog života. Odgovorno je za ažuriranje propisa i smernica, organizuje konferencije, obuke za jedinice, vezu sa civilnim društvom i obezbeđuje telefonske linije koje su u proseku imale skoro 600 upita 2016. godine. Od 2011. godine, Španija je donela šest zakonskih propisa kako bi unapredila rodnu ravnopravnost u oružanim snagama, uključujući mere poboljšanja balansa između posla i privatnog života i sprečavanja seksualnog uznemiravanja (što je sada krivični prekršaj), kao i propise za osnivanje Jedinice za zaštitu od uznemiravanja.

U nekim državama ovu funkciju obavljaju ili dopunjuju parlamentarni komesari ili institucije ombudsmana za oružane snage. Ovi interni i eksterni organi se često sastaju sa pripadnicima snaga, čak i u operacijama, što čini sastavni deo njihove uloge utvrđivanja činjenica. Oni takođe izdaju godišnje izveštaje (najčešće za skupštine) i obezbeđuju kvalitativne i kvantitativne podatke kao podršku njihovim preporukama.⁴⁵⁴ Rezolucija Saveta Evrope 2120 (2016) podstiče ove nezavisne organe da sprovedu pregled rodne ravnoteže i postupanja prema ženama u oružanim snagama.⁴⁵⁵ Za više informacija o ulozi institucija ombudsmana za oružane snage videti poglavlje 19: *Institucije ombudsmana za oružane snage* ovog zbornika.

⁴⁵⁴ Za dodatne dobre prakse vidi Megan Bastick, „Integrating Gender into Oversight of the Security Sector by Ombuds Institutions and National Human Rights Institutions“ (*Integrisanje rodnog pitanja u nadzor sektora bezbednosti od strane institucija ombudsmana i državnih institucija za ljudska prava*), Ženeva, ODIHR/DECAF, 2014. godine i „Ombuds Institutions for the Armed Forces: Selected Case Studies“ (*Institucije ombudsmana za oružane snage*), Ženeva, DCAF, 2017.

⁴⁵⁵ PACE, „Rezolucija 2120 - Žene u oružanim snagama: Promovisanje jednakosti, okončavanje nasilja zasnovanog na rodu“, 21. 06. 2016, <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=22939&lang=en>.

Dobre prakse i preporuke

Rezultati istraživanja i anketa pokazuju da se države širom regiona OEBS-a suočavaju sa sličnim izazovima, uključujući načine na koje da privuku najbolje regrute sa neophodnim sklonostima, sposobnostima i vrednostima i načine pružanja podrške svim pripadnicima snaga kako bi mogli da daju sve od sebe.

Uključivanjem žena u oružane snage proširuje se broj dostupnih kvalifikacija, veština i iskustava neophodnih za uspešne operacije kod kuće i u inostranstvu. Ipak, potrebno je preduzeti određene aktivnosti ne samo u cilju povećanja učešća već kako bismo omogućili ženama i muškarcima da se razviju i daju svoj efektivni doprinos. Oružane snage moraju da stave akcenat na stvaranje nediskriminatornog radnog okruženja i pružanje podrške ženama i muškarcima. To zahteva da više vojne starešine primene strateški pristup.

Slede primeri dobrih praksi u cilju obezbeđivanja nediskriminatornog okruženja za žene u oružanim snagama:

- » Potrebno je da se uklone sva ograničenja po pitanju punog učešća žena u oružanim snagama i na taj način omogući ženama da obavljaju sve poslove jednako kao i muškarci.
- » Trebalo bi da se uradi revizija zakona o vojnoj obavezi tako da on ne diskriminiše žene ili muškarce.
- » Trebalo bi da se preispitaju standardi fizičke spremnosti i usklade sa zahtevima za određene dužnosti.
- » Moraju da postoje meštoviti paneli za regrutaciju i unapređivanje, kao i politike, prakse i načini unapređivanja koje je potrebno ispitati kako bismo bili sigurni da nisu na štetu žena.
- » Svi pripadnici treba da prođu obuku o nesvesnim predrasudama.
- » Trebalo bi da se svima omoguće fleksibilni radni ugovori kako bismo pružili podršku pripadnicima sa porodicom; roditeljsko odsustvo da se omogući i muškarcima i ženama, uključujući pojedinačna ovlašćenja za očeve i ukoliko je moguće raspoređivanje na ista mesta u slučaju da su oba roditelja u vojsci.
- » Trebalo bi da se obezbedi odgovarajuća fizička obuka koja uzima u obzir mišićno-koštane razlike između muškaraca i žena kao i druge okolnosti (na primer, fizička obuka za trudnice ili pripadnice posle porođaja).
- » Neophodno je bezbedno i prijatno radno okruženje; neophodno je obezbediti ženama odgovarajuće uniforme i opremu, kao i bezbedni smeštaj i druge prostorije (toalete).
- » Žene u vojsci bi trebalo da imaju više kanala dostupnih za komunikaciju u poverenju, kao što su grupe podrške i mreže, kako bi mogle da dobiju savete i podršku, kao i da prijave uznemiravanje, maltretiranje i druge oblike zlostavljanja.
- » Potrebno je da se uspostavi neka vrsta centralne jedinice za kontrolu rodne ravnopravnosti koja bi imala zadatak da savetuje vojno vođstvo, informiše o primenama

politika, objavljuje javno dostupne izveštaje i nadgleda sprovođenje propisa koji se odnose na rodnu ravnopravnost.

- » Neophodno je da postoje precizni i pouzdani sistemi prikupljanja podataka i upravljanja informacijama, da se obuče zaposleni koji su zaduženi za prikupljanje i unos podataka, da se sprovedu sistematične revizije kako bi integritet podataka bio obezbeđen i kako bismo bili sigurni da su svi podaci o pripadnicima snaga podeljeni po polovima.
- » Potrebno je da postoje ključni indikatori za napredovanje u karijeri žena i muškaraca, kao i za kontrolu tog napredovanja, uključujući prijave za posao, regrutaciju, učešće, obuku, unapređivanje, zadržavanje i uznemiravanje.
- » Potrebno je da se rade anonimne ankete o zadovoljstvu poslom i razlozima za odlazak, a analizirani rezultati budu objavljeni po polovima.
- » Neophodno je da postoji dijalog sa eksternim i nezavisnim telima (kao što su institucija ombudsmana ili komesar za ljudska prava) o tome kako da vojne politike, programi i strukture budu nediskriminatorne i pokrivaju rodna pitanja; neophodno je da se sprovedu procene o rodnim i ljudskim pravima sa njima ili da oni sprovedu revizije o rodnim pitanjima.
- » Visoke vojne starešine bi trebalo da daju primer i budu uključene u razvoj i usvajanje politika koje promovišu rodnu ravnopravnost.
- » Ministarstva odbrane i generalštabovi oružanih snaga bi trebalo da budu uključeni u razvoj i pisanje nacionalnih akcionih planova o ženama, miru i bezbednosti, kao i da konsultuju pripadnike snaga tokom ovog procesa.

Dodatna literatura

Susan Atkins, „Baseline Study Report: Women in the Armed Forces in the OSCE Region“ (*Izveštaj osnovnog istraživanja: Žene u oružanim snagama regiona OEBS-a*), ODIHR, juli, 2018, <https://www.osce.org/odihr/women-armed-forces-baseline-study>.

Australian Human Rights Commission, „Review into the Treatment of Women in the Australian Defence Force, Phase 2 Report“ (*Australijska komisija za ljudska prava, Pregled izveštaja faze 2 o postupanju prema ženama u odbrambenim snagama Australije*), Sidnej, Australijska komisija za ljudska prava, 2012, <https://defence.humanrights.gov.au/sites/default/files/adf-complete.pdf>.

Megan Bastick, „Integrating a Gender Perspective into Internal Oversight within the Armed Forces“ (*Integracija rodnih pitanja u interni nadzor oružanih snaga*), Ženeva, ODIHR/DCAF, 2014, <<https://www.osce.org/odihr/118325>>.

Marie Deschamps, „External Review into Sexual Misconduct and Sexual Harassment in the Canadian Armed Forces“ (*Eksterni pregled seksualnog uznemiravanja i zlostavljanja u oružanim snagama Kanade*), Kanadsko Ministarstvo odbrane, 27. 03. 2015, <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/corporate/reports-publications/sexual-misbehaviour/external-review-2015.html>.

NATO, „NATO Annual Report on Gender Perspectives in Allied Armed Forces: Progress Made in Pre-Deployment Training and Work-Life Balance“ (*NATO Godišnji izveštaj o rodnim pitanjima u združenim oružanim snagama: učinjeni napredak prilikom obuke pre angažovanja i pravljenja ravnoteže između privatnog života i posla*), 15. 12. 2017, https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_149993.htm.

PACE, „Women in the Armed Forces: Promoting Equality, Putting an End to Gender-Based Violence“ (*Žene u oružanim snagama: Promovisanje jednakosti, stavljanje tačke na rodno zasnovano nasilje*), 24. 11. 2016, dokument broj 14073, <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=22939&lang=en>.

UN Women, „Preventing Conflict, Transforming Justice, Securing the Peace: A Global Study on the Implementation of United Nations Security Council Resolution 1325“ (*Sprečavanje sukoba, transformisanje pravde, obezbeđivanje mira: Globalna studija o primeni Rezolucije 1325 Saveta bezbednosti OUN-a*), Nju Jork, UN Women, 2015, [https://www.peacewomen.org/sites/default/files/UNW-GLOBAL-STUDY-1325-2015%20\(1\).pdf](https://www.peacewomen.org/sites/default/files/UNW-GLOBAL-STUDY-1325-2015%20(1).pdf).

Poglavlje 12: LGBTI pripadnici oružanih snaga

Uvod: Glavna pitanja

Pravno priznavanje i zaštita LGBTI osoba postaje sve češće sastavni deo međunarodnih propisa ljudskih prava.⁴⁵⁶ Državna zakonodavstva i civilno društvo imaju ključnu ulogu u promovisanju prava na jednakost i nediskriminaciju LGBTI osoba tako što menjaju homofobične i transfobične politike, zalažu se za prestanak diskriminacije i sprečavanje nasilja i zločina iz mržnje. Osim prvog koraka dekriminalizacije istopolnih odnosa⁴⁵⁷, mnoge države su napravile iskorak ka davanju jednakih prava gejevima i lezbejkama tako što im se nude istopolne zajednice ili brakovi, kao i druga prava. U nekim državama širom regiona OEBS-a sve veće razumevanje seksualne orijentacije i rodnog identiteta oslikava se u većem stepenu zaštite i priznavanju prava LGBTI pripadnika vojske.

Tabela 12.1: Ključni termini ⁴⁵⁸

LGBTI: Lezbejski, gej, biseksualni, transrodni i interseksualni

Seksualna orijentacija i rodni identitet: ponekad je prošireno na rodno izražavanje i odlike pola (engl. „SOGIESC“).

Pol: Dobija se po rođenju kao muški ili ženski u zavisnosti kako se tumači lična reproduktivna anatomija i sekundarne polne karakteristike.

Interseks: Okvirni termin koji se koristi da se opišu ljudi čija se biloška polna struktura, uključujući kombinacije genitalno-gonadalnih struktura i hromozoma, ne slaže uvek sa tipičnom podelom na muškarce i žene. Neki interseksualni ljudi mogu da nastave da se identifikuju sa binarnim polom koji su dobili po rođenju ili da se identifikuju kao osobe drugog pola.

456 ICCPR, *Toonen protiv Australije*, HRC izveštaj broj 488/1992, OUN dokument. CCPR/C/50/D/488/1992, paragraf 8.7 (1994); ECOSOC „Opšti komentar broj 14: Pravo na najviši mogući standard zdravstvene zaštite“, 11. 08. 2000, E/C.12/2000/4. www.unhcr.org/refworld/docid/4538838d0.html; ECHR, *X protiv Turske* (podnesak broj 24626/09); Međuamerička komisija ljudskih prava www.cidh.oas.org/basicos/english/basic3.american%20convention.htm. *Atala Riffo i ćerke protiv Čilea, zasluge, reparacija i troškovi*, presuda, Inter-Am. Ct. H.R. 83-84 (24.02. 2012); Odredbe o seksualnoj orijentaciji su takođe uvrštene u tri međunarodna radna standarda: Preporuke privatnih agencija za zapošljavanje, 1997 (broj 188), Preporuke o HIV i AIDS-u, 2010 (broj 200) i Preporuke zaposlenja i pristojnog posla za mir i otpornost, 2017 (broj 205).

457 Na primer, homoseksualni zakoni su dekriminalizovani u Albaniji 1995, Ruskoj Federaciji 1993, u UK-u 1967. i Poljskoj 1932. Za više informacija o dekriminalizaciji vidi „Manjinski izveštaj iz 2017: Stavovi prema seksualnim i rodnim manjinama širom sveta“, ILGA-RIWI, 2017, https://ilga.org/downloads/ILGA_RIWI_Minorities_Report_2017_Attitudes_to_sexual_and_gender_minorities.pdf.

458 Haški Centar za strateška istraživanja (engl. HCSS), „LGBT pripadnici vojske: Strateška vizija za inkluziju“, 2014, https://hcss.nl/sites/default/files/files/reports/HCSS_LGBT_webversie.pdf. Vidi i „Manjinski izveštaj iz 2017“, *Ibid.*

Polni identitet: Lični, unutrašnji doživljaj osobe o njenom polu. Može ili ne mora da se poklapa sa fizičkim polom koji se dobija po rođenju.

Cisrodni: Opisuje osobu čiji je rodni identitet isti kao onaj koji se dobije po rođenju.

Transrodni: Opisuje osobu čiji je rodni identitet drugačiji od onog koji se dobije po rođenju.

Rodna disforija: Sindrom koji se javlja kod transrodnih osoba kada njihova socijalna percepcija i/ili fizičko telo nisu u skladu sa njihovim unutrašnjim polnim identitetom, što dovodi do anksioznosti i/ili ozbiljnog oblika nelagodnosti. Često pomaže odluka pojedinca da se podvrgne tranziciji, socijalnoj, fizičkoj i/ili medicinskoj.

Nebinarna ili treći pol: Okvirni termin za rodne identitete koji ne spadaju u tradicionalne kategorije žensko/muško ili muškarac/žena. Nebinarni identiteti mogu da se odnose na oba, da budu nijedno ili kombinacija binarnih polova. Mogu da opišu šire rodne identitete, kao što su interrodnost (engl. *genderqueer*) ili kategorije koje su specifične za određene kulture (na primer, hidžra u Indiji).

Seksualna orijentacija: Opisuje pol osoba prema kome neko oseća romantičnu i/ili seksualnu privlačnost; kao biseksualna (privlače je osobe sličnog i različitog pola), homoseksualna (privlače je osobe istog pola) ili heteroseksualna osoba (privlače je osobe različitog pola).

Predrasude i odbojnost na osnovu seksualne orijentacije neke osobe i rodnog identiteta znače da se LGBTI osobe često suočavaju sa diskriminacijom ili napadima na njihovu privatnost, i u vojsci. Diskriminacija u oružanim snagama može da vodi do ispitivanja i istraga privatnih života LGBTI pripadnika, kao i obelodanjivanja zaštićenih informacija o njihovim seksualnim orijentacijama i rodnom identitetu. Stoga bi države trebalo da preduzmu mere kako bi obezbedile da LGBTI pojedinci uživaju puno priznavanje i ostvarivanje svojih ljudskih prava i imaju ravnopravni tretman u oružanim snagama.

Situacija sa LGBTI osobama koje služe u oružanim snagama odražava veće probleme koji se odnose na jednaka prava i diskriminaciju u društvu. Ljudi različitih seksualnih orijentacija i rodnih identiteta su oduvek služili u oružanim snagama, ali se od njih često zahtevalo da o tome ne govore i bili su izloženi diskriminaciji i nasilju. LGBTI pripadnici u regionu OEBS-a mogu otvoreno da služe u nekim zemljama tek od 1970-ih godina, kada su neke države počele da ukidaju zabrane o njihovom učešću u vojsci.⁴⁵⁹ Iako su ove promene u politikama bili u početku usredsređene na pripadnike gejeve i lezbejke, jedan određen broj država učesnica je od tada to formalno proširio tako da se odnosi i na druge grupe, uključujući transrodne pripadnike snaga i doneo osnovne mere zaštite od diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta.

⁴⁵⁹ Holandija je bila prva koja je reagovala 1974. Vidi Zakon o jednakom postupanju, usvojen 2. 03. 1994, <http://www.equalrightstrust.org/content/netherlands-equal-treatment-act-1994>.

Kao jednu od praktičnih mera, različite države učesnice OEBS-a su usvojile politike za rešavanje diskriminacije i promovisanje jednakih mogućnosti u oružanim snagama. Ipak, čak i u zemljama koje imaju inkluzivne politike, postoje prepreke u dostizanju *de facto* jednakosti. Preuzimanje odgovornosti na osnovu rezultata procena i trajni proces obrazovanja i rada na ovim pitanjima može da pomogne prilikom postizanja trajnog napretka u ovoj oblasti.

Ovo poglavlje istražuje politike i stavove prema LGBTI pripadnicima u oružanim snagama, uz razumevanje i prihvatanje da promovisanje različitosti može da dovede do veće operativne efikasnosti, a da u isto vreme štiti ljudska prava. Naglašava glavne prepreke sa kojima se suočavaju LGBTI pripadnici vojske za vreme njihovih karijera u vojsci i predlaže dobre prakse kako bi se obezbedilo inkluzivno okruženje. Takođe govori o mehanizmima i politikama za promovisanje jednakosti među svim pripadnicima vojske i smanjivanje uznemiravanja. Na kraju, ovo poglavlje se osvrće na vojničku kulturu u oružanim snagama kao prepreku i rešenje problema diskriminacije LGBTI pripadnika. Posebno objašnjava kako obuka i podizanje svesti među vojnim starešinama može da doprinese promovisanju jednakih mogućnosti.

Centralni problem

Isključivanje LGBTI osoba iz vojne službe predstavlja kršenje principa ravnopravnosti po pitanju mogućnosti zaposlenja i prava zagaranovanog državljanstvom. Vojna služba je oduvek bila dovođena u vezu sa državljanstvom, tako da isključivanje LGBTI osoba iz oružanih snaga im onemogućava da u potpunosti ostvaruju svoja prava i dužnosti građana. U mnogim državama učesnicama OEBS-a vojska je najveći poslodavac koji značajno doprinosi opštoj dobrobiti društva.

Postoje dva standardna argumenta protiv primanja LGBTI osoba u oružane snage i oba se zasnivaju na kulturološkim uverenjima, a ne na naučnim ili objektivnim dokazima: LGBTI osobe pate od poremećaja ličnosti ili mentalnih oboljenja (1) i predstavljaju pretnju za operativnu efektivnost oružanih snaga (2).

Prvo, oni koji su protiv primanja pripadnika LGBTI zajednice u oružane snage govore da ljudi koji osećaju privlačnost prema istom polu ili se ne identifikuju sa polom koji su dobili po rođenju pate od nekog psihološkog poremećaja i stoga nisu sposobni da rade u oružanim snagama.⁴⁶⁰ Ipak, od 1973. godine Američko udruženje psihijatarata zvanično govori da nema medicinskih ili naučnih dokaza za klasifikovanje homoseksualnosti kao mentalnog poremećaja ili nedostatka.⁴⁶¹ Svetska zdravstvena organizacija (engl. WHO) je 2014. godine potvrdila da

---

460 „Military Document Suggests that Homosexuality is a Defect“ (*Vojna dokumenta koja govore o tome da je homoseksualnost poremećaj*), Michael D. Palm Centre, University of California, Santa Barbara, iz novina, 17. 11. 2006, <https://www.palmcenter.org/military-document-suggests-homosexuality-defect/>.

461 Američko udruženje psihijatarata, „Position Statement on Homosexuality and Civil Rights“ (*Stavovi o homoseksualnosti i građanskim pravima*), *American Journal of Psychiatry*, tom 131, broj 4, 1973, str. 497. Za više informacija vidi veb-sajt Američkog udruženja psihijatarata, <http://www.psych.org/index.cfm>.

varijacije u rodu i seksualni identiteti nisu patološki mentalni zdravstveni poremećaji.⁴⁶² Slično tome, Američko lekarsko udruženje je odlučilo da nema medicinskog osnova za zabranjivanje transrodnim osobama da se priključe oružanim snagama, uključujući i one koji imaju dijagnozu rodne disforije.⁴⁶³

Drugi glavni argument je da bi prisustvo LGBTI osoba u oružanim snagama moglo da utiče na borbenu spremnost i efektivnost, na slabljenje jedinstva trupe, discipline i morala. Sa druge strane ne postoje izveštaji koji govore o tome da prisustvo pripadnika gejeva ili lezbejki u vojnim jedinicama dovodi u pitanje učinak vojske na bilo koji način.⁴⁶⁴ Od kada je Kanada ukinula zabranu za LGBTI pripadnike vojske, na primer, nije primećena bilo kakva značajna promena u bilo kom aspektu života u vojsci ili učinku.⁴⁶⁵ Štaviše, nedavne analize pokazuju da prisustvo LGBTI pripadnika u vojsci ne utiče na produktivnost ili učinak.⁴⁶⁶

Stavovi sredina prema LGBTI osobama

Glavni argumenti protiv prihvatanja LGBTI osoba u oružanim snagama nisu zasnovani na naučnim ili objektivnim dokazima, već na osnovu predrasuda i uverenja koja postoje u datim sredinama. Postoji opravdana briga da će homofobični mentalitet prevladati u oružanim snagama, pri čemu će svako ko je drugačiji ili se ne uklapa u sredinu imati problema.⁴⁶⁷ Kulturne barijere predstavljaju problem u državama koje nastavljaju da zabranjuju LGBTI

462 Svetska zdravstvena organizacija, „The ICD-10 Classification of Mental and Behavioural Disorders: Clinical Descriptions and Diagnostic Guidelines“ (*ICD-10 klasifikacija mentalnih i bihevioralnih poremećaja: klinički opisi i dijagnostika*), 2014, str.11, <http://www.who.int/classifications/icd/en/bluebook.pdf>.

463 „Transrodne osobe su služile i nastavljaju da služe našu zemlju časno i mi verujemo da bi trebalo da im bude dozvoljeno da nastave to da rade“, iz obraćanja Američkog lekarskog udruženja Ministarstvu odbrane SAD-a, 3.04.2018, <https://www.politico.com/f/?id=00000162-927c-d2e5-ade3-d37e69760000>. Vidi i Američko udruženje psihijata <http://www.apa.org/news/press/releases/2018/03/transgender-military.aspx> i <https://www.psychiatry.org/newsroom/news-releases/apa-reiterates-its-strong-opposition-to-ban-of-transgender-americans-from-serving-in-u-s-military>.

464 Aron Belkin, „Don't Ask, Don't Tell: Is the Gay Ban Based on Military Necessity?“ (*Ne pitaj, ne govori: Da li je zabrana za pripadnike gej populacije zasnovana na potrebama vojske?*), *Parameters*, Summer 2003, pp. 108-119, http://www.gaymilitary.ucsb.edu/Publications/2003_BelkinInParameters.pdf.

465 Aaron Belkin i Jason McNichol, „Effects of the 1992 Lifting of Restrictions on Gay and Lesbian Service in the Canadian Forces: Appraising the Evidence“ (*Efekte ukidanja zabrana za gejeve i lezbejke u službi iz 1992. godine u oružanim snagama Kanade*), Palm Center White Paper, 2000 i Bernard Rostker i drugi, „Sexual Orientation and U.S. Military Personnel Policy: Options and Assessment“ (*Se-ksualna orijentacija i politika američkih pripadnika vojske*), Santa Monica, California, RAND Corporation, 1993), str. 74-79, <https://web.archive.org/web/20110725185044/http://www.palmcenter.org/publications/dadt/effects-of-the-1992-lifting-of-restrictions-on-gay-and-lesbian-service-in-the-canadian-forces-appraising-the-e>.

466 „LGBT pripadnici vojske“, HCSS, op. cit., napomena 458, str. 31. Vidi Bonnie Morandi, „Sexual Orientation Disclosure, Concealment, Harassment, and Military Cohesion: Perceptions of LGBT Military Veterans“ (*Seksualna orijentacija, otkrivanje, sakrivanje, uznemiravanje i vojno jedinstvo: Percepcije LGBT vojnih veterana*), *Military Psychology*, tom 21, broj 4, oktobar, 2009, str. 513-533, <https://doi.org/10.1080/08995600903206453>. Dodatno, istraživanja o analizi troškova pokazuju da su troškovi nege tokom tranzicije (promene pola) toliko niski kako bi bili uzeti u obzir u sadašnjim raspravama o politikama kada se govori o mogućim troškovima za plaćanje lekarskih troškova same tranzicije. Vidi Aron Belkin, „Caring for Our Transgender Troops --The Negligible Cost of Transition-Related Care“ (*Briga za naše transrodne pripadnike - zanemarljiv trošak za negu tokom tranzicije*), *The New England Journal of Medicine*, tom 373, broj 12, septembar, 2015, str. 1089-1092, dostupno na <https://www.nejm.org/doi/full/10.1056/NEJMp1509230>.

467 Rezultati zasnovani na mišljenjima stručnjaka, ODIHR-DCAF radionica o pregledu ljudskih prava u oružanim snagama, Varšava, decembar, 2006.

osobama da služe, a čak su i dalje prisutne u zemljama koje su ukunule ove zabrane. U ovim zemljama, LGBTI pripadnici se i dalje suočavaju sa značajnim otporom u vojsci, čak i kada vrhovno vojno vođstvo govori protiv diskriminatornih praksi. Stoga su neke države učesnice OEBS-a preduzele mere kako bi garantovale ne samo *de jure* jednakost, već i promovisale *de facto* jednakost (vidi *Politike i mehanizmi za promovisanje jednakosti*, ispod).

Uznemiravanje i diskriminacija

Čak iako se pravni položaj međunarodne LGBTI zajednice poboljšao, pripadnici snaga drugačije seksualne orijentacije i rodnih identiteta se i dalje suočavaju sa različitim oblicima diskriminacije, uključujući nezvanične politike i prakse koje mogu da imaju uticaj na njihovo napredovanje u karijeri.⁴⁶⁸ Drugi oblici diskriminacije se odnose na nejednak odnos po pitanju smeštaja i drugih beneficija za istopolne partnere.

LGBTI pripadnici vojske su često primorani da rade u neprijateljski nastrojenom okruženju i ponekada su izloženi zlostavljanju i uznemiravanju zbog njihove seksualne orijentacije, rodnog identiteta i rodnog izražavanja. Ovi oblici uznemiravanja idu od uvredljivog obraćanja i šala, davanja pogrđnih imena sve do seksualnog nasilja i nasilnih napada. Po izveštaju Ministarstva odbrane SAD-a, za pripadnike snaga koji se određuju kao LGBTI postoji statistički gledano veća verovatnoća da će biti izloženi seksualnim napadima i uznemiravanju nego za one koji to nisu.⁴⁶⁹

Nametljive istrage koje razotkrivaju detalje iz ličnih života pripadnika vojske bez njihovog pristanka, kao što su one koje obelodanjuju ili kritikuju njihovu seksualnu orijentaciju ili rodni identitet, smatraju se kršenjem privatnosti i zapravo predstavljaju jedan oblik uznemiravanja.

Stoga čak i kada LGBTI pripadnici mogu da služe u oružanim snagama, to ne isključuje ili ne sprečava uznemiravanje i diskriminaciju.

Predrasude protiv LGBTI pripadnika u oružanim snagama mogu negativno da utiču na sve pripadnike snaga. Uznemiravanje LGBTI pripadnika nije strogo ograničeno na one koji se identifikuju kao LGBTI, već se odnosi i na heteroseksualce i cisrodne osobe koje se vide kao osobe koje nisu ispravne ili koje se ne uklapaju u rodne šablone. U radnom okruženju gde su LGBTI osobe na meti, svi zaposleni mogu da budu izloženi maltretiranju, bez obzira na njihovu stvarnu seksualnu orijentaciju, rodni identitet i izražavanje i odlike pola.

---

468 M. Wechsler Segal, „Sexuality and the Military“ (*Seksualnost i vojska*), kod Jean Callaghan i Franz Kernic (eds.), „*Armed Forces and International Security: Global Trends and Issues*“ (*Oružane snage i međunarodna bezbednost: globalni trendovi i problemi*), Piscataway, New Jersey, Transaction Publishers, 2003), str. 217-220.

469 „Ukupno procenjena stopa seksualnog uznemiravanja za pripadnike koji se izjašnjavaju kao LGBT je 22,8 posto, u poređenju sa 6,2 posto za one koji to ne čine“, iz „Godišnjeg izveštaja Ministarstva odbrane o seksualnim napadima u vojsci za fiskalnu godinu 2016“, Ministarstvo odbrane SAD-a, str.15, https://sapr.mil/public/docs/reports/FY16_Annual/FY16_SAPRO_Annual_Report.pdf.

Svi navedeni scenariji podrivaju jedinstvo jedinica i učinak vojske tako što stvaraju antagonističko okruženje u kojem pripadnici ne mogu da rade bezbedno, ravnopravno i efikasno.

Međunarodni standardi ljudskih prava

Seksualna orijentacija osobe i rodni identitet nastaju kao „posledica složenog uzajamnog dejstva bioloških, neuroloških, fizioloških, kulturnih, moralnih i društvenih faktora.“⁴⁷⁰

Pravila koja prave diferencijaciju na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta predstavljaju problem ne samo za principe nediskriminacije, već i za pravo na privatnost svih osoba, uključujući one u oružanim snagama. Diskriminacija po osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta često je posledica zakona i politika koje podrivaju pravo na privatnost, tako što zahtevaju postavljanje nametljivih pitanja intimne prirode, kao i javno obelodanjivanje seksualnih, emotivnih ili zdravstvenih podataka. Nadzorni organi Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima i naknadni međunarodni sporazumi jasno kažu da su države odgovorne da zaštite od diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta, kao i drugih zaštićenih kategorija.⁴⁷¹

Zabrana diskriminacije

Član 26 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima nalaže:

„Zakonom treba zabraniti sve oblike diskriminacije. Zakon treba da garantuje svim osobama jednaku i efektivnu zaštitu od diskriminacije po osnovu rase, boje, pola, jezika, vere, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili socijalnog porekla, imovine, rođenja ili nekog drugog statusa.“

Komitet OUN-a za ljudska prava je zaključio da Član 26 „zabranjuje bilo kakve diskriminišuće odredbe u propisima, u bilo kom postupanju ili oblasti kojom upravljaju i štite je organi javne vlasti“, bez obzira da li propisi regulišu prava iz ovog pakta.⁴⁷² Komitet za ljudska prava tumači ICCPR-ovu zabranu diskriminacije po osnovu pola tako da ona obuhvata diskriminaciju po osnovu seksualne orijentacije.⁴⁷³ Dodatno, Komitet za ekonomska, socijalna i kulturna prava u svom Opštem komentaru broj 18 CESCR-u naglašava da „na osnovu Člana

470 „LGBT pripadnici vojske“, HCSS, *op. cit.*, napomena 458, str. 21.

471 „Born Free and Equal: Sexual Orientation and Gender Identity in International Human Rights Law“ (*Rodeni slobodni i jednaki: Seksualna orijentacija i rodni identitet u međunarodnom pravu ljudskih prava*), UN OHCHR, 2012, <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Discrimination/Pages/BornFreeEqualBooklet.aspx>. Zakonodavstvo iz oblasti ljudskih prava koje se odnosi na rodnu i seksualnu orijentaciju je prošireno Džogdžakarta principima iz 2006. godine, iako ona nisu pravno obavezujuća. Slično tome, Deklaracija sa Malte iz 2013. i dopuna Džogdžakarta principa iz 2017. godine daju nove standarde zaštite ljudskih prava u ovoj oblasti. Vidi Džogdžakarta principi (2006) i Džogdžakarta principi plus 10 (YP+10) (2017), ARC International, <http://yogyakartapinciples.org/>, Malteška Deklaracija trećeg međunarodnog interrodnog foruma (2013), Organizacija *Intersex International Europe*, <https://oieurope.org/malta-declaration/>.

472 Komitet OUN-a za ljudska prava, „CCPR-ov Opšti komentar broj 18: nediskriminacija“, 10. 11. 1989, paragraf 12.

473 Nicholas Toonen protiv Australije, Komitet OUN-a za ljudska prava, 4. 04. 1994, *International Human Rights Reports*, tom 1, 1994, strana 97.

2, paragrafa 2 i Člana 3, Pakt zabranjuje bilo koji oblik diskriminacije dobijanja ili zadržavanja posla po osnovu (...) seksualne orijentacije (...), ili nekog drugog statusa, koji ima nameru ili ostvaruje loš uticaj ili anulira ostvarivanje prava na rad po osnovu jednakosti⁴⁷⁴.

Iako odluke Saveta ministara OEBS-a ne govore određeno o pravima LGBTI-ija, Dokument iz Kopenhagena, iz 1990. godine, zabranjuje diskriminaciju „po bilo kom osnovu“,⁴⁷⁵ što organi međunarodnih sporazuma smatraju da uključuje seksualnu orijentaciju i rodni identitet.⁴⁷⁶ Nediskriminacija, jednakost i pravo na privatnost su takođe sastavni deo velikog broja obaveza OEBS-a (videti u poglavlju 2: *Obaveze OEBS-a*).

U ovom kontekstu Parlamentarna skupština OEBS-a (engl. OSCE PA) poziva države učesnice da

*„obezbede da sve osobe koje pripadaju različitim delovima populacije budu jednako poštovane i imaju svoje mesto u ustavu, zakonima i drugim propisima, kao i da se postaraju da neće biti dovedene u inferiorni položaj, eksplicitno ili implicitno, na osnovu etničke pripadnosti, rase, boje, jezika, vere, pola, seksualne orijentacije, nacionalnog ili socijalnog porekla ili pripadnosti manjinama [...]“.*⁴⁷⁷

U Deklaraciji iz Minska 2017. godine, Parlamentarna skupština OEBS-a je izrazila zabrinutost u pogledu netolerancije prema LGBTI osobama i njihovim progonima.

Dodatno, u paragrafu 152, Parlamentarna skupština „poziva države da bez odlaganja uklone sve oblike diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta“ i zalaže se za pravne odredbe u cilju potpune zaštite i promovisanja prava LGBTI pojedinaca, „uključujući priznavanje istopolnih odnosa i dozvoljavanje usvajanja i roditeljstva“.⁴⁷⁸

U anketi iz 1996. godine na temu jednakosti u zaposlenju i zanimanju, MOR-ov Komitet stručnjaka za sprovođenje konvencija i preporuka (enlg. CEACR) je skrenuo pažnju na diskriminaciju LGBTI osoba na radnom mestu i pozvao da se donesu posebne zakonske odredbe kako bi se one zaštitile od ovih oblika diskriminacije. Problem diskriminacije LGBTI

⁴⁷⁴ Komitet OUN-a za ekonomska, socijalna i kulturna prava, CESCR-ov Opšti komentar broj 18: „Pravo na rad“, 24. 11. 2005, paragraf 12. (b) (i).

⁴⁷⁵ OEBS, Kopenhagen 1990, *op. cit.*, napomena 141, paragraf 5.9.

⁴⁷⁶ Pet organa sporazuma i 26 specijalnih izvestilaca, radnih grupa i nezavisnih stručnjaka se bave seksualnom orijentacijom i rodnim identitetom u sklopu svog mandata. International Commission of Jurists, Sexual Orientation and Gender Identity in International Human Rights Law: The ICJ UN Compilation, www.icj.org/sogi-un-database/.

⁴⁷⁷ OSCE PA, „Ottawa Declaration of the OSCE Parliamentary Assembly“ (*Otavska Deklaracija Parlamentarne skupštine OEBS-a*), 8. 07. 1995, <<https://www.osce.org/pa/38133>>. Napomena: Deklaracije OSCE PA-a se donose glasanjem većine i nije neophodan konsenzus država učesnica OEBS-a.

⁴⁷⁸ OSCE PA, „Minsk Declaration and Resolutions Adopted by the OSCE Parliamentary Assembly at the Twenty-Sixth Annual Session“, 5-9 July 2017, <https://www.oscepa.org/documents/annual-sessions/2017-minsk/declaration-25/3555-declaration-minsk-eng/file>. Note: OSCE PA Declarations are based on majority vote and do not require a consensus by OSCE participating States.

populacije je pokriven u narednim deklaracijama MOR-a, kao i u globalnim izveštajima o pravima na radnom mestu. U jednom istraživanju objavljenom 2012. godine CEACR navodi da sve veći broj država članica MOR-a uključuje zaštitu LGBTI pojedinaca u svoje ustavne i zakonske odredbe o jednakosti.

Smernice za oružane snage Saveta Evrope eksplicitno navode da je diskriminacija „na poslu i u životu pripadnika oružanih snaga“ zabranjena po osnovu seksualne orijentacije.⁴⁷⁹ Ovaj princip nediskriminacije potvrđuje Član 14 ECHR-a i Član 13 Sporazuma o osnivanju Evropske unije, koji daje mandat Savetu da preduzme odgovarajuće korake u borbi protiv diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije.⁴⁸⁰

Direktiva Evropske unije o zapošljavanju daje opšti okvir za jednaki tretman pri zapošljavanju i odgovarajuće mere pravne zaštite u slučaju diskriminacije. Ova direktiva zabranjuje diskriminaciju po osnovu seksualne orijentacije, između ostalog. Član 3 isitče da se ova direktiva odnosi na ceo javni i privatni sektor, bez izuzetka po osnovu državne bezbednosti. U skladu sa ovim članom, oružanim snagama država članica Evropske unije je dozvoljena diskriminacija samo po osnovu godina ili invaliditeta u cilju očuvanja borbene efektivnosti. Ovo znači da seksualna orijentacija ne može da bude opravdanje za isključivanje LGBTI osoba iz oružanih snaga.

Ovom direktivom se prihvata da, pod određenim ograničenim okolnostima, razlika u tretmanu može da bude opravdana ukoliko je neka osobina koja je u vezi sa „verom ili uverenjem, invaliditetom, godinama života ili seksualnom orijentacijom jedan od stvarnih i odlučujućih kriterijuma za dati posao, a u isto vreme predstavlja legitiman i srazmerni zahtev.“⁴⁸¹ Ipak, „nikakve kulturne, tradicionalne niti religijske vrednosti, kao ni pravila ‘dominantne kulture’ ne smeju da budu razlog opravdavanja govora mržnje ili bilo kog drugog oblika diskriminacije, uključujući i diskriminaciju po osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta.“⁴⁸²

Od usvajanja Rezolucije iz 2011. godine o „ljudskim pravima, seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu“⁴⁸³, Veće za ljudska prava OUN-a poziva države da stanu na put diskriminaciji LGBTI pripadnika vojske.

479 Savet Evrope, Preporuka CM/Rec(2010)4, *op. cit.*, napomena 26, paragraf 77.

480 ICCPR i ECHR ne navode eksplicitno seksualnu orijentaciju i rodni identitet kao zaštićene kategorije, ali daju veliki broj mera zaštite od diskriminacije.

481 Savet Evropske unije, „Directive Establishing a General Framework for Equal Treatment in Employment and Occupation“ (*Direktiva za uspostavljanje opšteg okvira za jednaki tretman pri zapošljavanju i odabiru profesije*), 2000/78/EC, 27. 11. 2000, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32000L0078>. Ova direktiva se odnosi samo na države članice Evropske unije.

482 Savet Evrope, „Preporuka CM/Rec(2010)5 Komiteta ministara državama članicama o merama borbe protiv diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta“, 31. 03. 2010, <https://www.coe.int/en/web/soji/rec-2010-5>.

483 UN OHCHR, „Discriminatory Laws and Practices and Acts of Violence against Individuals Based on their Sexual Orientation and Gender Identity“ (*Diskriminatorni zakoni i prakse i nasilje nad pojedincima zbog njihove seksualne orijentacije i rodnog identiteta*), A/HRC/19/41, 14. 07. 2011, https://ap.ohchr.org/documents/dpage_e.aspx?si=A/HRC/RES/17/19.

Pravo na privatnost

Države učesnice OEBS-a su u Moskvi 1991. godine priznale pravo na zaštitu privatnog i porodičnog života i potvrdile da bi se nanela šteta demokratskim društvima ukoliko bi se države proizvoljno mešale u život pojedinaca. Takođe su naglasile da bilo koje ograničavanje prava na privatni život mora da bude propisano zakonom i u skladu sa međunarodno priznatim standardima ljudskih prava. U isto vreme, države učesnice OEBS-a su se složile da bilo koji oblik „pretresa i privođenja osoba, kao i zaplene privatne imovine mora da bude u skladu sa standardima koji su pravno izvršivi.“⁴⁸⁴

Zabrana LGBTI osobama da služe u oružanim snagama se kosi sa pravom na privatni život, koje štite ICCPR (Član 17) kao i ECHR. Član 8 ECHR-a glasi:

„Organi javne vlasti ne mešaju se u ostvarivanje ovog prava, osim ako to nije u skladu sa zakonom i neophodno u demokratskom društvu, u interesu državne bezbednosti, zaštite javne bezbednosti ili ekonomskog blagostanja zemlje, u cilju sprečavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, ili zaštite prava i sloboda drugih.“⁴⁸⁵

U skladu sa ovom odredbom, Evropski sud za ljudska prava je presudio da je politika zabrane gejevima i lezbejkama da služe u oružanim snagama Ujedinjenog Kraljevstva kršila princip poštovanja privatnog života tako što su sprovedene aktivnosti nadzora kako bi se istražile osobe za koje je posumnjano da su LGBTI (vidi Tabelu 12.3). Ova vrsta nadzora krši privatnost ne samo LGBTI pripadnika, već i ostalih koji mogu da budu na meti iz nekih drugih razloga. Slično tome, pripadnici vojske koji su u istopolnim partnerskim odnosima i brakovima u skladu sa zakonom „moraju da imaju isti tretman kao i njihove kolege po pitanju benefita za njih i njihove partnere.“⁴⁸⁶

Pravo na privatnost je osnova za donošenje odluka Evropskog suda za ljudska prava koje se odnose na vojno-medicinske i probleme u vezi sa rodnim identitetom, kao u slučaju *AP, Garçon, i Nicot protiv Francuske*, kada su se tri žene žalile zbog zahteva da urade nepovratne hiruške procedure pre nego što budu u mogućnosti da legalno promene pol.⁴⁸⁷

⁴⁸⁴ OEBS, „Dokument sa sastanka iz Moskve: Konferencija o ljudskoj dimenziji OEBS-a“, Moskva, 3. 10. 1991, <https://www.osce.org/odihr/elections/14310>.

⁴⁸⁵ Zabrana diskriminacije i pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života u vojnom kontekstu su potvrđeni Preporukom PACE-a 1742, *op. cit.*, napomena 294, paragrafi 10.1.5 i 10.2.3.

⁴⁸⁶ Savet Evrope, Preporuka CM/Rec(2010)4, *op. cit.*, napomena 26.

⁴⁸⁷ Zhan Chiam, Sandra Duffy i Matilda González Gil, *Trans Legal Mapping Report 2017: Recognition before the law* („Izveštaj translegalnog mapiranja iz 2017: Priznavanje pred zakonom“), Ženeva, Međunarodno udruženje lezbejki, gejeva, biseksualaca, transrodnih i interrodnih osoba, novembar, 2017, https://ilga.org/downloads/ILGA_Trans_Legal_Mapping_Report_2017_ENG.pdf.

Tabela 12.3: Pravo na privatnost i seksualnu orijentaciju – slučaj *Smit i Grejdi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*⁴⁸⁸

Podnosioci žalbe – Dženet Smit i Grajem Grejdi – bili su otpušteni iz Kraljevskog vazduhoplovstva samo na osnovu njihove seksualne orijentacije. Žalili su se da je ovaj postupak predstavljao kršenje Člana 8 (poštovanje privatnog i porodičnog života) Konvencije, kao i Člana 14 (zabrana diskriminacije).

Evropski sud za ljudska prava je presudio da su „[...]ovi problemi [homoseksualnih odnosa] koji su ocenjeni u izveštaju Tima za procenu homoseksualne politike (engl. HPAT) kao pretnja borbenoj moći i operativnoj efektivnosti oružanih snaga zasnovani samo na negativnom stavu heteroseksualnih pripadnika prema homoseksualnim“.

„To tako predstavlja predisponiranu predrasudu heteroseksualne većine prema homoseksualnoj manjini, a negativni stavovi ne mogu sami po sebi da predstavljaju za Sud opravdanje za mešanje u prava podnosilaca žalbe koja su iznad bilo kod sličnog negativnog stava prema onima koji su druge rase, porekla ili boje.

„Na osnovu ovoga, Sud zaključuje da Vlada nije navela ubedljive i validne razloge kako bi opravdala politiku protiv homoseksualaca u oružanim snagama i zato ih je otpustila“.

„Sud ne smatra da je istraga koja je vođena radi sticanja uvida u seksualnu orijentaciju podnosilaca žalbe i njihovo otpuštanje po osnovu homoseksualnosti u skladu sa politikom Ministarstva odbrane opravdana po Članu 8 i 2 Konvencije. [...] Na osnovu toga, Sud zaključuje da je došlo do kršenja Člana 8 Konvencije.“

Nakon ove presude Ministarstvo odbrane je najavilo novu politiku o seksualnom ponašanju u oružanim snagama, Kodeks socijalnog ponašanja, 2000. godine. Ova politika se zasniva na očuvanju borbene efikasnosti uz poštovanje principa grupnog jedinstva i discipline koji su utemeljeni na obostranom poverenju, poštovanju i izbegavanju uvredljivog ponašanja. Zajedno sa Zakonom o disciplinskim merama u oružanim snagama, Kodeks socijalnog ponašanja je „omogućio da homoseksualci budu legalno zaposleni u oružanim snagama i dozvolio onima koji su otpušteni iz vojske zbog seksualne orijentacije da zatraže pravnu pomoć.“⁴⁸⁹

Posle 2000. godine operativna efektivnost oružanih snaga nije opala i nije bila narušena kako su se plašili donosioci politike odbrane Ujedinjenog Kraljevstva, a uvođenje veće jednakosti je takođe otvorilo više mogućnosti za transrodne osobe. Jedan interni izveštaj vlade koji je pohvalio promenu politike, ovo je nazvao velikim dostignućem, uz mnogo

488 Evropski sud za ljudska prava, *Smith i Grady protiv UK-a*, op. cit., napomena 142, str. 493, i sledeći paragrafi 96, 97, 105, 110, 111 i 112.

489 Dia Anagnostou (ed.), „*European Court of Human Rights: Implementing Strasbourg's Judgments on Domestic Policy*“ (*Evropski sud za ljudska prava: Primena presuda iz Strazbura na domaće politike*), (Edinburg: Edinburgh University Press, 2013), str.192.

manje problema nego što je bilo očekivano.⁴⁹⁰ Štaviše, Kraljevska mornarica je započela kampanju zapošljavanja gej pripadnika kako bi promovisala pošten odnos prema njima, lezbejkama i biseksualnim regrutima.⁴⁹¹ Kraljevska mornarica, Kopnena vojska i Kraljevsko vazduhoplovstvo učestvuju na London prajdu od 2008. godine.

Različiti pristupi

Mnoge države učesnice OEBS-a su počele da primenjuju princip poštovanja ljudskih prava i jednakih mogućnosti na oružane snage, uključujući ublažavanje ili ukidanje zabrana za gej i lezbejske pripadnike snaga i rade na uvođenju istih standarda za rodni identitet i izražavanje.

U prošlosti, politike prema LGBTI osobama u oružanim snagama su bile podeljene na tri šira pristupa: 1) *isključivanje*, po kome je LGBTI pripadnicima zabranjeno zakonom da budu deo oružanih snaga, a ukoliko bi se otkrilo da su u službi, mogli su da budu legalno sklonjeni iz nje; 2) *inkluzija*, po kojoj LGBTI pripadnici mogu u potpunosti da učestvuju u oružanim snagama, u skladu sa međunarodnim standardima nediskriminacije i 3) *politike „Ne pitaj, ne govori“*, koje omogućavaju LGBTI pripadnicima da služe sve dok se ne izjašnjavaju i/ili pokažu svoje drugačije seksualne orijentacije ili rodni identitet.⁴⁹²

Države koje su ukinule zabrane za LGBTI pripadnike snaga razvijaju nove i nijansirane pristupe kako bi obezbedile poštovanje prava na jednakost i privatnost, što zahteva upotrebu novih izraza i jezika kako bi se opisao čitav spektar politika koje se odnose na LGBTI pripadnike. Nakon sprovođenja prve svetske ankete o vojnim politikama prema LGBTI pripadnicima (LGBT vojni indeks), Haški Centar za strateške studije (engl. HCSS) je predložio novi okvir 2014. godine za ocenjivanje pristupa država na osnovu principa inkluzije, prihvatanja, tolerancije, isključivanja i gonjenja.⁴⁹³

Inkluzija

Države u ovoj kategoriji aktivno se trude da integrišu LGBTI pripadnike u svoje oružane snage. Osim prihvatanja pripadnika snaga, bez obzira na njihovu seksualnu orijentaciju i rodni identitet, sistemi inkluzije prepoznaju prepreke sa kojima se suočavaju LGBTI pripadnici i žele da postignu jednakost među svim svojim članovima.

⁴⁹⁰ Belkin, *op. cit.*, napomena 464.

⁴⁹¹ „Navy’s New Message: Your Country Needs You, Especially If You Are Gay“ (*Nova poruka Mornarice: Potrebni ste svojoj zemlji, posebno ako ste gej*), Gardijan, 21. 02. 2005, <http://www.guardian.co.uk/gayrights/story/0,1418932,00.html>.

⁴⁹² ODIHR-ovo prvo izdanje Priručnika o ljudskim pravima i osnovnim slobodama pripadnika oružanih snaga, *op. cit.*, napomena 361, str. 133-137.

⁴⁹³ „LGBT pripadnici vojske“, HCSS, *op. cit.*, napomena 458, str. 13.

Na osnovnom nivou, „otvorena služba“ znači da oružane snage ne smatraju da su razlike u seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu validan razlog za otpuštanje ili zabranjivanje služenja. Sistemi koji dozvoljavaju LGBTI pripadnicima da služe otvoreno stvaraju okruženje u kome pripadnici službe mogu da otkriju svoju seksualnu orijentaciju i rodni identitet, ne samo bezbedno, već i sa ponosom.

Dodatno, ovi sistemi često nude podršku putem inkluzivnih politika i benefita za pripadnike, LGBTI udruženja i zvaničnih izjava o inkluziji i nediskriminaciji (videti *Politike i mehanizme za promovisanje jednakosti*, ispod). Države učesnice OEBS-a sa vojskama koje prate ove prakse rangiraju se kao najinkluzivnije na svetu, uključujući Holandiju, Ujedinjeno Kraljevstvo i Švedsku.⁴⁹⁴

Pristupanje oružanim snagama

Države u ovoj kategoriji dozvoljavaju otvorenu službu, ali ne obezbeđuju podršku kako bi smanjile diskriminaciju po osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Mnoge države učesnice OEBS-a dozvoljavaju LGBTI pripadnicima da služe u oružanim snagama. Ovaj pristup znači da se LGBTI pripadnici ne isključuju zbog garantovane vojne spremnosti. Vojska ocenjuje učinak na osnovu profesionalnih kriterijuma i standarda koji ne diskriminišu po osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta. U ovim zemljama, zlostavljanje i uznemiravanje je u potpunosti zabranjeno, uključujući i po osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta.

Tolerancija

Nakon ukidanja zabrana za gej pripadnike, neke države učesnice OEBS-a su usvojile prakse koje su negde između eksplicitne inkluzije i isključivanja, tako što tehnički dozvoljavaju LGBTI pripadnicima da služe, ali ne otvoreno.

Ovaj primer se vidi u bivšoj politici „Ne pitaj, ne govori“ u SAD-u, koja pravi razliku između seksualne orijentacije i seksualnog ponašanja. Ova pravna odredba dozvoljava gejevima i lezbejkama da služe u oružanim snagama dokle god se ne deklariraju i/ili pokažu svoju seksualnu orijentaciju. Na osnovu direktive američkog Ministarstva odbrane, „komandanti ili postavljeni oficiri neće postavljati pitanje, a pripadnici neće morati da otkriju da li su heteroseksualni, homoseksualni ili biseksualni.“⁴⁹⁵ U skladu sa tim, iako se lična seksualna orijentacija smatra privatnom stvari, takozvano „homoseksualno ponašanje“, čak i obična izjava, bila je opravdanje za udaljavanje ili izbacivanje iz oružanih snaga.

Nakon oštre kritike grupa za ljudska prava i koordinisanih političkih i pravnih reformi⁴⁹⁶,

⁴⁹⁴ *Ibid.*, str. 58.

⁴⁹⁵ „Guidelines for Fact-Finding Inquiries into Homosexual Conduct“, Department of Defense Directive No. 1332.4, Enclosure E4, 21 December 1993, <http://www.dtic.mil/whs/directives/corres/pdf/133214p.pdf>.

⁴⁹⁶ Jamie Fellner, „U.S. Military's 'Don't Ask, Don't Tell' Policy Panders to Prejudice: Anti-Gay Harassment Flourishes“, Human Rights Watch, 23 January 2003, <http://www.hrw.org/press/2003/01/us012303.htm>; Human Rights Cam-

SAD je promenila politiku 2011. godine, dozvoljavajući lezbejkama, gejevima i biseksualnim pripadnicima da služe otvoreno. Uprkos ovoj izmeni, transrodnim pripadnicima snaga i dalje nije bilo dozvoljeno da služe zbog medicinske promene pola ili nekog drugog razloga. Nisu mogli da služe otvoreno zbog određenog broja odredbi do 30. juna 2016. godine kada je Pentagon najavio da uvodi novu politiku i izjavio da je u interesu vojske da „regrutuje i zadrži najbolje pripadnike snaga, bez obzira na njihov rodni identitet”.⁴⁹⁷ Ipak ova politika je bila odbačena 2017. godine.⁴⁹⁸

Isključivanje

Nijedna država učesnica OEBS-a nema eksplicitnu zabranu za LGBTI pripadnike u vojsci. Ipak, u njihovim odgovorima na upitnik ODIHR-DCAF-a iz 2018. godine, dve države nisu napisale da li dozvoljavaju ili ne lezbejkama, gejevima, biseksualcima, transrodnim i interrodnim osobama (LGBTI) da služe/budu zaposleni u oružanim snagama. Moguće je da ove države tehnički ne dozvoljavaju LGBTI pripadnicima da služe u vojsci.

Gonjenje

Države koje spadaju u ovu kategoriju ne samo da zabranjuju LGBTI pripadnicima da budu u vojsci, već ih aktivno viktimiziraju putem politika koje „imaju za cilj da ih spreče da razviju pozitivan identitet ili ih čak otvoreno stigmatizuju.”⁴⁹⁹ Važno je da napomenemo da ove prakse mogu da budu odraz širih društvenih trendova usmerenih protiv LGBTI zajednice, kao što su zakoni protiv istopolnih aktivnosti.⁵⁰⁰

Politike i mehanizmi za promovisanje jednakosti

U državama koje su ukinule zabrane po osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta, problem je kako prevesti *de jure* nediskriminaciju u *de facto* jednake mogućnosti za LGBTI pripadnike, uključujući borbu protiv uznemiravanja.

Kao što ističe HCSS, institucionalne prakse *pristupanja* i *tolerancije* su samo početni koraci ka aspirativnijim politikama. Države učesnice OEBS-a koje su usvojile sistem inkluzije za LGBTI pripadnike shvataju da je očuvanje različitosti „veoma važno za organizacije u sistemu odbrane kako bi opstale i napredovale u bezbednosnom okruženju 21. veka.”⁵⁰¹

---

paign, „Transgender Military Service”, <https://www.hrc.org/resources/transgender-military-service>

497 Adam F. Yerke and Valory Mitchell, „Transgender People in the Military: Don’t Ask? Don’t Tell? Don’t Enlist!”, *Journal of Homosexuality*, Vol. 60, Nos. 2-3, 2013, pp. 436-457, <https://doi.org/10.1080/00918369.2013.744933>.

498 „Presidential Memorandum for the Secretary of Defense and the Secretary of Homeland Security”, United States White House website, 25 August, 2017, <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/presidential-memorandum-secretary-defense-secretary-homeland-security/>.

499 „LGBT pripadnici vojske”, HCSS, *op. cit.*, napomena 458, str. 13.

500 *Ibid.*, str. 62.

501 *Ibid.*, str. 11.

Nekoliko država učesnica OEBS-a je preduzelo određene aktivnosti kako bi rešile problem LGBTI pripadnika u oružanim snagama i njih učinile privlačnijim poslodavcem za sve. Ove aktivnosti obuhvataju razvijanje odgovarajućih okvira politika, uspostavljanje standarda društvenog ponašanja, obezbeđivanje obuke i podizanja svesti, uvođenje mera za borbu protiv diskriminacije, mehanizme za podnošenje žalbi i mreže podrške.⁵⁰² Strategije koje idu u pravcu *de facto* jednakosti se razlikuju od *de jure* politika pristupanja s obzirom na to da imaju za cilj da nađu rešenje za određene probleme i potrebe LGBTI pripadnika koji se otvoreno izjašnjavaju i tako usade institucionalnu odgovornost. Ove politike pomažu da se obezbede mogućnosti za sve i omogući pripadnicima da ostvare svoj maksimum bez obzira na njihovu seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet.⁵⁰³

Tabela 12.5: Primeri odredbi protiv diskriminacije u oružanim snagama⁵⁰⁴

Danska: Danska Agencija za kadrove Ministarstva odbrane je objavila nekoliko vodiča o rešavanju problema uvredljivog ponašanja i diskriminacije po osnovu pola i seksualne orijentacije.

Finska: Zakon o služenju vojnog roka Finske je uvrstio seksualnu orijentaciju kao osnov po kome je zabranjena diskriminacija.

Nemačka: Od 2006. godine, nemački Zakon o jednakom postupanju prema ženama i muškarcima pripadnicima vojske zabranjuje diskriminaciju po osnovu seksualne orijentacije, među ostalim ličnim karakteristikama. Dodatno, od 2004. godine, Zakon o jednakim mogućnostima za žene i muškarce pripadnike vojske zabranjuje diskriminaciju po osnovu pola.

Letonija: Na osnovu Zakona o vojnoj službi, odredbe Zakona o radu koje se odnose na borbu protiv diskriminacije primenjuju se na oružane snage bez obzira na seksualnu orijentaciju osobe, među ostalim ličnim karakteristikama. Ovaj Zakon se odnosi na neposrednu i posrednu diskriminaciju.

Crna Gora: Zakon o oružanim snagama Crne Gore zabranjuje bilo koje ponašanje koje vređa dostojanstvo osobe koja služi u vojsci, posebno seksualno zlostavljanje ili uznemiravanja, ili ponašanje koje diskriminiše po osnovu pola, rase, boje, vere, nacionalnosti ili nekih drugih ličnih karateristika.

Švajcarska: Naredba o upravljanju različitostima iz 2008. godine švajcarskog Ministarstva odbrane zabranjuje diskriminaciju u oružanim snagama i eksplicitno govori o problemima LGBTI pripadnika.

502 *Ibid.*, str. 52.

503 Gregory Herek i Aaron Belkin, „Seksualna orijentacija i vojna služba: Izgledi za organizacione i pojedinačne promene u SAD-u“, kod T.W. Snider, A.B. Adler i C.A. Castro (eds.), *Military Life: The Psychology of Serving in Peace* („Vojnički život: Psihologija služenja u miru“), Westport, Connecticut: Praeger, 2005, str. 26.

504 Odgovori na upitnik ODIHR-DCAF-a iz 2018, pitanje broj 34.

Okvir politika

Sistemi koji imaju za cilj da integrišu LGBTI osobe u oružane snage bi trebalo da prihvate razlike u identitetu, izražavanju i ponašanju.⁵⁰⁵ Dodatno, bavljenje potrebama LGBTI pripadnika ne bi trebalo da se smatra dodatnim interesom oružanih snaga, već sastavnim delom očuvanja jedne funkcionalne organizacije.⁵⁰⁶

Ovo znači da bi istopolni partneri trebalo da imaju isti status kao heteroseksualni supružnici, prihvatajući rodni identitet pojedinačnih pripadnika i uklanjanje prepreka za transrodne pripadnike, dozvoljavanje promene pola u službi i uspostavljanje protokola za dokumenta za promenu identiteta. Politike i prakse bi trebalo da slede princip odgovornosti kako bi se održalo profesionalno okruženje za sve.

Holandski sistem inkluzije (vidi Tabelu 12.6) ima za cilj da inkorporira LGBTI pripadnike putem obrazovnih obuka, transparentne komunikacije i stavova sa poštovanjem.

Tabela 12.6: Holandija – politike za prihvatanje i integraciju gejeva i lezbejki u oružanim snagama⁵⁰⁷

Na osnovu istraživanja javnog mnjenja, 90 posto pripadnika holandskih oružanih snaga prihvata gej pripadnike službe kao kolege. Trenutna zvanična politika ima za cilj prihvatanje homoseksualnosti u oružanim snagama kao i zaštitu od diskriminacije i uznemiravanja. Ova politika primenjuje informativne kampanje, obrazovanje, podršku i pravne procedure kako bi postigla ove ciljeve.

Informativne kampanje

Informativne kampanje imaju za cilj da povećaju nivo prihvatanja homoseksualnosti u oružanim snagama, uključujući nezavisne fondacije o homoseksualnosti u oružanim snagama putem informativnih brošura i rada. Posebno se očekuje od starešina da svojim primerom pokažu kako se promovišu vrednosti i norme neophodne za prihvatanje i nediskriminaciju gejeva i lezbejki. Informativne kampanje su namenjene da dopru kako do vojske i njenih pripadnika tako do društva u celini.

Obrazovanje

Obrazovanje o prihvatanju i zaštiti od diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije je sastavni deo inicijalne obuke za sve regrute, pri čemu se posebna pažnja poklanja politikama, pravnim propisima, vrednostima i normama. Ove teme se dalje obrađuju na kursovima tokom službe za podoficire, oficire i stručnjake.

505 Herek and Belkin, *op. cit.*, napomena 505, str. 45.

506 „LGBT pripadnici vojske“, HCSS, *op. cit.*, napomena 458, str. 68.

507 Anna Adolfsen i Saskia Keuzenkamp, „Uniform uit de kast: Homosexualiteit binnen de krijgsmacht [Coming Out in Uniform: Homosexuality within the Armed Forces]“ (*Izlazak u javnost u uniformi: Homoseksualnost u oružanim snagama*), Hag, Kancelarija za društveno-kulturna planiranja, 2006, https://www.ru.nl/publish/pages/941800/uniform_uit_de_kast.pdf.

Podrška i savetovanje

Gejevi i lezbejke pripadnici vojske mogu da se obrate savetnicima u svojim jedinicama ili specijalnim savetnicima u Kancelariji generalnog inspektora. Ove savetnike eksterne institucije obučavaju o tome kako da dobiju informacije i reše podnošenje žalbi. Dodatno je uspostavljena posebna telefonska linija za žrtve diskriminacije i uznemiravanja, a tu su i socijalni radnici koju su dostupni da saslušaju i prime prijave.

Pravni okvir

Celokupna politika se zasniva na pravnom okviru koji sadrži ministarski ukaz o žalbenim procedurama u slučaju uznemiravanja i diskriminacije, ukaz o podnošenju žalbi za ponižavanje i nejednako postupanje vojnih starešina, kao i kodeks ponašanja oružanih snaga.

Standardi društvenog ponašanja

Neke države učesnice OEBS-a su usvojile kodeks ponašanja koji upravlja ponašanjem svih pripadnika oružanih snaga, bez obzira na njihovu seksualnu orijentaciju ili rodni identitet. Ovi kodeksi ponašanja se smatraju neophodnim za očuvanje operativne efikasnosti i način su da se smanji diskriminacija i zloupoteba u vojsci. Ponašanje svih pripadnika snaga kao odraz poštovanja doprinosi očuvanju profesionalizma i jedinstva jedinice.⁵⁰⁸

U Ujedinjenom Kraljevstvu, na primer, Kodeks socijalnog ponašanja oružanih snaga ističe jednake standarde za sve pripadnike, bez obzira na njihovu seksualnu orijentaciju i rodni identitet. Shodno tome, pojedinačni pripadnici snaga se ocenjuju na osnovu njihovog učinka u odnosu na odgovarajuće vojne ciljeve pri čemu svi pripadnici moraju da poštuju privatnost svojih kolega; ne toleriše se bilo koji oblik uznemiravanja među pripadnicima, bez obzira da li je verbalni, seksualni ili fizički, kao i bez obzira na pol osoba. Nijednom pripadniku nije dozvoljeno ponašanje koja podriva jedinstvo jedinice (vidi Tabelu 12.7).

Tabela 12.7: Kodeks socijalnog ponašanja za oružane snage u Ujedinjenom Kraljevstvu⁵⁰⁹

Kodeks socijalnog ponašanja uređuje politiku oružanih snaga po pitanju međuljudskih odnosa pripadnika vojske. Važi za sve pripadnike oružanih snaga, bez obzira na njihov pol, seksualnu orijentaciju, čin ili status.

Kada govorimo o međuljudskim odnosima, oružane snage očekuju poštovanje određenih standarda socijalnog ponašanja koji su zahtevniji od onih u društvu šire posmatrano. Ovi zahtevi su podjednako važni kako u vreme mira tako i u operacijama.

508 „LGBT pripadnici vojske“, HCSS, *op. cit.*, napomena 458, str. 45.

509 Ministarstvo odbrane Ujedinjenog Kraljevstva, „JSP 887: Diversity Inclusion and Social Conduct“, (*Inkluzija različitosti i socijalno ponašanje*), novembar, str. 6-8, http://data.parliament.uk/DepositedPapers/Files/DEP2016-0068/20141217_JSP_887_version_for_publication_3_PQ00604.pdf.

Primeri ponašanja koji mogu da podrivaju operativnu efektivnost su: neželjena seksualna pažnja u fizičkom ili verbalnom obliku, ispoljavanje naklonosti koja može da bude uvredljiva, kao i seksualno iskorišćavanje podređenih. Neprihvatljivo socijalno ponašanje zahteva hitno i pozitivno delovanje kako bi se sprečilo nanošenje dalje štete.

Od komandujućih oficira na svim nivoima očekuje se da, kada rešavaju moguće slučajeve neprimerenog socijalnog ponašanja i odlučuju da li je neophodno zalaženje u privatne živote pripadnika, razmotre da li je postupanje ili ponašanje nekog pojedinca imalo negativan uticaj (ili će imati) na efikasnost ili operativnu efektivnost oružanih snaga.

Obuka i podizanje svesti

Neophodna je neprekidna obuka viših vojnih starešina kako bi se iskorenile bilo koje preovlađujuće predrasude prema LGBTI pripadnicima snaga i unapredila znanja o seksualnim orijentacijama i rodnom identitetu među svim pripadnicima. Obuka takođe jača ulogu lanca komandovanja prilikom sprečavanja i kažnjavanja slučajeva diskriminacije i lošeg postupanja. Vođe imaju ključnu ulogu u obezbeđivanju pristojnog i odgovarajućeg ponašanja na radnom mestu. Ukoliko su starešine na nižim pozicijama uverene da će aktivno kontrolisanje i podrška nediskriminatornom ponašanju biti primećena i nagrađena, oni će biti više motivisani da se stvori okruženje u kome nema zlostavljanja. Neophodno je da se obezbedi dovoljan broj obuka za starešine i pripadnike na svim nivoima kako bi se postigla prava jednakost. Ovo može da obuhvati posebnu obuku za stručnjake za ljudske resurse, vojnu policiju, inspektorate, kancelarije vojnog ombudsmana i vojne akademije. Vojni lekari bi takođe trebalo da prođu kroz posebnu obuku kako bi se rešila istorijska stigma oko LGBTI problema u medicini.

Partneri LGBTI pripadnika vojske

Kada govorimo o poštovanju prava LGBTI pripadnika vojske, princip nediskriminacije trebalo bi da znači da se oružane snage odnose prema istopolnim odnosima njihovih pripadnika kao prema heteroseksualnim. Dodatno, svim porodicama bi trebalo da budu dostupne iste vojne beneficije, kao što je zdravstveno osiguranje i dodatak u slučaju smrti partnera, kao što jesu za supružnike heteroseksualnih pripadnika snaga.

I dok neke države ne pružaju sve benefite partnerima LGBTI pripadnika, druge im obezbeđuju smeštaj i druge beneficije. U Ujedinjenom Kraljevstvu, na primer, civilni partneri⁵¹⁰ ili istopolni supružnici⁵¹¹ imaju isto pravo na dodatke i smeštaj kao i heteroseksualni parovi, uključujući i jednaka prava na penziju. U Danskoj, partneri gejeva i lezbejki dobijaju istu socijalnu pomoć u slučaju smrti ili invaliditeta kao partneri

510 Simon Evans, „Armed Forces Allow Gay Couples Family Quarters“ (*Oružane snage dozvoljavaju gej parovima smeštaj za porodice*), The Scotsman, 21. 02. 2005, <http://news.scotsman.com/uk.cfm?id=194672005>.

511 Parlament Ujedinjenog Kraljevstva, Brak (istopolni parovi) Zakon iz 2013 (c. 30), <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2013/30/contents/enacted>.

heteroseksualnih pripadnika vojske. Kanada obezbeđuje partnerima gejeva i lezbejki, koji su pripadnici službe, zdravstvene i druge beneficije.⁵¹² U Španiji, Zakonom 29/1999 o merama za geografsku mobilizaciju vojnika obezbeđuje se smeštaj za one u stabilnim partnerskim vezama, uključujući i kada je partner pripadnika vojske istog pola (Član 6).⁵¹³

Tabela 12.8: Odredbe o jednakim mogućnostima ili afirmativnom delovanju za LGBTI pripadnike vojske⁵¹⁴

Danska: Način prijavljivanja za slobodna radna mesta u Ministarstvu odbrane otvoreno ohrabruje da se prijave svi zainteresovani kandidati, bez obzira na njihovo lično poreklo (npr. seksualnu orijentaciju).

Finska: Na osnovu internih vojnih odredbi, pol osobe ili osobe sa njim ili njom u vezi ne sme da utiče na postupanje prema njima. Svi pripadnici odbrambenih snaga (uključujući ročni sastav i rezerviste) moraju da budu tretirani na isti način.

Italija: Član 1468, paragraf 1, zabranjuje bilo koji oblik „neposredne ili posredne“ diskriminacije ili seksualnog uznemiravanja.

Crna Gora: Zakon o oružanim snagama Crne Gore garantuje osobi koja se prijavi za službu u vojsci transparentnost, pravičnost i jednaka prava, bez diskriminacije po bilo kom osnovu, uključujući i seksualnu orijentaciju između ostalog.

Priznavanje rodnog identiteta

Važno je da države zvanično priznaju pripadnike službe u odnosu na pol kojim se oni izjašnjavaju. Na primer, transrodna žena koja je bila muškarac po rođenju će želiti da promeni svoj identitet i dokumenta koji bi je predstavili kao ženu; sama se prikazuje u odnosu na pol koji joj odgovara, tako da je i drugi vide na taj način, obraćaju se odgovarajućim rečima, uključujući i zamenice.

Svaki od aspekata procesa tranzicije pripadnika vojske (vidi Tabelu 12.1) zahteva usaglašavanje sa višestrukim sistemima koji se preklapaju. U ovom kontekstu, ministarstva vlade moraju da omoguće promenu dokumenata za pripadnike vojske. Pravo pojedinca na lično izražavanje ne bi trebalo da bude ograničeno njihovim rodnim identitetom, već jednako za cisrodne i transrodne pripadnike (npr. transrodna žena u oružanim snagama će se pridržavati kodeksa oblačenja za žene).

512 M. Wechsler Segal, *op. cit.*, napomena 469, str. 218.

513 Nolte, *op. cit.*, napomena 8. Oružane snage su prva javna institucija u Španiji koja je dala zakonsko pravo stabilnim istopolnim partnerskim vezama.

514 Odgovori na upitnik ODIHR-DCAF-a iz 2018. godine, pitanje broj 35.

Tabela 12.9: Novi Zeland - prihvatanje transrodnih pripadnika

HCSS je istakao pet standarda za procenu dobrih praksi u vojsci koji se odnose na rodni identitet.

- 1) Promena pola je moguća;
- 2) Prihvataju se nebinarni rodni identiteti (na primer, hidžra, dva-duha, X-pol i bespolno);
- 3) Promena pola je moguća bez operacije;
- 4) Nije neophodna dozvola lekara ili suda za promenu pola;
- 5) Probni period za transrodne pripadnike je kraći od godinu dana.

Novi Zeland je bio jedina zemlja koja je ispunila svih pet standarda inkluzivnih politika za transrodne pripadnike snaga. Kao dodatak ovim politikama, Novi Zeland takođe nudi grupe za podršku i mreže kolega za LGBTI pripadnike preko **OverWatch**, grupe koja je osnovana 2012. godine.

Izveštaj HCSS-a stavlja Novi Zeland na prvo mesto po pitanju integrisanja LGBTI pripadnika i ističe ga kao primer koji bi trebalo druge zemlje da slede.

Pravne odredbe o rodnom identitetu postavljaju određene prepreke za transrodne pripadnike u poređenju sa cisrodnim. Stoga su za ravnopravnu integraciju LGBTI osoba od suštinske važnosti strategije koje pokušavaju da uklone razlike između transrodnih i cisrodnih osoba. Politike koje postavljaju minimalna ili nikakva ograničenja po pitanju promene rodne klasifikacije u ličnim dokumentima pojedinaca priznaju i vrednuju rodne identitete.⁵¹⁵

Intervencije koje usporavaju napredak željenog procesa tranzicije pojedinca ili dovode u pitanje pravo transrodne osobe na promenu zakonski datog pola su suviše i narušavaju pravo pojedinca na privatnost. Prakse koje vrše pritisak na transrodne osobe da urade neželjene operacije pre nego što im se prizna i prihvati pol po kome se izjašnjavaju smatraju se prisilnim i kao takve se ne preporučuju (vidi Tabelu 12.9).

⁵¹⁵ „LGBT pripadnici vojske“, HCSS, *op. cit.*, napomena 458, str. 47-48.

Tabela 12.10: Uslovljavajuće prepreke za transrodne pripadnike u regionu OEBS-a

Neke države učesnice OEBS-a ograničavaju učešće transrodnih osoba u oružanim snagama.⁵¹⁶

Na primer, u Ujedinjenom Kraljevstvu se zahteva od transrodnih osoba da „u potpunosti završe sa promenom pola“ (tranzicijom) pre nego što im se dozvoli da služe.

Od belgijskih transrodnih pripadnika se zahteva da prođu pripremnu operaciju za promenu pola. Ipak, Evropski sud za ljudska prava je presudio 2017. godine da procedura sterilizacije kao preduslov promene pravno rodnog statusa pojedinca predstavlja kršenje ljudskih prava.⁵¹⁷

U Holandiji mora da postoji „odobrenje stručnjaka“ (lekara ili sudije) kako bi osoba mogla da promeni pol koji stoji u njihovim dokumentima.

U drugim državama postoji „period iskustva“ tokom koga osoba mora da živi u polu kojim se izjašnjava pre nego što bude zakonski priznato.

Iako većina država tretira rod kao binarni, neki ljudi ne osećaju svoj pol kao samo muški ili samo ženski, nego više vole da ga opišu drugačijim jezikom (videti opis „Nebinarno, treći rod“ u Tabeli 12.1). Neke nebinarne/treći rod osobe mogu da se izjasne kao transrodne i/ili da se odluče na tranziciju. Kada govorimo o dokumentima, neke države uvode rodno neutralne markere na dokumentima (kao što je oznaka „X“ u Kanadi) ili dozvoljavaju da se to polje ostavi prazno. Ovakve pravne alternative su važne za ljude koji se ne izjašnjavaju ni kao muškarci ni kao žene, interrodne osobe ili one koji se izjašnjavaju kao rodno neutralne.

Žalbene procedure i savetovanje

U većini zemalja ne postoje posebne žalbene procedure za slučajeve uznemiravanja zbog seksualne orijentacije. Žalbeni mehanizmi za LGBTI pripadnike su sadržani u opštim žalbenim mehanizmima sa ciljem da daju ravnopravne, nestigmatizujuće mogućnosti svima da prijave prekršaje i traže obeštećenje. Stoga LGBTI pripadnici vojske koji su žrtve diskriminatornih praksi mogu da iniciraju redovne neformalne procedure tako što će da prijave slučaj svojim nadređenima, koji mogu da ga istraže ili da o njemu informišu komandanta. Ukoliko žrtva ne bude zadovoljna ovim rešenjem, može da traži mišljenje civilnog suda (na primer, u Francuskoj i Švedskoj) ili kancelarije vojnog tužioca (na primer, u Ukrajini). Žalbeni mehanizmi bi trebalo da uključe efektivnu zaštitu svedoka, odredbe o poverljivosti, kao i mogućnost privremenog transfera za navodnu žrtvu ili počinioca, u zavisnosti od situacije, u drugu jedinicu u toku sprovođenja istrage.

⁵¹⁶ *Ibid.*

⁵¹⁷ Evropski sud za ljudska prava, *A.P. protiv Francuske* (podnesak broj 79885/12); *Garçon protiv Francuske* (podnesak broj 52471/13); i *Nicot protiv Francuske* (podnesak broj 52596/13).

Neke države su uvele posebne savetnike za prava LGBTI pripadnika, kao što je Holandija, gde je postavljen specijalni savetnik pri Kancelariji generalnog inspektora. Ove savetodavne službe mogu da pomognu i informišu LGBTI pripadnike oružanih snaga o njihovim pravima i dostupnim procedurama u slučaju uznemiravanja. Ovaj problem ostaje primarna odgovornost lanca komandovanja.

Mnoge države ne vode evidenciju i ne dele podatke o slučajevima diskriminacije, uznemiravanja i zlostavljanja LGBTI pripadnika vojske.⁵¹⁸ One koje to rade (prate i dele podatke) ne mogu uvek da garantuju da su podaci precizni jer se često odnose samo na one koji se otvoreno deklarišu kao LGBTI ili su primorani da otkriju svoju seksualnu orijentaciju ili rodni identitet. Bez uvida u perspektivu žrtve ili etnografski prikaz, nije moguće da se u potpunosti razume stvarni uticaj diskriminacije i uznemiravanja. Čak i za zemlje koje su obuhvatile zaštitu LGBTI osoba u svoje antidiskriminacione zakone i dozvolile im da služe u oružanim snagama, veoma je važno da budu transparentne i odgovorne kada rešavaju slučajeve diskriminacije i uznemiravanja.

Mreže podrške

Pravna udruženja, grupe za podršku i sindikati, osmišljeni da vode računa o potrebama LGBTI pripadnika, mogu da pruže neophodni okvir za zaštitu njihovih prava kao i podršku tokom vojne službe.⁵¹⁹ Ove grupe bi trebalo da vode stručnjaci za propise o ljudskim pravima kako bi izašli u susret potrebama LGBTI pripadnika, uključujući smernice o tranziciji i pomoći prilikom slučaja uznemiravanja.

U regionu OEBS-a, samo Holandija, UK i SAD imaju grupe za podršku LGBTI pripadnicima za koje odvajaju finansijska sredstva i druge resurse.⁵²⁰ Holandska Fondacija za homoseksualnost i oružane snage zastupa gej i lezbejske pripadnike od 1987. godine i dobija finansijsku i organizacionu podršku od Ministarstva odbrane.⁵²¹ Slične grupe za podršku postoje u Nemačkoj, Švedskoj i Švajcarskoj, ali ne dobijaju novac iz budžeta.

---

518 Odgovori na upitnik ODIHR-DCAF-a iz 2018. godine, pitanje broj 37.

519 „LGBT pripadnici vojske“, HCSS, *op. cit.*, napomena 458, str. 46.

520 Odgovori na upitnik ODIHR-DCAF-a iz 2018. godine, pitanje broj 36. Holandija, UK i SAD su takođe među najviše pozicioniranim zemljama po pitanju HCSS LGBT vojnog indeksa.

521 Za više informacija, vidi veb-sajt Fondacije: www.shk.nl.

Dobre prakse i preporuke

Istraživanja i rezultati anketa su pokazali da se države širom regiona OEBS-a suočavaju sa sličnim problemima, uključujući načine kako da privuku najbolje regrute koji imaju odgovarajući odnos, sposobnosti i vrline, kao i kako da pruže podršku svojim pripadnicima kako bi ostvarili svoj maksimum.

Sledeći predlog dobrih praksi za sve oružane snage:

- » Državne politike koje se odnose na učešće LGBTI osoba u oružanim snagama treba da budu usklađene sa obavezama koje proističu iz međunarodnog prava ljudskih prava, posebno prava na privatnost i zaštitu od diskriminacije.
- » Zakone koji se odnose na zaštitu od diskriminacije, kao i na jednake mogućnosti treba da budu usklađeni tako da mogu da se primene na vojsku.
- » Oružane snage treba da usvoje standarde društvenog ponašanja koji imaju za cilj da čuvaju operativnu efektivnost, dok u isto vreme smanjuju diskriminaciju i zlostavljanje. Ovi standardi treba da važe i regulišu ponašanje svih pripadnika oružanih snaga bez obzira na njihovu seksualnu orijentaciju, rodni identitet ili rodno izražavanje.
- » Ministarstvo odbrane treba da preduzme posebne mere kako bi obezbedilo da se politike nediskriminacije i prihvatanja LGBTI populacije sprovode u praksi. Ove mere bi trebalo da sadrže kampanje za informisanje, obrazovanje i obuku, procedure za podnošenje prijava i kaznene procedure u slučajevima uznemiravanja i diskriminacije.
- » Vlade treba da obezbede sredstva za grupe koje vrše nadzor i na taj način omoguće da se zna ko je odgovoran za poštovanje ljudskih prava LGBTI pripadnika snaga.
- » Sve vojske treba da imaju svoje aktivne organizacije za podršku LGBTI pripadnicima i/ili da se povežu sa eksternim LGBTI organizacijama. Na ovaj način možemo da budemo sigurni da pripadnici LGBTI-ija imaju ravnopravan pristup resursima koji su dostupni drugim pripadnicima, kao što su zdravstveno osiguranje i zaštita, priznavanje supružnika i rodnog identiteta.

Dodatna literatura

Haški centar za strateške studije, „LGBT vojni indeks“, 2014, <http://projects.hcss.nl/monitor/88/>.

Palm centar, razne publikacije, posebno od strane direktora Arona Belkina, <https://www.palmcenter.org>.

„Džogdžakarta principi plus 10“, Drugi međunarodni panel stručnjaka za međunarodno pravo ljudskih prava, seksualnu orijentaciju, rodni identitet, rodno izražavanje i odlike pola, 10. 11. 2017, <http://yogyakartaprinciples.org/>.

DEO IV

**SPECIFIČNI
PROBLEMI ŽIVOTA U
VOJSCI**

Poglavlje 13: Deca u oružanim snagama

Uvod: Glavna pitanja

Poslednjih godina međunarodna zajednica sve više prepoznaje kao nezakonite i jedne od najgorih oblika rada dece slučajeve prisilne ili obavezne regrutacije i učešća osoba mlađih od 18 godina (dečaka i devojčica) u neprijateljskom okruženju od strane oružanih snaga ili oružanih grupa. *Dobrovoljna prijava* osoba mlađih od 18 godina je nezakonita u slučaju oružanih grupa, ali ostaje zakonita pod određenim uslovima za državne oružane snage. Manji broj država učesnica OEBS-a dozvoljava osobama mlađim od 18 godina dobrovoljnu regrutaciju ili prijavljivanje (vidi Tabelu 13.5).

Regrutacija, prijavljivanje ili korišćenje dece mlađe od 15 godina smatra se ratnim zločinom za koji su krive odgovorne odrasle osobe. Ovo se odnosi na oružane snage i nedržavne oružane grupe koje učestvuju u međunarodnom ili nemeđunarodnom oružanom sukobu. Ovo krivično delo krivično gone Međunarodni krivični sud (engl. ICC) i Specijalni sud za Sijera Leone (engl. SCSL), a to se može videti u Tabeli 13.3.

Velika većina dece u oružanim snagama ili grupama širom sveta ima 16 ili 17 godina. I dok oni sami sebe ne smatraju decom, već mladima,⁵²² međunarodno pravo ih smatra decom i kao takvim pruža specijalnu zaštitu.

Ovo poglavlje počinje pregledom međunarodnog prava i politika, uključujući i međunarodne standarde ljudskih prava po pitanju maloletnih lica u oružanim snagama i grupama. Daje primere različitih praksi u regionu OEBS-a i govori o odvojenom, ali povezanom pitanju dece pripadnika vojske u državama učesnicama OEBS-a.⁵²³ Završava se primerima dobrih praksi.

Mađunarodni standardi ljudskih prava

Regrutacija, prijavljivanje i korišćenje dece

Konvencija o pravima deteta OUN-a (engl. CRC) potvrđuje da će države da „preduzmu sve moguće mere da obezbede da osobe koje nisu navršile 15 godina direktno ne učestvuju u neprijateljstvima.“⁵²⁴ Član 38 (3) CRC-a kaže sledeće:

522 Mark A. Drumbl, *Reimagining Child Soldiers in International Law and Policy* („Promena imidža dece vojnika u međunarodnom pravu i politikama“), Oxford, Oxford University Press, 2012.

523 Član 23.1 kaže: „Porodica je prirodna i osnovna jedinica društva i kao takva ima pravo na zaštitu društva i države“. ICCPR, *op. cit.*, napomena 16.

524 Generalna skupština OUN-a, Konvencija o pravima deteta, [engl. CRC], A/RES/44/25, 20. 11 1989 (stupila na snagu 2.09. 1990), Član 38(2), <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>. Dodatno postoji Komitet za prava deteta, kao organ OUN-a sastavljen od nezavisnih stručnjaka, koji nadzire primenu CRC-a. Sve države po-tpisnice moraju da ponose redovne izveštaje.

„Strane ugovornice će se uzdržati od regrutovanja osoba koje nisu navršile 15 godina u svoje oružane snage. U regrutovanju onih osoba koje su navršile 15 godina, a nisu 18 godina, strane ugovornice će nastojati da prednost daju onima koji su najstariji.“

Opcioni protokol uz CRC o učešću dece u oružanim sukobima, koji je stupio na snagu 2002. godine ima za cilj da dopuni i ispravi određene neadekvatne odredbe CRC-a.⁵²⁵ Ističe da će države da „preduzmu sve moguće mere kako bi obezbedile da pripadnici njihovih oružanih snaga koji nisu navršili 18 godina ne učestvuju u neprijateljstvima.“⁵²⁶ Sa druge strane, Opcioni protokol predstavlja samo mali pomak s obzirom na to da jezik koji koristi (kao na primer „sve moguće mere“) nema obavezujući ton. Opcioni protokol se ipak tumači tako da „podiže minimalni uzrast za učešće u borbenim aktivnostima na 18 godina.“⁵²⁷ Oštrija zabrana je sadržana u Članu 2, koji kaže da će države potpisnice da se „postaraju da osobe koje nisu napunile 18 godina ne budu prisilno regrutovane u oružane snage.“

Kada govorimo o dobrovoljnoj regrutaciji, Član 3(1) Opcionog protokola dodaje da države potpisnice „treba da podignu donju starosnu granicu za dobrovoljnu regrutaciju osoba u nacionalne oružane snage [...] imajući u vidu da po [CRC-u] osobe mlađe od 18 godina imaju prava na posebnu zaštitu.“

Stoga, Član 3(1) obavezuje države da povećaju starosni prag za dobrovoljne regrute u nacionalnim oružanim snagama na starije od 15 godina – ili barem na najmanje 16 godina starosti. Iako se Opcioni protokol tumači tako da dozvoljava regrutaciju šesnaestogodišnjaka i sedamnaestogodišnjaka u nacionalne oružane snage, njihova regrutacija mora da ispuni stroge uslove (vidi Tabelu 13.1).⁵²⁸

Tabela 13.1: Dobrovoljna regrutacija dece mlađe od 18 godina – zaštita po Članu 3(3) Opcionog protokola

Strane ugovornice koje dozvoljavaju dobrovoljnu regrutaciju u svojim nacionalnim oružanim snagama za mlađe od 18 godina moraju da obezbede zaštitu kako bi osigurale da:

- a) Ova regrutacija bude stvarno dobrovoljna;
- b) Regrutovanje bude sprovedeno uz svesni pristanak roditelja ili zakonskih staratelja date osobe;

525 Generalna skupština OUN-a, „Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the Involvement of Children in Armed Conflict“ (Opcioni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o učešću dece u oružanim sukobima), *A/RES/54/263*, 25. maj 2000, <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/opaccr.aspx>. Od 2018. godine, 167 država je pristupilo ovom protokolu.

526 *Ibid.*, Član 1.

527 Michael Wessells, *Child Soldiers: From Violence to Protection* („Deca vojnici: od nasilja do zaštite“), Harvard University Press, 2009, str.p. 234.

528 Opcioni protokol uz CRC, *op. cit.*, napomena 527, Član 3(3).

- c) Ove osobe budu u potpunosti informisane o dužnostima vojne službe;
- d) Ove osobe imaju validan dokaz godina pre nego što budu prihvaćene u nacionalne oružane snage.

I drugi međunarodni i regionalni instrumenti ⁵²⁹ govore o regrutaciji ili korišćenju dece u neprijateljstvima od strane oružanih snaga ili oružanih grupa. Jedan primer je MOR-ova Konvencija broj 182 o zabrani i ukidanju najgorih oblika dečjeg rada⁵³⁰ koja definiše dete kao osobu mlađu od 18 godina.⁵³¹ Ova konvencija otvoreno dovodi u vezu „prisilnu ili obaveznu regrutaciju dece za korišćenje u oružanim sukobima“ sa „ropstvom ili praksama sličnim ropstvu“ i obavezuje države potpisnice „preduzmu hitne i delotvorne mere kako bi ovo zabranile i sprečile“.⁵³²

Tabela 13.2: Obaveze OEBS-a koje se odnose na prava deteta

Države učesnice OEBS-a su u nekoliko navrata potvrdile svoju obavezu da priznaju, promovišu i zaštite prava dece, uključujući pravo na specijalnu zaštitu od svih oblika nasilja i iskorišćavanja.

Dokument iz Kopenhagena (1990), paragraf 13:

Države učesnice su odlučile da posvete posebnu pažnju priznavanju prava deteta, njegovim građanskim pravima i ličnim slobodama, ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, kao i pravu na specijalnu zaštitu od svih oblika nasilja i iskorišćavanja. Razmotriće pristupanje Konvenciji o pravima deteta, ukoliko to već nisu uradile koja je otvorena za potpisivanje država 26. 01. 1990. godine. Poznaće u svojim domaćim zakonskim propisima prava deteta onako kako su opisana u međunarodnim sporazumima koje su potpisale.

Povelja za evropsku bezbednost: III Naš zajednički odgovor (Istanbul, 1999), paragraf 24:

Preduzećemo mere [...] kako bismo prekinuli nasilje nad [...] decom kao i seksualno iskorišćavanje [...]. Razmotićemo načine da sprečimo prisilnu ili obaveznu regrutaciju za korišćenje osoba mlađih od 18 godina u oružanim sukobima.

Dokument iz Budimpešte (1994), odluke: IV Kodeks ponašanja u političko-vojnim aspektima bezbednosti, paragraf 27:

Svaka država učesnica mora da obezbedi da je proces regrutacije ili pozivanje pripadnika za službu u oružanim, paravojnim i bezbednosim snagama u saglasnosti sa obavezama

529 Afrička povelja o pravima i dobrobiti dece, koja je uspostavila više standarde od onih u CRC-u, u Članu 22 nalaže da niko mlađi od 18 godina ne bi trebalo da bude regrutovan kao vojnik, niti da direktno učestvuje u borbama u ratu.

530 Ratifikovalo 53 država učesnica OEBS-a (sve osim Andore, Svete stolice, Lihtenštajna i Monaka, koje nisu članice MOR-a).

531 MOR, „Konvencija o najgorim oblicima dečjeg rada“ (broj 182), 17. 06. 1999, Član 2, https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C182.

532 *Ibid.*, Članovi 1 i 3(a).

poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda.

Odluka Ministarskog veća broj 08/07 o borbi protiv trgovine ljudima radi radnog iskorišćavanja (Madrid, 2007):

Ministarsko veće (...) apeluje na države učesnice da: (...) 20. pojačaju napore usmerene na sprečavanje rada dece tako što će da razmotre potpisivanje i ratifikaciju Konvencije MOR-a o najgorim oblicima rada deteta iz 1999, ukoliko to već nisu učinile, ili putem primene njenih odredbi ukoliko su već potpisnice; (...).

Pariške obaveze iz 2007. godine i Pariški principi (prihvaćeni od strane 108 država)⁵³³ povezuju neobavezujuće propise i sintetizovan jezik kako bi se istakla različita uloga koju deca imaju u oružanom sukobu. Po Pariškim principima:

„Dete povezano sa oružanim snagama ili oružanom grupom’ se odnosi na bilo koju osobu mlađu od 18 godina koja je regrutovana ili je bila regrutovana ili korišćena od strane oružane snage ili oružane grupe u bilo kom kapacitetu, uključujući, ali ne samo, decu, dečake i devojčice koji se koriste da budu borci, kuvari, nosači, kuriri, špijuni ili u seksualne svrhe. Ne odnosi se samo na dete koje učestvuje ili je učestvovalo direktno u neprijateljskim aktivnostima.“

Izraz „deca povezana sa oružanim snagama i oružanim grupama“ se često koristi u vidu skraćenice, akronima na engleskom jeziku CAAFAG. Oružane snage se odnose na nacionalnu vojsku date države, dok oružana grupa označava borbenu formaciju nezavisnu od države. Pariški principi dopunjuju međunarodno pravo o pravima deteta i potvrđuju da je uzrast od 18 godina prelazna tačka između detinjstva i zrelog doba.

Posebna zaštita

Član 38(1) CRC-a zahteva da se države „obavežu da poštuju i obezbede poštovanje pravila međunarodnog humanitarnog prava koja su za njih obavezujuća u situacijama oružanih sukoba, a odnose se na dete.“

Četvrta Ženevska konvencija, koja se odnosi na civile, garantuje posebnu zaštitu dece.⁵³⁴ Ova vrsta zaštite koja se odnosi na različite uzraste (12, 15 ili 18 godina) uključuje zabranu okupatorskim snagama da primoraju decu mlađu od 18 godina da rade. Član 77(1) Dodatnog protokola I o međunarodnom oružanom sukobu nalaže stranama u sukobu da „[deci] ukažu

533 UNICEF, „Pariški principi i smernice o deci povezanoj sa oružanim snagama ili oružanim grupama“, fe-bruar, 2007, <https://www.unicef.org/emerg/files/ParisPrinciples310107English.pdf>. Ovi Principi su usvojeni zajedno sa „Pariškim obavezama zaštite dece od nezakonite regrutacije ili korišćenja od strane oružanih snaga ili oružanih grupa“. Ovi Principi i Obaveze su nastali kao nadogradnja 1997 „Kejptaun principa i najboljih praksi regrutacije dece u oružanim snagama i demobilizaciji i socijalnoj reintegraciji dece vojnika u Africi“.

534 ICRC, Četvrta Ženevska konvencija, op. cit., napomena 39, Članovi 14, 17, 23, 24, 38, 50, 51, 68, 82, 89, 94 i 132, <https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/publications/icrc-002-0173.pdf>.

posebno poštovanje i zaštite ih od bilo koje vrste nedoličnog napada.⁵³⁵ Član 77(2) kaže da će

„strane u sukobu preduzeti sve moguće mere kako bi sprečile da deca koja nisu napunila 15 godina direktno učestvuju u neprijateljskim aktivnostima, a posebno će se uzdržati od njihove regrutacije u oružane snage.“

i još ističe da se

„strane u sukobu prilikom regrutovanja osoba koje imaju 15 godina, a još nisu napunile 18 godina obavezuju da daju prednost onima koji su stariji.“⁵³⁶

Dodatni protkol II, koji pokriva nemeđunarodne oružane sukobe, ističe u Članu 4(3)(c) da

„deca koja nisu napunila 15 godina neće biti regrutovana u oružane snage ili grupe niti će im biti dozvoljeno da učestvuju u neprijateljskim aktivnostima.“⁵³⁷

Ova zabrana je stroža nego ona koja se odnosi na međunarodne oružane sukobe u Dodatnom protokolu I. Član 4(3) Dodatnog protokola II, koji zahteva da „deci bude pružena nega i pomoć koja im je neophodna“, posebno govori (ali ne samo) o obrazovanju, porodičnom ujedinjenju i privremenom sklanjanju dece iz neprijateljskih u bezbednija područja. Slično Dodatnom protokolu I, Član 4(3)(d) Dodatnog protokola II proširuje odredbe o posebnoj zaštiti dece mlađe od 15 godina, „čak i ako direktno učestvuju u neprijateljskim aktivnostima protivno odredbama potparagrafa (c) i ukoliko su zarobljena“.

Odgovornost za nezakonitu regrutaciju, prijave ili korišćenje dece

U međunarodnim ili nemeđunarodnim oružanim sukobima služenje vojnog roka, prijava za vojsku ili korišćenje dece mlađe od 15 godina kako bi aktivno učestvovala u neprijateljskim aktivnostima smatra se ratnim zločinom za koji počinioci snose pojedinačnu krivičnu odgovornost po odredbama konvencija ili međunarodnog prava. Stoga, u slučaju dece koja su mlađa od 15 godina nezakonitost čina ilegalne regrutacije je kako odgovornost države tako i lična odgovornost. Jasno je da je kazneno odgovorna odrasla osoba koja vrši regrutaciju vojnika, kao što je bio slučaj u parnicama Specijalnog suda za Sijera Leone (engl. SCSL) i ICC (vidi Tabelu 13.3).

Presude ICC-a i SCSL-a su pojasnile važne aspekte ratnog zločina regrutacije dece. Na primer, u slučaju Revolucionarnog saveta oružanih snaga (engl. AFRC) u Sijera Leoneu, Sudsko veće

535 ICRC, Protokol I Ženevske konvencije, op. cit., napomena 40.

536 *Ibid.*

537 ICRC, Protokol II Ženevske konvencije, op. cit., napomena 40.

SCSL-a je definisalo služenje vojnog roka kao „primoravanje“ i „čin prinude, kao što su otmice ili prisilna regrutacija“.⁵³⁸ Definisalo je prijavljivanje za vojsku kao „prihvatanje i upisivanje pojedinaca koji se dobrovoljno jave kako bi se priključili oružanim snagama ili grupi“, na šta su odmah dodali da je „prijavljivanje dobrovoljni čin, tako da pristanak deteta nije validna odbrana“.⁵³⁹ Stoga je prijavljivanje dece mlađe od 15 godina nedopustivo bez obzira na okolnosti, kao i pristanak deteta.

Dodatno, Žalbeno veće SCSL-a je ocenilo da neophodna tačka ili veza između okrivljenog i deteta u vreme prijavljivanja znači „bilo koje ponašanje kojim se prihvata da dete bude deo narodne vojske“, iako je dodalo da „mora da postoji veza između postupka optuženog i deteta koje se pridružuje oružanim snagama ili grupi“, kao dodatak na „činjenicu da je optuženi znao da je dete mlađe od 15 godina“ kao i da je dete „moglo da bude obučeno za borbu.“⁵⁴⁰ U slučaju Revolucionarnog ujedinjenog fronta u Sijera Leonu, SCSL je smatrao da aktivno učešće u neprijateljskim aktivnostima podrazumeva vršenje zločina nad civilima, namerne paljevine, čuvanje vojnih ciljeva i mina, kao i špijunažu i poslove ličnog obezbeđenja.⁵⁴¹

SCSL se takođe bavi zločinima protiv čovečnosti koji mogu nesrazmerno da utiču na decu. Član 2(i) Statuta SCSL-a zabranjuje „druga nehumana postupanja“, koja presuda AFRC-a tumači kao postupke prisilnih brakova usmerenih protiv devojčica. Rimski Statut ICC-a zabranjuje nasilje koje može nesrazmerno da naudi deci. Ovo uključuje namerne napade na obrazovne ustanove (ukoliko nisu vojni ciljevi) i zločine protiv čovečnosti poput ropstva, seksualnog ropstva i prisilne prostitucije, nasilni transfer dece i trgovinu decom.⁵⁴² Dodatno, Član 6(e) Rimskog Statuta pod definicijom genocida smatra nasilni transfer dece iz jedne grupe u drugu.

---

538 Specijalni sud za Sijera Leone (engl. SCSL), *Javni tužilac protiv Brima, Kamara, i Kanu*, predmet broj SCSL-04-16-T, presuda (Sudsko veće SCSL-a, od 20. 06. 2007), paragraf 734.

539 *Ibid.*, paragraf 735.

540 SCSL, *Javni tužilac protiv Fofana i Kondewa*, predmet broj SCSL-04-14-A, presuda (Žalbeno veće SCSL-a, od 28. 05. 2008), paragrafi 141, 144. Ukoliko je detetu „dozvoljeno da se dobrovoljno priključi [...], njegov ili njen pristanak nije validna odbrana.“ *Ibid.*, paragraf 140.

541 SCSL, *Javni tužilac protiv Sesay, Kallon, i Gbao*, predmet broj SCSL-04-15-T, presuda (Sudsko veće SCSL-a, od 2. 03. 2009), paragrafi 1712-1731. Kućni poslovi, rad na farmi i misije traženja hrane se ipak ne smatraju aktivnim učešćem u neprijateljskim aktivnostima. *Ibid.*, paragrafi 1739 i 1743.

542 Generalna skupština OUN-a, „Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda“ (dopunjeno 2010), 17. 07. 1998, Članovi 7(1)(c), 7(1)(g), 7(1)(k), 7(2)(c), 8(2)(b)(ix), 8(2)(b)(ix), 8(2)(e)(iv) i 8(2)(e)(iv). Kancelarija specijalnog predstavnika je navela napade na škole i bolnice kao „jedne od najuznemiravajućih trendova zabeleženih 2016“, vidi: Generalna skupština OUN-a, „Godišnji izveštaj Specijalnog predstavnika generalnog sekretara za decu i oružani sukob“, 22. 12. 2016, str. 9, https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/HRC/34/44&Lang=E&Area=UNDOC.

Tabela 13.3: Sudska praksa ICC-a o zločinima dece vojnika

ICC je doneo svoju prvu presudu po tri osnova za zločine dece vojnika. Optuženi Tomas Lubanga koji je bio vođa pobunjenika u Demokratskoj Republici Kongo (engl. DRC) bio je osuđen na četrnaest godina zatvora.

U slučaju *Lubanga*, sudije ICC-a su primenile slične definicije kao SCSL; „**enlistment**“ (prijavljivanje) se smatra „prijavom za vojsku“, dok „**conscription**“ (vojni rok) se definiše kao „obavezna prijava“. ⁵⁴³ Po pitanju korišćenja dece, odluka na žalbu na presudu naglašava potrebu pristupa od slučaja do slučaja kako bi se uspostavila veza između aktivnosti za koju je dete korišćeno i borbene aktivnosti u koju je bila uključena oružana grupa ili snage. ⁵⁴⁴

Katanga, još jedna osoba koja je bila tužena pred ICC-om, oslobođen je u sledećem slučaju za optužbu koja se odnosila na dete vojnika zbog nepostojanja veze između njega i nezakonite prakse korišćenja dece u vojsci u DRC-u. Po pitanju kazni, zločini protiv ili koji se odnose na decu smatraju se posebno ozbiljnim, imajući u vidu da deca uživaju specijalna prava i zaštitu po međunarodnom pravu. ⁵⁴⁵

Različiti pristupi

Legalna regrutacija u oružanim snagama

Opcioni protokol CRC-a zahteva da države potpisnice donesu obavezujuću deklaraciju kojom bi u okviru nacionalnih zakona imale odredbu o donjoj uzrasnoj granici za dobrovoljnu regrutaciju. Oko tri četvrtine deklaracija navodi da je donja granica za dobrovoljnu regrutaciju 18 godina ili više. Stoga je opšta praksa da uzrast od 18 godina bude donja granica za dobrovoljnu regrutaciju u nacionalnim oružanim snagama (vidi Tabelu 13.5).

Na primer, 2015. godine, nakon što je dozvolila dobrovoljnu regrutaciju za osobe koje su napunile 17 i 16 godina, Irska je pomerila donju granicu na 18 godina. Luksemburg i Poljska su 2013. godine podigli donju granicu za dobrovoljnu regrutaciju sa 17 na 18 godina.

⁵⁴³ SCSL, *Javni tužilac protiv Lubange*, predmet broj ICC-01/04-01/06 (ICC Sudsko veće I, 14. 03. 2012), paragraf 608.

⁵⁴⁴ *Ibid.*

⁵⁴⁵ SCSL, *Javni tužilac protiv Germain Katanga*, predmet broj ICC-01/04-01/07 (ICC Sudsko veće II, 7. 03. 2014).

Tabela 13.5: Donja starosna granica za dobrovoljnu regrutaciju u državama učesnicama OEBS-a⁵⁴⁶

Donja granica	Države učesnice OEBS-a
16	Kanada i Ujedinjeno Kraljevstvo
17	Austrija, Kipar, ⁵⁴⁷ Francuska, Nemačka, Holandija, ⁵⁴⁸ Turkmenistan i SAD
18	Albanija, Jermenija, Azerbejdžan, ⁵⁴⁹ Belorusija, ⁵⁵⁰ Belgija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Republika Češka, Danska, Estonija, Finska, Gruzija, ⁵⁵¹ Grčka, Mađarska, Irska, Italija, ⁵⁵² Kirgistan, Letonija, Litvanija, Luksemburg, Malta, ⁵⁵³ Moldavija, Mongolija, Crna Gora, Severna Makedonija, Norveška, ⁵⁵⁴ Poljska, Portugalija, Rumunija, Ruska Federacija, ⁵⁵⁵ San Marino, ⁵⁵⁶ Srbija, ⁵⁵⁷ Slovačka, Španija, Švedska, Švajcarska, Tadžikistan, Turska i Uzbekistan

- 546** „Status sporazuma: Opcioni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o učešću dece u oružanim sukobima - rezerve i deklaracije“, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-11-b&chapter=4&clang=en; i odgovori na ODIHR-DCAF-ov upitnik iz 2018. godine.
- 547** U odgovoru na ODIHR-DCAF-ov upitnik iz 2018. godine, Kipar je naveo da je donja granica 18 godina, uz napomenu da obavezni vojni rok, u vreme mira, počinje 1. januara godine kada građanin puni 18 godina života. Iz ovoga sledi da većina regruta zapravo ima 17 godina na početku služenja obaveznog vojnog roka. Član 2 Opcionog protokola CRC-a nalaže da države potpisnice postave 18 godina kao donju granicu za obaveznu regrutaciju, i upravo iz ovog razloga sadašnji propisi i prakse se kose sa ciljem i svrhom Opcionog protokola, što je takođe primetio Komitet za prava deteta u komentarima na izveštaj koji je podneo Kipar u odnosu na Član 8, paragraph 1, Opcionog protokola uz Konvenciju o pravima deteta o učešću dece u oružanim sukobima https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC/C/OPAC/CYP/CO/1&Lang=En.
- 548** Nakon što je ratifikovala Opcioni protokol, Holandija je odlučila da 18 godina bude donja starosna granica za „vojnike i oficire ili podoficire“, dodajući da „osobe koje su napunile 17 godina, na strogo dobrovoljnoj bazi, mogu da budu regrutovane i postanu pripadnici vojske na probnom periodu.“
- 549** Nakon ratifikacije Opcionog protokola, Azerbejdžan je odlučio da građani ove zemlje „mogu da dobrovoljno pristupe i budu primljeni sa 17 godina u aktivnu vojnu službu kao kadeti vojnih škola“, dodajući da propisi ove zemlje „garantuju da ova služba ne sme da bude prinudna ili nametnuta, da će biti realizovana uz voljni pristanak roditelja i zakonskog predstavnika ovih osoba, da će oni biti detaljno obavješteni o svim dužnostima službe i da će morati da pokažu dokaz o godinama pre nego što budu primljeni u službu nacionalnih oružanih snaga.“
- 550** Uz izuzetak vojnih akademija koje upisuju sedamnaestogodišnjake i one koji pune 17 godine u godini upisa.
- 551** Odnosi se na donju starosnu granicu regrutovanja za obaveznu vojnu službu.
- 552** Zakon broj 226/2004, koji je stupio na snagu avgusta 2004. godine, nalaže da je 18 godina donja starosna granica za dobrovoljnu regrutaciju za oružane snage. Ipak, Vladina deklaracija u vreme ratifikacije Opcionog protokola, koja kaže da je 17 godina donja granica za dobrovoljnu regrutaciju, nije povučena ili izmenjena.
- 553** Malta je u odgovoru na ODIHR-DCAF-ov upitnik iz 2018. godine navela da je donja starosna granica 18 godina, kako stoji u podzakonskom aktu 220.03 – Postavljenja i uslovi službe. Napomenuto je da Zakon o oružanim snagama Malte, pravne odredbe za redovni sastav (od 22. 09. 1970, poslednji put izmenjen Zakonom XV iz 2002), Odeljak II, Naslov II, 3 i 4, Ministarstva pravde i unutrašnjih poslova, određuje da je donja starosna granica za dobrovoljnu regrutaciju 17,5 godina. Nakon ratifikacije Opcionog protokola Malta je izjavila sledeće: „Oružane snage Malte u praksi ne regrutuju i nisu regrutovale od 1970. godine osobe mlađe od 18 godina. Vlada Malte je donela odluku da osobe mlađe od 18 godina koje u budućnosti budu regrutovane neće učestvovati u neprijateljskim aktivnostima.“
- 554** Izuzetak su stažisti koji moraju da imaju najmanje 17 godina i dobrovoljci u odeljenju za mlade Nacionalne garde koji moraju da imaju najmanje 16 godina.
- 555** Izuzetak su građani od 16 godina koji se upisuju u profesionalne vojno-obrazovne institucije.
- 556** Po ratifikaciji Opcionog protokola, San Marino je naveo da Zakon o upravljanju i pravilima službe korpusa vojske propisuje opštu mobilizaciju svih građana starosti od 16 do 60 godina „u vanrednim okolnostima“. Ova odredba, koju planiraju da ukinu „predstavlja nasleđe prošlosti i ove okolnosti se nikada nisu dogodile u istoriji republike“.
- 557** Po ratifikaciji Opcionog protokola, Srbija je napomenula da „osoba koja je sazrela za vojsku može po sopstvenom zahtevu da bude regrutovana u kalendarskoj godini u kojoj puni 17 godina ili za vreme ratnog stanja.“

Donja granica	Države učesnice OEBS-a
19	Sveta stolica, Kazahstan i Ukrajina
21	Monako ⁵⁵⁸
N/A	Andora, ⁵⁵⁹ Island ⁵⁶⁰ i Lihtenštajn

Dobrovoljna regrutacija dece mlađe od 18 godina ostaje problematična. U nekim slučajevima deca pokazuju značajnu inicijativu kada je reč o regrutaciji, jer smatraju da mogu zauzvrat da dobiju obuku, steknu određene veštine i znanja, imaju obezbeđen posao, kao i dugoročne socijalne i ekonomske prednosti. Ipak, u drugim slučajevima, ekonomski i kulturološki faktori, zajedno sa agresivnim i napadnim politikama regrutacije od strane vojske, kao što je njihovo stalno prisustvo u školama, može da utiče na slobodu izbora dece da li da se priključe oružanim snagama ili ne. Siromaštvo, disfunkcionalna porodica ili nezaposlenost mogu da utiču na to da vojna karijera bude jedna od malobrojnih mogućnosti dostupnih deci koja žive u lošim uslovima. U isto vreme, socijalni i ekonomski uticaj regrutacije u oružane snage na ovu decu ostaje nedovoljno istražen i dokumentovan.

Deklaracije država potpisnica o ratifikaciji Opcionog protokola daju određeni uvid u principe koji se primenjuju prilikom određivanja donje starosne granice za dobrovoljnu regrutaciju. Na primer, Ujedinjeno Kraljevstvo napominje da su odredili 16 godina kao donju starosnu granicu s obzirom da je to uzrast kada se završava obavezni deo obrazovanja, „to je uzrast kada mladi ljudi mogu po prvi put da prekinu školovanje i krenu da traže posao“. Ujedinjeno Kraljevstvo je potvrdilo da su potencijalni regruti obavešteni o prirodi vojnog posla i dužnosti, kao i da su dobrovoljno doneli odluku da se pridruže i dobili saglasnost roditelja za to.

Ipak nedavno sprovedena studija o vojnoj regrutaciji u Ujedinjenom Kraljevstvu ukazala je na određene probleme.⁵⁶¹ Ova studija ispituje kako se vode kampanje za regrutaciju, kao što je skorašnja pod nazivom „This is Belonging“ (*Ovo je pripadnost*), koja je posebno usmerena na mlade ljude, tako što se poziva na drugarstvo i zajedništvo, a ne govori o teškoćama vojničkog života. Ove kampanje se dele preko *YouTube* kanala i platformi društvenih medija koje su popularne među mladima. Dodatno regruteri se angažuju da prošire priču tako što koriste igračke, programe za kadete i posećuju škole. Zvanični predstavnici britanskih oružanih snaga „posete oko 8,800 škola godišnje i dopru do 900,000 studenata preko prezentacija, časova, izleta, mentorstva i događaja koji se organizuju radi promocije ove

558 Odnosi se na prinčevu gardu i vatrogasce. U skladu sa Sporazumom između Francuske i Monaka od 17. jula 1918. godine, Monako se oslanja na Francusku po pitanjima odbrane.

559 Andora nema oružane snage. Po ratifikaciji Opcionog protokola, Andora je izjavila da „želi da istakne svoje neslaganje sa sadržajem Člana 2, koji dozvoljava dobrovoljnu regrutaciju dece mlađe od 18 godina“.

560 Po ratifikaciji Opcionog protokola, Island je napomenuo da nema nacionalne oružane snage, kao i da primenjuje donju starosnu granicu.

561 Rhys Crilley, „This is Belonging: Children and British Military Recruitment“ (*Ovo je pripadnost: deca i britanski sistem vojne regrutacije*), kod Mark A. Drumbl i Jastine Barrett (eds.), *Research Handbook on Child Soldiers* (Cheltenham, United Kingdom: Edward Elgar Publishing, 2019).

vrste karijere.⁵⁶² Ove prezentacije se kritikuju s obzirom na to da omogućavaju vojsci da „dođe do velikog broja dece, zaobilazeći roditelje i druge staratelje.“⁵⁶³ Statistika pokazuje da je u periodu između septembra 2013. godine i septembra 2017. godine godišnji prosek od 19 posto regruta oružanih snaga bilo uzrasta od 16 do 18 godina. Većina ovih mladih regruta (12,560 od 2011. godine) se priključilo vojsci, što predstavlja 26.1 posto ukupne popune vojske.⁵⁶⁴ Studija ističe da

„deca mogu da počnu sa procesom prijave za vojsku kada napune 15 godina i 7 meseci, ali je neophodan je pristanak roditelja za sve mlađe od 18 godina. Uprkos ovome, regruteri nisu u obavezi da upoznaju roditelje ili staratelje u bilo kom delu ovog procesa, a grupe za prava dece izražavaju svoju zabrinutost što mnoga deca regruti ne razumeju u potpunosti šta ovaj proces prijavljivanja znači. Jedan zahtev za informacijama od javnog značaja je nedavno otkrio da tri četvrtine prijavljenih mlađih od 18 godina čita na nivou deteta od 11 godina ili mlađih [...].“⁵⁶⁵

Od 2013. godine do 2015. godine Amerika je regrutovala 49,035 17-godišnjaka (35,581 mladića i 13,454 devojaka) ili oko 6 posto od ukupno dobrovoljno prijavljenih.⁵⁶⁶ Broj maloletnih, mlađih od 18 godina je 2017. godine u nemačkoj vojsci skočio na 2,128, od prethodno visoke brojke, godinu dana ranije, od 1,907 (2011. godine kada je ukinuta obavezna vojna služba za muškarce, ovaj broj je iznosio samo 689).⁵⁶⁷ Od ovih 2,128 regruta 2017. godine, 448 su bile devojke – što je osam puta više nego 2011. godine, kada je bilo samo 57 žena vojnika mlađih od 18 godina.

Ovo povećanje broja devojaka mlađih od 18 godina u vojsci je širi savremeni fenomen. U Nemačkoj je 2016. godine, 8.1 posto regruta imalo manje od 18 godina prvog dana stupanja u službu, a žene mlađe od 18 godina su činile 1.5 posto ukupnog broja regruta. Ove brojke su skočile 2017. godine na 9.1 posto i 1.9 posto, redom.⁵⁶⁸ Nemačka dozvoljava 17-godišnjacima da se prijave za Bundesvar ukoliko imaju saglasnost roditelja, uz stroga ograničenja po

562 *Ibid.*, str.7.

563 Emma Sangster, „The military’s influence in UK education“ (*Uticao vojke na britanski sistem obrazovanja*), kod O. Everett (ed.), „Sowing Seeds: The Militarisation of Youth and How to Counter It“ (Posaditi seme: Militarizacija mladih i kako se izboriti sa njom), London, War Resisters’ International, 2013, str. 89.

564 Crilly, *op. cit.*, napomena 563, izvod iz Ministarstva odbrane, „Freedom of Information Request: Personnel Recruited under the Age of 18“ (*Zahtev za informacijom od javnog značaja: regrutovani pripadnici mlađi od 18 godina*), https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/659984/2017-10006.pdf.

565 *Ibid.*, napomena 563, strana 5, citirano iz „Child Soldiers International, The British armed forces: Why raising the Recruitment Age Would Benefit Everyone“ (*Britanske oružane snage: Zašto bi podizanje starosne granice za regrutaciju bilo dobro za sve*), 2016, <https://www.child-soldiers.org/shop/the-british-armed-forces-why-raising-the-recruitment-age-would-benefit-everyone>.

566 „OPAC Annex 2 - Voluntary Recruits (Accessions) of Persons Under 18“ (*OPAC Dodatak 2 - dobrovoljni regruti (pristupanje) mlađi od 18 godina*), SAD Treći i četvrti periodični izveštaj o dečjim protkolima, 22. 01. 2016.

567 „German Army Recruits More Minors than ever Before“ (*Nemačka vojska regrutuje više maloletne dece nego ikada ranije*), *The Local*, 9. 01. 2018, <https://www.thelocal.de/20180109/german-army-recruits-more-minors-than-ever-before-report>.

568 Odgovori Nemačke na ODIHR-DCAF-ov upitnik iz 2018, pitanja 38-42.

pitanju korišćenja oružja tokom obuke i zabranu angažovanja u međunarodnim misijama. Komitet za prava dece OUN-a je preporučio 2014. godine da bi Nemačka trebalo da poveća starosnu granicu za regrutaciju.⁵⁶⁹

Tabela 13.6: Smernice Nemačke za regrutaciju i obuku

Nemačka ima detaljne smernice za regrutaciju, obuku i postavljenja osoba mlađih od 18 godina, uključujući sledeće:

- Da bi se prijavili neophodna je saglasnost njihovih zakonskih zastupnika, kao i pokazivanje lične karte/pasoša;
- Moraju da dobiju sveobuhvatne informacije i savete o prednostima i rizicima vojnog poziva, kao i da prođu temeljnu, naučno zasnovanu proceduru procene kako bi bili sigurni da se prijavljuju samo oni 17-godišnjaci koji su detaljno razmotrili zahteve vojne profesije i koji su odgovarajući;
- Prijavljuju se samo za početak vojničke obuke;
- Tokom obuke regruti mlađi od 18 godina imaju posebne supervizore koje su postavile njihove starešine;
- Osim vojničke obuke, regruti mlađi od 18 godina ne izvršavaju nikakve zadatke koji zahtevaju upotrebu oružja; oružje koriste samo tokom obuke i pod strogim nadzorom;
- Regrutima mlađim od 18 godina nije dozvoljeno, ni pod kojim uslovima, da učestvuju u operacijama Bundesvara u inostranstvu;
- Postoje odredbe koje dozvoljavaju regrutima mlađim od 18 godina da povuku svoje prijave. Tokom probnog perioda u trajanju od šest meseci, regrut može da prekine službu u bilo kom trenutku i bez navođenja razloga za to. Dodatno, mogu da traže da budu otpušteni čak i nakon isteka probnog perioda.⁵⁷⁰

U nekim državama, kao što su Švedska i Švajcarska, odrasli regruti prolaze obuku iz ljudskih prava, uključujući prava deteta.⁵⁷¹ Kao dodatak merama zaštite iz Opcionog protokola za regrutaciju maloletnih lica, neke države koje ih regrutuju, kao što su Austrija i Nemačka, dozvoljavaju im da povuku svoje prijave podnošenjem zahteva za otpust. Tabela 13.7 daje primer mera zaštite koje su na snazi u Austriji, gde je dozvoljena dobrovoljna regrutacija maloletnih lica.

569 Komitet OUN-a za prava deteta, „Zaključne primedbe na kombinovani treći i četvrti periodični izveštaj Nemačke“, 25. 02. 2014, CRC/C/DUE/CO/3-4, paragraf 77, <https://tbinternet.ohchr.org/layouts/15/treaty-bodyexternal/Download.aspx?symbolNo=CRC%2fC%2fDEU%2fCO%2f3-4&Lang=en>.

570 *Ibid.*

571 Komitet OUN-a za prava deteta, „Inicijalni izveštaji država članica po Članu 8, paragraf 1, Opcionog protokola Konvencije o pravima i učešću dece u oružanim sukobima“, Švedska, CRC/C/OPAC/SWE/1, 22. 02. 2006, paragraf 51, <https://www.refworld.org/type,STATEPARTIESREP,,462f72052,0.html>. Vidi izveštaj Švajcarske, CRC/C/OPAC/CHE/1, dostupno na <https://www.refworld.org/docid/54af8d654.html>, „Svaki vojnik mora da stekne osnovna znanja o međunarodnom humanitarnom pravu (engl. IHL) i pravima deteta tokom obuke u različitim fazama švajcarske vojne službe (obuka za oficire, obuka za regrute, itd.)“ (paragraf 51).

Tabela 13.7: Austrija - posebne mere zaštite za regrute mlađe od 18 godina ⁵⁷²

Regrutacija: Na osnovu Zakona o vojnoj službi iz 2001. godine, osobe koje su napunile 17 godina mogu da podnesu zahtev da ranije počinjanje službe, pod uslovom da imaju pismeno odobrenje roditelja.

Direktno učešće u neprijateljskim aktivnostima: Uopšteno govoreći, nema razlike u službi pripadnika mlađih od 18 godina i onih starijih od 18. Ipak, pripadnicima mlađim od 18 godina nije dozvoljeno direktno učešće u neprijateljskim aktivnostima ili angažovanje u misijama u inostranstvu.

Saglasnost: Ukoliko roditelji povuku saglasnost, osoba mlađa od 18 godina ne sme da se poziva u službu dok ne napuni 18 godina života.

U Austriji je 2016. godine 0,25 posto regrutovanih mladića i 1 posto devojaka bilo mlađe od 18 godina.

2017. godine, 0,22 posto mladića i 1,85 posto devojaka regrutovanih u Austriji je bilo mlađe od 18 godina.

U skladu sa Opcionim protokolom, trebalo bi da postoje posebne mere zaštite koje bi obezbedile da dobrovoljci regruti mlađi od 18 godina ne učestvuju direktno u neprijateljskim aktivnostima. Nakon ratifikovanja Opcionog protokola, SAD, gde je donja starosna granica za dobrovoljnu regrutaciju 17 godina, dale su izjavu po pitanju primene obaveze zabrane deci da direktno učestvuju u neprijateljskim aktivnostima.

„Sjedinjene Američke Države prihvataju, u skladu sa Članom 1 [Opcionog] protokola, da se:

A) izraz ‘sve moguće mere’ odnosi na one mere koje su praktične ili praktično izvodljive, uzimajući u obzir sve okolnosti u datom trenutku, uključujući humanitarne i vojne;

B) fraza ‘direktno učešće u neprijateljskim aktivnostima’ odnosi na trenutnu i stvarnu aktivnost na bojištu koja može da ugrozi neprijatelja zbog direktne uzročno-posledične veze između date aktivnosti i štete nanete neprijatelju;

*C) ne odnosi na indirektno učešće u neprijateljskim aktivnostima, kao što je prikupljanje i prenošenje vojnih informacija, prevoz oružja, municije ili drugih potrepština, ili raspoređivanje snaga“.*⁵⁷³

572 Odgovor Austrije na upitnik ODIHR-DCAF-a iz 2018, pitanje 40.

573 „Deklaracije i rezerve“, *op. cit.*, napomena 548, SAD, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?s-rc=IND&mtdsg_no=IV-11-b&chapter=4&clang=en#EndDec.

Programi za kadete

Programi za kadete i vojne škole spominju se u Članu 3(5) Opcionog protkola, koji navodi da se zahtev za podizanje donje starosne granice za dobrovoljnu regrutaciju ne „odnosi na škole koje vode ili koje su pod kontrolom oružanih snaga država potpisnica“. U nekoliko država mladi ljudi, uključujući i one mlađe od 16 godina, učestvuju u programima za kadete koji im pružaju rani uvid u vojnički život i okruženje. Status ovih programa za kadete može da deluje dvosmisleno, s obzirom na to da ih često organizuju redovne škole, ali ih finansiraju ili sponzoriju oružane snage. Programi za kadete pružaju deci kurseve vojničke obuke zajedno sa redovnim akademskim programom i često su napravljeni tako da podržavaju proces regrutacije. Od 2012. godine, Vlada Ujedinjenog Kraljevstva je odvojila dodatnih £11 miliona funti (oko 12,42 miliona evra) kako bi povećala broj programa za vojne kadete u državnim školama.⁵⁷⁴ U Ujedinjenom Kraljevstvu „trenutno postoji skoro isti broj vojnih kadeta (130,000) kao vojnika u redovnoj vojsci (138,000).“⁵⁷⁵

Neke države učesnice OEBS-a koje imaju donju starosnu granicu za dobrovoljnu regrutaciju od 18 godina dozvoljavaju mladima da upišu vojne akademije (na primer, Azerbejdžan, Belorusija i Italija). U odgovoru na upitnik ODIHR-DCAF-a (pitanje broj 39), Italija navodi sledeće:

„Daci vojnih škola imaju pristup ovim [vojnim] obukama sa 15 godina i dobijaju status redova, u skladu sa Članom 627 zakonskog ukaza broj 66/2010, ali ne mogu da učestvuju u aktivnostima/operativnim zadacima.“

Nakon ratifikacije Opcionog protkola, Ruska Federacija je izjavila da je donja starosna granica za regrutaciju 18 godina i dodala sledeće:

„U skladu sa zakonodavstvom Ruske Federacije, građani koji su napunili 16 godina imaju pravo da se prijave za profesionalne vojno- -obrazovne institucije. Nakon upisa u ove institucije dobijaju status pripadnika vojske koji obavljaju obaveznu vojnu službu. Zakonodavstvo Ruske Federacije garantuje da će ovi građani da zaključe ugovore o vojnoj službi kada napune 18 godina, ali ne pre nego što završe prvu godinu obrazovanja u ovim obrazovnim institucijama.“

Kipar ima donju starosnu granicu od 18 godina za dobrovoljnu regrutaciju, ali je nakon ratifikacije Opcionog protkola izdao jednu obimnu deklaraciju koja se odnosi na regrutaciju osoba koje imaju 17 godina ili više. U odgovoru na upitnik ODIHR-DCAF-a, Kipar je izjavio

574 Crilley, *op. cit.* napomena 563, strane 7-8, gde se takođe napominje da je „sve više ovakvih programa i 350 novih kadetskih jedinica je formirano u školama, uglavnom u siromašnijim delovima zemlje“.

575 *Ibid.*, str. 7.

da ne postoji određena politika na snazi za pripadnike mlađe od 18 godina. Ovi pripadnici mogu da se prijave tako što će u pisanom obliku da iskažu svoju nameru (zajedno sa pismom u kome roditelji daju svoju saglasnost) i mogu da služe u svim kapacitetima i funkcijama. Ne postoje odredbe koje im dozvoljavaju da napuste službu. Kipar je takođe naveo da je 20 posto regruta mlađe od 18 godina.⁵⁷⁶

Obavezna vojna obuka za decu krši standarde međunarodnih ljudskih prava na više načina. UDHR i ECHR garantuju roditeljima pravo da biraju vidove obrazovanja svoje dece i obezbeđuje da je ono u skladu sa njihovim verskim i filozofskim uverenjima.⁵⁷⁷ Dodatno, kao što smo već govorili u ovom zborniku, svako ima pravo na slobodu savesti i „niko ne sme da bude izložen prisili koja bi narušila [nečiju] slobodu da ima ili prihvati veru ili uverenje ... po [sopstvenom] izboru“.⁵⁷⁸ Dodatno, obavezna vojna obuka u školama može da krši pravo na ispoljavanje pacifističkih uverenja.⁵⁷⁹ Iz ovoga sledi da međunarodno pravo dozvoljava vojnu obuku u školama ukoliko je ona dobrovoljna ili postoje odredbe za decu čiji se roditelji sa time ne slažu.

Postoje određene varijacije među državama učesnicama OEBS-a po pitanju programa za kadete. Neke države imaju obavezne programe dok ih druge nude na dobrovoljnoj bazi. U nekim državama ne postoji nikakvo osnovno vojno obrazovanje u opštim ili stručnim školama dok druge nude ovu vrstu obrazovanja kao deo kurseva o civilnoj odbrani. Važno je da programi za kadete usvoje odgovarajuće politike, kao što je kodeks ponašanja kako bismo bili sigurni da deca žive u bezbednom okruženju koje vodi računa o njihovim specifičnim potrebama.

Programi stražiranja takođe predstavljaju oblast koja zahteva posebne mere zaštite. U Norveškoj, na primer, oružane snage zapošljavaju civilne i vojne stažiste mlađe od 18 godina.⁵⁸⁰ Ovi stažisti moraju da pohađaju srednju školu, da imaju najmanje 17 godina i potpišu ugovor o radu. Oni se školuju za mehaničare, elektrotehničare, kuvare, kao i druge profesije. Nacionalna garda ima i deo za mlade dobrovoljce uzrasta od 16 godina do 21 godine. U oba slučaja, mlađi od 18 godina ne prolaze borbenu obuku ili ne učestvuju u borbenim aktivnostima i oslobođeni su službe u slučaju mobilizacije ili rata.

576 Odgovor Kipra na upitnik ODIHR-DCAF-a iz 2018, pitanja 38-42.

577 Vidi: UDHR, *op. cit.*, napomena 14, Član 26; i ECHR, *op. cit.*, napomena 24, Protokol 1, Član 2.

578 ICCPR, *op. cit.*, napomena 16, Član 18(2).

579 CRC, *op. cit.*, napomena 526, Član 14.

580 Odgovori Norveške na upitnik ODIHR-DCAF-a iz 2018, pitanja 39 i 40.

Deca pripadnika vojske

Ovaj deo govori o deci pripadnika vojske, a ne o deci koja se prijavljuju za vojsku. Ovo je važno pitanje, kao što predviđa Član 5 CRC-a:

„Strane potpisnice će poštovati odgovornosti, prava i dužnosti roditelja, ili gde je takav slučaj, članova šire porodice ili zajednice (kako je previđeno lokalnim običajima), zakonskih staratelja ili drugih osoba zakonski odgovornih za dete da bi se omogućilo, na način koji je u skladu sa razvojnim mogućnostima deteta, odgovarajuće usmeravanje i savetovanje u ostvarivanju prava priznatih ovom Konvencijom.“

Istina je da se roditelji koji služe u oružanim snagama često suočavaju sa velikim problemima zbog razdaljine i vremena koje provode daleko od svojih porodica. Tokom angažovanja u operacijama, roditelji i staratelji mogu da propuste značajne razvojne faze i događaje u životima svoje dece. Vojne porodice isto tako mogu da se suoče sa veoma specifičnim društvenim izazovima (kao što je život u kasarnama ili čuvanje dece tokom angažovanja u slučaju samohranih porodica), kao i stresom koji je sastavni deo obaveza i života u vojsci. Rad u smenama i prekovremeni rad, kao i mogućnost angažovanja u inostranstvu bez porodice, može da utiče na život dece u ovim porodicama.

Deca su posebno osetljiva kada su odvojena od svojih porodica tokom angažovanja. I dok pojedinačne reakcije dece mogu da se razlikuju (u zavisnosti od više faktora, kao što su uzrast, zrelost, pol i odnos sa roditeljima), njihovo jedinstveno razvojno gledište i ograničeno životno iskustvo mogu da dovedu do povećanog rizika od emocionalnog stresa tokom perioda angažovanja roditelja. Kao posledicu svega ovoga, deca pripadnika oružanih snaga mogu da imaju mnoge obrazovne, socijalne i potrebe ili probleme emotivne prirode uzrokovanih anagažovanjem roditelja u operacijama.

Neke zemlje su uvele posebne programe kako bi pružile podršku porodicama pripadnika oružanih snaga. Ovi programi rade zajedno sa vojnom komandom, pripadnicima vojske zaduženim za primenu zakona, medicinskim osobljem i zaposlenima u centru za porodicu, kao i civilnim organizacijama i agencijama, kako bi obezbedili koordinisanu podršku porodicama pripadnika službe koja im je neophodna. U Kanadi, na primer, Kingston centar za vojne porodice (engl. Kingston Military Family Resource Centre (KMFRC)) organizuje lokalne i regionalne programe posvećene uglavnom vojnim porodicama.⁵⁸¹ Primer Kanade je posebno interesantan s obzirom na to da je KMFRC neprofitna organizacija koja nije u sastavu vojnih struktura.

581 „Kingston Military Family Resource Centre“, <https://www.cafconnection.ca/Kingston/Contact-Us/Military-Family-Resource-Centre.aspx>.

Tabela 13.8: SAD - pregled Zakona o brizi o deci vojnika iz 1989. godine⁵⁸²

Svrha ovog zakona je da poboljša dostupnost, rukovođenje, kvalitet i bezbednost brige o deci pripadnika oružanih snaga. Njegove glavne odredbe uključuju:

- veće novčano ulaganje vojske u rad centara za razvoj dece;
- razvoj materijala za obuku osoblja zaduženog za brigu o deci u centrima;
- povišicu plate za zaposlene koji direktno brinu o deci;
- prednost prilikom zapošljavanja za supružnike vojnika;
- veći broj zaposlenih na poslovima brige o deci;
- iste dodatke za roditelje u skladu sa porodičnim prihodom;
- veće bezbednosne mere, kao i mere sprečavanja zloupotrebe dece;
- izveštaj o petogodišnjim potrebama brige o deci;
- dodatke za čuvanje dece kod kuće;
- programe za obrazovanje u ranom detinjstvu.

Nekoliko država je usvojilo zakone koji se odnose na zaštitu dece pripadnika vojske. Sistem koji postoji u SAD-u se smatra dobrim primerom (vidi Tabelu 13.8). Američka vlada je 2015. godine potrošila oko \$700 miliona dolara za brigu o deci vojnika i programe posle škole, „plate zaposlenih, opremu i materijale, hranu, troškove akreditacije programa i usluge podrške.“⁵⁸³

Deca iz vojnih porodica se sele češće tokom školovanja. Akademski standradi, kursevi, pristup obrazovnim programima, matura i diplomiranje, programi za posebne potrebe, transfer i priznavanje ocena se u velikoj meri razlikuju od zemlje do zemlje, čak i među samim školama. Ovo naglašava potrebu da se obezbedi standardizacija, doslednost i lagana akademska tranzicija za decu vojnika. Štaviše, kako deca stižu i gube prijatelje na ovom putu, ovaj nomadski stil življenja može da im stvori probleme pri izgradnji odnosa i prilagođavanju na nove odgovornosti.

582 Kongres SAD-a, „Military Child Care Act of 1989“ (*Zakon o brizi za decu vojnika*), H.R.1277, Congress.gov, <https://www.congress.gov/bill/101st-congress/house-bill/1277>.

583 Sarah Butrymowicz i Jackie Mader, „How the Military Created the Best Child Care System in the Nation“ (*Kako je vojska napravila najbolji sistem brige o deci u državi*), The Hechinger Report, 20. 03. 2016, <http://hechingerreport.org/how-the-military-created-the-best-child-care-system-in-the-nation/>.

Dobre prakse i preporuke

- » Državno zakonodavstvo svake zemlje treba da bude usaglašeno sa njenim međunarodnim pravnim obavezama, posebno sa principima iz Člana 3 CRC-a o najboljim interesima deteta i Opcionim protokolom CRC-a o uključenosti dece u oružanim sukobima.
- » Regruteri i drugi vojni zvaničnici su odgovorni za obezbeđivanje uspešne primene državnog zakonodavstva i međunarodnih obaveza s obzirom na to da se one
- » odnose na čuvanje prava mlađih od 18 godina.
- » Pre nego što daju svoj konačni pristanak, potencijalni regruti i njihovi roditelji ili zakonski staratelji treba da dobiju potpune i detaljne informacije o svim aspektima života u vojsci, uključujući specifičnu prirodu obaveza i rizika koje sa sobom nosi služba u oružanim snagama.
- » Regruti mlađi od 18 godina treba da imaju posebnu zaštitu, uz obraćanje pažnje na rodne razlike, potrebe i ranjivosti dečaka i devojčica, od nasilja i eksploatacije. Komandujući oficiri snose krajnju odgovornost za garantovanje sprovođenja ove vrste zaštite.
- » Neophodne su jasne procedure i smernice kako bi se reagovalo na navodne zloupotrebe ili zapostavljanje regruta mlađih od 18 godina ili dece pripadnika oružanih snaga. Ukoliko je neophodno, ove procedure bi trebalo da uključe učešće eksternih agencija.
- » Savetuje se svakoj državi koja ima dobrovoljne regrute mlađe od 18 godina da razmotre svoje prakse regrutacije kao i izmene i dopune pravnih propisa tako da donja starosna granica za dobrovoljne regrute bude 18 godina.

Dodatna literatura

Child Soldiers International, „Why 18 matters: A Rights-Based Analysis of Child Recruitment“ (*Zašto je važno imati 18 godina: Analiza o regrutaciji dece zasnovana na pravima*), London, Child Soldiers International, 2018, <https://resourcecentre.savethechildren.net/node/13864/pdf/why18matters-download.pdf>.

Svetski indeks dece vojnika, na childsoldiersworldindex.org.

Mark A. Drumbl, „Reimagining Child Soldiers in International Law and Policy“ (*Promena imidža dece vojnika u međunarodnom pravu i politici*), Oxford University Press, 2012.

Brandon Kohrt, „Recommendations to Promote Psychosocial Well-Being of Children Associated with Armed Forces and Armed Groups (CAAFAG) in Nepal“ (*Preporuke za promovisanje psihosocijalne dobrobiti dece u oružanim snagama i oružanim grupama u Nepal*), UNICEF, 14. 05. 2007.

Milfred Tonheim, „‘Who Will Comfort Me?’ Stigmatization of Girls Formerly Associated with Armed Forces and Groups in Eastern Congo“ (*Ko će da me uteši? Stigmatizacija devojaka koje su bile u oružanim snagama i grupama u istočnom Kongu*), The International Journal of Human Rights, tom 16, broj 2, 2012, str. 278-297.

„Gus Waschefort, International Law and Child Soldiers“ (*Međunarodno pravo i deca vojnika*), Oxford, Hart Publishing, 2015.

Poglavlje 14: Sprečavanje torture i drugih oblika surovog, neljudskog, ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja kao i drugih oblika zlostavljanja pripadnika oružanih snaga

Uvod: Glavna pitanja

Vojni poziv može da bude dostojanstven i profesionalan samo ako se poštuju ljudska prava. Kao „građanima u uniformi“, pripadnicima oružanih snaga su garantovana sva ljudska prava, bez obzira na čin ili na to da li su u profesionalnoj službi ili na služenju vojnog roka.⁵⁸⁴ Tortura ili drugi oblici surovog, neljudskog, ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (u daljem tekstu „loše postupanje“) smatraju se ozbiljnim kršenjem ljudskih prava pripadnika za koje ne postoji opravdanje ni pod kojim okolnostima. Drugi oblici zlostavljanja, kao što su maltretiranje ili uznemiravanje ne dostignu uvek nivo lošeg postupanja, ali imaju sličan negativan uticaj kako na pojedinačne pripadnike tako i na vojne jedinice u celini.

Ovo poglavlje govori o dobrim praksama zaštite pripadnika snaga od postupaka koji mogu da postanu surovi, neljudski, ponižavajući ili kažnjavanja (lošeg postupanja), kao i od torture, prinudnog rada⁵⁸⁵, čak i od postupaka koji dovode do smrti, u ekstremnim slučajevima.⁵⁸⁶ Gleda na koje sve načine se međunarodno pravo ljudskog prava, a posebno potpuna zabrana torture i drugih oblika lošeg postupanja primenjuje u oružanim snagama. Takođe istražuje različite pristupe koji mogu da se primene kako se ovakvi incidenti ne bi dogodili, a ukoliko se i dese načine na koje bi se istražili, sudski gonili i kaznili oni koji su odgovorni, a žrtvama obezbedilo obeštećenje.

Problem lošeg postupanja ili drugih oblika zlostavljanja je blisko povezan sa temama o kojima smo razgovarali u drugim poglavljima ovog zbornika (Poglavlje 10: *Etničke, rasne i jezičke manjine u oružanim snagama*) (manjine su izložene većem riziku od lošeg postupanja, uznemiravanja ili maltretiranja po rasnoj ili etničkoj osnovi); Poglavlje 11: *Žene u oružanim snagama* (nesrazmerno je veći broj seksualnog nasilja i uznemiravanja izvršen nad ženama u oružanim snagama); Poglavlje 12: *LGBTI pripadnici oružanih snaga* (s obzirom

584 Savet Evrope, Komitet ministara, „Explanatory Memorandum to Principle K of Recommendation CM/Rec(2010)4 on the Human Rights of Members of the Armed Forces“ (*Memorandum objašnjenje principa K Preporuka o ljudskim pravima pripadnika oružanih snaga*), 24. 02. 2010. Peter Rowe, „The Soldier as a Citizen in Uniform – a Reappraisal“ (*Vojnik kao građanin u uniformi - ponovna procena*), *Pregled Zakona o oružanim snagama Novog Zelanda*, tom 7, 2007, strane 1-17.

585 Ipak da napomenemo da kao što je objašnjeno u poglavlju 8: *Prigovor savesti na vojnu službu*, definicija prinudnog rada ne uključuje službu čisto vojnog karaktera ili službu dobijenu umesto obavezne vojne službe.

586 Ova vrsta smrtnog slučaja se odnosi na bilo koju situaciju kada se „nepotrebno rizikuju životi bez ja- snog i legitimnog vojnog cilja ili u situacijama kada pretnja po život nije uzeta u obzir“, kao što je izneto u Preporuci Saveta Evrope CM/Rec(2010)4, *op. cit.*, napomena 26.

na to da seksualna orijentacija ili rodni identitet mogu takođe da utiču na loše postupanje i uznemiravanje); Poglavlje 13: *Deca u oružanim snagama* (mladi regruti su često izloženi i posebno ranjivi zbog lošeg postupanja); Poglavlje 15: *Uslovi rada i podrška veteranima* (loši uslovi rada mogu često da doprinesu pojavi lošeg postupanja); Poglavlje 17: *Uloga komandanata i pojedinačna odgovornost* (sposobni komandant je prva linija odbrane od lošeg postupanja) i Poglavlje 18: *Disciplina i vojno pravosuđe* i Poglavlje 19: *Institucije ombudsmana za oružane snage* (govore o pravilima službe i vojnom pravosuđu i institucijama ombudsmana).

Jedan fenomen koji je primećen u oružanim snagama već duži vremenski period je institucionalizovano maltretiranje,⁵⁸⁷ kao i običaji poput obreda inicijacije, tzv. *'hazing'*, kada pripadnici oružanih snaga nanose težak fizički ili mentalni bol i patnju drugima, što ponekada može da izraste u nasilje i različite oblike lošeg postupanja ili zlostavljanja. Poseban problem je običaj da mladi regruti budu izloženi različitim (često neformalnim) obredima inicijacije, a to je praksa koja još uvek postoji u nekim državama učesnicama OEBS-a. Ukoliko maltretiranje prouzrokuje ozbiljne mentalne probleme ili patnju, a prisutno je uz saglasnost ili ravnodušnost nadređenog, onda se smatra surovim, neljudskim i ponižavajućim postupanjem. Jedan izveštaj PACE-u iz 2006. godine kaže:

„Loše postupanje, maltretiranje, brutalnost, torturu, pothranjenost, bolest, prekomernu eksploataciju koja povremeno dovodi do neželjenih fizičkih posledica ili čak do smrti... iskusi previše mladih vojnika u Evropi tokom vojne službe.“⁵⁸⁸

Drugi oblici zlostavljanja obuhvataju uznemiravanje, neprekidnu pothranjenost ili bolesti koje se ne leče na adekvatan način i uz lekarsku negu, kao i bol i patnju prouzrokovanu preterano okrutnim kaznama ili lošim uslovima pritvora. U zavisnosti od nivoa prouzrokovane fizičke i/ili mentalne patnje, ovakvi postupci ili kazne mogu da prerastu u surove, neljudske, ponižavajuće ili čak u torturu (ukoliko je patnja naneta namerno i sa određenim ciljem u vidu).

U ekstremnim slučajevima, ovakve situacije mogu čak da dovedu do smrti pripadnika vojske, bilo da je posledica lošeg postupanja ili zbog okolnosti u vezi sa samim događajem koje su ga naterale da izvrše samoubistvo. Hitna istraga ovakvih slučajeva od strane vojnog vođstva šalje snažan poruku da se tortura ili drugi oblici lošeg postupanja neće tolerisati.

587 Po specijalnom predstavniku Generalnog sekretara OUN-a za nasilje nad decom, „maltretiranje (engl. bullying) može da se definiše kao namerno i agresivno ponašanje usmereno na žrtvu koje se ponavlja, kada postoji stvarna ili doživljena neuravnoteženost moći, tako da se žrtva oseća ranjivo i bespomoćno da bi se branila“. „Bullying and Cyberbullying“ (Maltretiranje i sajber maltretiranje), OUN, <https://violenceagainstchildren.un.org/content/bullying-and-cyberbullying-0>.

588 PACE, „Izveštaj Komitetu za pravna pitanja i ljudska prava o 'Ljudskim pravima pripadnika oružanih snaga', 24. 03. 2006, paragraf 19.

Faktori koji doprinose torturi ili drugim oblicima lošeg postupanja

Različite situacije ili uslovi povećavaju rizik od torture ili drugih oblika lošeg postupanja, uključujući obrede inicijacije ili maltretiranja u oružanim snagama. Ovo može da se se odnosi na rituale koji se organizuju tokom ili na kraju osnovne obuke regruta kada se testira njihova fizička i mentalna spremnost.⁵⁸⁹ Većinu obreda inicijacije organizuju kolege vršnjaci i odvijaju se u potpunoj izolaciji, bez kontrole, ali često uz saglasnost, nemešanje ili odobrenje oficira ili drugih pripadnika vojske. Iako je široko rasprostranjeno shvatanje da obredi inicijacije mogu da imaju pozitivnu simboličnu funkciju i ojačaju jedinstvo jedinice i moral, oni takođe mogu da dovedu do ekcesa i fizičkog ili mentalnog bola. Trebalo bi, dakle, napraviti razliku između pozitivnih rituala koji unapređuju duh korpusa ('esprit de corps') i najčešće zahtevaju zvanično odobrenje, a samim tim pozivaju i na odgovornost, na kontrolu i onih koji uključuju ili dovode do otvorenog maltretiranja i zloupotrebe položaja.⁵⁹⁰

Određene aktivnosti koje nisu same po sebi surove, neljudske ili degradirajuće mogu to da postanu ukoliko su preterane ili se dešavaju duži vremenski period, ili uključuju pretnju nasiljem.⁵⁹¹ Na primer, zabrana spavanja i uzimanja hrane kao deo rituala inicijacije ne mora uvek da se smatra surovim, neljudskim ili ponižavajućim postupanjem, ali može, ukoliko se dešava duži vremenski period, da pređe taj prag.⁵⁹²

Dodatno potreba da se održi disciplina, ukoliko je preterana, može da dovede do prekršaja. Odnosi između pripadnika snaga i njihovih starešina su često okarakterisani poštovanjem strogih pravila potčinjenosti i bezuslovnim izvršavanjem naređenja. Preovladava pristup koji zastupa gledište da disciplina mora da bude uvedena u redove vojnika što je ranije moguće kako bi bila efektivna i održiva. Usmeno ili fizičko kažnjavanje može da se smatra neophodnim kada se disciplinuju podređeni. Štaviše, ovaj podređeni status vojnika može da ih spreči da otvoreno iskažu svoje probleme i brige. Ekstremno tumačenje vojnih vrednosti koje zahteva potpunu potčinjenost može stoga da doprinese stvaranju okruženja u kome postoji veća verovatnoća da će doći do lošeg postupanja ili drugih oblika zlostavljanja.

589 Erving Goffman, „*Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*“ (Psihijatrijske institucije: Eseji o socijalnom stanju mentalnih pacijenata i drugih korisnika), New York, Doubleday, 1961. Kirsten M. Keller i drugi, „*Hazing in the U.S. Armed Forces: Recommendations for Hazing Prevention Policy and Practice*“ (Obredi inicijacije u američkim oružanim snagama: Preporuke za politike i prakse sprečavanja 'hejzinga'), Santa Monica, California, RAND Corporation, 2015, str. 23-25.

590 „The Wrongs of Passage: Inhuman and Degrading Treatment of New Recruits in the Russian Armed Forces“ (Greške u mraku: Neljudsko i ponižavajuće postupanje prema novim regrutima u ruskim oružanim snagama), Human Rights Watch, oktobar, 2004, <http://hrw.org/reports/2004/russia1004>.

591 Evropski sud za ljudska prava, *Campbell i Cosans protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (podnesak broj 7511/76 i 7743/76, presuda od 25. 02. 1982), para. 26.

592 Vidi, *mutatis mutandis*, (izmeniti ono što mora da se izmeni), Evropski sud za ljudska prava, *Irska protiv UK-a* (podnesak broj 5310/71, presuda od 18. 01. 1978), paragrafi 165-168, u slučaju kombinovane primene takozvanih pet tehnika u periodu od oko nedelju dana (pritvorenik je primoran da stoji u „stresnom položaju“ duži vremenski period, stavlja mu se kapuljača tokom ispitivanja, izložen je buci sve vreme, nije mu bilo dozvoljeno da spava, jede i pije) smatrao je da je ovo predstavljalo neljudsko i ponižavajuće postupanje. *Human Rights Watch*, *op. cit.*, napomena 593, str. 27-28. Primena ekstremno napornih fizičkih vežbi kao kazne u kontekstu praksi inicijacije nije sama po sebi ponižavajuća ili ne- ljudska, ali primoravati nekoga da izvodi naporne fizičke vežbe dok ne padne u nesvest pod pretnjom nasiljem se smatra ponižavajućim postupanjem ili kažnjavanjem. Teranje regruta da rade poslove čišćenja u fazi inicijacije nije samo po sebi ponižavajuće, ali primoravanje regruta da bude sluga duži vremenski period, pod pretnjom nasilja, prelazi prag.

Ukoliko posmatramo dalje od potrebe da se održi disciplina, vojna obuka koja je namenjena pripremi pripadnika za ratovanje može da dovede do kršenja ljudskih prava. Obuka u miru pokušava da simulira uslove na ratištu. Ispitivanje granica fizičke izdržljivosti pripadnika, često u kombinaciji sa preteranim pritiskom i teškoćama, smatra sastavnim se delom vojne obuke. Od pripadnika snaga se očekuje da „treniraju kao da se bore“ i prođu veoma teške izazove kako bi dostigli borbenu spremnost. Dualizam između obuke u miru i prakse u ratu otežava posao komandantima da razdvoje legitimne metode obuke od ekstremnijih aktivnosti koje mogu da prouzrokuju bol i patnju ili ponize pripadnike vojske.

Loši uslovi rada, neodgovarajuće prostorije i pothranjenost može takođe da preraste u loše postupanje. Ponekada su pripadnici oružanih snaga, a posebno vojnici na služenju vojnog roka angažovani da obavljaju nevojne poslove. Ukoliko ova vrsta posla nije vojnog karaktera i deo vojničke obuke, onda ona predstavlja prinudni rad.⁵⁹³ Pripadnici vojske mogu da budu izloženi i iznudi, na primer u slučaju kada roditelji pošalju novac ili hranu regrutima, a oni su primorani da ih predaju nadređenima ili svojim kolegama.⁵⁹⁴

U mnogim slučajevima, istraga torture ili drugih oblika lošeg postupanja ostaje u rukama starešina umesto da je vodi nezavisni nadzorni organ. Komandanti mogu i sami da budu počinioci takvih dela, mogu da daju saglasnost ili mogu sve da zataškaju iz nekog drugog razloga. Takođe, Evropski komitet za sprečavanje torture i drugih oblika surovog, neljudskog, ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (engl. CPT) je istakao:

„Previše često ‘esprit de corps’ vodi ka spremnosti da se drže zajedno i pomažu jedni drugima u slučaju prijava lošeg postupanja, čak i do te mere da prikrivaju nezakonito ponašanje kolega. Neophodno je pozitivno delovanje, kroz obuku, na primer, kako bi se promovisala kultura u kojoj se smatra neprofesionalno i nebezbedno iz ugla napredovanja u karijeri da radite i budete povezani sa kolegama koje su izvršile neki oblik lošeg postupanja, a u kojoj se smatra ispravno i profesionalno da pripadate timu koji se uzdržava od takvih dela.“⁵⁹⁵

Osim kršenja osnovnih ljudskih prava zaštite od torture ili drugih oblika lošeg postupanja, postoje i drugi praktični razlozi za efektivno rešavanje slučajeva torture ili drugih oblika lošeg postupanja. Primena torture i lošeg postupanja dovodi do straha i nepoverenja među pripadnicima snaga. Teror i sumnja nisu dobra osnova za izgradnju jedinstva vojnih jedinica i mogu da ugroze operativnu efektivnost. Štaviše, malo je verovatno da će društvo u celini i porodice vojnika koji su bili izloženi lošem postupanju da veruju državnim institucijama koje zlostavljaju i loše postupaju prema pripadnicima oružanih snaga. Sistematično loše

593 ICCPR, *op. cit.*, napomena 16, Član 8(3); i ECHR, *op. cit.*, napomena 24, Član 4(2). Konvencija MOR-a broj 29, *op. cit.*, napomena 27, Član 2(2).

594 Human Rights Watch, *op. cit.*, napomena 593, strane 13 i 20.

595 Savet Evrope, Evropski komitet za sprečavanje torture i neljudskog, ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (engl. CPT), „Standardi CPT-a“, 8. 03. 2011, CPT/Inf/E (2002) 1 – Rev. 2011, para. 26.

postupanje vodi ka stvaranju društva koja ne poštuju, ne veruju ili se čak i plaše vojske, što zauzvrat može da poveća izbegavanje odazivanja na pozive za vojsku ili da dovede do većeg broja vojnika koji je napuštaju.

Kako bi se suprotstavili torturi ili drugim oblicima lošeg postupanja u oružanim snagama, neophodno je da pripadnici vojske budu upoznati sa svojim pravima, pravilima i procedurama, uključujući i žalbene mehanizme, kao i da vojne starešine i oficiri dobiju jasne smernice i prođu odgovarajuće obuke kako bi bili u mogućnosti da zadrže svoj autoritet, a da pritom poštuju ljudska prava svojih potčinjenih. Dodatno, delotvorni eksterni i interni mehanizmi nadzora povećavaju svest o zlostavljanju i mogu da pomognu u sprečavanju budućih oblika lošeg postupanja u oružanim snagama. Prevencija će takođe da bude bolja ukoliko komandanti ozbiljno shvataju prijave i vode efektivne istrage, koje dovode do otkrivanja i kažnjavanja počinitelaca, po okončanju krivičnih i/ili disciplinskih postupaka. Ugled i efektivnost oružanih snaga su uslovljeni ukidanjem politika nekažnjavanja ove vrste prekršaja.

Tabela 14.1: Preporuke Saveta Evrope po pitanju ljudskih prava pripadnika oružanih snaga⁵⁹⁶

A. Pripadnici oružanih snaga imaju pravo na život.

6. Pripadnici oružanih snaga ne smeju da budu izloženi situacijama u kojima su njihovi životi nepotrebno izloženi riziku bez jasne i legitimne vojne svrhe ili u okolnostima kada je pretnja po život zanemarljiva.

7. Neophodno je da se sprovede nezavisna i efikasna istraga sumnjivih smrtnih slučajeva ili navodnog kršenja prava na život pripadnika oružanih snaga.

8. Države članice treba da preduzmu mere kako bi ohrabrile pravljanje ovakvih dela koja se kose sa pravom na život pripadnika oružanih snaga i pruže zaštitu od moguće odmazde zbog ove vrste prijave.

[...]

B. Nijedan pripadnik oružanih snaga neće biti izložen torturi ili neljudskom, ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju.

10. Države članice će preuzeti mere kako bi zaštitile pripadnike oružanih snaga od torture ili neljudskog, ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja. Posebna pažnja bi trebalo da bude posvećena ranjivim kategorijama, kao što su, na primer, vojnici na služenju vojnog roka.

11. Ukoliko pripadnici oružanih snaga podnesu osnovanu tužbu da su doživeli postupanje suprotno Članu 3 ove Konvencije ili ukoliko nadležni imaju razloga da posumnjaju da se ovakvo postupanje dogodilo, potrebno je sprovesti bez odlaganja nezavisnu i efikasnu zvaničnu istragu.

⁵⁹⁶ Savet Evrope, Preporuke CM/Rec(2010)4, *op. cit.*, napomena 26.

12. Države članice treba da preduzmu mere kako bi ohrabrile prijavljivanje ovakih dela torture ili lošeg postupanja u oružanim snagama i pruže zaštitu od moguće odmazde zbog ove vrste prijave.

U. Pripadnici oružanih snaga treba da prođu obuku iz ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava.

83. Pripadnici oružanih snaga treba prođu obuku koja će im povećati svest o ljudskim pravima, uključujući njihova sopstvena.

84. Tokom obuke vojni pripadnici oružanih snaga treba da budu obavešteni da imaju dužnost da odbiju da izvrše nezakonito naređenje koje poziva na genocid, ratni zločin, zločin protiv čovečnosti ili torturu.

V. Pripadnici oružanih snaga treba da imaju mogućnost da podnesu žalbu nezavisnom organu po pitanju njihovih ljudskih prava.

85. Pripadnicima oružanih snaga koji tvrde da su žrtve uznemiravanja ili maltretiranja treba da budu dostupni žalbeni mehanizmi nezavisno od lanca komandovanja.

Međunarodni standardi ljudskih prava

Pravo na život

Član 6 ICCPR-a kaže da niko ne sme proizvoljno da bude lišen prava na život. Član 2 ECHR-a dalje ide u detalje i ističe da niko ne sme namerno da bude lišen života (ukoliko nije izvršenje presude suda zbog počinjenog zločina). Član 2(2) takođe navodi da ukoliko je do lišavanja života došlo zbog (apsolutno) neophodne upotrebe sile u posebno navedenim okolnostima, onda se ono neće smatrati kršenjem ove Konvencije.⁵⁹⁷

Član 4(2) ICCPR-a navodi da je Član 6 neotuđivo pravo, dok Član 15(2) ECHR-a ističe da je odstupanje od prava na život moguće samo u određenim slučajevima, kada je do smrti došlo u toku zakonitog čina ratovanja.

Pravo na život obavezuje države da se uzdrže od namernog i nezakonitog oduzimanja života, kao i da preduzmu odgovarajuće mere da zaštite živote svojih građana.⁵⁹⁸ Kako bi ispunile ove obaveze, moraju da obezbede delotvornu pravnu zaštitu od prekršaja počinjenih prema pojedincima kao i posebne mere u slučaju kada nadređeni znaju ili bi trebalo da znaju da postoji stvaran i neposredan rizik po život pojedinca. U slučaju osoba koje služe obavezni vojni rok, Evropski sud za ljudska prava izjednačava njihov položaj sa

597 Ove okolnosti su u odbrani osobe od nezakonitog nasilja, u toku zakonskog hapšenja ili u skladu sa zakonskim ovlašćenjima i aktivnostima preduzetim kako bi se ugušili nemiri ili pobuna.

598 Evropski sud za ljudska prava, *L.C.B. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 9. 06. 1998, paragraf 36, „Izveštaji o presudama i odlukama“ 1998-III, po pitanju izloženosti pripadnika vojske radioaktivnom zračenju tokom izvođenja atomskih testova.

osobama koje imaju starateljstvo, s obzirom na to da su oni pod potpunom kontrolom nadređenih. Institucije vojske su u celini ili velikim delom upoznate sa bilo kojim događajem koji se odigra u vojsci i stoga su dužne da zaštite pripadnike oružanih snaga.⁵⁹⁹

U nekim ekstremnim slučajevima, maltretiranje od strane drugih vojnika ili nadređenih može da dovede do toga da vojnik na služenju vojnog roka izvrši samoubistvo.⁶⁰⁰ U nekoliko slučajeva ove vrste, Evropski sud za ljudska prava je smatrao državu odgovornom za kršenje prava na život zbog sistemskog propusta oružanih snaga da zaštite vojnike pod njihovom upravom (vidi Tabelu 14.2).

Ponekada pripadnici mogu da umru pod okolnostima koje za vojne vlasti predstavljaju samoubistvo. U slučaju da rodbina sumnja da je to bilo samoubistvo ili želi da se istraži loše postupanje ili druge nejasne okolnosti, a ukoliko vojne vlasti ne istraže na odgovarajući način ostale moguće uzroke smrti ili ne vode računa o zaštiti interesa najbližih rođaka, to sve može da dovede do zaključka da je došlo do kršenja proceduralne dužnosti po Članu 6(1) ICCPR-a,⁶⁰¹ Članu 2 ECHR-a (pravo na život)⁶⁰² i/ili Članu 12 CAT-a („Svaka država pristupnica mora da se postara da nadležni sprovedu hitnu i nepristrasnu istragu, kad god postoji osnovana sumnja da je počinjeno delo torture“).⁶⁰³

Tabela 14.2: Odgovornost države po Članu 2 ECHR-a

U predmetu *Abdullah Yilmaz protiv Turske*, Evropski sud za ljudska prava je odlučio da je Turska bila odgovorna za propuste svojih oružanih snaga s obzirom na to da su postavili narednika koji je bio poznat kao problematičan, maltretirao i fizički zlostavljao vojnika koji je kasnije izvršio samoubistvo. Ovde je Sud smatrao da je problematično i to što se cela istraga usredsredila na fizičko zlostavljanje vojnika, a ne na njegovu potencijalnu odgovornost za okolnosti koje su dovele do samoubistva.

U sličnom predmetu, *Mosendz protiv Ukrajine*, **slučaju** navodnog samoubistva mladog vojnika na služenju vojnog roka nakon nasilnog ponašanja vodnika, Evropski sud za ljudska prava je odlučio da ukrajinske vlasti nisu pravilno sprovele istragu, kao i da nisu ispunile svoje obaveze iz Člana 2. Sud je takođe skrenuo pažnju na, u to vreme, veoma

⁵⁹⁹ Evropski sud za ljudska prava, *Beker protiv Turske* (podnesak broj 27866/03, presuda od 24. 03. 2009), paragrafi 41-42, i *Mosendz protiv Ukrajine* (podnesak broj 52013/08, presuda od 17. 01. 2013), paragrafi 92 i 98.

⁶⁰⁰ O odgovornosti i dužnosti države vidi: Sotirios Kyrkos, „Suicide in the Military as a Breach of the Right to Life“ (*Samoubistvo u vojsci kao kršenje prava na život*), po odredbi Člana 2 Evropske konvencije o ljudskim pravima i osnovnim slobodama (engl. ECHR), kod Jean-Paul Jacqué et al., „On the international community: legal, political, diplomatic issues“ (*Međunarodna zajednica: pravna, politička i diplomatska pitanja*), *Liber Amicorum Stelios Perarakis* (Athens: I. Sideris, 2017), str. 447-462

⁶⁰¹ UN ECOSOC, Izveštaj Specijalnog izvestioca, gospodina Amosa Vaka, u skladu sa Rezolucijom Ekonomskog i socijalnog veća 1987/60, E/CN.4/1988/22, 19. 01. 1988, paragraf 194. Dostupno na: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G88/101/60/PDF/G8810160.pdf?OpenElement>.

⁶⁰² Evropski sud za ljudska prava, *Sergey Shevchenko protiv Ukraine* (podnesak broj 32478/02, presuda od 4.04. 2006); i *Babayev protiv Azerbejdžana*. (podnesak broj 30500/11, presuda od 1. 06. 2017).

⁶⁰³ CAT, *op. cit.*, napomena 22.

česte slučajeve maltretiranja u vojsci (uz dokaze iz izveštaja Parlamentarnog komesara za ljudska prava).

U još jednom predmetu, (*Perevedentsevy protiv Rusije*), svesnost oružanih snaga Rusije da postoje široko rasprostranjene prakse maltretiranja i zlostavljanja (uključujući iznudu, batine i lišavanje sna), koje su dovele do bezakonja i ozbiljne zlopotrebe ljudskih prava, bila je ključni faktor odluke Evropskog suda za ljudska prava da je došlo do kršenja prava na život (Član 2). Sud je zaključio da ruske vlasti nisu ispunile svoju dužnost brige prema ovom vojniku, s obzirom na to da nisu, iako su znale da ima psiholoških teškoća, utvrdile da li je njegov život doveden u rizik u sredini gde je maltretiranje u vojsci bilo široko rasprostranjeno.

Tokom vojne službe, kao i u drugim situacijama u kojima su osobe lišene slobode, država ima najveću odgovornost. U ovom smislu je korisno da se podsetimo Pravila Nelsona Mendele⁶⁰⁴, koja jasno ističu važnost istrage navodnih prekršaja. Neophodno je da se pravilno sprovede istraga kako bi se utvrdila odgovornost kako bi vojne vlasti učile na greškama ili propustima iz prošlosti i shodno tome unapredile politike i prakse. Izuzetno je važno da se istraga sprovede bez odlaganja, jer što se duže istraga odlaže to je teže obezbediti dokaze i svedočenja. Dugoročno gledano, istraga šalje jasnu poruku da se kršenje ljudskih prava shvata ozbiljno i da neće biti tolerisano, kao i da su istrage važan prvi korak ka ponovnom uspostavljanju poverenja u samu instituciju.⁶⁰⁵

Specijalni izvestilac OUN-a za nezakonita ili proizvoljna pogubljenja, Amos Vako je razradio sledeće „standarde pravilne istrage svih sumnjivih smrtnih slučajeva“:⁶⁰⁶

a) *„Brzina: Istraga mora da se sprovede bez odlaganja odmah po otkriću ovakvog smrtnog slučaja;*

b) *Nepristrasnost: Istragu mora da sprovede osoba ili osobe ili predstavnik vlasti čija je nepristrasnost zagarantovana i zaštićena;*

c) *Temeljnost: Istraga mora da obuhvati odgovarajuću autopsiju, prikupljanje i analizu dokaza, izjave svedoka, tako da osobe ili nadležni koji je sprovede moraju da imaju sva neophodna ovlašćenja, pomoć i logističku podršku;*

604 Rezolucija Generalne skupštine 70/175, „Standardna minimalna pravila OUN-a za postupanje prema zatvorenici-ma“ (Pravila Nelsona Mendele). Usvojeno 7. 12. 2015. Dostupno na: <https://undocs.org/A/RES/70/175>.

605 Vidi više o istragama smrtnih slučajeva i mučenja u zatvoru: *Guidance Document on the Nelson Mandela Rules: Implementing the United Nations Revised Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners* (Dokument sa objašnjenjima pravila Nelsona Mendele: Primena revidiranih standarda minimalnih pravila OUN-a za postupanje prema zatvorenici-ma), Varšava, ODIHR i Penal Reform International, 2018), strane 91-95, https://www.osce.org/files/f/documents/7/b/389912_0.pdf.

606 UN ECOSOC, Izveštaj Specijalnog izvestioca, gospodina Amos Vaka, u skladu sa Rezolucijom Ekonomskog i socijalnog saveta 1987/60, E/CN.4/1988/2P2, 19. 01. 1988, para. 93, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G88/101/60/PDF/G8810160.pdf?OpenElement>.

d) Zaštita: Podnosioci žalbe, svedoci i osobe koje sprovode istragu i njihove porodice treba da dobiju odgovarajuću zaštitu od nasilja ili bilo kojih oblika pretnje;

e) Učešće porodice žrtve: Porodice žrtve i njeni pravni savetnici treba da učestvuju u procesu istrage i imaju pristup osnovnim informacijama u različitim fazama istrage;

f) Objavljivanje rezultata: Metode i rezultati istrage treba da budu javni;

g) Nezavisna komisija za istragu: U slučajevima kada uobičajena procedura istrage nije adekvatna, potrebno je da se obezbedi nezavisna komisija ili primeni neka slična procedura. Ova komisija treba da ima neophodna ovlašćenja kako bi mogla da sprovede nepristrasnu i efikasnu istragu.”⁶⁰⁷

Evropski sud za ljudska prava je na sličan način predstavio neophodne elemente efiksane istrage:

„[...] U slučaju da je obaveza zaštite života osobe u nadležnosti ili u vojsci dovedena u pitanje, sistem koji nalaže Član 2 mora da obezbedi sprovođenje nezavisne i nepristrane zvanične istrage koja zadovoljava određene minimalne standarde efikasnosti. Stoga, nadležni organi moraju da reaguju bez odlaganja i posvećeno, kao i da sami pokrenu istragu koja treba, kao prvo, da utvrdi okolnosti pod kojima se dogodio incident, i ukoliko je bilo određenih propusta u radu, i kao drugo, da utvrdi koji su državni organi ili nadležni uključeni u ceo proces. Javnost mora da bude upoznata sa istragom ili njenim rezultatima kako bi se pokazalo da pozivanje na odgovornost postoji kako u teoriji, tako i u praksi. Neophodni stepen uključenosti javnosti može da se razlikuje od slučaja do slučaja. Ipak, najbliži rođaci žrtve moraju da budu uključeni u proces onoliko koliko je neophodno da se zaštite njegovi ili njeni legitimni interesi [...]“⁶⁰⁸

Svaki elemenat istrage mora da bude detaljno ispitan kako bi se ustanovilo da li je sama istraga dovoljno temeljna i nezavisna.⁶⁰⁹ Ovo je posebno važno ukoliko vojni tužiocci nisu

⁶⁰⁷ *Ibid*, paragraf 194.

⁶⁰⁸ Evropski sud za ljudska prava, *Perevedentsevy protiv Russia*, žalba broj 39583/05 (Evropski sud za ljudska prava, 24. 04. 2014), paragraf 105. Sud je pronašao da je izostanak efektivne istrage i razlog smrti vojnika kršenje proceduralne dužnosti po Članu 2. Bilo je značajnih odlaganja, nedovoljno odlučnosti da se pronađu pravi dokazi i razgovara sa svim odgovarajućim svedocima; njegovim rođacima nije bilo dozvoljeno da učestvuju na samom početku kako bi mogli da smisleno doprinesu istrazi. Vidi takođe: *Muradyan protiv Jermenije* (podnesak broj 11275/07, presuda od 24.02. 2017).

⁶⁰⁹ Evropski sud za ljudska prava, *Mustafa Tunc i Fecire Tunc protiv Turske* (podnesak broj 24014/05, presuda Vrhovnog suda od 14. 04. 2015), paragrafi 217-253. Savet OUN-a za ljudska prava primenjuje obavezne standarde zaštite nezavisnosti istražnog organa. (Izveštaj Specijalnog izvestioca, gospodina Amos Vaka (broj 21), paragraf 194)

hijerarhijski nezavisni od vojnih starešina date jedinice u kojoj je pripadnik umro pod neobjašnjivim okolnostima.

Zabrana torture i drugih oblika surovog, neljudskog, ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja

Pripadnike vojske takođe štiti od torture i drugih oblika lošeg postupanja Konvencija protiv torture i drugih surovih, neljudskih, ponižavajućih kazni ili postupaka (engl. CAT),⁶¹⁰ Član 7 ICCPR-a, Član 5 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima i IV Ženevska konvencija iz 1949. godine. Ista prava pokriva Član 3 ECHR-a.

Po međunarodnom pravu ljudskih prava, pravo zaštite od torture i neljudskog i ponižavajućeg postupanja je apsolutno i neotuđivo pravo. Aktivnosti koje predstavljaju mučenje, torturu ili neko drugo loše postupanje nisu nikada dozvoljene ili opravdane, čak ni u vreme rata ili vanrednih situacija. Ovo je sve sadržano u Članu 2 CAT-a, Članu 7 ICCPR-a i Članu 3 ECHR-a, koji ne sadrže nikakve izuzetke niti dozvoljavaju bilo kakva ograničenja. CAT posebno ističe potpunu zabranu torture (Član 1), obavezuje države članice da preduzmu efektivne mere za sprečavanje torture (Član 2), zabranjuje surovo, neljudsko i ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje (Član 16), zahteva nepristrasnu i istragu bez odlaganja (Član 12), ustanovljava pravo ulaganja žalbe i pravo na zaštitu od lošeg postupanja ili zastrašivanja zbog žalbe (Član 13) i obezbeđuje pravo na obeštećenje i odgovarajuću kompenzaciju (Član 14). Stoga, ukoliko postupak neke države protiv pojedinca pređe prag onoga što se smatra da je tortura ili neljudsko, surovo i ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje, to automatski znači da su prekršena prava tog pojedinca. U Opštem komentaru broj 2, Komitet za zabranu torture ističe da je, po Članu 2 CAT-a, država potpisnica prekršila Konvenciju kada su njeni nadležni organi „znali ili imali osnova da veruju da je počinjeno delo torture ili lošeg postupanja od strane nedržavnog ili privatnog lica i da ona nije ispunila svoju obavezu da spreči, istraži, tuži i kazni ta lica“.⁶¹¹ Ovo nedelovanje predstavlja saučešništvo, davanje saglasnosti ili podržavanje čina torture ili lošeg postupanja.

Ovo se takođe primenjuje na oružane snage i znači da pripadnici snaga ne smeju da iskuse bilo koji oblik lošeg postupanja, niti da budu izloženi torturi pod bilo kojim okolnostima.

Kako bi neko delo bilo klasifikovano kao tortura, patnja mora da bude izazvana sa određenom namerom, kao što je izvlačenje informacija, kažnjavanje ili zastrašivanje žrtve.⁶¹² Jasno je i da se mentalna patnja može smatrati torturom ukoliko je dovoljno ozbiljna.⁶¹³

610 Svih 57 država učesnica OEBS-a je ratifikovalo CAT.

611 Komitet OUN-a za zabranu torture, Opšti komentar broj 2 na sprovođenje Člana 2 od strane država potpisnica, 24. 01. 2008, CAT/C/GC/2. Dostupno na: <https://www.refworld.org/docid/47ac78ce2.html> Paragraf 18

612 Evropski sud za ljudska prava, *Ihlan protiv Turske* (podnesak broj 22277/93, presuda od 27. 06. 2000), paragraf 85.

613 Komitet OUN-a za zabranu torture, *Ashim Rakishev i Dmitry Rakishev protiv Kazahstana*, 709. 2017, CAT/C/61/d/661/2015. Paragraf 8.2: „Komitet se poziva na odredbe Istanbulskog protokola po kome metode torture mogu da budu i fizičke i psihičke“; Evropski sud za ljudska prava, *Nicolae Virgiliu Tănase protiv Rumunije* (podnesak broj 41720/13, presuda Vrhovnog suda od 25. 06. 2019) paragraf 118.

U precedentnom pravu Evropskog suda za ljudska prava, mentalna patnja (poput one prouzrokovane pritvorom u samici, stavljanjem poveza na oči ili ukoliko je osoba naterana da prošetala gola) se smatra torturom.⁶¹⁴

Nasilni postupci i postupci zlostavljanja se smatraju surovim i nehumanim kaznama ili postupanjem ukoliko „pređu određeni nivo“⁶¹⁵ i „dostignu minimalni nivo jačine“,⁶¹⁶ kao kada dovedu do telesnih povreda ili ozbiljne fizičke ili mentalne patnje.⁶¹⁷ Ovde su delo i njegov efekat najvažniji - loše postupanje ne mora da ima razlog, niti je neophodno da postoji namera da se prouzrokuje patnja.⁶¹⁸

Kako bi se neko delo smatralo ponižavajućim postupanjem ili kažnjavanjem, ono mora da „izazove strah i bol kod žrtava, kao osećaj niže vrednosti koji ih ponižava.“⁶¹⁹ Kao i kod neljudskog postupanja, ne mora da postoji namera da se neko ponižava.⁶²⁰

Često ispitivanje pojedinačnih slučajeva utvrđuje da li se neko postupanje smatra dozvoljenim postupanjem srazmerno zahtevima vojne službe ili je prešlo granicu ovakvog ponašanja. U ovom kontekstu, uzrast, pol i druge osobenosti pojedinca su važni faktori.⁶²¹ Takođe, „patnja i poniženje moraju da pređu granicu onoga što se smatra neizbežna patnja ili poniženje koje je povezano sa određenim oblikom legitimnog postupanja ili kažnjavanja“.⁶²² Evropski sud za ljudska prava prihvata da su patnja i poniženje često deo obavezne vojne službe i mogu da se tolerišu ukoliko doprinose određenoj misiji oružanih snaga, kao što je obuka za uslove na ratištu.⁶²³ Ipak, ukoliko su ovi postupci preterani i ne služe legitimnom vojnom cilju, oni mogu da se smatraju lošim postupanjem ili čak torturom. Slično ovome, Sud kaže da

„Iako teška fizička obuka može da bude sastavni deo pravila vojne službe, [...] kako bi bila u skladu sa Članom 3 Konvencije; ne bi trebalo da prevazilazi

614 Evropski sud za ljudska prava, *El-Masri protiv „Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije“* (podnesak broj 39630/09, presuda Vrhovnog suda od 13. 12. 2012) paragrafi 202-203 i 211.

615 Komitet OUN-a za ljudska prava (engl. HRC), *Vuolanne protiv Finske*, CCPR/C/35/D/265/1987, 2. 05. 1989. Dostupno na: <https://www.refworld.org/cases,HRC,50b8ee372.html> Paragraf 9.2.

616 *Ibid*, paragraf 196.

617 *Ibid*.

618 Evropski sud za ljudska prava, *Bujak protiv Poljske* (podnesak broj 686/12, presuda od 21. 03. 2017), paragraf 66.

619 Evropski sud za ljudska prava, *Boyd protiv Belgije* (podnesak broj 23380/09, presuda Vrhovnog suda od 28. 09. 2015), paragraf 87.

620 *Ibid*, paragraf 86.

621 Evropski sud za ljudska prava, *Irska protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, op. cit., napomena 595, paragraf 162. Anna Salado Osuna, „Treatment Proscribed under Article 3 of the European Convention on Human Rights“ (*Postupanje propisano Članom 3 Evropske konvencije o ljudskim pravima*), kod Javier Garcia Roca i Pablo Santolaya, „Europe of Rights: A Compendium on the European Convention of Human Rights“ (*Evropa prava: Zbornik Evropske konvencije ljudskih prava*), Leiden, Boston, Martinus Nijhoff, 2012, str. 74.

622 Evropski sud za ljudska prava, *Kudla protiv Poljske*, 26. 10. 2000, izveštaji Evropskog suda za ljudska prava, tom 35, 2002, str. 198, paragraf 92. Kada se primenjuje na vojne regrute, postupanje mora da ide izvan okvira patnje i poniženja koje je specifično za vojnu službu kako bi se smatralo ponižavajućim.

623 Evropski sud za ljudska prava, *Lyalyakin protiv Rusije* (podnesak broj 31305/09, presuda od 12.03. 2015), paragraf 69.

*nivo iznad koga bi ugrozila zdravlje i blagostanje vojnika ili podrivala njihovo ljudsko dostojanstvo.*⁶²⁴

Tabela 14.3 daje prikaz primene ovih principa na primeru dve tužbe koje su podneli vojnici na služenju vojnog roka.

Tabela 14.3: Presude Evropskog suda za ljudska prava koje se odnose na neljudsko i ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje

Neljudsko postupanje ili kažnjavanje

U predmetu *Chember protiv Rusije*, Evropski sud za ljudska prava je odlučio da je ruski vojnik bio izložen neljudskom postupanju, po Članu 3 ECHR-a dok je bio na službi u jedinici u Astrahanu. Podnosioca žalbe su pregledala dva lekara i rekla da je sposoban za vojnu službu. Ipak, do trenutka prebacivanja u ovu jedinicu, u februaru 2001. godine, bilo je poznato da ima zdravstvenih problema sa kolenima i kičmom. Njegov prvi nadređeni ga je zbog toga oslobodio fizičke obuke i drilovanja. U martu 2001. godine, komandir voda je naterao podnosioca žalbe i druge vojnike da urade 350 čučnjeva napolju kao kaznu što nisu dobro očistili kasarnu. Prvi nadređeni oficir je bio prisutan, ali se nije suprotstavio ovom naređenju. Tokom ove kaznene vežbe, podnosilac žalbe se onesvestio i iako je dobio lekarsku pomoć, dijagnostikovana mu je povreda kičme sa oštećenjem krvotoka kičmene moždine. U junu 2001. godine, podnosilac tužbe je iz zdravstvenih razloga otpušten iz vojne službe i proglašen invalidom drugog stepena.

Evropski sud za ljudska prava je presudio da je ova kazna dostigla nivo neljudskog postupanja u ovom slučaju. Sud je izjavio sledeće:

„Bez obzira na činjenicu da su bili svesni specifičnih zdravstvenih problema podnosioca žalbe, komandanti su ga naterali da uradi upravo one vežbe koje su dovele do velikog naprezanja njegovih kolena i kičme. Pod ovim okolnostima, Sud može jedino da zaključi da je ovo postupanje bilo namerno i proračunato kako bi izazvalo fizički bol podnosiocu žalbe. Težina ove kazne očigledno ne može da se podvede pod zahteve ili pravila vojne službe ili da se kaže da je doprinela određenoj misiji oružanih snaga“.⁶²⁵

Ponižavajuće postupanje

U predmetu *Lyalyakin protiv Rusije*, podnosilac žalbe, vojnik na služenju vojnog roka u ruskim oružanim snagama, bio je prebačen u jedinicu u Volgogradu, gde je atmosfera među pripadnicima bila napeta i nasilna. Ubrzo nakon toga podnosilac žalbe je pobjegao iz jedinice zajedno sa jednim mlađim vodnikom. Sledećeg dana su bili uhvaćeni. Oficiri koji su ih uhvatili pretili su im pogubljenjem. Podnosilac tužbe i njegov drugar su

624 Evropski sud za ljudska prava, *Chember protiv Rusije* (podnesak broj 7188/03, presuda od 3. 07. 2008), paragraf 52.

625 *Ibid.*, paragraf 54.

bili dovedeni pred komandanta bataljona, skinuta im je odeća i naterani su da tako paradiraju pred celim bataljonom. Podnosiocu žalbe su pretili drugi pripadnici, obrijali su mu glavu, udarali ga stalno i pretili mu seksualnim nasiljem.

Sud je odlučio da je ovo postupanje dostiglo prag ponižavajućeg postupanja po Članu 3 ECHR-a. Činjenica da je podnositelj žalbe u to vreme imao 19 godina je bila otežavajući faktor. Sud je istakao da je nasilno skidanje odeće bila prestroga mera koja sa sobom nosi određeni stepen bola, a time što je izvedeno u javnosti znači da se smatra ponižavajućim postupkom. Takođe, država nije uverljivo prikazala potrebu za primenom ovakvih mera.

Sud je dalje napomenuo da, iako su nadležni organi odgovorili na prijavu podnosioca žalbe, odbili su da otvore krivičnu istragu. Imajući u vidu verodostojnost njegovih optužbi i ozbiljnost okolnosti, ovo je značilo nepoštovanje obaveza iz Člana 3 da se sprovede efikasna zvanična istraga povodom optužbi torture ili lošeg postupanja. Država je ovim propustom podržala klimu nekažnjavanja u vojsci.⁶²⁶

Drugi aspekti života u vojsci mogu takođe potencijalno da prekrše pravo zabrane torture ili surovog, neljudskog, ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja. Na osnovu pravne prakse Evropskog suda za ljudska prava, loši fizički uslovi pritvora (kao u slučaju da ne postoje mokri čvorovi,⁶²⁷ u lošem stanju su,⁶²⁸ ozbiljno su skućeni⁶²⁹ ili prenatrpani⁶³⁰) mogu da se smatraju kršenjem prava, kao i duži boravak u samici.⁶³¹ Ovi uslovi dovode do kršenja prava zaštite od torture ili drugih oblika lošeg postupanja, bez obzira na razloge pritvora pripadnika vojske (vidi poglavlje 18: *Pravila službe i vojno pravosuđe*). CPT je detaljno pisao o ovome, naglašavajući da su minimalni standardi ličnog životnog prostora „povezani sa obavezom svake [...] države članice da poštuje dostojanstvo ljudi [...]“.⁶³²

Kao što je gore napomenuto, pravo zaštite od surovog, neljudskog, ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja ili torture i pravo na život nameću državama važne standarde po pitanju procedura i standarda. CAT⁶³³ sadrži posebne obaveze sprovođenja istrage po optužbama za

626 Evropski sud za ljudska prava, *Lyalyakin protiv Rusije*, op. cit., napomena 627.

627 Evropski sud za ljudska prava, *Ananyev i drugi protiv Rusije* (podnesak broj 42525/07 i broj 60800/08, presuda od 10. 01. 2012), paragrafi 156-159. Vidi takođe: Evropski sud za ljudska prava, *Harakchiev i Tolumov protiv Bugarske* (podnesak broj 15018/11 i broj 61199/12, presuda od 8. 07. 2014), paragraf 211.

628 Evropski sud za ljudska prava, *Modarca protiv Moldavije* (podnesak broj 14437/05, presuda od 10. 05. 2007), paragrafi 66, 69.

629 *Ibid*, paragraf 68.

630 Evropski sud za ljudska prava, *Ananyev i drugi protiv Rusije*, op. cit., napomena 631, paragraf 145.

631 Evropski sud za ljudska prava, *Ilaşcu i drugi protiv Moldavije i Rusije* (podnesak broj 48787/99, presuda Vrhovnog suda od 8. 07. 2004), paragraf 432. O dužem vremenskom periodu u samici zajedno sa drugim problemima: Evropski sud za ljudska prava, *Khider protiv Francuske* (podnesak broj 39364/05, presuda od 9. 7. 2009). Vidi „Revidirani standardi minimalnih pravila za postupanje prema zatvorenicima OUN- a“ (Pravila Nelsona Mendele), Pravilo 43, https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/GA-RESOLUTION/E_ebook.pdf.

632 CPT, „Životni prostor po zatvoreniku u zatvorskim ustanovama: standardi CPT-a“, paragrafi 5-6

633 CAT, op. cit., napomena 22.

torturu ili neljudsko i ponižavajuće postupanje. Član 12 CAT-a kaže da tamo gde postoji osnov da se veruje da je počinjeno delo torture na teritoriji pod upravom neke države, nadležne vlasti moraju da sprovedu efektivnu i nepristrasnu istragu bez odlaganja⁶³⁴, a Član 16 CAT-a nameće istu obavezu za optužbe za surovo, neljudsko, ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje.⁶³⁵ Komitet OUN-a protiv torture navodi da bi efektivna istraga trebalo da:

- bude hitna;⁶³⁶
- nepristrasna;⁶³⁷
- omogućiti učešće žrtve ili njihovih rođaka;⁶³⁸
- objavi rezultate istrage⁶³⁹;
- bude u stanju da utvrdi prirodu i okolnosti pod kojima se dogodilo navodno delo kao i identitet bilo koje osobe koja je bila uključena.⁶⁴⁰

Evropski sud za ljudska prava tumači da Član 3 ECHR-a nameće slične proceduralne obaveze državama koje moraju da sprovedu efikasnu i nezavisnu istragu o optužbama za loše postupanje u vojsci (vidi Tabelu 14.4).⁶⁴¹

Tabela 14.4: Efikasne istrage po ECHR-u – slučaj *Zalyan i drugi protiv Jermenije*⁶⁴²

Podnosioci žalbe su bili vojnici koji su služili vojni rok u oružanim snagama Jermenije. Nakon ubistva dvojice pripadnika u njihovoj jedinici, tvrdili su da su bili više puta ispitivani kao svedoci od strane istražitelja i vojne policije, stavljeni u izolaciju i dobijali batine, pretnje i verbalno zlostavljani u periodu od tri dana. Jedan od podnosilaca žalbe je nakon ovoga priznao, a kasnije je povukao priznanje, rekavši da je ono bilo iznuđeno. Podnosioci

634 Komitet OUN-a protiv torture, *Rached Jaidane protiv Tunisa*, 3. 10. 2017, CAT/C/61/D/654/2015, paragraf 7.10.

635 CAT, *op. cit.*, napomena 22.

636 Komitet OUN-a protiv torture, *Ashim Rakishev i Dmitry Rakishev protiv Kazahstana*, 7. 09. 2017, CAT/C/61/D/661/2015, paragraf 8.7: „Hitnost delovanja [je] veoma važna kako bi sprečili da žrtva ne bude više izložena torturi, kao i iz razloga što će fizički tragovi torture, posebno surovog, neljudskog, ponižavajućeg postupanja ubrzo da nestanu, osim ukoliko metode koje se sprovode nemaju trajne i ozbiljne posledice.“

637 *Ibid*, paragraf 8.7: „Sama istraga nije dovoljna da pokaže da se država ponaša u skladu sa svojim obavezama po Članu 12 Konvencije ukoliko se ne sprovodi nezavisno.“

638 Komitet OUN-a protiv torture, *Estela Deolinda Yrusta i Alejandra del Valle Yrusta protiv Argentine*, 31. 01. 2019, CAT/C/65/D/778/2016, paragraf 7.10: U skladu sa Članom 14 Konvencije, koncept „žrtve“ se odnosi na osobe koje su pojedinačno ili u grupi doživele bol, uključujući fizičku ili mentalnu povredu, emotivnu patnju, ekonomski gubitak ili značajno kršenje njihovih osnovnih prava, izazvano delima ili zanemarivanjem koja predstavljaju kršenje Konvencije. Ovaj koncept žrtve se takođe odnosi na članove najbliže porodice, kao što su sestre gospodina Jruste koje su podnele ovu žalbu.“

639 *Ibid*, paragraf 7.9: „Kada istražuje optužbe za torturu, država mora da proveri činjenice i da javno i u potpunosti otkrije istinu, tako da ovo otkrivanje ne nanosi dodatno bol ili je pretnja bezbednosti i interesima podnosilaca žalbe.“

640 Komitet OUN-a protiv torture, *Taofik Elaiba protiv Tunisa*, 9. 08. 2016, CAT/C/57/D/551/2013, paragraf 7.6: „Krivična istraga mora da utvrdi prirodu i okolnosti pod kojima se dogodio navodni čin kao i identitet bilo koje osobe koje su mogle da ga počine.“

641 Evropski sud za ljudska prava, *Lyalyakin protiv Rusije*, *op. cit.*, napomena 627 i Tabelu 14.3. *Zalyan i drugi protiv Jermenije* (podnesak broj 36894/04 i 3521/07, presuda od 17. 03. 2016), paragraf 269.

642 *Ibid.*, *Zalyan i drugi protiv Jermenije*.

žalbe su prijavili loše postupanje koje je vojni tužilac odbio, kao i sudovi koji su bili zaduženi za sudske procese protiv njih i saslušali njihove žalbe. Njihove presude je kasnije poništio Kasacioni sud. I pored toga vojni tužilac je odbio da pokrene krivičnu istragu.

Evropski sud za ljudska prava je smatrao da su se podnosioci tužbe sa pravom žalili zbog lošeg postupanja i da je država bila u obavezi da pokrene istragu po Članu 3. Njihove tvrdnje su bile dovoljno detaljne, sa preciznim datumima, lokacijama i imenima navodnih počinitelja, kao i opisi primenjenih metoda lošeg postupanja. Tužilaštvo nije sprovelo istragu po optužbama, a što je bilo u obavezi po osnovu Člana 3 i nacionalnog zakona. Jednog podnosioca žalbe su ispitivali isti istražitelji koji su bili navodni počinioci, koji nisu sproveli detaljnu istragu. Štaviše, Sud je smatrao da vojni tužilac nije imao osnova za nesprovođenje istrage. Nakon što su presude poništene, istragu su vodili predstavnici istog organa vlasti (istražitelji i službenici kancelarije vojnog tužioca) koji su bili optuženi kao odgovorni za ceo slučaj. Istraga je sprovedena na veoma površan način tako da je Sud zaključio da nisu dovoljno ozbiljno pokušali da utvrde činjenice.

Sud je zaključio da organi vlasti nisu sproveli efikasnu istragu po optužbama podnosilaca žalbe, a što su bili u obavezi po osnovu Člana 3 Konvencije.

Član 8(3) ICCPR-a dodatno govori o zabrani prinudnog ili obaveznog rada.⁶⁴³ Ova odredba se ne odnosi na službu vojnog karaktera, ali se primenjuje u slučaju kada se od pripadnika vojske zahteva da obavljaju zadatke koji nisu vojnog karaktera ili nisu u skladu sa njihovom funkcijom. Ovo pravo, ipak, može da bude ograničeno za vreme vanrednog stanja, a postoje određene okolnosti pod kojima svi pojedinci (ne samo pripadnici vojske) mogu da budu primorani na određeni oblik rada.⁶⁴⁴

Različiti pristupi

Zabrana

Prvi korak u rešavanju torture i drugih oblika lošeg postupanja u oružanim snagama sastoji se u obezbeđivanju potpune usklađenosti vojnih zakona i kodeksa ponašanja sa međunarodnim i nacionalnim standardima koji zabranjuju ove postupke, uključujući zabranu maltretiranja i drugih oblika zlostavljanja. U skladu sa ovim, vojne institucije bi trebalo da uvedu eksplicitnu zabranu nezakonitih ceremonija inicijacije kako bi na ovaj način postojala jasna osnova za gonjenje i kažnjavanje ovih nezakonitih praksi. Mnoge države su već usvojile ove zabrane kako bi rešile problem maltretiranja.⁶⁴⁵

643 U Savetu Evrope, ovo je zabranjeno Članom 4(2) ECHR-a.

644 Član 8(3) ICCPR-a i Član 4(2) ECHR-a predviđaju izuzetke zabrane prinudnog rada u sledećim slučajevima: kada je u skladu sa sudskom presudom kao kazna za počinjeno krivično delo (samo ICCPR), kada sud nalaže da osoba u pritvoru ili koja je uslovno puštena na slobodu obavlja tu vrstu posla, za vreme vanrednog stanja ili nesreće koja predstavlja pretnju životu ili blagostanju zajednice, ili bilo koji posao ili služba koja je sastavni deo uobičajenih građanskih obaveza.

645 James K. Wither, „Battling Bullying in the British Army 1987 – 2004“ (*Kako se izboriti sa problemom maltretiranja u britanskoj vojsci*), *The Journal of Power Institutions in Post-Soviet Societies*, No. 1, 2004, <https://journals.openedition.org/pipss/46>.

Tabela 14.5: Instrukcije Ministarstva odbrane SAD-a za sprečavanje i reagovanje na uznemiravanje⁶⁴⁶

1.2 Politika

a) Ministarstvo odbrane [eng. DoD] neće tolerisati ili prihvatati uznemiravanje.⁶⁴⁷ Uznemiravanje ugrožava borbenu spremnost i ispunjavanje misije, slabi poverenje među kolegama i narušava jedinstvo jedinice. Uznemiravanje se kosi sa obavezama pripadnika vojske da se ponašaju jedni prema drugima dostojanstveno i sa poštovanjem.

b) Ministarstvo smatra da su starešine na svim nivoima odgovorne za jačanje osećaja pripadnosti koji podržava inkluziju i različitost bez uznemiravanja i tolerisanja odmazde nad onima koji prijave uznemiravanje.

[...]

d) Kršenje politika iz ovih instrukcija se smatra kršenjem određenih članova [...] 'Jedinstvenog kodeksa vojnog pravosuđa' (engl. 'Uniform Code of Military Justice (UCMJ)') i može da dovede do primene administrativnih ili disciplinskih mera.

Odgovornošću protiv politike nekažnjavanja

Neophodna je brza i efikasna reakcija kao odgovor na loše postupanje i zlostavljanje, koja bi trebalo da vodi ka krivičnim istragama i primeni disciplinskih procedura. Vojne institucije moraju da pošalju poruku da se loše postupanje i zlostavljanje neće tolerisati, već da će uslediti hitna, efikasna i nezavisna istraga, kako bi se utvrdila odgovarajuća kazna, smanjivanje čina ili isključivanje iz vojske tamo gde je to primereno. Vojni tužioci su u obavezi da istraže ove slučajeve, kao i da prikupe dokaze.

Žalbene procedure u slučaju lošeg postupanja

Vojni komandanti su odgovorni za bezbednost i dobrobit svojih podređenih pripadnika. Stoga, komandanti koji imaju dokaze o praksama nasilnog ponašanja treba da ih istraže i o tome obaveste svoje nadležne. Ukoliko se otkrije da je počinjen krivični prekršaj, osoba koja je zadužena za poštovanje pravila službe je u obavezi da o tome obavesti odgovarajuće istražne organe (u Nemačkoj, na primer, to je nadležni državni tužilac, dok je u Republici Češkoj to vojna policija⁶⁴⁸), koji mogu da iznesu slučaj pred sud.

Žrtve moraju da budu zaštićene od odmazde, da budu sigurne da će prijavljivanje da dovede

⁶⁴⁶ Ministarstvo odbrane SAD-a, „Instrukcije 1020.03 za sprečavanje i reagovanje na uznemiravanje u oružanim snagama“, 8. 02. 2018, <https://www.esd.whs.mil/Portals/54/Documents/DD/issuances/dodi/102003.pdf>.

⁶⁴⁷ *Ibid.* Na osnovu Odeljka 3.1 Instrukcija, uznemiravanje predstavlja sve oblike ponašanja, bilo da su usmena, pisanila ili fizička, koja su neprijatna ili uvredljiva i stvaraju jednu zastrašujuću, neprijateljsku ili uvredljivu atmosferu. Odeljak 3 pokriva, između ostalog, maltretiranje ('bullying' (3.4)), obrede inicijacije ('hazing' (3.5)) kao i odmazdu i kažnjavanje za prijavljivanje ovih slučajeva.

⁶⁴⁸ Odgovori na upitnik ODIHR-DCAF-a iz 2018. godine, pitanje broj 45.

do prestanka ovih praksi zlostavljanja, kao i da će da bude obezbeđena neophodna lekarska i psihološka pomoć.⁶⁴⁹ Da bi se sprečilo pogoršavanje stanja, potrebno je da se reaguje na odgovarajući način, kako na sam čin zlostavljanja žrtve, tako i na njegove ili njene potrebe.

Pripadnici vojske moraju da se smatraju odgovornim ako muče, loše postupaju ili na neki drugi način zlostavljaju svoje podređene ili kolege, ili ukoliko dozvole ove prakse. U Americi, na primer, Jedinствeni kodeks vojnog pravosuđa sadrži posebne kaznene članove, Član 93, o „Surovosti i lošem ponašanju“. Komandanti često snose posebnu odgovornost za bezbednost svojih podređenih i mogu da budu naterani da idu na savetovanje ili da budu kažnjeni sa ukorom, da ne dobiju unapređenje, da budu sprečeni da se ponovo prijave za vojnu službu, da budu otpušteni iz službe ili da ne dobiju platu. Komandantima može da se sudi pred vojnim sudom za ozbiljne prekršaje, koji uključuju nanošenje lakih i teških fizičkih povreda ili loše postupanje prema podređenima. Tabela 14.7 prikazuje kako se počinioци ili oficiri koji primene maltretiranje mogu držati odgovornim. Za više informacija videti poglavlje 18: *Pravila službe i vojno pravosuđe*.

Tabela 14.6: Primeri mera koje se primenjuju u slučaju maltretiranja ili navodnog lošeg postupanja⁶⁵⁰

Austrija: Komandant jedinice može da pokrene disciplinski postupak. Disciplinski organi imaju ovlašćenje da obezbede sve neophodne i dostupne dokaze za pokretanje postupka. Psihološka služba oružanih snaga Austrije pruža pomoć tamo gde je neophodna u slučaju neborbenih povreda.

Azerbejdžan: Priručnici pokrivaju razna pitanja, uključujući prikupljanje dokaza u slučaju istrage krivičnih dela i pružanja hitne lekarske pomoći u slučaju borbenih i neborbenih povreda. Zakon reguliše mere za sprovođenje efikasne istrage i podnošenje krivične prijave i/ili kršenje pravila službe.

Danska: Disciplinski sistem i organi su odgovorni za obezbeđivanje dokaza o maltretiranju ili lošem postupanju kako bi se sprovela disciplinska ili krivična istraga. Svim pripadnicima vojske bez obzira na razlog povrede je obezbeđena lekarska pomoć. Ko želi može anonimno da prijavi maltretiranje ili uznemiravanje kako ne bi došlo do zastrašivanja ili viktimizacije. Viktimizacija ili zastrašivanje mogu takođe da prerastu u disciplinske ili krivične prekršaje.

Finska: Pripadnici snaga se ohrabruju da prijave sve slučajeve maltretiranja i uznemiravanja. Zakonodavstvo obezbeđuje dovoljnu i efektivnu nadležnost za sprovođenje istrage i gonjenje po osnovu ovih prekršaja. Zastrašivanje osoba koje prijave maltretiranje ili uznemiravanje se smatra prekršajem. Pripadnici snaga imaju pravo na odgovarajuću lekarsku pomoć i negu, bez odlaganja.

⁶⁴⁹ Savet Evrope, Standardi CPT-a, *op. cit.*, napomena 636, paragrafi 25-42.

⁶⁵⁰ Odgovori na upitnik ODIHR-DCAF-a iz 2018. godine, pitanje broj 44.

Irska: Optužbe po osnovu maltretiranja ili lošeg postupanja istražuju istražitelji ili vojna policija. Izveštaji se prosleđuju komandantima ili glavnom vojnom tužiocu (u zavisnosti od težine navodnog prekršaja) za donošenje odluke o procesu suđenja. Vojni sanitet pregleda povredu i podnosi izveštaj. Zaštita žrtava od svih oblika zastrašivanja predstavlja važan deo ovih istraga.

Italija: Na osnovu Člana 331 Krivičnog zakona, pripadnici oružanih snaga su dužni da prijave sve prekršaje koji se dogode u toku obavljanja njihovih dužnosti. U slučaju disciplinskih prekršaja koji mogu da prerastu u loše postupanje, komandant mora da imenuje disciplinsku komisiju. Lekarsko osoblje mora da prijavi komandantu sve slučajeve navodnog maltretiranja ili lošeg postupanja. Ne postoje mere koje štite od viktimizacije ili zastrašivanja one koji prijave ove prekršaje, ali komandant jedinice može da uvede posebne mere u određenim slučajevima.

Malta: Komandujući oficiri imaju ovlašćenje da ispituju izveštaje i prikupe dokaze. Lekarska i psihološka pomoć je uvek dostupna. Oni koji prijave slučajeve maltretiranja ili uznemiravanja su zaštićeni od viktimizacije ili zastrašivanja ukoliko je to neophodno i u zavisnosti od prirode slučaja. Disciplinski prekršaji se istražuju i razmatraju u skladu sa pravilima i procedurama iz nacionalnog zakonodavstva.

Slovenija: U slučajevima navodnog maltretiranja ili lošeg postupanja, vojna policija postupa u skladu sa detaljnim procedurama, a disciplinske komisije obezbeđuju dokaze, istražuju i podnose krivične i/ili disciplinske prijave. Sanitetske jedinice rade 24 časa kako bi ukazale brzu lekarsku pomoć, uključujući i za neborbene povrede.

Sprečavanje torture ili drugih oblika lošeg postupanja

Moguće je preduzeti nekoliko mera kako bi se sprečilo loše postupanje i zlostavljanje u oružanim snagama i ukinulo okruženje koje toleriše ove prakse. Ove mere uključuju uspostavljanje efikasnih zaštita od torture ili drugih oblika lošeg postupanja, kao što su redovni kontakti sa rođacima/porodicama, dostupnost advokata i lekarskih pregleda na zahtev, davanje instrukcija i obuka novih regruta i komandanata, uključujući i one o ljudskim pravima, postavljanje sposobnih oficira i podoficira na više položaje i uspostavljanje procedura eksternog nadzora i žalbenih mehanizama.

Obuka

Obuka je važna kako bi vojno osoblje bilo obavešteno o svojim pravima. Kursevi obuke mogu takođe da neguju drugarstvo i poverenje među pripadnicima oružanih snaga. Aktivnosti podizanja svesti ili praktični kursevi koji se bave pitanjima torture, lošeg postupanja ili drugim oblicima zlostavljanja, kao što je maltretiranje, treba da budu sastavni deo nastavnog plana i programa škola za oficire, a obuka iz ovih oblasti bi trebalo da se redovno ponavlja tokom službe za sve činove.

Tabela 14.6: Obuka za sprečavanje maltretiranja u odbrambenim snagama Irske

Nekoliko država učesnica OEBS-a sprovodi obuku za oficire o tome kako da reše problem maltretiranja, primete i spreče nezakonite prakse.⁶⁵¹ U Irskoj, na primer, svi novi vojnici dobijaju objašnjenje od starešina o tome šta predstavlja neodgovarajuće ponašanje i kako da zahtevaju obeštećenje ili podnesu žalbu protiv nekoga ko se prema njima ponaša na neodgovarajući način. Ovo uputstvo takođe naglašava ulogu komandanata prilikom rešavanja žalbi. Sve informacije su dostupne u priručniku koji dobiju svi novi regruti.

Sposobne vođe

Sposobne vođe, uz obuku, imaju veoma važnu ulogu u razvijanju osećaja svrhe, pravca i motivacije među pripadnicima kako bi stvorili jednu jedinstvenu borbenu jedinicu. Oni to čine uvođenjem discipline i osećaja dužnosti u okviru svoje jednice. Komandanti takođe imaju važnu ulogu prilikom preduzimanja mera za sprečavanje i zabranu praksi koje mogu da prerastu u torturu, surovo, neljudsko, ponižavajuće ponašanje ili druge oblike zlostavljanja, kao što je maltretiranje. U mnogim državama učesnicama OEBS-a,⁶⁵² oficiri imaju instrukcije da istraže bilo koji oblik zlostavljanja i da strogo i dosledno primene disciplinske kazne. U ovom kontekstu, komandujući oficiri nisu samo odgovorni za bezbednost i dobrobit svojih pripadnika, već imaju obavezu da nadležnim organima prijave prekršaje koji su u suprotnosti sa vojnim zakonom i vojnim kodeksima kako bi ih oni istražili, razmotrili, presudili i preduzeli pravne korake. Mnoge države učesnice OEBS--a primenjuju kazne u slučaju da ne dođe do istrage ili prijavljivanja navodnog maltretiranja i uznemiravanja.⁶⁵³

Eksterna kontrola

Kao dodatak merama koje se preduzimaju u okviru oružanih snaga, eksterna kontrola od strane nevojnih organa može da ima suštinski važnu ulogu u obezbeđivanju poštovanja ljudskih prava u kasarnama i sprečavanju zloupotrebe.

651 Austrija, Bosna i Hercegovina, Kipar, Republika Češka, Estonija, Finska, Nemačka, Grčka, Irska, Malta, Norveška, Švedska i Ujedinjeno Kraljevstvo. Izvor: Upitnik ODHIR-DCAF-a iz 2018, pitanje broj 43.

652 Uključujući Albaniju, Austriju, Bosnu i Hercegovinu, Kipar, Republiku Češku, Dansku, Estoniju, Finsku, Grčku, Irsku, Letoniju, Litvaniju, Maltu, Norvešku, Poljsku, Slovačku, Sloveniju, Švedsku, Švajcarsku i Ujedinjeno Kraljevstvo.

653 Albanija, Austrija, Bosna i Hercegovina, Kipar, Republika Češka, Estonija, Finska, Grčka, Letonija, Litvanija, Malta, Norveška, Švedska i Ujedinjeno Kraljevstvo. Izvor: Upitnik ODHIR-DCAF-a iz 2018, pitanje broj 43.

Parlamenti, institucije ombudsmana i druga nezavisna tela, kao što je Specijalni izvestilac OUN-a za torturu ili nacionalni mehanizmi za prevenciju (engl. NPM), često sprovode istrage o poštovanju ljudskih prava u oružanim snagama i objavljuju svoje nalaze u okviru tematskih ili godišnjih izveštaja. Ovo funkcija kontole je veoma važna kako bi se delile informacije i povećala svest o ovom problemu među pripadnicima vojske i civilnog društva. Organizacije civilnog društva i mediji mogu da sprovedu slične istrage, često na način koji ima veću podršku i poverenje javnosti.

Dodatno, nekoliko država učesnica OEBS-a je osnovalo institucije ombudsmana za oružane snage. Ove institucije mogu da pruže podršku lancu komandovanja i vojnom pravosudnom sistemu kako bi obezbedile da se zakoni poštuju, promovisale transparentnost i preuzimanje odgovornosti u okviru struktura sistema odbrane. One takođe mogu da se usredsrede na bilo koje probleme prilikom sprovođenja vojnih praksi koje zahtevaju korektivne mere (videti Poglavlje 19: *Institucije ombudsmana za oružane snage*).

Dobre prakse i preporuke

Države treba da uzmu u obzir sledeće preporuke kako bi se izborile sa torturom i drugim oblicima lošeg postupanja ili zloupotrebe i obezbedile utvrđivanje odgovornosti i obeštećenje:

- » Tokom obuke, pripadnici vojske, a posebno komandanti moraju da budu provereni i obavešteni o svojim pravima, kao i o tome šta je to što se smatra torturom ili surovim, neljudskim i ponižavajućim postupanjem ili kaznom i drugim oblicima zlostavljanja, kao što je maltretiranje. Obuka za oficire mora da pokrije ove oblasti, odgovarajuće postupanje prema pripadnicima kojima komanduju, kao i žalbene procedure.
- » Ukoliko se sumnja da je došlo do zlostavljanje nižih oficira, slučaj mora odmah da bude prijavljen kako bi se preduzele brze i efikasne mere. Oružane snage treba da razmotre postojanje različitih kanala prijavljivanja kako unutar tako i izvan lanca komandovanja. Starešine treba da koriste svoj položaj vođe kako bi promovisale kulturu međusobnog poverenja, poštovanja i sprečile i kaznile loše postupanje. Vojska u celini treba da zauzme stav nulte tolerancije torture i drugih oblika surovog, neljudskog, ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, kao i drugih oblika zlostavljanja, poput maltretiranja.
- » Žalbeni mehanizmi treba da budu dostupni pripadnicima vojske koji su doživeli ovakvo postupanje. Sve žalbe ovog tipa treba da budu istražene i ukoliko su osnovane treba da dovedu do kažnjavanja počinalaca.
- » Vojno zakonodavstvo treba da:
  - » sadrži odredbe o potpunoj zabrani torture i drugih oblika surovog, neljudskog ili degradirajućeg postupanja ili kažnjavanja, u skladu sa međunarodnim i domaćim zakonima;
  - » sadrži odredbe o eksplicitnoj zabrani nedozvoljenih praksi inicijacije;
  - » definiše da se loše postupanje, maltretiranje, ponižavanje, degradirajuće ponašanje,

- kao i bilo koji oblik seksualnog nasilja i uznemiravanja smatra prekršajem;
- » obuhvati procedure za istragu po pitanju prijave torture ili lošeg postupanja i svih oblika zlostavljanja, uključujući seksualno nasilje i uznemiravanje i odredi kazne koje su srazmerne težini prestupa;
  - » definiše da se svaki propust istraži ili prijavi navodna tortura, loše postupanje i drugi oblici zlostavljanja, uključujući maltretiranje, seksualno nasilje i uznemiravanje.
- » Potrebno je da se preduzmu posebne mere kako bi se zaštitili pripadnici oružanih snaga za koje se zna da su psihološki ranjivi.
  - » Potrebno je da se istraže, nezavisno i objektivno, svi neobjašnjivi smrtni slučajevi u oružanim snagama. Istraga mora da bude brza, nepristrasna i efikasna u cilju u-tvrđivanja okolnosti i svih povezanih događaja, kao i propusta uključenih zvaničnika i treba da omogući učešće najbližih rođaka.
  - » Sudske procese i gonjenje u slučaju ozbiljnog kršenja ljudskih prava, kao što su pogubljenja, otmice i tortura treba da preuzmu civilni sudovi. (Za više informacija o vojnim pravosudnim sistemima videti u Poglavlju 18: *Disciplina i vojno pravosuđe*).
  - » Eksternim organima, uključujući skupštinske odbore, institucije ombudsmana, komisije za ljudska prava i organizacije civilnog društva, treba da bude dozvoljeno da kontrolišu kako se ostvaruju ljudska prava u oružanim snagama i da daju odgovarajuće preporuke. Ministarstva odbrane treba da 'otvore vrata' vojske civilnom društvu i medijima kako bi unapredili transparentnost.

Dodatna literatura

Irske odbrambene snage, „Defence Forces New Entrants Information Handbook“, (*Informativni priručnik odbrambenih snaga za nove vojnike*), Baza Kare, Generalštab, Irska, novembar, 2006.

Camille Giffard i Polona Tepina, „The Torture Reporting Handbook: How to Document and Respond to Allegations of Torture within the International System for the Protection of Human Rights“ (*Priručnik za prijavljivanje torture: Kako dokumentovati i reagovati na prijave torture u okviru međunarodnog sistema zaštite ljudskih prava*), Kolčester, Univerzitet Eseksa, drugo izdanje, 2015, <https://www1.essex.ac.uk/hrc/documents/practice/torture-reporting-handbook-second-edition.pdf>.

David Harris, Michael O'Boyle i Colin Warbrick, „Law of the European Convention on Human Rights“ (*Zakon Evropske konvencije o ljudskim pravima*), Oksford, Oxford University Press, 4. izdanje, 2018).

Poglavlje 15: Uslovi rada i podrška veteranima

Uvod: Glavna pitanja

Ovo poglavlje govori o dobrim praksama po pitanju uslova rada u oružanim snagama i položaju pripadnika koji su napustili oružane snage. Bavi se pravima veterana kao podgrupe bivših pripadnika snaga, uz napomenu da u nekim državama učesnicama OEBS-a veterani mogu još uvek da budu u službi.

„Uživanje prava na pravične i povoljne uslove rada“ čini deo jedne šire grupe socijalnih i ekonomskih prava uključujući pravo na rad, pravo na osnivanje ili pridruživanje sindikatima, pravo na jednake mogućnosti, na odgovarajući životni standard i uživanje najboljeg stanja fizičkog i duševnog zdravlja koje može postići.⁶⁵⁴ Važna odlika civilno-vojnih odnosa je način na koji država prepoznaje službu i žrtve koje pripadnici oružanih snaga podnose za svoju zemlju, kao i nega i podrška koju oni i njihove porodice dobijaju kada napuste vojsku.⁶⁵⁵

U nekim državama učesnicama OEBS-a, socijalna i ekonomska prava pripadnika oružanih snaga se razlikuju od onih koja su zajemčena državnim službenicima ili civilima.⁶⁵⁶ Razlog za ovo leži u činjenici da vojna profesija nosi sa sobom određene rizike i obaveze koje utiču na zdravlje i bezbednost pripadnika snaga. U miru, veliki broj pripadnika snaga obavlja poslove koji ih izlažu sličnim zdravstvenim i bezbednosnim rizicima, koji se mogu pronaći u privatnom sektoru, kao što su poslovi obezbeđenja, lekara, zaposlenih u kantinama, inženjera i stručnjaka za kompjutere. Jedan manji deo vojnih dužnosti se dovodi u vezu sa posebnim zdravstvenim i bezbednosnim rizicima, uključujući pripadnike borbenih jedinica, deminere i pripadnike obaveštajne službe. Ovi rizici su delom povezani sa naporom koji je sastavni deo vojnog poziva, a delom zbog izloženosti fizičkim, hemijskim i biološkim agensima (npr. vežba na kontaminiranim lokacijama, izloženost radijaciji i buci).

Pravični i povoljni uslovi rada za pripadnike oružanih snaga su važni iz više razloga. Kao prvo, odgovarajući uslovi rada, kao što su efikasne politike zdravlja i bezbednosti, doprinose sprečavanju nesreća, bolesti i žrtava na radnom mestu. Kao drugo, po ratifikovanju ICESCR-a,⁶⁵⁷ države učesnice OEBS-a imaju zakonsku obavezu da obezbede pravične i povoljne uslove rada „na sve moguće načine“. Kao treće, pravični i povoljni uslovi imaju pozitivan uticaj na rad i život u kasarnama. Kao četvrto, oni pomažu da se poboljša jedinstvo jedinice i operativna efektivnost.

Oružane snage, kao odgovoran poslodavac, imaju obavezu da vode računa o sadašnjim i

654 ICESCR, *op. cit.*, napomena 16.

655 Dandeker, *op. cit.*, napomena 599, str. 161-177.

656 Nolte, *op. cit.*, napomena 8, str. 97.

657 Ratifikovalo 54 od 57 država učesnica OEBS-a, sve osim Andore, Svete stolice i SAD-a (koja su potpisale, ali nisu ratifikovale ovaj Pakt).

bivšim zaposlenima. Dok su na dužnosti, a posebno u operacijama ili sukobima, pripadnici oružanih snaga često se nalaze u opasnim situacijama, čak i u onima koje su pretnja po život. Mnogi veterani pate od posledica svoje službe, čak i kada odu iz vojske, iskusi, na primer, mentalne zdravstvene probleme kao što je posttraumatski stresni poremećaj (engl. PTSD), fizičke zdravstvene probleme i invaliditete. Ovi problemi moraju da se reše, ne samo kako bi omogućili veteranima da budu zdravi i žive dostojanstveno, već kako bi se izbegao mogući negativni uticaj na njihovu tranziciju u civilni život (posebno na njihovu mogućnost da pronađu posao na civilnom tržištu rada).

Uopšteno govoreći, uslovi rada i podrška veteranima nisu važni samo za ove pojedince, već mogu u velikoj meri da utiču na regrutaciju. Brigom za sadašnje i bivše zaposlene, oružane snage pokazuju sadašnjim i budućim zaposlenima da su odgovoran i privlačan poslodavac. Sa druge strane, negativni publicitet o lošem postupanju prema pripadnicima snaga i veteranima može da odvraća potencijalne regrute od prijavljivanja za službu u oružanim snagama.

Vojni sindikati i udruženja mogu da imaju važnu ulogu u dostizanju pravičnih i povoljnih uslova rada i pružanju podrške veteranima.⁶⁵⁸ Oni su neophodni kako bi se razvila strategija za unapređenje uslova rada i brige u vojsci. Vojni sindikati i udruženja deluju u ime vojnika kako bi utvrdili postojeće probleme i podigli svest o njima, kao i pružili pomoć prilikom usvajanja i sprovođenja zakona.⁶⁵⁹

Ovo poglavlje analizira odgovarajuće međunarodne standarde ljudskih prava i na kraju daje pregled dobrih praksi koje se odnose na uslove rada i podršku veteranima.

Međunarodni standardi ljudskih prava

Uslovi rada

Važno je da naglasimo da se socijalna i ekonomska prava razlikuju od građanskih i političkih prava po tome što su „programska“ prava ili „pozitivna“ prava koja obavezuju države da preduzmu mere kako bi promovisale njihovo ostvarivanje.⁶⁶⁰ Stoga se postavlja pitanje koji je pravni standard prekršen kada su ekonomska, socijalna i kulturna prava povređena. Ovo ne znači da su ekonomska, socijalna i kulturna prava neizvršiva, već da su se „mnoge države u svojim sistemima ljudskih prava opredelile da ih ne sprovedu kroz pravosudni sistem nego na druge načine.“⁶⁶¹

658 Poglavlja 14-19 koja govore o drugim mehanizmima koji imaju važnu ulogu prilikom ostvarivanja pravičnih i povoljnih uslova rada.

659 Poglavlje 7: *Vojni sindikati i udruženja* i www.euromil.org.

660 Komitet OUN-a za ekonomska, socijalna i kulturna prava, „Opšti komentar broj 9: Primena Pakta u unutrašnjem sistemu“, E/C.12/1998/24, 3. 12. 1998, http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E%2fC.12%2f1998%2f24&Lang=en

661 E. Nii Ashie Kotey, „Some Fallacies About Rights: of Indivisibility, Priorities and Justiciability“ (*Neke zablude o pravima: nedeljivost, prioriteti i opravdanost*), u *Izveštaju sa regionalnog seminara o ekonomskim, socijalnim i kul-*

Dodatno uz ICESCR, drugi međunarodni standardi uključuju obaveze OEBS-a, konvencije MOR-a, ESC Saveta Evrope⁶⁶² i odgovarajuće direktive Saveta Evropske unije.

ICESCR pokriva čitav niz prava koja se spominju u ovom poglavlju, uključujući pravo na:

- nagrađivanje koje, kao minimum, donosi svakom radniku pravičnu platu i jednaku nagradu, kao i pristojan život za njih i njihove porodice; bezbednost i higijenske uslove rada; podjednaku mogućnost za svakog i odmor, slobodno vreme i razumno ograničenje radnog vremena, kao i nagradu za državne praznične dane (Član 7);
- socijalno obezbeđenje, uključujući tu i socijalno osiguranje (Član 9);
- zaštitu i pomoć za porodice, odgoj dece i posebne mere pomoći i zaštite dece i mladeži (Član 10);
- životni standard svakog lica, dovoljan za njega i njegovu porodicu, podrazumevajući tu i odgovarajuću ishranu, odevanje i stanovanje (Član 11)
- uživanje najboljeg stanja fizičkog i duševnog zdravlja koje može postići (Član 12);
- obrazovanje svakog lica (Član 13).⁶⁶³

Osim prava da stupa i obrazuje sindikate (Član 8), ICECSR ne ograničava ostvarivanje ovih prava u interesu državne bezbednosti ili za pripadnike oružanih snaga.⁶⁶⁴ ESC takođe obuhvata veliki broj socijalnih i ekonomskih prava o kojima ovo poglavlje govori, uključujući pravo na:⁶⁶⁵

- pravične uslove rada (Član 1);
- bezbedne i zdrave radne uslove (Član 3);
- pravičnu naknadu (Član 4);
- ostvarivanje prava zaposlenih žena na zaštitu materinstva (Član 8);
- profesionalnu orijentaciju i obuku (Članovi 9 i 10);
- na zaštitu zdravlja (Član 11);
- socijalnu sigurnost (Član 12);
- socijalnu i zdravstvenu pomoć (Član 13);
- pravo na beneficije socijalnog staranja (Član 14).

ESC nalaže da ova prava mogu da budu ograničena ukoliko su ta ograničenja propisana zakonom, neophodna u demokratskom društvu i u interesu, *inter alia*, zaštite državne bezbednosti (Član 31).

turnim pravima, Ženeva, International Commission of Jurists, 1998.

662 Preporuke Saveta Evrope (2010)4 takođe sadrže delove koji govore o uslovima rada pripadnika vojske. Vidi: Savet Evrope, Preporuka CM/Rec(2010)4, *op. cit.*, napomena 26.

663 ICESCR, *op. cit.*, napomena 16.

664 Vidi poglavlje 7: *Vojni sindikati i udruženja*, posebno Tabelu 7.9.

665 Savet Evrope, Evropska socijalna povelja, *op. cit.*, napomena 268.

Nekoliko konvencija MOR-a potvrđuje gore pomenuta prava i pokriva veliki broj pitanja, uključujući jednake mogućnosti i postupanja, sigurnost zaposlenja, plate, radno vreme, broj sati na poslu, odmori i plaćeno odsustvo, zaštitu materinstva i bezbednost i zdravlje na radu.⁶⁶⁶

I dok su ovi sporazumi i paktovi opšte prirode, Evropska unija je usvojila niz posebnih direktiva o uslovima rada. One uključuju minimalne zahteve za obezbeđivanje zdravlja i bezbednosti na radnom mestu, u skladu sa politikom prevencije, kao i zahteve po pitanju radnog vremena.⁶⁶⁷ Okvirna direktiva o bezbednosti i zdravlju na poslu, kao i Direktiva o radnom vremenu navode izuzetke koji se odnose na oružane snage. Evropska komisija je utvrdila da se na osnovu precedentnog prava Evropskog suda pravde Direktiva o radnom vremenu primenjuje na oružane snage. Štaviše, izuzimanje određenih grupa radnika, uključujući pripadnike snaga, iz područja primene ove Direktive mora da se tumači restriktivno i da uzme u obzir prirodu zadatka koji se izvršava, a ne samu delatnost.⁶⁶⁸

Države učesnice OEBS-a su se takođe obavezale da će obezbediti prihvatljive uslove rada i prava na rad građana (vidi Tabelu 15.1).

Tabela 15.1: Ekonomska i socijalna prava - obaveze OEBS-a

Delovi iz Bečkog dokumenta iz 1989:⁶⁶⁹

12. [Države učesnice] poznaju da su [...] ekonomska, socijalna [...] i druga prava i slobode od izuzetne važnosti i moraju biti u potpunosti ostvarena na odgovarajući način.

13. U smislu ovog dokumenta, one će da:

13.1. usvoje zakone, odredbe i politike iz oblasti [...] ekonomskih, socijalnih [...] i drugih ljudskih prava i osnovnih sloboda i primeniti ih kako bi garantovale efektivno ostvarivanje ovih prava i sloboda;

13.2. razmotre pristupanje [...] Međunarodnom paktu za ekonomska, socijalna i kulturna prava [...] i drugim odgovarajućim međunarodnim pravnim instrumentima ukoliko to već nisu učinile; [...]

21. Države učesnice neće ograničavati ostvarivanje gore pomenutih prava osim ukoliko to zakon ne nalaže ili je u skladu sa obavezama međunarodnog prava, posebno

666 Za ceo spisak konvencija i preporuka MOR-a, vidi „Konvencije i preporuke“, MOR (eng. ILO), <http://www.ilo.org/global/standards/introduction-to-international-labour-standards/conventions-and-recommendations/lang--en/index.htm>.

667 Direktiva Saveta 89/391/EEC, Direktiva Saveta 89/654/EEC, Direktiva 2009/104/EC Evropskog parlamenta i Saveta, Direktiva Saveta 89/655/EEC, Direktiva Saveta 89/656/EEC, Direktiva Saveta 90/269/EEC, Direktiva Saveta 90/270/EEC i Direktiva 2003/88/EC Evropskog parlamenta i Saveta, dostupno na EUR-Lex, <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

668 Objašnjenje Direktive Evropske komisije, 2003/88/EC, *op. cit.*, napomena 101.

669 OEBS, Beč, 1989, *op. cit.*, napomena 139.

Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, kao i njihovim međunarodnim obavezama, posebno preuzetim iz Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima. Ova ograničenja se primenjuju u izuzetnim slučajevima. Države učesnice će obezbediti da ova ograničenja ne budu zloupotrebljena i da se ne primenjuju proizvoljno, već na način koji omogućava efektivno ostvarivanje ovih prava.

OEBS-ov **Kodeks ponašanja u političko-vojnim aspektima bezbednosti** obavezuje države učesnice da obezbede da pripadnici vojnih, paravojnih i snaga bezbednosti mogu da uživaju i ostvaruju svoja ljudska prava i osnovne slobode, uključujući ekonomska i socijalna prava, „u skladu sa odgovarajućim ustavnim i zakonskim odredbama i zahtevima službe.“⁶⁷⁰

Veterani

Veterani imaju ista socijalna i ekonomska prava kao i drugi građani i obaveze OEBS-a se odnose i na njih. Pravo na pravično suđenje je još jedno važno pravo u ovom kontekstu. Ukoliko veterani imaju razmirice sa svojom vladom oko postupanja prema njima, treba da imaju pravo na obeštećenje uz pomoć pravosudnog sistema. Ipak, ne postoji međunarodno priznata definicija veterana (vidi Tabelu 15.5). U ovom poglavlju ćemo kasnije da govorimo o tome kako države definišu veterane i beneficije koje su im zagarantovane.

Različiti pristupi

Radno vreme

Mnoge zemlje tradicionalno nemaju određen broj radnih sati za pripadnike oružanih snaga, već umesto toga očekuju da su pripadnici stalno dostupni.⁶⁷¹ Ipak, ove prakse se razlikuju od države do države. U Evropi se od pripadnika oružanih snaga očekuje da rade između 36 i 50 sati nedeljno.⁶⁷² Neke zemlje imaju slična pravila i za civilnu službu. U većini država učesnica OEBS-a, pripadnici oružanih snaga imaju prava na povremene odmone dok neke države omogućavaju odmor po povratku iz misije.⁶⁷³

670 OEBS-ov Kodeks ponašanja, *op. cit.*, napomena 13, paragraf 32.

671 „Stav EUROMIL-a: Radno vreme u oružanim snagama“, EUROMIL, 4. 06. 2010, <http://euromil.org/wp-content/uploads/2015/04/1006.WTD.EUROMIL.Position.pdf>.

672 Nolte, *op. cit.*, napomena, str.101-103.

673 *Ibid.*, str. 104.

Tabela 15.2: Radno vreme pripadnika vojske⁶⁷⁴**Države u kojima se radno vreme zasniva na principu stalne dostupnosti**

Bosna i Hercegovina, Kipar, Danska, Irska, Letonija, Litvanija, Poljska, Rumunija, Ujedinjeno Kraljevstvo

Zemlje u kojima pripadnici vojske rade određen broj sati**Prosečan broj sati nedeljno**

Albanija	40
Austrija	41
Azerbejdžan	41
Republika Češka	40
Estonija	40
Finska	35.75
Nemačka	41
Grčka	40
Italija	36
Malta	47
Crna Gora	40
Norveška	37.5
Slovačka	40
Slovenija	40
Švedska	40
Švajcarska	U skladu sa potrebama službe u okviru odgovarajuće organizacije po smenama.

Naknada

Odredbе koje se odnose na plate i penzije pripadnika oružanih snaga se razlikuju od zemlje do zemlje. Ove razlike su naročito prisutne kada se radi o nadležnom organu koji odlučuje o naknadi, posebnim dodacima, obezbeđivanju pravovremene isplate naknada, mehanizmima za rešavanje sporova/žalbi, kao i kako plate pripadnika snaga stoje u odnosu na plate zaposlenih koji obavljaju slične dužnosti u privatnom i javnom sektoru.

U nekim zemljama, pripadnici oružanih snaga dobijaju posebne dodatke, kao dodatak na redovnu platu, za teške, opasne i posebne dužnosti koje obavljaju.

Postoje najčešće određene posebne mere, kao što su pravni statuti ili instrukcije službe, koje obezbeđuju da se plate, dodaci i penzije isplaćuju na vreme.⁶⁷⁵ Štaviše, pouzdani kompjuterski sistem obračuna i isplate plata i penzija omogućava tačnu i pravovremenu isplatu pripadnicima oružanih snaga.

⁶⁷⁴ Odgovori na upitnik ODIHR-DCAF-a iz 2018, pitanje broj 46

⁶⁷⁵ „Stav EUROMIL-a o vojnim penzijama“, EUROMIL, 20. 04. 2017, http://euromil.org/wp-content/uploads/2017/04/1704_EUROMIL_Position_Pensions.pdf.

Postoje različite procedure za razrešenje sporova oko plata. Na primer, pripadnici snaga u Španiji ukoliko žele da rezreše sporna pitanja u obavezi su da se obrate nadležnom organu u okviru vojne organizacije pre nego što se obrate vojnom sudu. U Nemačkoj pripadnici mogu odmah da se obrate vojnom sudu dok u Poljskoj pre nego što slučaj preuzme upravni sud, viši nadležni organi moraju da budu obavješteni. U drugim državama, kao što je Irska, pojedinci prvo moraju da se obrate kadrovskoj službi, a kasnije ukoliko se se problem ne reši i upravnom sudu.⁶⁷⁶

Postoje razlike među državama učesnicama između plata/penzija pripadnika snaga i plata/penzija civila koji obavljaju poslove za koje su neophodne slične kvalifikacije i radno iskustvo (vidi Tabelu 15.3). Države koje su takođe i članice MOR-a bi trebalo da ovo uzmu u obzir kako bi pokazale da poštuju princip jednake zarade za isti rad, u skladu sa Konvencijom MOR-a broj 100.

U poređenju sa sličnim civilnim zanimanjima, države učesnice su prijavile sledeće plate, dodatke, penzije, nadoknade i druge beneficije pripadnika oružanih snaga.

Tabela 15.3: Plate pripadnika oružanih snaga u poređenju sa drugim sektorima

a) niže u Albaniji, Bosni i Hercegovini, Estoniji, Irskoj, Severnoj Makedoniji, Slovačkoj, Sloveniji i Španiji;

b) više u Azerbejdžanu, Republici Češkoj, Letoniji, Litvaniji, Crnoj Gori i Poljskoj;

c) okvirno iste u Austriji, Finskoj, Nemačkoj, Norveškoj, Rumuniji, Švedskoj, Švajcarskoj i Ujedinjenom Kraljevstvu.⁶⁷⁷

Zdravlje i bezbednost na radnom mestu

U većini država učesnica OEBS-a, pripadnici snaga imaju prava na puno zdravstveno osiguranje. Postoje dva glavna pristupa kada govorimo o ovoj temi. U nekim državama, pripadnici snaga dobijaju određeno zdravstveno osiguranje (kao što je slučaj u Azerbejdžanu, Republici Češkoj, Danskoj, Finskoj i Poljskoj). U drugim ne postoji odvojeni sistem zdravstva za pripadnike vojske, već oni koriste civilne ili državne sisteme zdravstvenog osiguranja (kao što je slučaj u Albaniji, Austriji, Bosni i Hercegovini, Kipru, Estoniji, Grčkoj, Italiji, Litvaniji, Crnoj Gori, Slovačkoj, Sloveniji i Švedskoj).⁶⁷⁸

Oružane snage su dužne da obezbede medicinsku negu pripadnicima snaga u međunarodnim misijama. Kada se vrate kući, bolesni i/ili povređeni pripadnici mogu da budu prebačeni na lečenje u okviru vojnog ili državnog zdravstvenog sistema. Dodatno, oružane

676 Odgovori na anketu EUROMIL-a 2018.

677 Odgovori na upitnik ODIHR-DCAF-a iz 2018, pitanje broj 49 i anketu EUROMIL-a 2018.

678 Odgovori na upitnik ODIHR-DCAF-a iz 2018, pitanje broj 51.

snage moraju da pruže lekarsku pomoć na licu mesta pripadnicima u kasarnama ili za vreme vojnih vežbi.

Pravila se razlikuju u državama učesnicama OEBS-a kada govorimo o tome da li supružnici, deca i drugi članovi porodice imaju ista prava na lekarsku negu kao pripadnici oružanih snaga. U nekim državama porodice pripadnika oružanih snaga imaju u potpunosti besplatnu medicinsku negu. U drugim, porodice imaju prava na lekarsku pomoć samo kada žive zajedno sa pripadnicima vojske u inostranstvu. Postoje neke države u kojima porodice pripadnika oružanih snaga nemaju prava na besplatnu lekarsku negu.

Skoro sve države učesnice OEBS-a imaju svoje specifične politike u slučaju povrede ili smrti na dužnosti pripadnika oružanih snaga. U slučaju smrti, invaliditeta ili povrede, članovi porodice i rođaci pripadnika oružanih snaga u tim državama imaju prava na finansijsku pomoć, penziju, invalidninu i naknadu štete.

Tabela 15.4: Povrede i smrtni slučajevi pripadnika oružanih snaga na dužnosti i politike koje se primenjuju ⁶⁷⁹

Bosna i Hercegovina

Pripadnici snaga koji su povređeni na dužnosti imaju prava na nadoknadu troškova lečenja i punu platu. Pripadnici vojske nisu osigurani, ali imaju zdravstveno osiguranje. Demineri su osigurani na dnevnoj bazi tokom obavljanja aktivnosti uklanjanja mina. U slučaju smrti pripadnika snaga na dužnosti, porodica ima prava na nadoknadu troškova sahrane, kao i na šestomesečnu platu preminulog ili iznos koji je ekvivalentan šestomesečnom proseku plate u Bosni i Hercegovini (koji god da je veći iznos).

Republika Češka

U slučaju smrti pripadnika snaga na dužnosti, Ministarstvo odbrane obično obezbedi prevoz preminulog, sahranu uz vojne počasti, kao i psihološku i finansijsku pomoć porodici.

Nemačka

Nemačko Savezno ministarstvo odbrane ima Komesara za pitanja brige o porodicama preminulih pripadnika koji je 24 časa dostupan i pruža pomoć porodicama poginulih ili povređenih pripadnika na dužnosti. Komesar razgovara o njihovim brigama i obezbeđuje da dobiju informacije, finansijsku pomoć, savetovanje i negu, kao i podršku prilikom komemoracije preminulog. Dodaci za vojnu službu, kao i dodaci zbog rizične prirode posla i penzije pripadnika oružanih snaga se razlikuju u zavisnosti od radno-pravnog statusa, od toga da li su karijerni oficiri, zaposleni na određeno vreme, državni službenici ili su u redovnom sastavu.

⁶⁷⁹ Odgovori na upitnik ODIHR-DCAF-a iz 2018, pitanje broj 52.

Uopšteno govoreći, države imaju posebne zakone o uslovima rada za pripadnike snaga. U većini država učesnica OEBS-a, nacionalni zakoni i propisi o uslovima rada civila se takođe primenjuju na pripadnike vojske. U drugim državama, postoje posebni propisi koji uređuju pitanja zdravlja i bezbednosti u redovnoj vojnoj službi iako i oni uglavnom prate zakone i propise o uslovima rada civila.⁶⁸⁰ U Poljskoj, na primer, ne postoje zakonske odredbe koje se posebno odnose na obezbeđivanje bezbednih i zdravih radnih uslova pripadnika vojske.⁶⁸¹

Važno je da nacionalne skupštine, nadležna ministarstva i udruženja pripadnika oružanih snaga sarađuju kako bi se razvili odgovarajući standardi uslova rada pripadnika snaga. Ukoliko dođe do nesalaganja oko sprovođenja ovih standarda, pripadnici oružanih snaga bi trebalo da imaju mogućnost da se obrate nezavisnim arbitratnim organima (kao što su sudovi, tribulani, institucije ombudsmana, komiteti i komesari). Ova nezavisna tela treba da imaju ovlašćenja da istraže ili posreduju u slučajevima, što podrazumeva pristup prostorijama vojske, mogućnost da ispituju pripadnike oružanih snaga i pristup poverljivim informacijama, kao i ovlašćenje da daju preporuke ukoliko je to neophodno.

Porodični život

Specifična priroda vojničkog života, uključujući život u vojnim bazama, međunarodnim operacijama i česte premeštaje, može u značajnoj meri da utiče na članove porodice pripadnika oružanih snaga. Vojne institucije u mnogim državama učesnicama OEBS-a sve više prepoznaju važnost postizanja ravnoteže između privatnog i vojničkog života pripadnika snaga, budući da su svesne uticaja koji privatni život može da ima na učinak u vojsci.

Iz ovog razloga je većina država učesnica OEBS-a uvela zakone o odsustvu za majke, očeve i negu za pripadnike snaga. Porodiljsko odsustvo za majke garantuje ženama vojnicima najmanje 29 država,⁶⁸² dok najmanje 28 država dozvoljava odsustvo za očeve.⁶⁸³ U 22 države učesnice i muškarci, i žene imaju prava da odu na odsustvo kako bi se brinuli o bliskim rođacima (bolovanje).⁶⁸⁴ Dužina i uslovi ove vrste odsustva se razlikuju. Više informacija o roditeljskom odsustvu se nalazi u Poglavlju 11: *Žene u oružanim snagama*.

680 Naime, Bosna i Hercegovina, Republika Češka, Finska, Litvanija, Slovačka i Švajcarska.

681 Odgovori na upitnik ODIHR-DCAF-a iz 2018, pitanje broj 50.

682 Odgovori na upitnik ODIHR-DCAF-a iz 2018, pitanje broj 53 i anketa EUROMIL-a iz 2018. Države koje imaju porodiljsko odsustvo su: Albanija, Austrija, Azerbejdžan, Belgija, Bosna i Hercegovina, Kipar, Republika Češka, Danska, Estonija, Finska, Nemačka, Grčka, Irska, Italija, Letonija, Litvanija, Malta, Crna Gora, Severna Makedonija, Norveška, Poljska, Portugalija, Rumunija, Španija, Slovačka, Slovenija, Švedska i Ujedinjeno Kraljevstvo.

683 *Ibid.* Države koje imaju odsustvo za očeve su: Albanija, Austrija, Belgija, Bosna i Hercegovina, Kipar, Republika Češka, Danska, Estonija, Finska, Nemačka, Grčka, Irska, Italija, Letonija, Litvanija, Malta, Crna Gora, Severna Makedonija, Norveška, Poljska, Portugalija, Rumunija, Španija, Slovačka, Švedska, Švajcarska i Ujedinjeno Kraljevstvo. U slučaju *Konstantin Markin protiv Rusije*, Evropski sud za ljudska prava je smatrao da su ruske vojne vlasti prekršile Član 14 ECHR-a (o nediskriminaciji), kao i Član 8 (pravo na porodični život), kada su odbile zahtev Markina, koji je bio pripadnik vojske, za trogodišnjim odsustvom kako bi mogao da se brine o troje dece, uprkos činjenici da je bio samohrani otac. Vidi: *Konstantin Markin protiv Rusije*, *op. cit.*, napomena 47.

684 *Ibid.* Države koje imaju odsustvo za negu su: Albanija, Austrija, Azerbejdžan, Republika Češka, Danska, Estonija, Finska, Nemačka, Grčka, Irska, Italija, Letonija, Litvanija, Malta, Crna Gora, Norveška, Poljska, Rumunija, Slovačka, Slovenija, Švedska i Ujedinjeno Kraljevstvo.

Dodatno, mnoge oružane snage prihvataju važnost pružanja podrške porodicama pripadnika vojske, što podrazumeva programe za preseljenje porodice, kao i programe za pomoć porodicama pripadnika koji su na službi u inostranstvu. Ovo često obuhvata pripreme pre angažovanja i području pomoći prilikom reintegracije pripadnika snaga i njihovih porodica po povratku iz vojne misije.

U nekim državama, posebne institucije u okviru oružanih snaga su odgovorne za pružanje podrške pripadnicima vojske i njihovim porodicama. U Francuskoj, na primer, jedna organizacija koja se zove Socijalna dobrobit vojske (engl. Army Social Welfare) organizuje društvene događaje kako bi pomogla pripadnicima snaga ukoliko imaju određene probleme ili poboljšala kvalitet života. Može takođe da pruži finansijsku pomoć pripadnicima oružanih snaga kada im je ona potrebna. Dodatno, rukovodi budžetom Ministarstva odbrane za kuće za odmor i apartmane na planinama i moru.⁶⁸⁵

Tranzicija iz vojnog u civilni život

Neke oružane snage sve češće nude kratkoročne, nekarijerne pozicije. Upravo iz ovog razloga, sve veći broj pripadnika srednjih godina mora da pređe iz vojnog u civilni život. Za društvo u celini je važno da ova tranzicija bude uspešna (smanjuje stopu nezaposlenosti) za oružane snage (pokazuje da su privlačan poslodavac) i za bivše pripadnike vojske. Većina država učesnica OEBS-a ima politike koje pomažu prilikom tranzicije pripadnika iz vojnog u civilni život. Važno je, ipak, da se ove politike uspešno primenjuju, ne samo da postoje. Na primer, Služba za promociju zanimanja nemačkih oružanih snaga (engl. Vocational Promotion Service) daje podršku pripadnicima pre kraja njihove vojne karijere, tako što ih savetuje, pronalazi stručne obuke i uspostavlja kontakt sa firmama na civilnom tržištu rada. Mere koje se dostupne pripadnicima zavise od staža u oružanim snagama.⁶⁸⁶

Ko je veteran?

Definicija 'veterana' se razlikuje među državama učesnicama OEBS-a, iz istorijskih i kulturoloških razloga (vidi Tabelu 15.5). Ovo utiče na pripadnike snaga po pitanju beneficija na koje imaju prava nakon što odu iz oružanih snaga. Definiciju veterana obično određuje sledeće: a) da li je pripadnik služio u stalnom sastavu ili kao rezervista i b) da li ima ratno iskustvo. Uopšteno govoreći, države koje usvoje ekskluzivniju definiciju obezbeđuju veće beneficije za svoje veterane.⁶⁸⁷

685 Odgovori na upitnik ODIHR-DCAF-a iz 2008, pitanje broj 61, str. 128.

686 Za više informacija, vidi „Der Berufsförderungsdienst der Bundeswehr“ (*Služba za promovisanje zanimanja Bundesvara*), Bundeswehr veb-sajt, <http://bfd.bundeswehr.de>.

687 Christopher Dandeker, Simon Wessely, Amy Iversen, i John Ross, "What's in a Name? Defining and Caring for 'Veterans': The United Kingdom in International Perspective", ("Šta nosi naziv? Definisavanje i briga o 'veteranima': Međunarodna perspektiva Ujedinjenog Kraljevstva"), *Oružane snage & društvo*, tom 32, broj 2, januar, 2006, strane 161-177.

Tabela 15.5: Definicija veterana u određenim državama učesnicama OEBS-a⁶⁸⁸

Republika Češka: Zakon definiše status veterana. „Ratni veteran“ je češki građanin koji je služio kao pripadnik oružanih snaga ili radio kao civil pri Ministarstvu odbrane u nekoj misiji u inostranstvu više od 90 dana u zoni sukoba ili više od 360 dana na drugim lokacijama.

Danska: Politika za veterane definiše da je veteran osoba koja je bila angažovana kao pojedinac ili u okviru jedinice u međunarodnim operacijama duže od 28 dana uzastopno u skladu sa odlukom Parlamenta Danske, Vlade Danske ili ministra.

Estonija: Veteran je po definiciji građanin Estonije koji je: 1) branio državu kao pripadnik odbrambenih snaga Estonije (engl. EDF); 2) učestvovao u međunarodnim vojnim operacijama ili operaciji kolektivne samoodbrane u EDF-u ili 3) postao trajni invalid dok je bio na dužnosti u EDF-u (kod kuće ili u inostranstvu).

Finska: Veterani su oni koji su se borili u Drugom svetskom ratu. Oni dobijaju penziju i pomoć za rehabilitaciju. Status veterana imaju takođe oni koji su učestvovali u upravljanju krizama. Oni imaju iste beneficije kao i pripadnici snaga, ukoliko su bili povređeni ili poginuli na dužnosti. Trenutno ima oko 15 000 bivših pripadnika snaga i oko 45 000 veterana koji su učestvovali u kriznim operacijama.

Letonija: Oni koji su učestvovali u najmanje jednoj međunarodnoj operaciji nacionalnih oružanih snaga smatraju se veteranima.

Norveška: Veteran je neko ko je učestvovao u međunarodnim operacijama.

Rumunija: Veteran je po definiciji osoba koja je učestvovala u Prvom ili Drugom svetskom ratu ili je bila angažovana kao vojnik u okviru neke misije UN-a. Ministarstvo nacionalne odbrane odobrava status veterana na osnovu odgovarajuće dokumentacije.

Švedska: Ne postoji pravna definicija veterana. U oružanim snagama veteran se definiše kao neko ko je radio za oružane snage i služio kao pripadnik vojske ili civil u nacionalnim operacijama ili međunarodnim misijama u inostranstvu (kao što su UN, EU ili misije OEBS-a).

Ujedinjeno Kraljevstvo: Veteran je neko ko je služio najmanje jedan dan u oružanim snagama. Procenjeno je da postoji 2.56 miliona veterana u UK-u.

Različiti pristupi definisanju veterana

Svi bivši pripadnici snaga su veterani

Neke države učesnice OEBS-a primenjuju širi pristup i definišu veterane kao nekoga ko je služio u oružanim snagama, bez obzira da li su bili angažovani u zonama sukoba. Kako bi dobili određene beneficije, veterani ipak moraju najčešće da ispune određene kriterijume, što podrazumeva da imaju neki invaliditet ili oboljenje, ili da su služili u sukobima ili uslovima sukoba. U Americi, na primer, svi bivši pripadnici se smatraju veteranima ukoliko su služili najmanje 90 dana i bili časno otpušteni iz vojske. Dodatno, pripadnici koji su služili u uslovima sukoba, makar i jedan dan, smatraju se ratnim veteranima.⁶⁸⁹

Bivši aktivni pripadnici snaga koji su bili u operacijama su veterani

U drugim državama, samo bivši pripadnici oružanih snaga koji su služili u sukobima ili uslovima sukoba (kao što su mirovne operacije) se kvalifikuju kao veterani. U Poljskoj, na primer, postoje dva zakona koja prave razliku između „boraca“ i „veterana“. Na osnovu Zakona o borcima i žrtvama rata i posleratne represije iz 1991, borci su oni koji su učestvovali u ratu, oružanim operacijama i nacionalnim borbama za suverenitet i nezavisnost Republike Poljske. Ipak, ovaj zakon ne pokriva status onih koji su učestvovali u mirovnim misijama u inostranstvu i vojnim operacijama u periodu posle 1953. godine. Stoga je 2012. godine usvojen poseban zakon koji definiše veterane kao pripadnike vojske i civile koji su učestvovali u vojnim operacijama u inostranstvu najmanje 60 dana. Oni koji ispunjavaju ove uslove mogu da dobiju status veterana ili povređenog veterana.⁶⁹⁰

Države sa fragmentovanim propisima

U nekim državama, pravni propisi koji definišu status veterana ne pokrivaju na odgovarajući način status sadašnjih bivših pripadnike oružanih snaga. Na primer, u Bugarskoj, zakon definiše veterane kao „osobu koja je, kao pripadnik vojske, učestvovala u borbenim operacijama koje je vodila bugarska država u cilju odbrane nacionalnih interesa i teritorijalnog integriteta Bugarske.“⁶⁹¹ Ova definicija se odnosi na one koji su se borili u dva svetska rata, ali ne i one koji su bili angažovani u nedavnim misijama ili operacijama kao što je Operacija Altea (nekadašnje EU snage za Bosnu i Hercegovinu (engl. EUFOR). U ovim državama, neophodne su izmene u zakonodavstvu, kao one koje je uvela Poljska, kako bi se razjasnio status bivših pripadnika snaga.

689 J.M.P Weerts, „Het Nederlands veteranenbeleid in internationaal perspectief“ (*Međunarodna persep- ktiva holandske politike za veterane*), *Militaire Spectator*, tom 169, broj 5, 2000, str. 245-253.

690 „Ustawa o kombatantach oraz niektórych osobach będących ofiarami represji wojennychi okresu powojennego“ (*Zakon o borcima i osobama koje su žrtve rata i posleratne represije*), The Chancellery of the Polish Sejm, 24. 01. 1991, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19910170075/U/D19910075Lj.pdf>.

691 „Закон за ветераните от войните на република България“ (*Zakon o ratnim veteranima Republike Bugarske*), Lex.bg, 2016, <https://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2134454784>.

Bez formalne definicije veterana

Neke države, kao što su Austrija, Nemačka i Litvanija nemaju formalnu definiciju veterana. Nemački ministar odbrane Tomas de Mezier je 2013. godine predložio da se veterani definišu kao pripadnici koji su časno otpušteni iz aktivne službe u Bundesvaru i bili angažovani u inostranstvu. Ipak, ova definicija nije nikada postala zakonski obavezna i ostalo je otvoreno pitanje ko se smatra veteranom i koja ima prava i obaveze.⁶⁹²

Briga za veterane

Države učesnice OEBS-a su razvile različite pristupe za utvrđivanje beneficija za veterane. U mnogim državama, različite kategorije veterana dobijaju različitu vrstu pomoći u zavisnosti od službe koju su obavljali i da li su ili ne postali invalidi na dužnosti, između ostalih faktora.

Veterani beskućnici su posebno ranjiva grupa i zahtevaju posebnu pažnju. Detaljna istraživanja i izveštaji medija pokazuju da su više od prosečnog broja veterana beskućnici. Mnogi drugi veterani se smatraju skoro pa beskućnicima ili postoji rizik da će postati beskućnici zbog siromaštva, manjka pomoći od porodice i prijatelja i smeštaja koji je ispod standarda, privremen ili prenatrpan.⁶⁹³ Potrebno je da se posveti posebna pažnja riziku od porodičnog nasilja i samoubistava među bivšim pripadnicima oružanih snaga.

Kada govorimo o obezbeđivanju brige i nege za veterane, države su razvile različite modele i strategije kako bi im pomogle.⁶⁹⁴ One države koje odobravaju status veterana svim bivšim pripadnicima snaga, posebno one koje su imale veliki broj žrtava u dva svetska rata, imaju posebna ministarstva za podršku veteranima, kao što je Kanada (engl. Veterans Affairs) i američko Ministarstvo za veterane (engl. VA). Ono je, na primer, odgovorno za sva pitanja koja se tiču veterana, uključujući njihovu tranziciju u civilni život i zdravstveno osiguranje i beneficije.⁶⁹⁵

U drugim državama, odgovornost brige za veterane je podeljenja između ministarstva odbrane i drugih ministarstava, dok posebni instituti, fondacije ili agencije sprovode politiku koja se odnosi na veterane. Holandija predstavlja dobar primer jer je Zakon o veteranima iz 2012. godine dao pravnu definiciju i uredio podršku koja je dostupna veteranima i njihovim porodicama. Holandski Institut za veterane i Nacionalni sistem za brigu o veteranima blisko saraduju kako bi pružili lekarsku i socijalnu pomoć veteranima, dok se u isto vreme bave

692 „Einsatzrückkehrer und Veteranen [Povratnici iz misija i veterani]“, Bundeszentrale für politische Bildung Bundeszentrale, <http://www.bpb.de/politik/grundfragen/deutsche-verteidigungspolitik/220648/veteranen>.

693 Richard Tessler, Robert Rosenheck i Gail Gamache, „Homeless Veterans of the All-Volunteer Force: A Social Selection Perspective“ (*Veterani beskućnici volonterskih snaga: Perspektiva socijalne selekcije*), *Armed Forces & Society*, tom 29, broj 4, leto, 2003, str. 509-524; „Homeless Veterans“ (*Veterani beskućnici*), američko Ministarstvo za veterane, <http://www1.va.gov/homeless>; Dandeker et al., *op. cit.*, napomena 690, str. 166-167.

694 Weerts, *op. cit.*, napomena 693.

695 „Access and Manage Your VA benefits and Health Care“ (*Pristup i upravljanje beneficijama za veterane i lekarska nega*), američko Ministarstvo za veterane, <https://www.va.gov/>.

akademske istraživanjima i iniciraju javne aktivnosti obeležavanja dana sećanja.⁶⁹⁶

U nekim državama, kao što je Švedska, briga za veterane je odgovornost ministarstva za socijalna pitanja i zdravlje. Ove države ne pružaju veteranima posebnu ili ekskluzivnu negu, već pokušavaju da izađu u susret njihovim potrebama kroz opšti sistem zdravstva ili socijalne pomoći. U Švedskoj su oružane snage shvatile da veterani imaju posebne psihološke potrebe i počele su da nude veteranima usluge privatnih psihijatara. Dodatno je u okviru Generalštaba oružanih snaga Švedske osnovana Uprava za veterane koja koordiniše brigom za veterane, socijalnim i memorijalnim aktivnostima i sprovodi naučna istraživanja. Ove države često imaju posebna udruženja koja predstavljaju interese veterana i pružaju svojim članovima podršku i određenu finansijsku nadoknadu za volonterske aktivnosti.

Udruženja veterana i neprofitne privatne organizacije postoje u državama širom regiona OEBS-a. Svetska federacija veterana (engl. WVF), je međunarodna nevladina organizacija koja okuplja 172 udruženja veterana iz 121 zemlje i predstavlja oko 45 miliona veterana širom sveta.

WVF povezuje veterane i žrtve sukoba koji su se dogodili od Drugog svetskog rata, uključujući i veterane iz mirovnih operacija.⁶⁹⁷ Na svojoj 24. Generalnoj skupštini u Johaneshburgu, Južnoj Africi, 2003, WVF je usvojila Deklaraciju o pravima ratnih veterana i žrtava rata (vidi Tabelu 15.7).

Tabela 15.7: Deklaracija Svetske federacije veterana o pravima ratnih veterana i žrtava rata

Svetska federacija veterana:

[...]

6. Poziva države članice OUN-a da preduzmu hitne mere kako bi:

- unapredile i ažurirale zakonodavstvo koje uređuje pitanje ratnih veterana i žrtava rata;
- ratnim veteranima i žrtvama rata obezbedile socijalno osiguranje, lekarsku negu i druge odgovarajuće beneficije;
- umanjile teškoće psihosocijalnih posledica rata i pomogle prilikom integracije ratnih veterana i žrtava rata u društvo;
- obezbedile odgovarajuću negu za bivše pripadnike mirovnih i sličnih operacija, pre, tokom i po završetku misije.

⁶⁹⁶ Holandski Institut za veterane, <https://www.veteraneninstituut.nl/> i holandski Nacionalni sistem za brigu o veteranima, <http://www.lzv-groep.nl/>.

⁶⁹⁷ Internet stranica Svetske federacije veterana, <http://www.wvf-fmac.org/>.

Danska predstavlja zanimljiv primer jer je u njoj briga za veterane podeljena između države, regija i opština, zajedno sa organizacijama civilnog društva, poslovnom zajednicom, fondacijama i pojedinačnim građanima. Danska je 2016. godine izmenila svoju Politiku za veterane iz 2010. godine, nakon jedne obimne evaluacije postojeće politike.⁶⁹⁸

Države obezbeđuju tri glavne grupe beneficija i podrške za veterane:

1. Materijalna ili finansijska podrška veteranima, kao što je invalidnina, besplatan ili povoljniji javni prevoz, zdravstveno osiguranje, itd.;
2. Nematerijalnu podršku, koja podrazumeva savetovanje ili neku drugu vrstu psihološke pomoći. Ovaj podrška je od suštinske važnosti s obzirom na to da mnogi veterani boluju od posttraumatskog stresnog poremećaja (engl. PTSD) koji je posledica angažovanja u zonama sukoba. Oni koji pate od PTSD-a imaju različite simptome, uključujući povišenu anksioznost, neprijatna sećanja i retrospekcije ('flešbekove'); skloniji su alkoholizmu, korišćenju droga i depresiji. PTSD zahteva lečenje, ne samo odmah nakon angažovanja, već pre i tokom angažovanja;
3. Društvene i aktivnosti komemoracije kako bi se potvrdilo i osnažilo poštovanje u društvu žrtava koje su podneli veterani. Ovo može da se odnosi na održavanje groblja i podršku prilikom organizacije komemorativnih događaja za državne memorijalne praznike.

---

698 „Politika prema veteranima Danske“, dansko Ministarstvo odbrane, <http://www.fmn.dk/eng/allabout/Pages/the-veteran-policy-of-denmark.aspx>.

Dobre prakse i preporuke

- » Zakonodavstvo koje uređuje oružane snage treba da bude usklađeno na najbolji mogući način sa ekonomskim i socijalnim pravima i međunarodnim radnim standardima, kao i da uzme u obzir specifične rizike i zahteve vojne profesije i uticaj na zdravlje i bezbednost pripadnika snaga.
- » Zakonodavne odredbe i propisi o uslovima rada treba da se primenjuju u praksi. Oružane snage i nadležna ministarstva treba da imaju na snazi sve neophodne mere kako bi obezbedili da su uslovi rada pripadnika snaga usklađeni sa nacionalnim zakonima i međunarodnim obavezama.
- » Potrebno je da postoje administrativne mere koje obezbeđuju da će plate, penzije i dodaci biti plaćeni na vreme.
- » Nacionalne skupštine, nadležna ministarstva i udruženja pripadnika oružanih snaga treba da budu uključena u socijalni dijalog o uslovima rada, što podrazumeva razvijanje odgovarajućih standarda o pitanjima kao što su plate, dodaci, penzije, radno vreme, zdravlje, bezbednost na radu i pitanja koja se odnose na postizanje ravnoteže između privatnog/porodičnog života i rada.
- » U slučaju neslaganja oko uslova rada, pripadnici snaga bi trebalo da mogu da se obrate nezavisnim arbitrarnim telima koja imaju ovlašćenja da istraže ove slučajeve i daju preporuke, kao što su sudovi, tribunali, institucije ombudsmana, komiteti i komesari. Ova nezavisna tela treba da imaju puno ovlašćenje da istraže ili posreduju u slučajevima, što podrazumeva pristup vojnim objektima, mogućnost da ispituju pripadnike oružanih snaga, pristup poverljivim informacijama i ovlašćenje da daju preporuke ukoliko je to neophodno.

Zdravlje, bezbednost i lekarska pomoć:

- » Politike bezbednosti i zdravlja, i odgovarajuće standardne operativne procedure treba da se usvoje i sprovede tako da uklone, ublaže ili umanje rizike i opasnosti koje nosi vojna profesija.
- » Pripadnici snaga treba da budu adekvatno obučeni za pitanja koje se tiču fizičkog i mentalnog zdravlja i bezbednosti.
- » Ministarstva odbrane treba da obezbede lekarsku i psihološku pomoć pripadnicima oružanih snaga u kasarnama i na vojnim operacijama i vežbama. Lekarska pomoć treba da bude prilagođena različitim potrebama žena i muškaraca.
- » Oružane snage treba da imaju programe koji pružaju podršku pripadnicima sa malom decom, uključujući roditeljsko odsustvo, brigu o deci i predškolske, kao i druge beneficije.
- » U slučaju povrede ili smrti na dužnosti, nadležni organi treba da obezbede odgovarajuću lekarsku pomoć i beneficije pripadnicima oružanih snaga, kao i njihovim partnerima/podicama.
- » Oružane snage treba da organizuju programe pomoći porodicama pripadnika snaga

pre, tokom i po završetku operacija u inostranstvu. Oni treba da budu napravljeni po meri pripadnika i uključe obrazovne i psihosocijalne službe, kao i da sadrže odredbe koje dozvoljavaju različite oblike nege. Sve gore navedeno treba da bude dostupno bez diskriminacije po osnovu pola, roda, bračnog ili drugog statusa roditelja.

Tranzicija u civilni život:

- » Potrebno je da postoje posebni programi podrške i profesionalne orijentacije kako bi olakšali tranziciju bivših pripadnika snaga na civilno tržište rada.

Podrška veteranima:

- » Politike koje se odnose na status veterana treba da budu sadržane u zakonodavstvu i usklađene sa međunarodnim obavezama, uključujući obaveze OEBS-a.
- » Politike koje se odnose na veterane treba da služe da: 1) definišu ko su veterani; 2) uspostave efikasnu komunikaciju između veterana i službi za pružanje pomoći i 3) obezbede efikasnu negu i pomoć koja odgovara potrebama veterana.
- » Svi bivši pripadnici snaga koji su učestvovali u sukobima ili radili u takvim uslovima trebalo bi da se smatraju po definiciji *veteranima*.
- » Institucije odbrane treba da koordinišu razvoj, sprovođenje i procenu politika za veterane zajedno sa organizacijama/udruženjima veterana, kao i drugim mini-starstvima i predstavnicima lokalne samouprave.
- » Potrebno je da se posveti posebna pažnja veteranima koji pripadaju ranjivim grupama društva (kao što su beskućnici ili veterani u zatvoru). Takođe je potrebno da se posveti posebna pažnja slučajevima nasilja prema bliskom partneru, mentalnom zdravlju i riziku od samoubistva.
- » Veterani treba da dobiju pakete beneficija koji podrazumevaju, na primer, programe rehabilitacije, finansijsku pomoć i savet, sveobuhvatnu zdravstvenu negu/zdravstveno osiguranje koje pokriva fizičko i mentalno zdravlje, invalidninu, kao i druge beneficije u slučaju smrti.
- » Politike koje se odnose na veterane i/ili medicinsko osoblje ne smeju da diskriminišu veterane po osnovu pola, rase, boje, jezika, vere, političkih ili drugih mišljenja, nacionalnog ili socijalnog porekla, pripadnosti nacionalnim manjinama, imovini, rođenju ili nekom drugom statusu.

Dodatna literatura

Komitet ministara Saveta Evrope, Preporuka CM/Rec(2010)4 Komiteta ministara za države članice o ljudskim pravima pripadnika oružanih snaga, 24. 02. 2010, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805cf8ef.

OEBS, „Kodeks ponašanja u političko-vojnim aspektima bezbednosti“, 3. 12. 1994, <https://www.osce.org/fsc/41355>.

DEO V

**PROMOVISANJE
LJUDSKIH PRAVA
I NJIHOVO
OSTVARIVANJE**

Poglavlje 16: Obrazovanje iz oblasti ljudskih prava

Uvod: Glavna pitanja

Ovo poglavlje govori o različitim metodama koje se primenjuju prilikom podučavanja pripadnika oružanih snaga o ljudskim pravima i osnovnim slobodama. Obrazovanje iz oblasti ljudskih prava je veoma važno za regrute i pripadnike snaga u svim stadijumima vojne karijere. Oficiri imaju posebnu odgovornost u negovanju etosa poštovanja ljudskih prava. Dodatno uz obuku, ovo poglavlje predstavlja druge načine prenošenja važnosti ljudskih prava, kao što su profesionalni kodeksi ponašanja, etičke smernice i uz učešće vojnih škola.

Obrazovanje iz oblasti ljudskih prava podrazumeva učenje o standardima ljudskih prava iz međunarodnih konvencija i nacionalnih zakonodavstava, kao i razumevanje principa⁶⁹⁹ ljudskih prava i koncepta ljudskog dostojanstva koje leži u osnovi, shvatanja obaveza država,⁷⁰⁰ razumevanje uslova za ograničavanje prava⁷⁰¹ kao i primenu ljudskih prava u profesionalnom i ličnom kontekstu (pristup zasnovan na ljudskim pravima).

Programi obuke čine važan deo uvođenja i razvoja pripadnika oružanih snaga. Uz posebne kurseve o ljudskim pravima, tema ljudskih prava treba da bude sastavni deo programa obuke o kodeksima ponašanja. U kontekstu ljudskih prava, njihovo uvođenje u programe podrazumeva unapređenje, razvoj i procenu procesa sprovođenja politika tako da politike na svim nivoima i u svim delovima uzimaju ljudska prava u obzir. Uvođenje ljudskih prava u ove programe obuke omogućava promovisanje zajedničkih vrednosti, vizije i jedinstva među pripadnicima snaga. Upravo je iz ovog razloga važno da kvalifikovani pojedinci kontrolišu sadržaj i kvalitet programa obuke.

Kursevi obuke mogu da pruže uvid u ljudska prava i približe ljudska prava koja su pokrivena u ovom zborniku pripadnicima snaga. Poznavanje vrednosti koje promovišu ljudska prava omogućava pripadnicima oružanih snaga da ih bolje primene u svom poslu.

U zemljama koje su iskusile građanske sukobe ili nasilje, obuka pripadnika snaga o poštovanju ljudskih prava, demokratskim vrednostima i međunarodnim standardima može da pomogne prilikom pomirenja i oporavka nakon sukoba. U već uspostavljenim demokratijama, obrazovanje iz oblasti ljudskih prava služi kao način borbe protiv netolerancije, diskriminacije i jačanja demokratije. Ovo je posebno važno kada posmatramo promenljivo okruženje u kome današnje oružane snage rade, uključujući mirovne i multilateralne misije.

699 Univerzalnost, neotuđivost, međuzavisnost, nediskriminacija, učešće i odgovornost.

700 Poštovanje, zaštita i ostvarivanje ljudskih prava.

701 „Ograničenja koja dozvoljava Zakon o ljudskim pravima“, veb-sajt UNODC-a, <https://www.unodc.org/e4j/en/terrorism/module-7/key-issues/limitations-permitted-by-human-rights-law.html>.

Obrazovanje iz oblasti ljudskih prava može takođe da ima veoma važnu ulogu u borbi protiv maltretiranja i lošeg postupanja u oružanim snagama, uključujući rituale inicijacije za regrute. Ukoliko ovakvi rituali imaju za cilj da ojačaju osećaj pripadnosti kroz loše postupanje i ponižavanje regruta, obrazovanje iz oblasti ljudskih prava može da pomogne da se ojača pozitivni zajednički identitet koji se zasniva na poštovanju, inkluziji i ljudskom dostojanstvu.

Specijalizovani kursevi obuke mogu takođe da se organizuju za oficire na temu ljudskih prava koje pokriva ovaj zbornik, uključujući poštovanje veroispovesti ili uverenja (Poglavlje 9: *Veroispovest u oružanim snagama*), etničkih i jezičkih manjina (Poglavlje 10: *Etničke, rasne i jezičke manjine u oružanim snagama*), seksualne orijentacije i rodnih identiteta (Poglavlje 12: *LGBTI pripadnici oružanih snaga*) i sprečavanje lošeg postupanja (Poglavlje 14: *Sprečavanje torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih postupanja ili kažnjavanja i drugih oblika zlostavljanja pripadnika oružanih snaga*). Ovi programi obuke unapređuju razumevanje oficira o određenim problemima i rizicima vezanim za ljudska prava, što podrazumeva i one koji pogađaju posebne grupe pripadnika oružanih snaga.

Međunarodni standardi ljudskih prava

Međunarodni pravni instrumenti prepoznaju važnost obrazovanja i obuke prilikom promocije poštovanja ljudskih prava. Sama Generalna skupština OUN-a shvata obrazovanje o ljudskim pravima kao jedno od ljudskih prava. Na osnovu Deklaracije OUN-a o obrazovanju i obuci iz ljudskih prava:

„Obrazovanje i obuka iz ljudskih prava obuhvata sve obrazovne, informativne, kao i aktivnosti obuke i podučavanja koje za cilj imaju da promovišu univerzalno poštovanje svih ljudskih prava i osnovnih sloboda i time doprinesu [...] sprečavanju kršenja i zloupotrebljavanja ljudskih prava tako što ljudima pružaju znanja, veštine i razumevanje, razvijaju njihove stavove i ponašanje kako bi mogli da daju svoj doprinos stvaranju i promovisanju univezalne kulture poštovanja ljudskih prava.“⁷⁰²

Dodatno, paragraf 4 Člana 7 gore pomenute Deklaracije nalaže da države članice obezbede obrazovanje o ljudskim pravima za pripadnike vojske. Drugi srodni propisi kao što je Član 13.1 ICESCR-a prihvata da pravo na obrazovanje ima za cilj da ojača poštovanje ljudskih prava i Član 10(c) CEDAW-a postavlja obrazovanje i obuku u centar borbe protiv rodnih stereotipa. Isto važi za Član 7 ICERD-a (vidi Tabelu 16.1).

702 Generalna skupština OUN-a, „Deklaracija OUN-a o obrazovanju i obuci iz ljudskih prava“, A/RES/66/137, 19. 12. 2011, <https://undocs.org/A/RES/66/137>.

Tabela 16.1: Odgovarajući međunarodni pravni instrumenti**Član 13.1 ICESCR-a:**

Države potpisnice Pakta priznaju pravo na obrazovanje svima. Slažu se da obrazovanje [...] jača poštovanje ljudskih prava i osnovnih sloboda. Dalje smatraju da obrazovanje omogućava svim ljudima da na efektivan način učestvuju u radu slobodnog društva, promoviše razumevanje, toleranciju i prijateljstvo među svim narodima, kao i svim rasnim, etničkim ili verskim grupama i unapređuje aktivnosti OUN-a na očuvanju mira.

Član 7 ICERD-a:

Države potpisnice će usvojiti hitne i efektivne mere, a posebno u oblasti podučavanja, obrazovanja, kulture i informisanja, u cilju borbe protiv predrasuda koje dovode do rasne diskriminacije, u cilju promovisanja razumevanja, tolerancije i prijateljstva između svih nacija i rasnih ili etničkih grupa, kao i propagiranja ciljeva i principa Povelje Ujedinjenih nacija, Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, Deklaracije OUN-a o uklanjanju svih oblika rasne diskriminacije i ove Konvencije.

Član 7.4 Deklaracije OUN-a o obrazovanju i obuci iz ljudskih prava:

Države i nadležni organi vlade tamo gde je to njihova obaveza, treba da obezbede odgovarajuću obuku iz ljudskih prava, međunarodnog humanitarnog prava i međunarodnog krivičnog prava za državne zvaničnike, državne službenike, sudije, pripadnike vojske i policije [...].

Regionalne međuvladine organizacije su takođe aktivne u oblasti obrazovanja i obuke iz ljudskih prava. Obrazovanje igra ključnu ulogu prilikom promovisanja osnovnih vrednosti Saveta Evrope, uključujući demokratiju, ljudska prava i vladavinu prava, kao i sprečavanja kršenja ljudskih prava i borbe protiv nasilja, rasizma, ekstremizma, ksenofobije, diskriminacije i netolerancije. Povelju o obrazovanju za demokratsko građanstvo i obrazovanju za ljudska prava⁷⁰³ usvojilo je 47 država članica Saveta Evrope 2010. godine. Postojalo je nekoliko preporuka za promociju ljudskih prava i demokratskog obrazovanja pre usvajanja ove Povelje.

Države učesnice OEBS-a prepoznaju važnost obrazovanja o ljudskim pravima za borbu protiv netolerancije i diskriminacije i obavezale su se da će da promovišu obrazovanje o ljudskim pravima kako bi se borile protiv nasilja i zločina iz mržnje (i putem interneta).⁷⁰⁴ Države učesnice su takođe prepoznale koliko je obrazovanje o ljudskim pravima važno za oružane snage i obavezale su se da će da:

703 Savet Evrope, „Povelja o obrazovanju za demokratsko građanstvo i obrazovanju za ljudska prava“, <https://www.coe.int/en/web/edc/charter-on-education-for-democratic-citizenship-and-human-rights-education>.

704 Ministarski savet OEBS-a, odluka broj 10/07, „Tolerancija i nediskriminacija: Promovisanje međusobnog poštovanja i razumevanja“, *op. cit.*, napomena 339 i Ministarski savet OEBS-a, odluka broj 13/06, „Borba protiv netolerancije i diskriminacije i promovisanje međusobnog poštovanja i razumevanja“, Brisel, 5. 12. 2006, <https://www.osce.org/mc/23114>.

„pruže podršku organima nadležnim za programe obrazovanja kako bi napravili dobre nastavne programe i kurseve o ljudskim pravima [...] za polaznike vojnih škola“.⁷⁰⁵

Različiti pristupi

Mogu da se primene različite mere kako bi se istakao značaj uloge obrazovanja o ljudskim pravima u oružanim snagama. Ovaj deo opisuje inkluziju pitanja vezanih za ljudska prava u plan i program obuke, vojne zakletve i kodekse ponašanja, kao i ulogu vojnih škola u podizanju svesti o ljudskim pravima.

Tabela 16.2: Inkluzija pitanja vezanih za ljudska prava u programe obuke za pripadnike oružanih snaga⁷⁰⁶

Priručnici za obuku	Obuka	Publikacije/pamfleti	Drugo
Albanija, Austrija, Azerejdžan, Kipar, Republika Češka, Danska, Finska, Nemačka, Grčka, Irska, Italija, Letonija, Malta, Crna Gora, Norveška, Poljska, Rumunija, Slovačka, Švedska, Švajcarska, Ujedinjeno Kraljevstvo	Austrija, Kipar, Republika Češka, Finska, Nemačka, Grčka, Irska, Italija, Malta, Crna Gora, Norveška, Rumunija, Slovenija, Ujedinjeno Kraljevstvo	Albanija, Kipar, Republika Češka, Finska, Nemačka, Irska, Italija, Litvanija, Malta, Crna Gora, Poljska, Rumunija, Slovačka, Slovenija, Švedska, Švajcarska, Ujedinjeno Kraljevstvo	Danska: Obuka iz oblasti ljudskih prava za određene misije Finska: Pitanja vezana za ljudska prava su sastavni deo svih programa i materijala obuke Litvanija: Predavanja iz ljudskih prava Rumunija: Ljudska prava su sastavni deo deo materijala za obuku

Inkluzija u glavne planove i programe

Veoma je važno da ljudska prava dobiju svoje formalno mesto u planu i programu obuke oružanih snaga. Svih 25 država učesnica koje su odgovorile na upitnik ODIHR-a iz 2018. godine su rekle da su pitanja koja se odnose na ljudska prava sastavni deo programa obuke za pripadnike oružanih snaga (vidi Tabelu 16.2). Ipak, samo 15 država učesnica informiše i podučava svoje pripadnike oružanih snaga o OEBS-ovom *Kodeksu ponašanja u političko-vojnim aspektima bezbednosti* (vidi Tabelu 16.3).

705 OEBS, Moskva, 1991, paragraf 42.3, *op. cit.*, napomena 486.

706 Odgovori na upitnike ODIHR-DCAF-a iz 2008. godine.

Tabela 16.3: Inkluzija OEBS-ovog Kodeksa ponašanja u političko-vojnim aspektima bezbednosti u programe obuke⁷⁰⁷

Priručnici za obuku	Obuka	Publikacije/ pamfleti	Drugo
Albanija, Republika Češka, Nemačka, Grčka, Italija, Letonija, Malta, Crna Gora, Norveška, Rumunija, Švedska, Švajcarska i Ujedinjeno Kraljevstvo	Nemačka, Rumunija, Slovenija	Nemačka, Italija, Crna Gora, Rumunija, Slovenija, Švajcarska i Ujedinjeno Kraljevstvo	Austrija: Posebna predavanja u okviru kurseva obuke Republika Češka: Posebna priprema, uključujući i onu pre angažovanja u misijama u inostranstvu Litvanija: Predavanja i davanje uputstava od strane vojnog osoblja i pravnog odeljenja Malta: Obavezna obuka koja se održava za sve pripadnike dva puta godišnje Rumunija: Dodatni materijali za obuku Slovačka: Predavanja

Obuka je jedan od načina da obezbedimo pripadnicima oružanih snaga da postanu svesni svojih zakonskih prava i obaveza, uključujući prava koja garantuju međunarodne konvencije, kao što su ECHR, Ženevska i Haška konvencija i OEBS-ov *Kodeks ponašanja u političko-vojnim aspektima bezbednosti*. Razumevanje ovih prava i obaveza je od suštinske važnosti za vojnu obuku koja pokriva ljudska prava. U Nemačkoj, na primer, Odeljak 33 Zakona o pravnom statusu pripadnika vojske nalaže da pripadnici oružanih snaga moraju da budu obavešteni o svojim pravima i dužnostima iz međunarodnog prava, kako u doba mira, tako i u ratu.

Od 2015. godine, azerbejdžanski Komesar za ljudska prava je organizovao različite događaje na temu obrazovanja iz ljudskih prava u vojnim jedinicama, institucijama ministarstava odbrane, unutrašnjih poslova i za vanredne situacije. Oni su obuhvatali rad na zajedničkim akcionim planovima, susrete sa pripadnicima i prisustvo ceremonijama polaganja zakletve u vojsci.⁷⁰⁸ Jermenija sprovodi sličan program uz podršku Saveta Evrope.⁷⁰⁹

707 Odgovori na upitnik ODIHR-DCAF-a iz 2018.

708 „Pregled aktivnosti Komesara za ljudska prava (ombudsmana) Republike Azerbejdžan za period od 2015-2016. u okviru Treće faze (2015-2019) Svetskog programa za obrazovanje iz ljudskih prava“, OUN OHCHR, https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Education/Training/thirdphase/ProgressReport/NHRIs/Azerbaijan_NHRI_3rd_phase_midterm_2017.pdf.

709 „Bolja primena evropskih standarda ljudskih prava u oružanim snagama Jermenije“, Savet Evrope, <https://www.coe.int/web/national-implementation/projects-by-geographical-area/armenia-armedforced>.

Tabela 16.4: Rezolucija 1325 Saveta bezbednosti OUN-a kao sastavni deo programa obuke

U sledećim državama OEBS-a je UNSCR 1325 sastavni deo programa obuke za pripadnike oružanih snaga:

- Albanija i Austrija: Kao sastavni deo opšteg plana i programa o međunarodnom pravu.
- Bosna i Hercegovina: Kao sastavni deo obuke u jedinicama vojske, kao i specijalizovanih kurseva.
- Republika Češka: Ministarstvo odbrane ima akcioni plan primene UNSCR 1325.
- Finska: Vojne akademije i programi obuke za mirovne operacije pokrivaju sadržaj UNSCR 1325 u nastavnim planovima i programima.
- Nemačka: Pokriveno je osnovnom i obukom pre angažovanja, uz odgovarajući nivo obrazovanja za sve činove.
- Grčka: Odgovarajući programi su uključeni u standardnu nacionalnu obuku.
- Italija: Pokriveno od osnovnog do naprednog obrazovanja i u okviru programa obuke, uključujući lekcije koje se bave UNSCR 1325 i integracijom UNSCR 1325 u NATO komandne strukture. Drugi srodne lekcije se odnose na one o rodnoj terminologiji i definicijama, ljudskim pravima i integrisanju rodne perspektive na strateškim, operativnim i taktičkim nivoima.
- Danska: Pokriveno samo kao deo obuke pre angažovanja u operacijama. Planirano je da se rodna perspektiva uvrsti u programe obuke i obrazovanja.

Civilni stručnjaci koji vode kurseve obuke o ljudskim pravima, a posebno ukoliko oružane snage nemaju ovakve stručnjake, može da pomogne i ojača odnose između vojske i civilnog društva. Na primer, Međunarodni komitet Crvenog krsta (engl. ICRC) vodi programe obuke o humanitarnim i pravima ljudskih prava u norveškim oružanim snagama. ICRC takođe ima specijalizovane delegate koji pomažu nacionalnim oružanim snagama da podele znanja iz oblasti međunarodnog humanitarnog i prava ljudskih prava, što podrazumeva integraciju ovih normi u doktrine i programe obrazovanja i obuke, putem usvajanja disciplinskih i drugih kazni u slučaju kršenja prava.⁷¹⁰ Posebno je važno da pitanja vezana za ljudska prava budu sastavni deo obuke za oficire, naročito kada se snage angažuju u misijama. Obuka za oficire je takođe važna kod borbe protiv maltretiranja, ksenofobije i netolerancije.

710 „Odnosi ICRC-a sa oružanim snagama“, ICRC, 29. 10. 2010, <https://www.icrc.org/eng/what-we-do/building-re-spect-ihl/dialogue-weapon-bearers/armed-forces/overview-armed-forces.htm> i *Služiti i zaštititi: Ljudska prava i humanitarno pravo za policiju i snage bezbednosti*, Ženeva, ICRC, 2014, <https://www.icrc.org/eng/assets/files/publications/icrc-002-0698.pdf>.

Profesionalni kodeksi ponašanja

Iako su zakonske mere važna garancija poštovanja ljudskih prava, profesionalni kodeksi ponašanja mogu da budu od suštinske važnosti za postizanje svesti o poštovanju ljudskih prava. Najbolji regionalni primer je OEBS-ov *Kodeks ponašanja u političko-vojnim aspektima bezbednosti*, čiji je krajnji cilj da reguliše ulogu oružanih snaga u demokratskim društvima.

Tabela 16.5: Delovi iz Kodeksa ponašanja koji se odnose na ljudska prava

Holandija ⁷¹¹	<p>[...] Osnovne vrednosti iz Kodeksa ponašanja sistema odbrane opisuje kako se ponašamo jedni prema drugima [...] Ovo se odnosi na sve, na radnom mestu, u misijama, kasarnama kao i u samom vrhu organizacije. Imenovanjem ovih vrednosti jasno ističemo za šta se zalažemo i šta drugi mogu da očekuju od nas [...]</p> <p>[...] Ponašam se prema svima sa poštovanjem. Razumem da maltretiranju, agresiji, (seksualnom) zastrašivanju, diskriminaciji ili drugim nepoželjnim oblicima ponašanja nije mesto u Ministarstvu odbrane. U slučaju nepoželjnog ponašanja ili neprihvatljivog rizika, reagovaću, razgovarati ili prijaviti ovu vrstu ponašanja. Ovim činimo našu organizaciju bezbednom i omogućavamo neometano izvršavanje dužnosti.</p>
Francuska ⁷¹²	<p>1) Vojnici služe Francuskoj, uvek i u svemu što rade;</p> <p>3) Vojnici kontrolišu upotrebu sile, poštuju svoje neprijatelje i trude se da ne povrede civilno stanovništvo; [...]</p> <p>8) Vojnici vode računa o potrebama drugih i prevazilaze prepreke [teškoće] kako bi podržali jedinstvo i kapacitete jedinice;</p> <p>9) Vojnici su otvoreni prema svetu, drugim društvima i poštuju različitosti;</p> <p>10) Vojnici pažljivo iznose filozofska, politička ili religiozna gledišta kako ne bi doveli u pitanje neutralnost vojske;</p>

711 „Gedragscode Defensie“ (*Kodeks ponašanja sistema odbrane*), veb-sajt holandskog Ministarstva odbrane (nezvanični prevod), <https://www.defensie.nl/onderwerpen/integriteit/downloads/publicaties/2018/12/04/gedragscode-defensie>.

712 „Code du soldat“ (*Kodeks vojnika*), veb-sajt francuskog Ministarstva odbrane (nezvanični prevod), <https://www.defense.gouv.fr/terre/bloc-les-essentiels/code-du-soldat>.

Kanada⁷¹³

1. Poštovanje dostojanstva svih osoba

Uvek i svuda, zaposleni u Ministarstvu nacionalne odbrane i pripadnici kanadskih oružanih snaga poštuju ljudsko dostojanstvo i vrednost svake osobe tako što:

1.1: Odnose se prema svima sa poštovanjem i ravnopravno.

1.2: Cene različitost i korist od kombinovanja jedinstvenih kvaliteta i dobrih strana koje sa sobom nosi različita radna snaga.

1.3: Pomažu da se formiraju i održe bezbedna i zdrava radna mesta na kojima nema uznemiravanja i diskriminacije.

1.4: Rade zajedno na otvoren, pošten i transparentan način koji podržava učešće, saradnju i komunikaciju sa poštovanjem.

Dobro poznat sistem profesionalne etike u oružanim snagama je u Nemačkoj glavna smernica moralnog vođstva i građanskog obrazovanja, koje je razvijeno kao deo posleratnih zalaganja u cilju rekonstrukcije. Ova smernica se, sa jedne strane odnosi na unutrašnju organizaciju oružanih snaga, a sa druge na njihovu integraciju u državu i društvo. Slično ovome, Švedska redovno ažurira svoj priručnik o „švedskom vojniku“ koji ističe ulogu oružanih snaga u odbrani ljudskih prava. Ključni princip priručnika nalaže da viši oficiri moraju svojim ponašanjem kao vođe da pokažu poštovanje ljudskog dostojanstva.

Kodeksi ponašanja predstavljaju lako razumljive prikaze profesionalne vojne etike i kao takvi su praktični izvori koji mogu da se koriste za obuku. Oni takođe govore o načinima istraživanja navodnog lošeg postupanja. Tolerancija, jednakost i neutralnost su ključne vrline zajedničke mnogim kodeksima (vidi primere u Tabeli 16.4). Neke države imaju kodekse ponašanja za određene grupe unutar vojske, kao što je u Kanadi kodeks za vojnu policiju.⁷¹⁴

Obuka iz oblasti ljudskih prava u vojnim školama

Postoji više načina na koje ljudska prava mogu da se uvrste u programe obuke vojnih škola, uključujući sledeće:

- direktno posvećivanje pažnje ljudskim pravima na časovima i testovima;
- ocenjivanjem znanja iz oblasti ljudskih prava kao važnog rezultata obrazovanja stečenog tokom vojničke obuke. Nijedan pripadnik oružanih snaga ne bi smeo da položi osnovnu obuku, a da ne pokaže bazično poznavanje ljudskih prava;
- uključivanjem odgovarajućih aspekata ljudskih prava u sve naknadne obuke za oficirske činove;
- postavljanjem oficira ili stručnjaka za ljudska prava na katedre vojnih škola i upućivanjem zaposlenih na rad u specijalizovanim međunarodnim telima koja se bave ljudskim pravima.

713 „Kodeks vrednosti i etike kanadskog Ministarstva nacionalne odbrane i oružanih snaga“, Nacionalna odbrana i kanadske oružane snage, veb-sajt Vlade Kanade, <http://www.forces.gc.ca/en/about/code-of-values-and-ethics.page>.

714 „Profesionalni kodeks ponašanja vojne policije“, veb-sajt Vlade Kanade, <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/regulations/SOR-2000-14/index.html>.

U Finskoj, Pravna služba oružanih snaga Finske daje smernice i instrukcije za obrazovanje iz oblasti ljudskih prava. Osnovno obrazovanje se organizuje u jedinicama i na vojnim akademijama kroz programe obuke za vojsku i mirovne operacije. Poznavanje i svest o ljudskim pravima i druženostima su sastavni deo programa vojničke obuke uz pomoć priručnika za obuku, same obuke i deljenja publikacija i pamfleta. Slično ovome, Irska i Švedska su uvrstile obrazovanje iz ljudskih prava u programe obuke za vojnike i druge pripadnike oružanih snaga. Ipak, za razliku od Švedske, Finska i Irska ne govore svojim pripadnicima o OEBS-ovom Kodeksu ponašanja u političko-vojnim aspektima bezbednosti.

Dobre prakse i preporuke

- » Obrazovanje iz oblasti ljudskih prava treba da bude usvojeno kao efikasan način borbe protiv nasilja, rasizma, ekstremizma, ksenofobije, diskriminacije i netolerancije u oružanim snagama. Obrazovanje iz oblasti ljudskih prava predstavlja osnovu za dobre odnose u društvu i omogućava pripadnicima vojske da budu svesni svojih neotuđivih prava i sloboda, kao i sredstava i načina koji su im dostupni da prijave ukoliko su im prava prekršena.
- » OEBS-ov *Kodeks ponašanja u političko-vojnim aspektima bezbednosti*, kao i sadržaj ovog zbornika bi trebalo da budu sastavni deo programa obuke oružanih snaga.
- » Obrazovanje iz oblasti ljudskih prava treba da bude središnji deo početne vojničke obuke, što podrazumeva i obuku vojnika na obaveznom vojnom roku. Treba da bude ponuđeno kao poseban kurs svim karijernim vojnicima, a oficiri i podoficiri treba da imaju redovne ponovljene kurseve o pitanjima iz oblasti ljudskih prava. Ovi kursevi obuke treba da se usredsrede na borbu protiv maltretiranja i lošeg postupanja kao i posebne potrebe svih manjina prisutnih u oružanim snagama.
- » Oružane snage treba da iskoriste znanja civilnih stručnjaka i organizacija civilnog društva za vođenje kurseva iz ljudskih prava.
- » Institucije ombudsmana ili druga nezavisna tela treba da kontrolišu sadržaj i kvalitet obuke iz ljudskih prava za oružane snage.
- » Poznavanje i pridržavanje principa poštovanja ljudskih prava treba da bude preduslov za napredovanje u službi i da se uzme u obzir tokom ocene učinka.

Dodatna literatura

Monisha Bajaj (ed.), *Human Rights Education: Theory, Research, Praxis* („Obrazovanje iz ljudskih prava: Teorija, istraživanja, prakse“), Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2017.

Tracey Holland i J. Paul Martin (eds.), *Human Rights Education and Peacebuilding: A Comparative Study* („Obrazovanje iz ljudskih prava i izgradnja mira: Uporedna studija“), New York, Routledge, 2014.

ODIHR, *Human Rights Education in the School Systems of Europe, Central Asia and North America: A Compendium of Good Practice* („Obrazovanje iz ljudskih prava u obrazovnim sistemima Evrope, Centralne Azija i Severne Amerike: Zbornik dobrih praksi“), Varšava: ODIHR, 2010, <https://www.osce.org/odhr/39006>.

Poglavlje 17: Uloga komandanata i pojedinačna odgovornost

Uvod: Glavna pitanja

Komandanti imaju presudnu ulogu za vojne, socijalne i moralne aspekte jedinice. Njihovo vođstvo je od suštinske važnosti za obezbeđivanje poštovanja ljudskih prava u kasarnama. U ovom kontekstu, komandanti su odgovorni da obavljaju svoju funkciju na pouzdan i proaktivan način kako bi izgradili poverenje i međusobno poštovanje među vojnicima, i obavezni su da preduzmu odgovarajuće mere kako bi sprečili ili kaznili loše postupanje njihovih podređenih.

Pojedinačna odgovornost znači da pripadnici oružanih snaga koji izvrše krivično delo mogu da se smatraju odgovornim za svoje postupanje čak iako izvršavaju naređenja koja su dobili od svojih pretpostavljenih. Ovo se prevashodno odnosi na nacionalne zakone, ali i za međunarodne u nekim slučajevima. Isto tako, komandanti snose odgovornost za svoja nezakonita postupanja kako je utvrđeno nacionalnim i međunarodnim zakonima, kao i za nezakonita naređenja koja izdaju. Ovaj pojedinačni pristup odgovornosti je važan kada govorimo o izbegavanju nekažnjavanja. Sužava prostor za nekažnjavanje tako što drži komandante odgovornim za postupanja njihovih podređenih, uključujući i krivična dela koja su izvršili.

Ovo poglavlje govori o dužnostima komandanta i važnosti postojanja odgovorne komandne strukture i pojedinačne odgovornosti u cilju zaštite ljudskih prava pripadnika oružanih snaga u miru. Mirovne operacije i druga vojna angažovanja u inostranstvu ne spadaju u domen ovog poglavlja, kao ni IHL (zakon o oružanom sukobu), iako se o njemu govori u smislu obaveze pripadnika oružanih snaga da budu upoznati sa njegovim sadržajem. Potrebno je takođe da napomenemo da je većina pripadnika oružanih snaga u isto vreme i komandant i podređeni, osim onih koji su na najvišim ili najnižim pozicijama.

Uloga komandanata

Dužnosti komandanata su višestruke. One proističu iz zakona o nacionalnoj odbrani, načina funkcionisanja oružanih snaga i statusa pripadnika oružanih snaga. Ove dužnosti su dalje razrađene u okviru vojnih propisa, pravila službe i krivičnih zakona.

Ključna odgovornost komandanata je da prenesu i očuvaju vrednosti i standarde ispravnog ponašanja među svojim podređenima. Vrednosti koje vojska najčešće ističe su lični integritet, moralna i fizička odvažnost, odanost pretpostavljenima i nadređenima, istrajnost i pojedinačna ili disciplina grupe. U ovom etičkom uređenju, komandanti imaju i moralnu i zakonsku ulogu da obezbede delotvorno vojno vođstvo. Neizostavni elemenat ove uloge čini sprečavanje nadređenih da izvrše krivično delo protivno kako zakonu tako i standardima ljudskih prava. Odgovornosti komandanata mogu da se razlikuju od države do države i

često podrazumevaju, između ostalog, da obezbede da su vojna naređenja u potpunosti u skladu sa zakonom, da se postaraju da pripadnici snaga rade i žive u okruženju u kome nema uznemiravanja, nezakonite diskriminacije i zastrašivanja, da spreče i kazne maltretiranje i druge oblike lošeg postupanja, da obezbede odgovarajuće radne i životne uslove i održavaju vojnu disciplinu, ukore neprimereno ponašanje, kao što je zloupotreba alkohola i droga. Tabela 17.1 prikazuje primere odgovornosti komandanata u Ruskoj Federaciji i Italiji.

Tabela 17.1: Odgovornosti vojnih komandanata

Ruska Federacija:

Komandanti [...] kako u miru, tako i u ratu, odgovorni su za obezbeđivanje stalne borbene i spremnosti na mobilizaciju; uspešno izvršavanje borbenih zadataka; borbenu obuku; obrazovanje; vojnu disciplinu; zakon i red; moral i psihološko stanje podređenih pripadnika i bezbednost vojne službe; stanje i bezbednost oružja, vojne opreme i materijala; materijalnu, tehničku, finansijsku i podršku za blagostanje pripadnika; kao i medicinsku pomoć.⁷¹⁵

Italija:

1. Pretpostavljeni su odgovorni da obezbede da njihovi podređeni poštuju zakone, odredbe i vojna naređenja. Oni treba da služe kao dobar primer poštovanja discipline i pravila službe.
2. Pretpostavljeni su odgovorni za održavanje discipline među svojim podređenima, kao i da teže da dostignu maksimalni stepen efikasnosti jedinice.⁷¹⁶

Odgovornost komandanata

Komandanti snose pojedinačnu odgovornost za ozbiljno kršenje ljudskih prava u oružanim snagama. Zloupotreba komandnog ovlašćenja, posebno u slučaju da prouzrokuje poniženje ili bol podređenih, predstavlja prekršaj u skladu sa krivičnim ili zakonom o prekršajima većine država. Nacionalno zakonodavstvo može takođe da definiše loše postupanje prema podređenima kao poseban prekršaj.

Komandanti nisu samo odgovorni za zloupotrebe koji sami izvrše, već i za kršenje ljudskih prava izazvanog njihovim naređenjem. Stoga su komandanti dužni da ne izdaju neprimerena ili protivzakonita naređenja, s obzirom da ona mogu da ometaju ostvarivanje ljudskih prava pripadnika oružanih snaga.

715 Федеральный закон „О статусе военнослужащих“ (*Federalni zakon „O statusu pripadnika vojske“*), Federalni zakon broj 76-FZ, 27. 05. 1998, član 27(2).

716 Ukaz broj 545/1986 Predsednika Republike Italije, Član 21.

Odgovornost podređenih

U svim vojnim sistemima, pripadnici oružanih snaga su dužni da poštuju naređenja pretpostavljenih. Ovo predstavlja osnovu vojne discipline i efektivnosti. Stoga, neizvršavanje naređenja se generalno smatra disciplinskim ili čak krivičnim prekršajem. U skoro svim nacionalnim pravnim sistemima obaveza izvršavanja naređenja je apsolutna. Ipak, u većoj ili manjoj meri, pripadnici oružanih snaga imaju pravo i obavezu da ne izvrše nezakonita naređenja, što podrazumeva bilo koje naređenje koje je protivno međunarodnom pravu ljudskih prava.

Međunarodni standardi ljudskih prava

Međunarodno humanitarno pravo (engl. IHL) i pravo ljudskih prava⁷¹⁷

IHL i međunarodno pravo ljudskih prava su sva odvojena, ali komplementarna zakonika. I jedan i drugi se odnose na zaštitu života, zdravlja i dostojanstva pojedinaca. IHL se primenjuje na oružani sukob, dok se pravo ljudskih prava primenjuje uvek, kako u miru, tako i u ratu.

Veza između IHL-a i prava ljudskih prava izaziva dosta pažnje zakonodavaca, posebno po pitanju uticaja na vođenje vojnih operacija. Međunarodni sud pravde je 1996. godine, u revolucionarnoj izjavi o primeni prava ljudskih prava u situacijama oružanog konflikta istakao da zaštita koju obezbeđuje ICCPR ostaje na snazi i za vreme rata, što znači da niko ne može samovoljno da bude lišen života čak i za vreme trajanja neprijateljstva.⁷¹⁸

Države imaju zakonsku obavezu da poštuju i primenjuju i IHL i pravo ljudskih prava. Usaglašavanje sa IHL-om podrazumeva da države uvedu u nacionalno zakonodavstvo sprovođenje svojih obaveza, obučavanje oružanih snaga i suđenje onima koji ozbiljno prekrše ovaj zakon. Pravo ljudskih prava takođe sadrži odredbe koje nalažu državama da preduzmu zakonske i druge odgovarajuće mere kako bi sprovele njegova pravila i kaznile kršenja prava.

Međunarodni krivični sud (engl. ICC)

ICC predstavlja telo nadležno za suđenja pojedincima za međunarodna krivična dela genocida, krivična dela protiv čovečnosti i ratne zločine. ICC predstavlja dopunu postojećim nacionalnim pravosudnim sistemima, tako da može da bude nadležan samo kada se ispune određeni uslovi, kada državni sudovi ne žele ili nisu u stanju da sude osumnjičenima ili kada Savet bezbednosti OUN-a ili sama država prijavi krivično delo Sudu. ICC je osnovan Rimskim statutom.

⁷¹⁷ „IHL i pravo ljudskih prava“, ICRC, 29. 10. 2010, <https://www.icrc.org/en/doc/war-and-law/ihl-other-legal-regimes/ihl-human-rights/overview-ihl-and-human-rights.htm>

⁷¹⁸ „Koja je razlika između IHL-a i prava ljudskih prava?“, ICRC, 22. 01. 2015, <https://www.icrc.org/en/document/what-difference-between-ihl-and-human-rights-law>.

Kada govori naredbama pretpostavljenih, Član 33 Rimskog statuta kaže da lica koja su izvršila protivzakonito naređenje snose krivičnu odgovornost osim ukoliko:

- (a) „Lice nije imalo zakonsku obavezu da postupa po naređenju Vlade ili drugog naredbodavca;
- (b) Osoba nije znala da je naređenje protivzakonito;
- (c) Naređenje nije bilo očigledno protivzakonito.“

Član 33 takođe ističe da se „naređenje da se izvrši krivično delo genocida ili zločina protiv čovečnosti smatra očigledno protivzakonitim.“⁷¹⁹

Međunarodno običajno pravo⁷²⁰

Međunarodno pravo potiče od konvencija i međunarodnog običajnog prava. Sporazumi su pisane konvencije u kojima su države formalno uspostavile određena pravila. Međunarodno običajno pravo nije pisano pravo, već se razvijalo kao skup opštih praksi, koje su zatim prihvaćene kao pravo. Kako bi neko pravilo postalo običajno, neophodno je da se dokaže da ga države primenjuju i da ga međunarodna zajednica priznaje kao jedan od zahteva međunarodnog prava. Međunarodno običajno humanitarno pravo popunjava praznine iz sporazuma koje se odnose na međunarodne i nemeđunarodne sukobe i kao takvo osnažuje osiguranu zaštitu ljudskih prava.

Usklađivanje sa IHL-om nalaže da države uvedu nacionalno zakonodavstvo kako bi sprovodile svoje obaveze, izvedu pred sud one koji ovaj zakon ne poštuju i obuče svoje oružane snage o principima IHL-a. Ova poslednja obaveza čini IHL važnim za ljudska prava u oružanim snagama. Obuka iz principa IHL-a treba da pokrije sledeće ključne koncepte i prakse:⁷²¹

Komandnu odgovornost za propust da se spreče, suzbiju ili prijave ratni zločini:

Komandanti i drugi vojni pretpostavljeni su krivično odgovorni za ratne zločine koje počinu njihovi podređeni ukoliko su znali, ili je trebalo da budu upoznati da će podređeni da izvrše ili su izvršavali ratne zločine, a nisu preduzeli sve neophodne i razumne mere u njihovoj moći kako bi to sprečili ili kaznili odgovorna lica.

Komandnu odgovornost za naređenje da se izvrši ratni zločin: Komandanti i drugi pretpostavljeni su krivično odgovorni za ratne zločine koji se izvrše u skladu sa njihovim naređenjima.

Potčinjenost pretpostavljenima: Svaki borac je dužan da odbije da izvrši očigledno protivzakonito naređenje.

719 Generalna skupština OUN-a, Rimski statut, op. cit., napomena 499.

720 „Međunarodno običajno humanitarno pravo“, ICRC, 29. 10. 2010, <https://www.icrc.org/en/document/customary-international-humanitarian-law-0>.

721 „Običajno IHL“, ICRC IHL baza podataka, <https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/home>.

Odbijanje naređenja pretpostavljenih: Postupanje po naređenju pretpostavljenog ne oslobađa podređenog krivične odgovornosti ukoliko je podređeni znao da je naređenje bilo protivzakonito ili ako je trebalo da bude upoznat s obzirom na to da je naređenje bilo očigledno protivzakonito.

Važno je da komandanti i podređeni budu obučeni i upoznati sa konceptima IHL-a koji se odnose na odgovornosti i obaveze u miru, a kako nalaže međunarodno pravo. Ovi koncepti doprinose stvaranju okruženja, očekivanja, uloga, odgovornosti, etike i vojne kulture u kojoj pripadnici oružanih snaga rade u vreme mira.

Različiti pristupi

Uloga komandanata

Kako bi se obezbedilo poštovanje ljudskih prava pripadnika oružanih snaga, neophodno je da postoje zakoni i odredbe koje štite ta prava, kao efektivna pravna sredstva u slučaju njihovih kršenja (vidi poglavlje 19: *Institucije ombudsmana za oružane snage*).

Ipak postojanje odgovarajućeg regulatornog okvira nije dovoljno da osigura poštovanje ovih prava u svakodnevnom vojničkom životu. Komandanti (oficiri i podoficiri) imaju ključnu ulogu u obezbeđivanju vladavine prava i poštovanja ljudskih prava u oružanim snagama.

Sposobnost komandanata da obezbede poštovanje ljudskih prava u velikoj meri zavisi od njihovih stilova vođstva, koji se u vojnom okruženju najčešće sastoje od različitih elemenata dva osnovna stila vođstva: jedan koji se zasniva na strahu i nepoverenju i drugi koji je okrenut ka izgradnji međusobnog poverenja i poštovanja.

Na osnovu prvog pristupa, glavni zadatak komandanata je da nateraju svoje podređene da poštuju njihov stil vođstva tako što stalno kontrolišu njihove aktivnosti i izriču stroge kazne ukoliko se pravila prekrše. Stil vođstva koji se zasniva na strahu i pretnji kaznom obično nije uspešan kod zadobijanja i negovanja poverenja među podređenima i može da ohrabri komandante da primenjuju protivzakonite kazne. Ove kazne podrazumevaju kolektivno kažnjavanje, kao i kažnjavanje ponižavanjem ili mučenjem i treba da bude zabranjeno.

Drugi pristup ističe ulogu poverenja u održavanju discipline u kasarnama. Po ovom pristupu, komandanti neguju poštovanje ljudskih prava među svojim podređenima na svakodnevnom vežbama u okviru obuke i izriču blaže disciplinske kazne. Smatra se da je ovaj pristup mnogo efikasniji za usađivanje discipline i smanjivanje broja slučajeva kršenja ljudskih prava. Nasuprot prvom stilu vođstva, vođstvo u vojsci koje se zasniva na međusobnom poverenju stvara osnovu za rad funkcionalnih oružanih snaga u kojima se poštuju ljudska prava.

Pojedinci mogu da se obrate vojnim ili civilnim sudovima kako bi obezbedili da se njihova ljudska prava poštuju, posebno u slučaju ozbiljnih prekršaja. Ipak, vojno ili civilno sudstvo treba da budu poslednja instanca. U većini slučajeva, uloga komandanata je da obezbede poštovanje ljudskih prava i održe disciplinu kako bi sprečili njihovo kršenje. Disciplina se

postiže jačanjem osećaja međuzavisnosti između pripadnika oružanih snaga, kao, na primer, delegiranjem odgovornosti na podređene. Štaviše, kada dođe do prestupa koji su specifični za život u vojsci, komandanti su prvi odgovorni da ih reše i primene kazne. Na ovaj način, komandanti igraju ključnu ulogu i prenose poruku pripadnicima da maltretiranju, lošem ponašanju, uvredama, diskriminaciji, uznemiravanju ili kršenju ljudskih prava nije mesto u oružanim snagama. Komandanti su prva linija odbrane od svih oblika lošeg postupanja.

Istaknuta uloga komandanata u obezbeđivanju poštovanja ljudskih prava među pripadnicima oružanih snaga nalaže da oni budu adekvatno obučeni, ne samo za veštine vođenja, već i upućeni u vojni zakon, pravo i standarde ljudskih prava i IHL. Ova vrsta obuke obezbeđuje da komandanti steknu temeljna znanja o dužnostima, razviju osećaj za pravdu i nauče da budu uzori svojim podređenima.

Neprimerena i protivzakonita naređenja

Komandanti izdaju neprimerena naređenja kada zahtevaju od svojih podređenih da izvrše aktivnosti koje su izvan njihovog mandata ili nemaju nikakvu vojnu svrhu. Na primer, kada je pripadnicima oružanih snaga naređeno da očiste kuću komandanta ili da idu u nabavku za njih, može da se postavi pitanje - i trebalo bi - da li su ova naređenja primerena. Ipak, mnoge zemlje dozvoljavaju upotrebu oružanih snaga za određene nevojne svrhe, kao što je pomoć snagama za sprovođenje zakona ili u vanrednim situacijama. Nacionalni zakoni određuju da li ova vrsta naređenja može da se izda pripadnicima oružanih snaga.

Protivzakonita naređenja dovode do kršenja nacionalnih zakona i mogu da dovedu do odgovornosti za prekršaj podređenog. Na primer, naređenje da se ubije neka osoba u miru, ako govorimo u okvirima ljudskih prava, nepovratno narušava pravo pojedinca na život i zabranu namernog ubistva, a domaći zakon će ga smatrati za ubistvo. Protivzakonita naređenja se takođe odnose na ona koja se kose sa ustavnim vrednostima i pravilima, kao kada su, na primer, oružane snage uključene u aktivnosti koje ugrožavaju ustavni poredak.

Tabela 17.2: Loše postupanje pretpostavljenih i zloupotreba ovlašćenja

Ujedinjeno Kraljevstvo

Lica na koje se odnosi zakon, oficiri, niži oficiri i podoficiri čine prekršaj ako:

- a) loše postupaju prema podređenom („B“);
- b) namerno ili iz nehata loše postupaju prema B;
- c) zna ili ima razloga da veruje da je mu je B podređeni.⁷²²

⁷²² Zakon o oružanim snagama Ujedinjenog Kraljevstva iz 2006, *op. cit.*, napomena 356, Član 22(1).

Estonija

Komandant koji prekomerno koristi ili pređe granice svojih ovlašćenja ili zloupotrebi svoj položaj u vojsci i na taj način značajno naruši prava ili interese neke druge osobe koja je zaštićena zakonom ili interese države, biće kažnjen kaznom zatvora do pet godina.

Ukoliko se ovaj isti prekršaj izvrši za vreme vanrednog stanja ili rata, počilnac će biti kažnjen kaznom zatvora od jedne do pet godina.⁷²³

Finska

Pretpostavljeni oficir koji:

a) zloupotrebom svojih ovlašćenja nanese fizički ili psihički bol podređenom, odnosno dovede do narušavanja njegovog zdravlja, a koje nije neophodno za izvršavanje dužnosti ili postupaju prema podređenom na ponižavajući način;

b) mu kao njegov pretpostavljeni izrekne disciplinsku kaznu ili meru iako zna da je ta osoba nevinna, biće kažnjen za *zloupotrebu višeg položaja* disciplinskom merom ili kaznom zatvora do sve godine.

Pretpostavljeni oficir koji naredi svom podređenom izvršavanje radnji koje nisu deo njegovih dužnosti ili obuke će takođe biti kažnjen za zloupotrebu višeg položaja.⁷²⁴

Komandantima može da se izrekne administrativna, disciplinska ili krivična sankcija za naređenja koja prekoračuju njihova ovlašćenja ili su protivzakonita iz nekog drugog razloga. Disciplinska ili krivična odgovornost za izdata naređenja može biti različita u zavisnosti od konkretnog vojnog pravosudnog sistema ili karaktera samog naređenja:

- Izdavanje protivzakonitog naređenja koje je izvršeno može dovesti do toga da se smatra da je komandant sam izvršio izdato naređenje. U Ujedinjenom Kraljevstvu, na primer, ukoliko je osoba koja komanduje vojnim avionima naredila nekoj drugoj osobi da upravlja avionom ispod minimalne dozvoljene visine, smatraće se da je osoba koje je izdala takvo naređenje sama upravljala avionom.⁷²⁵
- Izdavanje protivzakonitog naređenja koje dovede do prekršaja može dovesti do toga da se smatra da je komandant odgovoran za podstrekivanje izvršenja prekršaja.

U većini slučajeva, nacionalni zakoni nameću komandantima dužnost da održavaju disciplinu i mogu da budu odgovorni ukoliko ne preduzmu korake da spreče ili kazne prekršaje. Komandanti mogu odgovarati krivično ili disciplinski, u zavisnosti od vrste prekršaja i

723 Krivični zakon Estonije, Poglavlje 24: *Prekršaji koji se odnose na službu u odbrambenim snagama*, Član 446, dostupno na Legislationline, <https://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/33/Estonia/show>.

724 Krivični zakon Finske, Poglavlje 45: *Vojni prekršaji*, Odeljak 16, dostupno na Legislationline, <https://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/32/Estonia/show>.

725 Zakon oružanih snaga Ujedinjenog Kraljevstva iz 2006, *op. cit.*, napomena 356, Član 34(2).

okolnosti pod kojima se prekršaj dogodio, a posebno od toga da li se od njih očekivalo da predvide rizik od izvršavanja prekršaja ili krivičnog dela koje su počinili njihovi podređeni.

Odgovornost komandanata može se posmatrati na najmanje dva načina:

- Komandant može da učini prekršaj neizvršavanja dužnosti tako što ne uspe da održi potreban nivo discipline među podređenima;
- U određenim okolnostima, nemešanje može dovesti do izvršenja prekršaja, a u tom slučaju je komandant odgovoran kao saučesnik.

Ukoliko komandant svojim nečinjenjem dovede do kršenja ljudskih prava, teže je dokazati njegovu krivicu. Stoga u ovom slučaju je malo verovatno da će biti pokrenut postupak protiv višeg oficira bilo disciplinski ili krivični. Komandanti ipak mogu da budu kažnjeni administrativnim sankcijama za prekršaje njihovih podređenih. Oni mogu, na primer, da budu razrešeni dužnosti komandanta ili im se može oduzeti čin ili čak mogu da budu otpušteni iz službe.

Odgovornost komandanta se prostire dublje u skladu sa doktrinom komandne odgovornosti (ili odgovornošću pretpostavljenog). Ova doktrina je uspostavljena zakonom o oružanom sukobu početkom 20. veka i još detaljnije razrađena tokom suđenja za ratne zločine nakon Drugog svetskog rata.⁷²⁶ Komandna odgovornost je prepoznata Dodatnim protkolom i Ženevskim konvencijama iz 1977. godine, statutima međunarodnih krivičnih tribunala⁷²⁷ i nacionalnim zakonima, tako da je postala deo običajnog međunarodnog prava.

Iako se komandna odgovornost najčešće odnosi na ratne situacije, ona može da postoji u dva slučaja u miru. Prvi slučaj je pozivanje ili regrutovanje dece mlađe od 15 godina u oružane snage, što povlači za sobom komandnu odgovornost i može da utiče na vojne operacije. Nadalje, savremeno međunarodno pravo vezuje komandnu odgovornost ne samo za ratne zločine već i za određen broj drugih međunarodnih krivičnih dela, kao što su genocid, zločini protiv čovečnosti i tortura, koji mogu da se dogode u miru i protiv sunarodnika komandanta.

Dužnost izvršavanja naređenja

Kao što smo već napomenuli, pripadnici oružanih snaga su dužni da izvršavaju naređenja svojih pretpostavljenih. U isto vreme, pripadnici oružanih snaga imaju pravo i dužnost da ne izvršavaju protivzakonita naređenja. Postoje, ipak, značajne razlike među državama u odnosu na prirodu obaveze izvršavanja naređenja i u odnosu na to šta pripadnik oružanih snaga mora da uradi ukoliko dobije protivzakonito naređenje:

726 Vrhovni sud Nemačke u Lajpcigu je prvi put primenio doktrinu komandne odgovornosti posle Prvog svetskog rata u suđenju Emilu Muleru i dalje je razrađena u međunarodnim i nacionalnim pravnim praksama, posebno u predmetu *Jamašita* posle Drugog svetskog rata: *Predmet Jamašita*, 327 US 1, Vrhovni sud SAD-a, 4. 02. 1946, <https://caselaw.findlaw.com/us-supreme-court/327/1.html>.

727 Savet bezbednosti OUN-a, *Statut Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju*, 25. 05. 1993, Član 73, http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf i Savet bezbednosti OUN-a, *Statut Međunarodnog krivičnog tribunala za Ruandu*, 8. 11. 1994, Član 6(3) http://legal.un.org/avl/pdf/ha/ict_r EF.pdf.

- Obaveza pripadnika oružanih snaga da izvrši naređenja se odnosi samo na 'zakonita' naređenja, kako nalaže zakon Ujedinjenog Kraljevstva;
- Obaveza da se izvrši naređenje se odnosi samo na ona koja nisu „jasno“ ili „očigledno“ protivzakonita. Primeri ovog pristupa su oružane snage Finske i Irske;
- Zakon razlikuje naređenja koja krše krivični zakon ili su izdata od strane neovlašćenog lica i koja ne treba izvršavati i naređenja koja ne krše krivični zakon, ali su i dalje protivzakonita i mora da budu izvršena. U nekoliko država, naređenja ne smeju da se izvrše ukoliko bi njihovo izvršavanje značilo da je počinjeno krivično delo (Austrija, Bosna i Hercegovina, Estonija i Crna Gora) ili unizilo ljudsko dostojanstvo (Estonija i Nemačka).

Postoje različiti pristupi postupanja u slučaju da naređenje izda pretpostavljeni koji nije imao ovlašćenje da ga izda. U Estoniji, na primer, ova naređenja moraju da se izvrše, dok u Austriji ne smeju (vidi Tabelu 17.3).

Tabela 17.3: Dužnost pripadnika oružanih snaga da izvršavaju naređenja

Austrija

1) Svaki podređeni je potčinjen svojim pretpostavljenima. Mora da izvršava naređenja u potpunosti, savesno i na vreme. Puko izvršavanje naređenja, bez obzira na njihovu očiglednu svrhu, smatra se nedovoljnim za ispunjenje ove dužnosti.

2) Neće se postupati po naređenjima koja izda neovlašćena osoba ili organ, kao i naređenjima koja krše zakon. Namera da se ne izvrši naređenje mora odmah da bude prijavljena kontroloru.

Bosna i Hercegovina

1) Pripadnici vojske moraju da izvršavaju naređenja svojih pretpostavljenih koja se odnose na službu, osim naređenja koja sadrže elemente krivičnog dela.

2) Kada dobiju naređenje koje sadrži elemente krivičnog dela, pripadnici vojske su u obavezi da odmah o tome obaveste pretpostavljenog oficira onog nadređenog koji je izdao ovu naredbu.

Finska

Podređeni pripadnici moraju da izvrše naređenja koja dobiju od svojih pretpostavljenih. Ukoliko podređeni pripadnik smatra da je zakonitost naređenja upitna on ili ona mogu radi svoje pravne zaštite da zahtevaju da dobiju pismeno naređenje. Ukoliko je naređenje takvo da je očigledno da će biti prekršeno pravilo službe, on/ona moraju o tome da obaveste pretpostavljenog. Ukoliko on ponovi isto naređenje, podređeni pripadnik mora da odbije da ga izvrši. Podređeni pripadnik mora odmah da obavesti svog prvog pretpostavljenog da je odbio. Ukoliko je osoba koja je izdala naređenje taj prvi pretpostavljeni, nadređeni datog pretpostavljenog mora o tome da bude obavešten.

Nemačka

1) Vojnici moraju da slušaju svoje pretpostavljene. Oni moraju da izvršavaju naređenja najbolje što mogu, u potpunosti, savesno i na vreme. Ne smatra se da je došlo do odbijanja naređenja ukoliko ono narušava ljudsko dostojanstvo ili nije izdato iz službenih razloga; pogrešna pretpostavka da je naređenje zakonito ga neće osloboditi odgovornosti osim ako nije mogao da izbegne tu lošu procenu ili pod okolnostima koje su mu bile poznate i nije smatrao da je potrebno da podnese zahtev za pravnu zaštitu od izvršavanja ovog naređenja.

2) Naređenje ne sme da se izvrši ukoliko bi dovelo do vršenja krivičnog dela. Ukoliko podređeni nastavi da izvršava ovo naređenje, biće kriv samo ukoliko prepozna ili bude očigledno da je došlo do vršenja krivičnog dela pod okolnostima koje su mu poznate [...].

Ujedinjeno Kraljevstvo

Lice na koje se odnosi zakon je počinilo prekršaj ukoliko:

- a) ne izvrši zakonito naređenje;
- b) namerava da ne izvrši ili je nesmotren po pitanju neizvršavanja naređenja.

Izuzetno je važno da se prepozna da pripadnici oružanih snaga imaju pravo, a u mnogim državama i dužnost, da odbiju da izvrše protivzakonito naređenje. Ovo znači da obaveza da se izvrši naređenje ne povlači za sobom безусловnu pokornost. U određenim situacijama, vojnicima treba da bude dozvoljeno da procene posledice izvršavanja naređenja. Ovo znači da pripadnici snaga razumeju svoju zakonsku obavezu da izvrše „zakonito“ naređenje, ali i da ocene njegovu zakonitost u odnosu na domaće zakonodavstvo (u miru) ili međunarodno pravo (u ratu). Slično tome, neophodno je da pripadnici snaga budu svesni svojih ljudskih prava, ljudskih prava drugih i ograničenja i jednih i drugih koja su opravdana u vreme sukoba.

Pripadnicima oružanih snaga nije lako da pravilno ocene da li je neko naređenje zakonito u odnosu na domaće zakonodavstvo zbog ovlašćenja koje pretpostavljeni imaju nad svojim podređenima. Još je teže da predvide moguće negativne posledice naređenja na ljudska prava. Koristeći privilegije čina, komandanti, čak i drugi vojnici mogu da primoraju svoje podređene ili kolege da izvrše protivzakonito naređenje. Stoga koncept pojedinačne odgovornosti podrazumeva i hrabrost pojedinačnih pripadnika oružanih snaga. Ovo je, sa druge strane, visokorizična strategija s obzirom na to da zahteva da pripadnik snaga koji dobije naređenje donese lični sud, a da pritom nije siguran u obavezujući karakter samog naređenja. U slučaju da podređeni ne procene dobro, oni su odgovorni za neizvršavanje naređenja.

Postoji nekoliko mehanizama za rešavanje ovog problema. Prvi znači da pripadnici snaga treba da razmotre da li se naređenje kosi sa ustavom ili zakonima date države i da to primene kao odrednicu da li neko naređenje mora da se izvrši. Osim domaćih zakona,

pripadnik snaga bi trebalo da ima u vidu standarde ljudskih prava koji su međunarodno priznati. Druga mogućnost je da se pripadnicima oružanih snaga dozvoli da izraze protest protiv naređenja koje smatraju da je nezakonito. Velika većina država učesnica OEBS-a ima mehanizme koji štite pripadnike oružanih snaga od odmazde u slučaju da prijave protivzakonito postupanje.

Drugo rešenje je da se omogući pripadnicima oružanih snaga da, pod određenim uslovima, u svoju odbranu izjave da su izvršavali naređenje i da je protivzakonita aktivnost rezultat izvršavanja datog naređenja (kao što je slučaj u Ruskoj Federaciji). Ovo opravdanje da je pripadnik oružanih snaga postupio u skladu sa naređenjima pretpostavljenih nije uređeno na isti način u svim državama. U Nemačkoj, na primer, Odeljak 5 Vojnog krivičnog zakona nalaže da je podređeni koji izvrši krivično delo sledeći naređenje, odgovoran za to samo ukoliko je znao, ili je trebalo da zna, da je izvršio krivično delo time što je postupio po naređenju. U drugim zemljama, uključujući Poljsku i Švajcarsku, izjašnjavanje o postupanju po naređenju se uzima samo kao olakšavajuća okolnost prilikom izricanja kazne. Na kraju, u nekoliko država, uključujući Estoniju, ovo opravdanje postupanja po naređenju pretpostavljenih, vojni ili civilni zakoni ne prihvataju kao odbranu. Tabela 17.4 daje primere različitih pristupa ovoj vrsti odbrane.

Odbrana izjašnjavanjem da je neko postupao po naređenju pretpostavljenog je ograničena ili isključena u slučaju međunarodnih krivičnih dela, kao što su nasilje, genocid, zločini protiv čovečnosti, tortura ili ratni zločini. Odbrana izjašnjavanjem da se postupalo po naređenju pretpostavljenih može da bude moguća samo ukoliko ovo naređenje nije bilo *očigledno* protivzakonito (tj. kada podređeni nije mogao da zna da je naređeni postupak protivzakonit). Kao što smo već napomenuli, Rimski statut ICC-a smatra, bez izuzetka, da su naređenja da se izvrši genocid ili zločini protiv čovečnosti očigledno protivzakonita, iako ova pretpostavka ne mora da bude jasno određena u okviru nacionalnih pravnih sistema. Na kraju, podređeni koje pretpostavljeni primoraju da izvrše protivzakonito delo – što podrazumeva pretnje nasiljem – mogu da se pozovu na odbranu da su postupali pod prisilom.⁷²⁸

Tabela 17.4: Izjava o postupanju po naređenju kao odbrana u određenim državama učesnicama OEBS-a

Austrija

Na osnovu Vojnog krivičnog zakona, pripadnik oružanih snaga je odgovoran za prekršaj koji izvrši kada postupa po naređenju. U isto vreme, pripadnik oružanih snaga neće biti sudski gonjen u ovom slučaju ukoliko je prekršaj bez posledica ili ukoliko kazna nije neophodna u cilju sprečavanja drugih prekršaja.⁷²⁹

728 Generalna skupština OUN-a, Rimski statut, op. cit., napomena 499, Član 31(1)(d). Vidi takođe: *Tužilac protiv Erdemovića (Žalba na presudu)*, IT-96-22-A, Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju, 7. 10. 1997.

729 Militärstrafgesetz [Vojni krivični zakon], 30. 10. 1970, paragraf 3(1).

Bosna i Hercegovina

Podređeni su odgovorni za izvršavanje protivzakonitih naređenja pretpostavljenih, uz napomenu da postupanje po naređenju Vlade ili nekog nadređenog „može da bude uzeto kao olakšavajuća okolnost pri izricanju kazne ukoliko sud odluči da je to opravdano.“⁷³⁰

Danska

U Danskoj, izjava o postupanju po naređenju pretpostavljenih ne oslobađa podređenog krivične odgovornosti osim ukoliko nisu bili „obavezni da izvrše naređenje pretpostavljenog ili nisu znali da je naređenje protivzakonito“ i u slučaju da naređenje nije bilo očigledno protivzakonito.⁷³¹

Estonija

Izjava o postupanju po naređenju se ne smatra opravdanjem za počinjena krivična dela protiv mira, zločina protiv čovečnosti, genocida, ratnih zločina i zločina protiv međunarodne bezbednosti i ne oslobađa izvršioca njegove odgovornosti.⁷³²

Nemačka

Na osnovu nemačkog Vojnog krivičnog zakona, podređeni su krivi za izvršavanje protivzakonitog naređenja pretpostavljenog samo ukoliko su znali, ili je trebalo da znaju da je postupak nezakonit.

Štaviše, sud može da odluči da ne kazni ili smanji kaznu za počinioca u zavisnosti od situacije u kojoj je naređenje izvršeno.⁷³³

Kada govorimo o krivičnim prestupima iz međunarodnog prava, uključujući ratne zločine, koji se izvrše po naređenju ili „naređenju koje ima obavezujuće dejstvo“, podređeni nisu krivično odgovorni ukoliko nisu shvatili da je naređenje protivzakonito ili ukoliko ono nije očigledno protivzakonito.⁷³⁴

Holandija

1. Bilo koja osoba koja počini prekršaj pri izvršavanju zvaničnih naređenja izdatih od strane ovlašćenih lica neće biti krivično odgovorna.
2. Bilo koja osoba koja izvrši naređenje koje nije izdato od strane ovlašćenog lica neće biti izuzeta od krivične odgovornosti, osim ukoliko, kao podređena, nije verovala u dobroj nameri da je naređenje izdalo ovlašćeno lice i koju je on kao podređeni morao da izvrši.⁷³⁵

730 Krivični zakon, 2003, izmenjen i dopunjen 2015, Član 180 (3).

731 Vojni krivični zakon 4/06/2005 (Danska), paragraf 9.

732 Karistusseadustik [Krivični zakon], paragraf 88(2).

733 Wehrstrafgesetz [Vojni krivični zakon], 30. 03. 1957, paragraf 5.

734 Völkerstrafgesetzbuch [Zakon o zločinima protiv međunarodnog prava], 26. 06. 2002, paragraf 1(3).

735 Wetboek van Strafrecht [Krivični zakon], 3. 03. 1881, odeljak 43.

Poljska

Pripadnik oružanih snaga koji počini prestup pri izvršavanju naređenja ne smatra se da je počinio prekršaj osim ako nije namerno počinio prekršaj dok je izvršavao naređenje.⁷³⁶

Ruska Federacija

U skladu sa Krivičnim zakonom Rusije, krivičnu odgovornost snosi osoba koja je izdala protivzakonito naređenje ili instrukciju, a ne podređeni.

Ipak, ukoliko podređeni namerno počini prekršaj u toku izvršavanja naređenja ili instrukcije za koju se „zna da je nezakonita“, smatraće se krivim. Nasuprot tome, neizvršavanje naređenja za koje se zna da je protivzakonito isključuje krivičnu odgovornost.⁷³⁷

Slovenija

Usvaja se izjava o postupanju po naređenju, osim ako podređeni nije počinio „ratni zločin ili neko drugo ozbiljno krivično delo“ ili ukoliko su znali da izvršavanjem naređenja čine krivično delo.⁷³⁸

Švedska

Na osnovu Krivičnog zakona Švedske, podređeni nije odgovoran za izvršavanje naređenja pretpostavljenog ukoliko je to bila njihova dužnost „u smislu obaveze izvršavanja, prirode samog postupanja i datih okolnosti“.⁷³⁹

Švajcarska

Vojni krivični zakon Švajcarske nalaže da su komandant ili nadređeni koji izdaju naređenje odgovorni ukoliko izvršavanje naređenja ima za posledicu prekršaj. U isto vreme, podređeni može takođe da bude odgovoran ukoliko je bio svestan da je postupak kažnjiv, a u tom slučaju sud može da umanjí izrečenu kaznu.

Uz delotvornu komandnu strukturu, princip pojedinačne odgovornosti je veoma važan za poštovanja ljudskih prava, tako što promoviše odgovorno ponašanje pojedinaca. Obavezuje svakog pripadnika oružanih snaga da se ponaša u skladu sa standardima ljudskih prava, bez obzira na naređenja.

Štaviše, princip pojedinačne odgovornosti dovodi do uravnotežene podela odgovornosti između komandanata i podređenih u slučaju prekršaja, tako da ukoliko se izda protivzakonito naređenje, onaj koji ga izdaje, kao i onaj koji ga izvršava imaju moralnu i zakonsku obavezu. Stoga pripadnici oružanih snaga koji izvršavaju protivzakonita naređenja ili sami postupaju nezakonito, snose pojedinačnu odgovornost za počinjene prekršaje ili krivična dela.

736 Krivični zakon Poljske, 1997, Član 318.

737 Krivični zakon Ruske Federacije, 1996, izmenjen i dopunjen 2012, Član 42.

738 Krivični zakon Slovenije, 2012, Član 278.

739 Krivični zakon Švedske, 1962, izmenjen i dopunjen 2008, poglavlje 24, paragraf 8.

U zavisnosti od državnog zakonodavstva i težine prekršaja, pripadnici oružanih snaga koji izvrše protivzakonito naređenje biće disciplinski i krivično sankcionisani. Disciplinske mere protiv onih koji izdaju i onih koji izvršavaju protivzakonita naređenja izriče pretpostavljeni komandant, dok krivične sankcije donose posebni vojni ili civilni sudovi (vidi poglavlje 18: *Disciplina i vojno pravosuđe*).

Dobre prakse i preporuke

- » Zakon mora jasno da definiše odgovornosti komandanata i podređenih.
- » Komandanti (oficiri i podoficiri) moraju da prođu odgovarajuću obuku, da budu upućeni, ne samo u veština vođstva, već i upoznati sa vojnim pravom i pravom ljudskih prava.
- » Komandanti treba da koriste svoj položaj vođe kako bi izgradili dobre radne odnose među pripadnicima svojih trupa i na taj način osnažili međusobno poverenje i poštovanje.
- » U slučaju zloupotrebe funkcije komandanata neophodno je da postoji efikasan sistem sankcionisanja.
- » Tokom obuke, komandanti treba da budu upoznati da ne smeju da izdaju protivzakonita naređenja ili izriču neprihvatljive kazne.
- » Neprimerene kazne (posebno, kolektivno kažnjavanje i kažnjavanje ponižavanjem, lošim postupanjem ili mučenjem) treba da budu zabranjene.
- » Pripadnike oružanih snaga treba tokom obuke upoznati da imaju obavezu da ne izvršavaju protivzakonita naređenja, kao i šta ona predstavljaju.
- » Žalbeni mehanizmi treba da budu dostupni pripadnicima oružanih snaga kojima je izdato protivzakonito naređenje.
- » Pridržavanje etičkih kodeksa ponašanja treba da bude obavezno za sve pripadnike snaga.

Dodatna literatura

Alfred Avins, „A Military Superior’s Duty to His Subordinates“ (*Dužnost vojnih starešina prema podređenima*), *Missouri Law Review*, tom 31, broj 3 (1966), str. 329–363.

Sarah Finnin, „Elements of Accessorial Modes of Liability“ (*Elementi dodatnih modaliteta odgovornosti*), Član 25 (3)(b) i (c) Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda, Lajden, Brill, 2012.

Chantal Meloni, „Command Responsibility in International Criminal Law“ (*Komandna odgovornost u međunarodnom krivičnom pravu*), Hag, T.M.C. Asser Press, 2010.

Guénaél Mettraux, „The Law of Command Responsibility“ (*Zakon o komandnoj odgovornosti*), Oksford, Oxford University Press, 2009.

Héctor Olásolo, „The Criminal Responsibility of Senior Political and Military Leaders as Principals to International Crimes“ (*Krivična odgovornost viših političkih i vojnih vođa kao osnova međunarodnih zločina*), Oksford, Hart, 2009.

Poglavlje 18: Disciplina i vojno pravosuđe

Uvod: Glavna pitanja

Ovo poglavlje govori o ulozi vojnih pravosudnih sistema u zaštiti ljudskih prava pripadnika oružanih snaga. Na pripadnike oružanih snaga, kao građane u uniformi, u miru se primenjuju isti krivični zakoni kao i na civile. Oni, dodatno, imaju posebne dužnosti u skladu sa vojnim zakonom koje su uvedene kako bi se održala disciplina i obezbedila operativna efektivnost.⁷⁴⁰ Kada govorimo o ljudskim pravima, glavni problem je da se utvrdi kako da se primeni vojni zakon na način koji sledi pravo na pravično suđenje i sudski postupak. Ovo se posebno odnosi na sumarno porotno suđenje za manje disciplinske prekršaje, kao i za suđenja na vojnim sudovima za ozbiljnije prekršaje. Postojanje odvojenih vojnih pravosudnih sistema dovodi u pitanje prava pripadnika oružanih snaga u poređenju sa civilnim optuženicima na redovnim krivičnim sudovima, kao i nezavisnost vojnih sudova i sudija i advokata koji rade u njima.

Ovo poglavlje počinje objašnjenjem razloga za postojanje odvojenih vojnih pravosudnih sistema, zajedno sa obavezama proisteklim iz međunarodnih sporazuma koji štite pravo na pravično suđenje. Dalje istražujemo različite pristupe u upravljanju odnosima između krivičnih prestupa i vojne discipline (pravila službe), uključujući podelu nadležnosti između civilnih i vojnih sudova. Pitanje nezavisnosti sudstva se posmatra u svetlu utvrđivanja sastava i imenovanja suda, tužilaca i branilaca, kao i prava žalbe višem sudu. Jedna od tema koja se ovde stalno provlači, posebno u vezi sa reformom vojnog sudstva, je „prelazak u civilistvo“ vojnih pravosudnih sistema putem usvajanja civilnih elemenata ili uključivanja civilnih institucija u rad.⁷⁴¹

Nekoliko aspekata života u oružanim snagama uslovljava neophodnost postojanja vojnog pravosudnog sistema. Oružane snage uređuju živote svojih pripadnika mnogo šire od drugih profesija. Razlog za ovo leži u činjenici da pripadnici često žive u vojnim bazama i dok su u aktivnoj službi većinu svog vremena i rada su pod komandom pretpostavljenog. U situacijama mogućeg sukoba, trenutna i velika važnost vojnih zadataka i rizik po život opravdavaju potrebu za stalnom pokornošću. Pod ovakvim okolnostima, podela između poslovnog i privatnog života koja postoji u drugim profesijama praktično nestaje. Posledično, vojna disciplina i pravila službe prožimaju mnoge oblasti života pripadnika vojnih snaga iznad i izvan onih koje uređuje krivični zakon koji se odnosi na građane. Neophodnost da pripadnici službe budu stalno spremni za aktivna vojna angažovanja podrazumeva održavanje discipline u miru, iako možemo da zastupamo mišljenje da je potreban finiji pristup disciplini, imajući u vidu trenutne okolnosti.

740 Michael R. Gibson, „International Human Rights Law and the Administration of Justice through Military Tribunals: Preserving Utility while Precluding Immunity“ (*Međunarodno pravo ljudskih prava i ostvarivanje pravde na vojnim sudovima: Čuvanje funkcionalnosti uz sprečavanje izuzeća*), *Journal of International Law and International Relations*, tom 4, 2008, str. 1 i 10.

741 G. R. Rubin, „United Kingdom Military Law: Autonomy, Civilianisation, Juridification“ (*Vojni zakon Ujedinjenog Kraljevstva: autonomija, civilizacija, jurisdikcija*), *Modern Law Review*, tom 65, 2002, str.36 i Christopher Waters, „Beyond Lawfare: Juridical Oversight of Western Militaries“ (*Izvan zloupotrebe pravnog sistema: Pravni nadzor zapadnih vojski*), *Alberta Law Review*, tom 46, 2009, str. 885.

Štaviše, međunarodni pravni režim pretpostavlja postojanje sistema vojne discipline. Stoga IHL nalaže da se disciplinska pravila primenjuju na zarobljenje pripadnike trupa kako bi se prema njima odnosilo kao prema ratnim zavorenicima (engl. PoW).⁷⁴² Ovo znači da pretpostavljeni oficiri mogu da disciplinuju pripadnike oružanih snaga koji krše zakone rata.⁷⁴³ Dodatno, četiri Ženevske konvencije i Dodatni protokol I zahteva da države potpisnice primenjuju krivične sankcije kako bi krivično gonile „teže povrede“ konvencija.⁷⁴⁴ U slučaju pripadnika snaga, ova krivična gonjenja mogu da vode civilni ili vojni sudovi, u zavisnosti od zakonodavnih odredbi date države. Primena određenog vojnog pravosuđa u operacijama ili misijama u inostranstvu zavisi od Sporazuma o statusu snaga, po kome zemlja domaćin ima zajedničku nadležnost sa državom koja obezbeđuje snage ili prepušta nadležnost za određene prekršaje državi snaga koje se angažuju.⁷⁴⁵

Kada govorimo o seksualnom nasilju u oružanom sukobu, Savet bezbednosti OUN-a je istakao da je neophodno da države imaju odgovarajući sistem discipline i drže se principa komandne odgovornosti.⁷⁴⁶

Vojni pravosudni sistemi takođe pomažu da se obezbedi da svi pripadnici oružanih snaga podležu istim zajedničkim pravnim standardima, bez obzira da li su na službi kod kuće ili u inostranstvu. Jedinostveni sistem vojne discipline može da bude ujedinjujući faktor među različitim jedinicama, pukovima i rodovima oružanih snaga.⁷⁴⁷ Države koje ne angažuju snage u inostranstvu ipak imaju slabije argumente za postojanje vojnih pravosudnih sistema koji vode sudske procese za krivična dela pripadnika snaga (kao i za disciplinske prestupe). Ova razlika nam pomaže da objasnimo neke od varijacija koje postoje među vojnim pravosudnim sistemima država.

Sprovođenje discipline je zadatak koji je u čvrstoj vezi sa lancem komandovanja. Kod većine oružanih snaga pretpostavljeni oficiri rešavaju manje disciplinske probleme na brz i relativno neformalan način. Dodatno su problemi u vezi sa efikasnošću vojske, disciplinom i moralom doveli do osnivanja vojnih sudova i tribunala u mnogim državama koji su odvojeni od civilnih sudova. Vrhovni sud Kanade je, na primer, objasnio razloge za postojanje odvojenog vojnog pravosudnog sistema (vidi Tabelu 18.1).

742 Međunarodne konferencije (Hag), *Haška konvencija* (IV), 18. 10. 1907, aneks, Član 1 ICRC, Treća Ženevska konvencija, *op. cit.*, napomena 37, Član 4(2) i Dodatni protokol 1, *op. cit.*, napomena 38, Član 43.

743 Rowe, *op. cit.*, napomena 7, str. 67. Uloga komandanata u sistemu vojnog pravosuđa kao što je na- vedeno u radu: Victor Hansen, „The impact of military justice reforms on the law of armed conflict: how to avoid unintended consequences“ (*Uticaj reforme vojnog pravosuđa na zakon oružanog sukoba: kako izbeći neželjene posledice*), kod Alison Duxbury i Matthew Groves (ed.), „*Military Justice in the Modern Age*“ (*Vojno pravosuđe u modernom dobu*), Cambridge University Press, 2016, str. 106.

744 ICRC, Prva Ženevska konvencija, Član 49; Druga Ženevska konvencija, Član 50; Treća Ženevska konvencija, Član 129; Četvrta Ženevska konvencija, Član 146, *op. cit.*, napomena 39 i Dodatni protokol I, *op. cit.*, napomena 38, Član 85.

745 Rain Liivoja, *Criminal Jurisdiction Over Armed Forces Abroad (Krivična nadležnost nad oružanim snagama u inostranstvu)*, Kembriđž, Cambridge University Press, 2017, str.132-8.

746 Rezolucija Saveta bezbednosti 1820 (2008), paragraf 3; Rezolucija Saveta bezbednosti 1888 (2009), paragraf 3; Rezolucija Saveta bezbednosti 2272, dostupno na „Resolutions“, UN Security Council, <https://www.un.org/securitycouncil/content/resolutions-0>. Puno je pisano o nadležnostima nad zločinima seksualnog nasilja počinjenim u mirovnim operacijama. Vidi, na primer: Marco Odello i Róisín Burke, „Between Immunity and Impunity: Peacekeeping and Sexual Abuses and Violence“ (*Između imuniteta i nekažnjavanja: Održavanje mira i seksualna zlostavljanja i nasilje*), *The International Journal of Human Rights*, tom 20, 2016, str. 839.

747 Ovo je bio značajan faktor koji je uticao na usvajanje jedinstvenog sistema u Ujedinjenom Kraljevstvu. Vidi Zakon o oružanim snagama Ujedinjenog Kraljevstva iz 2006, *op. cit.*, napomena 356.

Tabela 18.1: Vrhovni sud Kanade - svrha vojnih sudova⁷⁴⁸

Svrha postojanja odvojenog sistema vojnih sudova je da omogućí oružanim snagama da rešavaju probleme koji se direktno odnose na disciplinu, efikasnost i moral vojske. Bezbednost i blagostanje Kanađana u velikoj meri zavisi od želje i spremnosti muškaraca i žena pripadnika snaga da ih odbrane od pretnji po nacionalnu bezbednost. Kako bi održali oružane snage u stanju spremnosti, vojska mora da bude u poziciji da primeni unutrašnje disciplinske mere delotvorno i efikasno. Slučajevi kršenja vojne discipline moraju da se reše brzo i često kazne oštrije nego što bi to bio slučaj sa civilima. [...] Upravo iz ovog razloga je neophodno da postoje odvojeni sudovi koji će da primenjuju posebne disciplinske standarde na vojsku.

Ovi sudovi mogu da odlučuju o prekršajima u skladu sa krivičnim zakonom, kao i disciplinskim pravilima. Na primer, Vrhovni sud Kanade smatra da nije neophodno da postoji „direktna veza“ između okolnosti pod kojim je došlo do navodnog krivičnog dela i „discipline, efikasnosti ili morala vojske.“⁷⁴⁹ Civilni sudovi, ipak, mogu da budu nadležni za krivična dela koja izvrše pripadnici oružanih snaga kada služe u svojoj zemlji. Na kraju, ne smatraju sve države da je neophodno da postoje odvojeni sudovi za pripadnike snaga (vidi primer Nemačke u Tabeli 18.2).⁷⁵⁰ U nekim slučajevima, civilni sudovi mogu da odlučuju o prekršajima koje izvrše pripadnici vojske, kod kuće i u inostranstvu, kao i da uključe vojne stručnjake u sam proces. Kasnije ćemo govoriti više o razlikama koje se odnose na kadrove, procese i žalbe.

Tabela 18.2: Procesuiranje vojnih krivičnih dela od strane krivičnih sudova (Nemačka)⁷⁵¹

Posle Drugog svetskog rata, Nemačka je institucionalizovala jasnu razliku između krivičnih i disciplinskih sankcija u oružanim snagama. Uz to je postojala svesna politička odluka da se minimalizuje broj vojnih krivičnih dela i da se procesuiranje tih dela prepusti civilnom krivičnom pravosudnom sistemu. Razlog je ležao u ubeđenju da vojnik treba da bude integrisan što je više moguće u politički i društveni život nemačkog društva što je značilo da je bilo potrebno izbeći odvojene pravne sisteme.

Uprkos ovim razlikama, postoje dva glavna sporna pitanja kada govorimo o vojnim pravosudnim sistemima: nezavisnost i jednako postupanje.

Problem nezavisnosti je povezan sa lancem komandovanja. Priroda vojne discipline podrazumeva da pretpostavljeni oficiri imaju ovlašćenje da donose odluke koje mogu da

748 *R. v. Généreux*, 1 S.C.R. 259, Kanada: Vrhovni sud, 13. 02. 1992, paragraf 293.

749 *R. v. Moriarity*, SCC 55, Kanada: Vrhovni sud, 19. 11. 2015, paragraf 35.

750 „Konferencija o vojnom pravosuđu, Rodos (Grčka), 28. 09. do 2. 10. 2011“, Međunarodno društvo za vojno pravo i zakon rata (engl. ISMLLW), 2013, str. 270.

751 *Ibid.*

utiču na bezbednost, zdravlje i porodični život pripadnika. Disciplinski problemi ponekada moraju da se rešavaju na ekstremno način. Isto tako, neosnovana osuda može da dovede do izricanja strogih kazni koje imaju dalekosežne posledice.

Nezavisnost vojnih sudova može da bude uslovljena procesom imenovanja sudija ili drugih članova suda, kao i poreklom članova suda (da li dolaze iz iste ili druge jedinice, ili da li su pripadnici vojske ili civili), mogućnošću pravnog zastupanja kao i odabirom tužilaca i branilaca. Ukoliko je bilo koji član suda pod direktnim uticajem pretpostavljenog oficira osobe kojoj se sudi, njihova nezavisnost može da bude dovedena u pitanje.

Sporna pitanja vezana za jednako postupanje se odnose na to u kojoj meri pripadnici oružnih snaga koji su subjekti vojnog pravosuđa uživaju ista prava na pravično suđenje kao i civili. Ovo je posebno važno kada vojni pravosudni sistemi odlučuju o prekršajima koji bi da su ih izvršili civili bili predmet civilnih sudova. Ovo pitanje da li se prava na pravično suđenje odnose na okrivljene pred vojnim sudovima, uključujući i pravo da se brane ćutanjem, pretpostavku nevinosti, pravo na advokata, pravo da ne budu pritvoreni osim u određenim slučajevima, da budu upoznati sa optužnicom, jedankost stranaka u postupku i u nekim pravosudnim sistemima da budu pušteni uz jemstvo. Evropski sud za ljudska prava je prepoznao da neki vojni disciplinski postupci izlaze iz okvira člana 6 ECHR-a. Na primer, smatra se da je pritvor od dva dana prekratak da bi bio predmet 'krivičnog prava'. Sa druge strane, pravo na pravično suđenje se smatra primenljivim na kaznu od nekoliko meseci vojnim pritvorom.⁷⁵²

Postoji takođe razlika između anglosaksonog modela država koje primenjuju običajno pravo, gde su sudije posrednici između tužilaca i branilaca i kontinentalnih civilnih pravosudnih sistema koji poznaju instituciju istražnog sudije. Ipak, važno je da napomenemo da bilo koje varijacije u proceduri moraju da budu u potpunosti opravdane potrebom vojske i u okvirima dozvoljenih ograničenja proceduralnih prava u postupku koja su zajemčena konvencijama o ljudskim pravima. Kada je vojni pravosudni sistem odvojen od civilnih procedura, postavlja se pitanje da je obezbeđena jednaka zaštita za okrivljenog.

Poslednjih godina je nekoliko država, upravo zbog ovih pitanja nezavisnosti i jednakog postupanja, prebacilo nadležnost na civilne sudove za predmete koji su se odnosili na pripadnike oružanih snaga i prethodno bili procesuirani od strane vojnih sudova. Ovi predmeti ponekada procesuiraju specijalizovana odeljenja civilnih sudova ili u skladu sa posebnim proceduralnim pravilima. Čak i kada ne dođe do ovoga, činjenica da vojni pravosudni sistemi prepoznaju zajemčena ustavna ili ljudska prava je dovela do značajne reforme, tako da suđenja na vojnim sudovima počinju da liče na ona na civilnim.

⁷⁵² Vidi, na primer, *Engels i drugi protiv Holandije*, 5100/71, 5101/71, 5102/71, 5354/72 i 5370/72, 19.

Međunarodni standardi ljudskih prava

Države učesnice OEBS-a su u nekoliko navrata potvrdile važnost minimalnih standarda pravičnog suđenja za sve ljude, uključujući pripadnike oružanih snaga. Ove obaveze naglašavaju potrebu za obezbeđivanjem određenih prava prethodnog postupka osobama u pritvoru,⁷⁵³ kao i da će im se suditi pred nezavisnim i nepristrasnim sudovima.⁷⁵⁴ Dokument iz Kopenhagena iz 1990. godine (vidi Tabelu 18.3) detaljno razrađuje neke od ovih poslednjih aspekata koji su i predmet ovog poglavlja. OEBS je naknadno potvrdio važnost postojanja nezavisnog i nepristrasnog sudstva, jednako postupanje prema svima pred sudovima i strogo razdvojene funkcije tužioca i sudije u sistemima krivičnog pravosuđa.⁷⁵⁵

Tabela 18.3: Obaveze OEBS-a po pitanju pravičnog suđenja (Dokument iz Kopenhagena, 1990)⁷⁵⁶

(5) [Države učesnice OEBS-a] svečano izjavljuju da se među onim elementima pravde koji su ključni za potpuno ostvarivanje zajemčenog dostojanstva i jednakih i neotuđivih prava svih ljudi nalaze sledeći: [...]

(5.12) osigurana nezavisnost sudija i nepristrasno postupanje državnog sudstva;

(5.13) prepoznata i zaštićena nezavisnost učesnika u pravnom postupku, posebno po pitanju uslova zaposlenja i rada;

(5.14) pravila krivičnog postupka koja sadrže jasne odredbe o ovlašćenjima u vezi sa krivičnim gonjenjem i merama pre i za vreme krivičnog gonjenja;

(5.15) Svako ko je lišen slobode ili pritvoren po optužnici ima pravo, u cilju utvrđivanja zakonitosti njegovog lišavanja slobode ili pritvaranja, da bude u što kraćem roku izveden pred sud ili drugi nadležni organ koji je ovlašćen da rešava po tom pitanju;

(5.16) U postupku utvrđivanja osnovanosti optužnice protiv okrivljenog ili njegovih prava i obaveza pred zakonom, svima je zajemčeno pravično i javno suđenje od strane stručnog, nezavisnog i nepristrasnog suda osnovanog u skladu sa zakonom;

(5.17) Svako ko je optužen za krivično delo ima prava da se brani sam ili da mu se omogući da izabere branioca u najkraćem mogućem roku, ili ukoliko nema materijalnih sredstava da obezbedi sebi branioca, obezbediće mu se branilac po službenoj dužnosti u interesu pravde;

753 OEBS, Moskva, 1991, paragraf 23, *op. cit.*, napomena 486.

754 OEBS, Beč, 1989, *op. cit.*, napomena 139.

755 Ministarski savet OEBS-a, „Deklaracija o sistemu krivičnog pravosuđa“, Brisel, 5. 12. 2006, <https://www.osce.org/mc/23017>. Vidi takođe: Ministarsko veće OEBS-a, Odluka broj 12/05, „Poštovanje ljudskih prava i vladavine prava u sistemima krivičnog pravosuđa“, Ljubljana, 6. 12. 2005, <https://www.osce.org/mc/17347>.

756 OEBS, Kopenhagen 1990, *op. cit.*, napomena 141.

(5.18) Niko ne može da bude optužen, da mu bude suđeno ili osuđen za krivično delo sve dok se ono ne propiše zakonom koji definiše elemente ovog krivičnog dela na jasan i precizan;

(5.19) Svako se smatra nevinim sve dok se ne dokaže njegova krivica na osnovu zakona.

Međunarodni sporazumi i deklaracije o ljudskim pravima sadrže međunarodne standarde za ocenu pravičnosti suđenja (vidi Tabelu 18.4). Komitet za ljudska prava OUN-a je eksplicitno potvrdio da se principi prava na pravično suđenja primenjuju na vojne sudove i tribunale.⁷⁵⁷

Tabela 18.4: Međunarodna ljudska prava koja se odnose na pritvor i suđenje

Član 9 ICCPR-a	1. Svako ima prava na slobodu i ličnu bezbednost. Niko ne može biti samovoljno uhapšen ili pritvoren. Niko se ne može lišiti slobode sem iz razloga i u skladu sa postupkom u zakonu predviđenom.
Član 14 ICCPR-a	1. Svi su pred sudovima jednaki. Svako ima pravo da njegova stvar bude pravično i javno saslušana od strane nadležnog, nezavisnog i nepristrasnog suda, ustanovljenog zakonom, koji će odlučivati bilo o osnovanosti ma kakve optužbe krivično-pravne prirode uperene protiv njega, bilo o sporovima o njegovim pravima [...].
Član 10 UDHR-a	Svako ima potpuno jednako pravo na pravično javno suđenje pred nezavisnim i nepristrasnim sudom koji će odlučiti o njegovim pravima i obavezama i o osnovanosti svake krivične optužbe protiv njega.
Član 11 UDHR-a	1. Svako ko je optužen za krivično delo ima pravo da se smatra nevinim dok se na osnovu zakona krivica ne dokaže na javnom pretresu na kojem su mu obezbeđena sva jemstva potrebna za njegovu odbranu.

⁷⁵⁷ Komitet za ljudska prava OUN-a, „Opšti komentar broj 32, Član 14, Pravo na jednakost pred sudovima i tribunalima i na pravično suđenje“, 23. 08. 2007, CCPR/C/GC/32, paragraf 22.

Član 5 ECHR-a	<p>1. Svako ima pravo na slobodu i bezbednost ličnosti. Niko ne može biti lišen slobode osim u sledećim slučajevima i u skladu sa zakonom propisanim postupkom:</p> <p>a) u slučaju zakonitog lišavanja slobode na osnovu presude nadležnog suda; [...]</p> <p>c) U slučaju zakonitog hapšenja ili lišavanja slobode radi privođenja lica pred nadležnu sudsku vlast zbog opravdane sumnje da je izvršilo krivično delo. [...]</p> <p>3. Svako ko je uhapšen ili lišen slobode shodno odredbama iz stava 1(c) ovog člana mora bez odlaganja biti izveden pred sudiju ili drugo službeno lice zakonom određeno da obavlja sudske funkcije i mora imati pravo da mu se sudi u razumnom roku ili da bude pušten na slobodu do suđenja. Puštanje na slobodu može biti uslovljeno jemstvima da će se lice pojaviti na suđenju.</p> <p>4. Svako ko je lišen slobode ima pravo da pokrene postupak u kome će sud hitno ispitati zakonitost lišavanja slobode i naložiti puštanje na slobodu ako je lišavanje slobode nezakonito.</p> <p>5. Svako ko je bio uhapšen ili lišen slobode u suprotnosti sa odredbama ima utuživo pravo na nadoknadu.</p>
Član 6 ECHR-a	<p>1. Svako tokom odlučivanja o njegovim građanskim pravima i obavezama ili o krivičnoj optužbi protiv njega ima pravo na pravičnu i javnu raspravu u razumnom roku pred nezavisnim i nepristrasnim sudom, obrazovanim na osnovu zakona. Presuda se mora izreći javno, ali se štampa i javnost mogu isključiti iz celog ili sa dela suđenja u interesu morala, javnog reda ili nacionalne bezbednosti u demokratskom društvu, kada to zahtevaju interesi maloletnika ili zaštita privatnog života stranaka, ili u meri koja je, po mišljenju suda, neophodno potrebna u posebnim okolnostima kada bi javnost mogla da naškodi interesima pravde.</p> <p>Svako ko je optužen za krivično delo mora se smatrati nevinim sve dok se ne dokaže njegova krivica na osnovu zakona.</p>
Član XXVI Američke deklaracije o pravima i dužnostima čoveka	<p>Svako koje je optužen mora se smatrati nevinim sve dok se ne dokaže njegova krivica.</p> <p>Svako ko je optužen za krivično delo ima pravo na nepristrasno i javno suđenje pred sudovima obrazovanim na osnovu zakona, kao i da bude zaštićen od surovog, zloglasnog ili neprimerenog kažnjavanja.</p>

Specijalni izvestilac potkomisije OUN-a za promociju i zaštitu ljudskih prava je takođe sastavio načela za rad vojnih sudova.⁷⁵⁸

Prepoznato je da su vojni sudovi i tribunali po svojoj prirodi kompatibilni sa međunarodnim pravom ljudskih prava. Evropski sud za ljudska prava je zauzeo stav da

758 Komisija za ljudska prava OUN-a, "Nacrtni principa koji upravljaju primenom pravde na vojnim sudovima", E/CN.4/2006/58, 13.01. 2006 (Dikoovi principi). Ove principe nije usvojio Savet za ljudska prava u vreme kada je pisan zbornik. O njima je nedavno raspravljano na radionici u okviru Univerziteta Jeju u martu, 2018. godine.

je „svaka država slobodna da sama organizuje svoj sistem vojne discipline i ima pravo na određena odstupanja.“⁷⁵⁹ Ipak, sporna pitanja rešavana od strane vojnih sudova su bogat izvor pravne prakse u primeni ECHR-a, a što je dovelo do značajnih reformi u zemljama poput Ujedinjenog Kraljevstva, Belgije i Irske. Preovlađujuće mišljenje u mnogim slučajevima je da bi veće učešće civila u vojnom pravosuđu osnažilo nezavisnost i nepristrasnost.⁷⁶⁰ Sledeći deo govori o osobinama vojnog pravosudnog sistema kao i o određenim spornim pitanjima u pogledu njegove nadležnosti.

Član 6 ECHR-a i slučne odredbe sporazuma jemče pravo na pravično suđenje po „krivičnim optužbama“. Prilikom određivanja krivične optužbe nije važno da li nacionalni zakoni prave jasnu razliku između krivičnog dela i disciplinskog prekršaja.⁷⁶¹ Ovaj koncept krivične optužbe prevazilazi definiciju krivične optužnice po nacionalnim zakonima kako bi se obuhvatile i disciplinske mere, imajući u vidu prirodu kazne, posebno u slučaju kada se pripadniku oružanih snaga sudi za disciplinski prekršaj i može da bude lišen slobode ukoliko je proglašen odgovornim.⁷⁶² Istovremeno, prekršaji koji se smatraju „disciplinskim“ po nacionalnom zakonu mogu biti „krivično delo“, te se stoga pravo na pravično suđenje jezejmčeno međunarodnim pravom ljudskih prava primenjuje i u tim postupcima.⁷⁶³

Pripadnici vojske, optuženi za manje disciplinske prestupe, mogu ponekada da izaberu da se postupak vodi pred pretpostavljenim oficirrom, a ne pred vojnim sudom. Iz ugla pripadnika vojske prednost ovog postupka može biti određivanje blaže kazne ukoliko je proglašen odgovornim, iako to istovremeno može značiti da nemaju potpunu zaštitu kao pred sudom. Evropski sud za ljudska prava ipak smatra da ova mogućnost izbora optuženog nije dobra jer se temelji na očekivanju da može na sudu da dobije strožu kaznu.⁷⁶⁴ Stoga sud smatra da pripadnici vojske ne mogu uvek da se „odreknu“ svojih prava na pravično suđenje na osnovu Člana 6 tako što će izabrati postupak pred pretpostavljenim starešinom.⁷⁶⁵

Evropski sud za ljudska prava je skrenuo pažnju na praksu mnogih zemalja članica Saveta Evrope koje imaju vojne sudove i „u kojima pripadnicima vojnih snaga sude u potpunosti ili delimično vojne sudije, odnosno oficiri.“⁷⁶⁶ Član 6 ECHR-a ne zabranjuje

759 Evropski sud za ljudska prava, *Engel i drugi protiv Holandije*, op. cit., napomena 45, paragraf 59.

760 *Cooper protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, op. cit., napomena 225, paragraf 117; *Grieves protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, op. cit., napomena 225, paragraf 78.

761 *Engel i drugi protiv Holandije*, op. cit., napomena 45, paragraf 82.

762 *Ibid.*, paragraf 82.

763 Evropski sud za ljudska prava, *Bell protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, EHRR 23, 16. 01. 2007, paragrafi 42-3 (koji je odnose na lišavanje slobode).

764 Evropski sud za ljudska prava, *Thompson protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, EHRR 11, 15. 06. 2004, paragraf 44; *Bell protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, EHRR 24, 16. 01. 2007, paragraf 47.

765 Za više informacija o postupku pred pretpostavljenim oficirrom i odredbama ljudskih prava, vidi: Aifheli Enos Tshivase, „The Future of Military Summary Trials“, (Budučnost vojnih postupaka pred pretpostavljenim oficirrom), kod Duxbury i Groves, op. cit., napomena 748, str. 347-364.

766 Evropski sud za ljudska prava, *Mikhno protiv Ukrajine* (podnesak broj 32514/12), 1. 09. 2016), paragraf 164.

ovu praksu.⁷⁶⁷ Ipak, Sud smatra da nije kompatibilno sa pravom na pravično suđenje od strane nezavisnog i nepristrasnog suda kada pretpostavljeni oficir optuženog određuje postupajuće sudije, tužioca i/ili branioca ili priprema dokaze protiv optuženog.⁷⁶⁸ Ovlašćenje višeg oficira da izmeni ili ukine odluku vojnog suda se takođe smatra suprotnim Članu 6.⁷⁶⁹ Evropski sud za ljudska prava je naveo faktore koji mogu da utiču na nezavisnost vojnih članova vojnog suda, uključujući i to da li je ovaj član u sistemu „vojne hijerarhije i discipline“.⁷⁷⁰ Kada su civili prisutni u sistemu vojnog pravosuđa, oni moraju da imaju mogućnost da bitno „utiču na i budu uključeni u sudski proces“ da bi se poštovao Član 6.⁷⁷¹

Kako bi se obezbedila sudska nezavisnost, sudovi se zalažu za određen nivo stalnosti, odnosno nepovredivosti položaja vojnih sudija.⁷⁷² Nacionalno zakonodavstvo delom određuje da li ovo podrazumeva imenovanje do penzije (za razliku od imenovanja u trajanju od nekoliko godina). Na primer, Evropski sud za ljudska prava smatra da je prisustvo vojnog člana koji ima mandat u trajanju od četiri godine (obnovljiv) Vojnog odeljenja Apelacionog suda Arnhema u Holandiji u skladu sa proceduralnim obavezama iz Člana 2 ECHR-a vođenja efikasne istragu u slučaju kada je osoba lišena života upotrebom sile od strane državnog službenika.⁷⁷³

U Kanadi, ipak, u kontekstu krivičnih optužbi, Vojni apelacioni sud je zauzeo stav da domaći zakon koji omogućava vojnim sudijama ponovni mandat nakon isteka od pet godina, tj. da završe mandat nakon sticanja uslova za penziju, za šta je potrebna saglasnost ministra, što budi „opravdanu sumnju“ da „nezavisnost sudija može da bude dovedena u pitanje.“⁷⁷⁴

Oružane snage mogu da budu angažovane u misijama zajedno sa civilima, čak i sa civilnim izvođačima radova. U ovom slučaju, države mogu da odluče da ti civili budu pod vojnim pravosuđem. Na primer, na Malti vojni sudovi sude civilima koji su zaposleni u vojsci u aktivnoj službi. SAD proširuje ovlašćenja za vojno pravosuđe u vreme rata ili tokom vojnih operacija tako da se primenjuje na „sva lica koja služe ili su zajedno sa oružanim snagama

---

767 *Ibid.*

768 Evropski sud za ljudska prava, *Findlay protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, EHRR 221, 25. 02. 1997. i *Grievess protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, *op. cit.*, napomena 225 (koja se tiče nedostatka nezavisnosti mornaričkog pravobranioca). Izmenom procedura u Ujedinjenom Kraljevstvu koje su uvedene Zakonom o oružanim snagama iz 1996, one su usklađene da odredbama Člana 6 ECHR-a: *Cooper protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, *op. cit.*, napomena 225.

769 *Ibid.*, *Findlay protiv Ujedinjenog Kraljevstva*; i *Morris protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, EHRR 52, 26. 02. 2002.

770 Evropski sud za ljudska prava, *Jaloud protiv Holandije*, EHRR 29, 20. 11. 2014, paragraf 196.

771 Evropski sud za ljudska prava, *Martin protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, EHRR 31, 24. 10. 2006, paragraf 52.

772 *Cooper protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, *op. cit.*, napomena 225, paragraf 118; *Morris protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, *op. cit.*, napomena 775, paragraf 69; i Alison Duxbury, „The Curious Case of the Australian Military Court“, (Neobični slučaj australijskog vojnog suda), *Oxford University Commonwealth Law Journal*, tom 10, 2010, str. 155 i 168.

773 *Jaloud protiv Holandije*, *op. cit.*, napomena 776, paragrafi 64 i 196. *Jaloud* predmet se odnosio na navodnu odluku Vojnog odeljenja suda da na naloži dodatne istrage smrtnih slučajeva u Iraku prouzrokovanih prekomernom upotrebom holandskih vojnika koji su time prekršili proceduralne obaveze iz Člana 2 ECHR-a.

774 *R. protiv Leblanc*, CMAC 2, 2. 06. 2011 paragraf 62. Zakon o nacionalnog odbrani (Kanade) je kasnije izmenjen.

na terenu.⁷⁷⁵ U Bugarskoj, vojni sudovi su nadležni za civile koji rade u Ministarstvu odbrane i bugarskoj vojsci.⁷⁷⁶ Za civile koji rade za oružane snage Ujedinjenog Kraljevstva je nadležan Civilni sud za vidove vojske kada su angažovani u inostranstvu.⁷⁷⁷

Dok sudovi prihvataju nadležnost nad civilima pod određenim okolnostima,⁷⁷⁸ u nekim drugim situacijama to može da se smatra kontraverznom, da civilima sude vojni sudovi ili civilni sudovi sa vojnim sudijama. Komitet za ljudska prava OUN-a je zauzeo stav da suđenje civilima pred vojnim sudom treba da bude „izuzetak“ ili „veoma retko“.⁷⁷⁹ Iako Evropski sud za ljudska prava nije zabranio suđenje civilima na vojnim sudovima, iznova se skreće pažnja da bi ove nadležnosti trebalo deliti veoma obazrivo.⁷⁸⁰ Štaviše, u slučaju kada američke vojne komisije sude zatvorenicima u Evropi, Evropski sud za ljudska prava naglašava važnost Člana 6 i nezavisnost sudstva. Sud smatra da države pristupnice ECHR-a ne smeju da saraduju po pitanju transfera osobe na njihovoj teritoriji ako postoji stvarni rizik da će im se suditi pred vojnom komisijom koja nije vojni sud „osnovan zakonom“ ili kojoj nedostaje nezavisnost ili nepristrasnost koju nalaže Član 6.⁷⁸¹

Određen broj država učesnica OEBS-a se ogradio od Članova 5 i/ili 6 ECHR-a kada govorimo o vojno-disciplinskim merama: Jermenija, Azerbejdžan, Republika Češka, Francuska, Moldavija, Portugalija, Rusija, Slovačka, Španija i Ukrajina.⁷⁸²

Na kraju, neophodno je da napomenemo da institucije za ljudska prava dovode u pitanje sposobnost vojnih sudova da sude pripadnicima vojske za navodno učešće u ozbiljnim slučajevima kršenja ljudskih prava. Ovi slučajevi se odnose na pravo žrtava kojima su zloupotrebljena ljudska prava, uključujući i pravo na delotvoran pravni lek. Kada govorimo o optužbama za kršenje ljudskih prava pripadnika vojske koji nisu na dužnosti, Komitet za ljudska prava OUN-a poziva vojno krivično pravosuđe da bude „ograničeno i isključivo po pitanju nadležnosti.“⁷⁸³ Komitet se posebno poziva na Princip 9 Dakoovih

775 Zakon o vojnom pravosuđu, 10 USC, paragraf 802, Član 2(a)(10).

776 ISMLLW, *op. cit.*, napomena 756, str. 182.

777 Zakon o oružanim snagama Ujedinjenog Kraljevstva, *op. cit.*, napomena 356, Odeljak 51.

778 Rain Liivoja, „Trying civilians in military courts: a necessary evil?“, (Suđenje civilima na vojnim sudovima: neophodno zlo?), kod Duxbury i Groves, *op. cit.*, napomena 748, str. 81-105.

779 Vidi, na primer: Komitet za ljudska prava OUN-a, *Abbassi protiv Alžira*, odluka broj 1172/2003, 28. 03. 2007, paragraf 8.7; *Benhadj protiv Alžira*, odluka broj 1173/2003, 20. 07. 2007, paragraf 8.8 i *El Abani protiv Libije*, odluka broj 1640/2007, 14. 09. 2010, paragraf 7.8. Vidi takođe: Komitet za ljudska prava OUN-a, Opšti komentar broj 32, *op. cit.*, napomena 763; Vashakmadze, Mindia: Understanding Military Justice, (Razumevanje vojnog pravosuđe), str. 34. DCAF, 2018.

780 Evropski sud za ljudska prava, *Őcalan protiv Turske*, EHRR 985, 12. 05. 2005; *Martin protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, *op. cit.*, napomena 777, paragraf 44. Vidi takođe: *Ergin protiv Turske*, EHRR 36, 4. 05. 2006, paragraf 45.

781 Evropski sud za ljudska prava, *Al Nashiri protiv Poljske*; *Husayn protiv Poljske*, EHRR 16, 16. 02. 2015, paragrafi 555-60; i Evropski sud za ljudska prava, *Al Nashiri protiv Rumunije* (podnesak broj 33234/12, presuda od 31. 05. 2018), paragraf 721. O zajemčenim pravima na pravično suđenje pred vojnim komisijama govori i izveštaj ODHR-a „Ljudska prava zatvorenika u Gvantanamu“, 2015, str. 69, <https://www.osce.org/odihr/198721?download=true>.

782 „Rezervacije i na Sporazum broj 005 - Konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda“, Savet Evrope, <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/005/declarations>.

783 Komitet za ljudska prava OUN-a, *Kholodova protiv Ruske Federacije*, odluka broj 1548/2007, 11. 12. 2012, paragraf 10.5.

principa (engl. Decaux Principles) koji nalažu da „nadležnosti vojnih sudova ne treba da budu ispred nadležnosti civilnih sudova u vođenju istraga o ozbiljnim kršenjima ljudskih prava kao što su nezakonito pogubljenje, prinudni nestanak i tortura, kao i da oni treba da gone i sude licima koja su optužena za ova krivična dela.“⁷⁸⁴ Sudska praksa Interameričkog sistema zaštite ljudskih prava pokazuje da se izbegava suđenje pred vojnim sudovima kada se radi o slučajevima kršenja ljudskih prava.⁷⁸⁵

Različiti pristupi

Vojno pravosuđe je složena oblast u kojoj funkcionišu različiti nacionalni sistemi. Ovaj deo govori o odnosu između krivičnih prekršaja i vojne discipline, o sudovima koji se bave vojnim prekršajima, odabirom vojnih ili civilnih sudija, položajem tužilaca i branilaca i potrebom za nezavisnim sistemom podnošenja žalbi.

Odnos između krivičnih dela i vojne discipline

Neophodno se da se napravi razlika između krivičnih dela i disciplinskih prekršaja. Na primer, krađa ili fizičko nasilje su krivična dela, dok je nejavljanje na dužnost disciplinski prekršaj. Dok civilni sudovi obično odlučuju o krivičnim delima, vojni sudovi mogu (u zavisnosti od države) da se bave i krivičnim i disciplinskim prekršajima. Ipak, razlika između krivičnih i disciplinskih prekršaja nije uvek jasna. Krivično delo, posebno kada se na nekin način odnosi na pripadnike (na primer, krađa vojne imovine) može da bude krivično delo po civilnom zakonu, ali da takođe utiče na vojnu disciplinu. U ovakvim situacijama adekvatnije je da nadležnost ima vojno pravosuđe. Ujedinjeno Kraljevstvo primenjuje pristup kojim omogućava vojnim sudovima da sude i za krivična dela i disciplinske prekršaje tako što su krivična dela obuhvaćena Zakonom o oružanim snagama iz 2006. godine zajedno sa disciplinskim. Ovim se rešava mogući problem dvostrukog kažnjavanja. Kanada ima sličan model. Vojni sudovi mogu da sude vojnicima za neka krivična dela, dok određena teža krivična dela (kao što su ubistvo i ubistvo iz nehata) isključivo rešavaju civilni sudovi.⁷⁸⁶

Zemlje koje prave razliku između disciplinskih i krivičnih prekršaja moraju da preduzmu mere kako bi se izbeglo dvostruko kažnjavanje, koje je u suprotnosti sa vladavinom prava i međunarodnim standardima ljudskih prava.⁷⁸⁷ Istina je da disciplinske procedure i krivično pravo imaju različite funkcije, ali one ne isključuju jedna drugu. U skladu s tim, glavna svrha disciplinskih kazni – da se održi efektivnost održanih snaga – ne može uvek da se postigne

784 *Ibid.*

785 Vidi Christina M. Cerna, „The Inter-American System and Military Justice“, (Interamerički sistem i vojno pravosuđe), kod Duxbury i Groves, *op. cit.*, napomena 748, str. 325-346.

786 Zakon o nacionalnoj odbrani (*Revised Statutes of Canada*, 1985, c N-5), Pt. III.

787 ICCPR, *op. cit.*, napomena 16, Član 14(7): „Niko ne može biti krivično odgovoran ili kažnjen zbog dela za koje je već bio oslobođen ili osuđen konačnom presudom u skladu sa zakonom i krivičnim postupkom svake zemlje.“ Komitet za ljudska prava OUN-a je istakao da „nikome koga oslobodi civilni sud ne može da bude suđeno pred vojnim ili specijalnim tribunalom za isti prekršaj“, UN HRC Opšti komenatr broj 32, *op. cit.*, napomena 763, paragraf 54.

krivičnim sankcijama koje su usmerene na okolnosti i težinu počinjenog krivičnog dela. U ovom kontekstu možemo disciplinske kazne, u zavisnosti od okolnosti, da posmatramo kao odluku poslodavca da otpusti zaposlenog nakon izricanja presude za krivično delo.

Kao što smo već gore objasnili, jedno od glavnih spornih pitanja iz oblasti ljudskih prava, a koja se tiču vojne discipline je kako obezbediti nezavisnost sudova od lanca komandovanja. Ovaj problem se može sagledati iz nekoliko uglova: ko je nadležan, da li civilni ili vojni sudovi, da li u vojnim sudovima sede civilne sudije, kako se imenuju sudije vojnih sudova, uloga tužilaca i branilaca, rešavanje žalbi. U nastavku ćemo ih sve razmotriti.

***Vrste sudova koji sude krivična dela u vojsci*⁷⁸⁸**

Postoji veći broj vojnih pravosudnih sistema u državama učesnicama OEBS-a (vidi Tabelu 18.5).

Tabela 18.5: Vrste vojnih pravosudnih sistema koji su nadležni za krivična dela

Model	Primeri
Redovni civilni sudovi	Albanija, Austrija, Republika Češka, Danska, Estonija, Nemačka, Litvanija, Crna Gora, Norveška, Slovačka, Slovenija, Švedska
Posebna vojna veća u okviru civilnih sudova	Mađarska, Holandija
Civilni i vojni sudovi	Kipar, Malta, Ujedinjeno Kraljevstvo, SAD
Vojni sudovi	Azerbejdžan, Grčka, Poljska, Rumunija

Po prvom modelu, redovni vojni sudovi mogu da odlučuju po svim krivičnim optužnicama podignutim protiv pripadnika oružanih snaga. Ovaj pristup se strogo drži jednakosti u postupanju. Ipak, postoje određene loše strane. O nekim prekršajima počinjenim u vojnom okruženju odlučuju civilne sudije kojima nisu bliski vojni uslovi života i kultura. Intervencije od strane civilnih sudova mogu takođe negativno da utiču na vojnu efektivnost i zahteve vojske, posebno ukoliko suđenje dugo traje.

Drugi pristup, koji je osmišljen kako bi se prevazišle ove moguće teškoće, podrazumeva formiranje posebnih odeljenja ili procedura u okviru civilnih sudova. U Holandiji, na primer, postoje posebna odeljenja za suđenje pripadnicima vojske za krivična dela. Ovi sudovi imaju sudiju koji je pripadnik oružanih snaga. Prvostepeni postupak se odvija pred odeljenjem okružnog suda (za lakše prestupe) ili pred Okružnim sudom Arnhema za druge prestupe, dok se drugostepeni postupak vodi pred vojnim odeljenjem Apelacionog suda u Arnhemu. U Finskoj, civilni sudija predsedava većem koje sudi za slučajeve krivičnih dela učinjenih od strane pripadnika vojske, zajedno sa dva vojna člana veća.⁷⁸⁹

788 Informacije u ovom delu su preuzete iz odgovora na upitnik ODIHR-DCAF-a iz 2018, pitanje broj 65 i ISMLLW-a, *op. cit.*, napomena 756.

789 Vidi: Zakon o vojnim sudskim procedurama (Finske), paragrafi 3 i 10, citirano u delu Rain Liivoja, „Military Justice“ (*Vojno pravosuđe*), kod Markus D. Dubber i Tatjana Hörnle (eds.), *The Oxford Handbook of Criminal Law (Oksfordski priručnik krivičnog prava)*, Oksford, Oxford University Press, 2014, str. 337. Vojni sudovi mogu da se

Na osnovu trećeg modela, civilni i vojni sudovi imaju nadležnosti koje se preklapaju. Slučajevi se razdvajaju u odnosu na više faktora, uključujući težinu prekršaja, na osnovu mesne nadležnosti (gde je izvršen), identiteta žrtve, kao i na osnovu toga da li je izvršen u vreme mira ili rata. U Ujedinjenom Kraljevstvu, na primer, krivična dela koja počinu pripadnici oružanih snaga protiv civila se sude na civilnim sudovima, dok o krivičnim delima koja počinu jedan vojnik protiv drugog najčešće odlučuju vojni sudovi. Ovim se obezbeđuje sudska nezavisnost i povećava poverenje javnosti u rešavanje najtežih prestupa. U Švajcarskoj, na primer, „najčešća“ krivična dela koja počinu pripadnici snaga se sude na civilnim sudovima, dok krivična dela protiv vojnog zakona idu na vojne sudove.

Tabela 18.6: Primeri država u kojima vojni sudovi imaju ovlašćenja da sude civilima ⁷⁹⁰

Kipar – Civilima može da se sudi pred vojnim sudovima za određene vojne prestupe.

Grčka – Civilu može da se sudi pred vojnim sudom ukoliko je počinio krivično delo za vreme vojne službe. U ovom slučaju, o predmetu može da odlučuje i civilni sud.

Letonija – Vojni sudovi mogu da sude civilima koji u slučaju rata ili vanrednog stanja:

- a) izvrše krivično delo protiv vojnika, ratnog zarobljenika, pokretne i nepokretne imovine koju koriste oružane snage, ili krivično delo koji na neki drugi način ugrožava odbrambene kapacitete države;
- b) izvrši krivično zajedno sa vojnikom;
- c) izvrši krivično delo koje je povezano sa nekim drugim krivičnim delom iz nadležnosti vojnih sudova, tako da, u svrhu bržeg i efikasnijeg rešavanja slučaja isti sud može da odlučuje o više slučajeva istovremeno koji su povezani;
- d) izvrši krivično delo protiv čovečnosti i mira, ratne zločine i genocid, kao i „krivična dela protiv države“ (osim određenih vrsta krivičnih dela protiv izbornog procesa uz izuzetak određene vrste izborne prevare), kao i prekršaje izbegavanja mobilizacije, ometanja mobilizacije i neispunjavanje naređenja za mobilizaciju.

Malta – Vojni sudovi mogu da sude samo civilima koji rade za oružane snage.

Švajcarska – Na osnovu odluke Parlamenta Švajcarske i u skladu sa švajcarskim Zakonom o vojnim krivičnim procedurama, civilima može da se sudi pred vojnim sudom u ratu, u slučaju određenih pretnji po nacionalne vojne interese (npr. otkrivanje vojnih tajni) ili u slučaju kršenja međunarodnog humanitarnog prava kod kuće i u inostranstvu.

Ujedinjeno Kraljevstvo – Vojni sudovi mogu da sude civilima koji su angažovani u inostranstvu ili rade u vojnim bazama.

formiraju u slučaju sukoba na teritoriji Finske. Vidi Zakon o vojnim sudskim procedurama (Finske), Poglavlje 6.

790 Informacije dobijene delom iz odgovora na upitnik ODIHR-DCAF-a iz 2018, pitanje broj 66.

Druge države prave jasnu razliku između mira i rata. U miru, na primer, francuski civilni sud koji je specijalizovan za vojna pitanja sudi pripadnicima vojske za krivična dela počinjena na teritoriji Francuske, dok su vojni sudovi nadležni za prekršaje koje počine vojnici u ratu. U Letoniji, Litvaniji i Portugaliji, u miru ne postoje vojni sudovi – oni mogu da se formiraju samo u slučaju rata ili vanrednog stanja. U Španiji, nakon izmena koje su stupile na snagu 2016. godine, nadležnost vojnih sudova u miru se svodi na prekršaje protiv vojnog krivičnog zakona i proširena je na trupe koje se nalaze u inostranstvu. Nadležnost vojnih sudova može takođe da bude proširena za vreme oružanog sukoba.⁷⁹¹

Na kraju, postoje zemlje u kojima su samo vojni sudovi odgovorni za suđenje pripadnicima oružanih snaga koji su počinili krivična dela. Prednost ovog pristupa je da su sudovi upoznati sa vojničkim životom, a uticaj na vojnu efektivnost je minimalan. Ipak, i ovaj pristup može da bude problematičan po pitanju javne percepcije nezavisnosti sudstva i jednakog postupanja prema vojnim i civilnim okrivljenima.

Organizacija vojnih sudova

Sastav vojnih sudova se razlikuje. U nekim zemljama su u njihov rad uključeni civili, kao što su Azerbejdžan i Ujedinjeno Kraljevstvo. Iako civilne sudije veoma često nisu dovoljno upoznate sa okruženjem u kome se donose disciplinske odluke u vojsci, njihova prednost je da svojim prisustvom unapređuju nezavisnost, a na taj način poverenje javnosti u vojno pravosuđe.

Drugi pristup je mešoviti sastav suda koji čine vojni i civilni članovi, kao što je slučaj na Kipru i u Italiji. Na ovaj način se osigurava da su vojni sudovi integrisani u civilni pravni sistem.

U slučaju da su svi članovi vojnog suda pripadnici vojske, kao u Grčkoj, Poljskoj i Rumuniji, njihova nezavisnost se obezbeđuje ukoliko je drugostepeni organ izvan sistema vojnog sudstva ili Ministarstva odbrane. U Grčkoj i Poljskoj, na primer, Vrhovni sud je poslednja instanca u postupku.

Tužilaštvo i branioci⁷⁹²

Postojanje posebnog vojnog tužioca u velikoj meri zavisi da li se slučajevi u koje su uključeni pripadnici vojske rešavaju na civilnim ili vojnim sudovima. U Republici Češkoj, Estoniji, Finskoj, Nemačkoj i Holandiji, pripadnike vojske gone civilni tužioci, koji mogu da se isključivo bave vojnim predmetima (kao što je slučaj u Republici Češkoj). Druge države, uključujući i Kanadu, imaju odvojene vojne tužioce ili vojno tužilaštvo. Uopšteno govoreći, vojni tužioci se specijalizuju za vojno pravo i poznaju vojni kontekst. Britanski Direktor vojnog tužilaštva može da bude pripadnik vojske ili civil, iako je najčešće u praksi civilno

⁷⁹¹ Vidi: Christina Cerna, „Spain’s New Code of Military Justice Enters into Force”, Global Military Justice Reform website, 13 March 2016, <http://globalmjreform.blogspot.com>.

⁷⁹² Informacije iz ovog dela su preuzete iz odgovora na pitanje 67(c) upitnika ODIHR-DCAF-a iz 2018, i ISMLLW-a, *op. cit.*, napomena 756.

lice i postavlja oficire vojske za tužioce. Važno je da postoje ustavne, zakonodavne ili administrativne garancije nezavisnosti tužilaštva. Ovo je od posebnog značaja u pravnim sistemima koji daju široka ovlašćenja tužiocima prilikom utvrđivanja optužnica, obustavljanja gonjenja, ispitivanja dokaza i mogućeg unakrsnog ispitivanja okrivljenih i drugih svedoka. U Danskoj, na primer, Vojno tužilaštvo nije u sastavu lanca komandovanja i odgovorno je samo ministru odbrane.

Važno je da pripadnici oružanih snaga koji su optuženi za teža krivična dela ili disciplinske prekršaje imaju obezbeđenu nezavisnu pravnu pomoć ili branioca. U Kopenhagenskom dokumentu iz 1990. godine, države učesnice su zauzele stav da svako lice protiv koga je podignuta krivična optužnica ima pravo „da se brani sam ili uz stručnu pomoć branioca koga sam izabere, a ukoliko nema finansijska sredstva za to, mora im se garantovati besplatna pravna pomoć, a u interesu pravičnosti.“ Ovo se primenjuje kako za krivična dela tako i za disciplinske prekršaje koji mogu imati slične ishode.⁷⁹³ Profesionalni standardi koji uređuju ponašanje advokata predstavljaju dodatnu garanciju nezavisnosti odbrane. Garancija poverljivosti između branioca i optuženog predstavlja dodatnu zaštitu od uticaja lanca komandovanja u slučaju kada je branilac pripadnik oružanih snaga. U mnogim zemljama, kao što su Danska, Finska, Irska i Švajcarska, branioci su civilni advokati i na taj način nezavisni od vojnog lanca komandovanja.

Mogućnost žalbe na presude vojnih sudova

Kao što smo već napomenuli, mogućnost da se podnese žalba protiv presude vojnog suda civilnom sudu predstavlja dobar kontrolni mehanizam. Pomaže da se osigura da niži sudovi primenjuju zakon na odgovarajući način, kao i da se otklone nedostaci u postupku uključujući one koji potiču od uticaja komande. Upravo je iz ovog razloga integracija vojnih sudova u civilni pravni sistem važna garancija kojom se omogućava ispravljanje moguće pogrešne primene pravde, i povećava poverenje javnosti u vojni pravosudni sistem. Slično kao što vojska treba da bude pod civilnom kontrolom, tako bi trebalo i vojni sudovi da budu pod civilnim sudskim sistemom.⁷⁹⁴ Štaviše, u slučaju krivičnih optužnica, pravo žalbe na presudu ili kaznu prepoznaje većina sporazuma o ljudskim pravima, bez obzira na vrstu sudova.⁷⁹⁵ U slučaju da pretpostavljeni oficir odlučuje o lakšim disciplinskim prekršajima, žalba predstavlja prvu mogućnost za formalni sudski postupak sa procesnim garancijama.

U praksi različite zemlje obezbeđuju pravo na žalbu na različite načine. U nekoliko država učesnica, žalba se može podneti samo višem vojnom sudu. Većina država omogućava da konačna instanca u postupku bude državni vrhovni sud, ponekada samo po određenom

793 Na primer, u Ujedinjenom Kraljevstvu, branilac se dodeljuje pripadniku vojske kako za krivična dela, tako i za „incidente koji se dogode tokom obavljanja dužnosti“. Za više informacija, pogledajte smernice Ministarstva odbrane „JSP 838 The Armed Forces Legal Aid Scheme“ (Šema pravne pomoći za oružane snage), https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/387711/20141215_JSP_838_Pt2_DRU_Version_FINAL.pdf, page 2.

794 Rowe, *op. cit.*, napomena 7, str. 87.

795 Vidi, na primer: ICCPR, *op. cit.*, napomena 16, Član 14(5).

osnovu. Ova situacija u različitim državama učesnicama OEBS-a prikazuje širok spektar mogućih rešenja u vezi sa organima koji odlučuju po žalbama. U Bugarskoj, na primer, žalbe sa pet vojnih sudova se podnose Vojnom apelacionom sudu, a nakon toga Vrhovnom kasacionom sudu.⁷⁹⁶ U nekim državama, pre donošenja konačne odluke u postupku može se podneti žalba – Vojnom apelacionom sudu (Kanade) ili Apelacionom sudu za oružane snage (SAD-a) – u kojima odlučuju civilne sudije. U Irskoj, nadležnost o odlučivanju po žalbama je prebačena sa Vojnog apelacionog suda na državni Apelacioni sud.⁷⁹⁷

Dobre prakse i preporuke

- » Vojne sudije i tužioci treba da budu nezavisni, a ne pod komandom određene jedinice, da ih imenuje ministarstvo pravde ili tužilaštvo. Imenovanim vojnim sudijama mora biti zagarantovana stalnost, odnosno nepovredivost položaja.
- » Proces određivanja sudija i tužilaca u postupcima pred vojnim sudovima treba bude nezavisan od lanca komandovanja.
- » Optuženima u vojnim postupcima treba da bude omogućena pravna pomoć i zastupnik po njihovom izboru i ukoliko nemaju finansijska sredstva za to, mora im se garantovati pravna pomoć koja nije u manjem obimu od iste takve pred civilnim krivičnim sudovima određene zemlje.
- » Kada se o prekršajima odlučuje pred vojnim sudovima, civilni sudija bi trebalo da bude uključen već u prvostepenom postupku. Drugo rešenje je da civilni sud ima nadležnost o odlučivanju po žalbama na presude vojnih sudova. U oba slučaja poslednja instanca bi trebalo da bude u okviru civilnog sudskog sistema.
- » Moraju se obezbediti mehanizmi zaštite za pripadnike od dvostrukog kažnjavanja, kako ne bi bili kažnjeni i disciplinski i krivično za isti prekršaj.
- » Svi postupci pred vojnim sudovima moraju da primenjuju osnovne mehanizme zaštite u skladu sa međunarodnim standardima. Uopšteno govoreći, suđenja bi trebalo da budu javna, kada god je to moguće.⁷⁹⁸ Optuženi treba da ima dovoljno vremena i mogućnosti za pripremanje odbrane,⁷⁹⁹ uz pomoć branioca⁸⁰⁰ kao i pravo žalbe na presudu.⁸⁰¹ Dodatno, informacije ne mogu biti određene kao po- verljive, odnosno optuženom mora biti omogućen uvid u predmet u potpunosti, bez bilo kakvih ograničenja.⁸⁰²

796 Vidi veb-sajt bugarskog Vojnog apelacionog suda (na bugarskom), <http://vasbg.com/bg>.

797 Ovo je uređeno Zakonom o Apelacionom sudu iz 2014, odeljak 7A. Ustav Irske jemči pravo na žalbu Vrhovnom sudu, odeljak 34(5)(3).

798 Razlozi sa isključenje javnosti mogu da budu zaštita morala, javni red ili nacionalna bezbednost za demokratsko društvo, zaštita maloletnih lica, zaštita privatnosti strana u postupku ili situacija kada prisustvo javnosti može da utiče na nepristrasno donošenje odluka. Izvor: Agencija za osnovna prava Saveta Evrope, *Priručnik o evropskom pravu - dostupnost pravde*, (Beč: Agencija za osnovna prava Saveta Evrope, 2016), str. 45, https://www.echr.coe.int/Documents/Handbook_access_justice_ENG.pdf.

799 Evropska konvencija o ljudskim pravima, Član 6 (3) (b).

800 *Ibid*, Član 6 (3) (c),

801 Savet Evrope, protokol 7 ECHR-u, CETS broj 117, 1984, Član 2

802 Mark Denbeaux, Joshua Denbeaux et al., "No-Hearing Hearings - CSRT: the Modern Habeas Corpus?", Seton Hall Public Law Research Paper No. 951245, pp. 4-6, <https://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/SSRN_ID951245_code492310.pdf?abstractid=951245&mirid=1>.

Dodatna literatura

Globalna reforma vojnog sudstva (blog), <http://globalmjreform.blogspot.com/>.

Georg Nolte, „*European Military Law Systems*“ (*Evropski sistemi vojnog pravosuđa*), (Berlin: Walter de Gruyter, 2003).

Mindia Vashakmadze, „*Understanding Military Justice, A Practice Note*“ (*Razmevanje vojnog pravosuđa, praktične napomene*), DCAF, Ženeva, 2018, https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/Military-Justice_Practice-Note_eng.pdf.

Poglavlje 19: Institucije ombudsmana za oružane snage

Uvod: Glavna pitanja

Institucije ombudsmana su nezavisna tela za nadzor koja primaju žalbe i istražuju sporna pitanja koja se odnose na zaštitu ljudskih prava i sprečavanje lošeg rukovođenja. Ove institucije, putem istraga, izveštaja i preporuka, unapređuju dobru upravu i efikasnost svih organa vlade, uključujući i oružane snage.

Institucije ombudsmana pomažu da se obezbedi da oružane snage ispunjavaju svoje misije na pravičan, transparentan i odgovoran način koji ne vodi ka zloupotrebama ljudskih prava od strane oružanih snaga. One mogu da unaprede način rada oružanih snaga, kao i kontrolu i upravljanje njima, tako što dobijaju i istražuju pritužbe. Njihov rad zahteva nezavisnost i nepristranost, kao i neophodne resurse i ovlašćenja kako bi se osiguralo da oružane snage budu demokratske, odgovorne i transparentne.

Principi dobre uprave i demokratske kontrole se odnose na sve javne institucije, uključujući i oružane snage. Institucije ombudsmana mogu da unaprede dobru upravu oružanih snaga tako što povećavaju njihovo učešće u javnom životu, angažovanje i odgovornost. Čineći to one pomažu da oružane snage postanu delotvornije, efikasnije i prisutnije i da se u njima poštuju ljudska prava. Ključna uloga institucija ombudsmana je da istraže zloupotrebe i loše rukovođenje u oružanim snagama i objavljuju izveštaje i preporuke po pitanju rešavanja ovih problema. Institucije ombudsmana imaju za cilj da zaštite prava pripadnika oružanih snaga i javnosti, tako što primaju pritužbe o slučajevima zloupotrebe ljudskih prava, istražuju ih i objavljuju javne preporuke po pitanju ispravljanja ovih zloupotreba i negativnog uticaja na ostvarivanje ljudskih prava.

S obzirom da su institucije ombudsmana najčešće nezavisne od lanca komandovanja oružanih snaga, one su u dobrom položaju da ustanove potrebe i pomognu prilikom uvođenja neophodnih promena. Osnovna svrha institucije ombudsmana je da zaštiti prava i dobrobit pripadnika oružanih snaga kako bi unapredile njihov kvalitet života i moral, i čineći to, povećale efikasnost oružanih snaga u celini.

Međunarodni standardi ljudskih prava

Institucije ombudsmana su odgovorne da obezbede da se ljudska prava pripadnika oružanih snaga poštuju i ostvaruju pravično i dosledno. Kako smo već naglasili u ovom zborniku, pripadnici oružanih snaga su građani u uniformi i treba da uživaju ista prava i slobode kao i civili.

Tabela 19.1: Ključna ljudska prava i pripadnici oružanih snaga

Pravo	Primeri
Pravo na život	Prekomerno maltretiranje vojnika na služenju vojnog roka koje dovodi do smrti. Istrage smrtnih slučajeva u vojnim objektima ili tokom vojne službe i obuke.
Pravo na slobodu	Pritvor u vojnim pravosudnim sistemima.
Pravo na jednakost	Diskriminacija u postupanju prema ženama, verskim i etničkim manjinama i LGBTI pripadnicima snaga (npr. otpuštanje usled trudnoće ili po otkrivanju seksualne orijentacije, seksualno uznemiravanje, ograničene mogućnosti unapređenja za žene i njihovo angažovanje u borbenim zonama).
Pravo na pravično suđenje, postupak i pravni lek	Vojni sudovi, vojni pravosudni sistemi i procedure sudskog postupka.
Pravo na slobodu misli, savesti i veroiposvesti ili uverenja	Prigovor savesti. Ograničenja po pitanju ispoljavanja vere ili uverenja (npr. verska odeća, specijalna ishrana, molitva i propovedi, pridruživanje verskim zajednicama, preobraćanje drugih pripadnika oružanih snaga).
Zabrana torture ili drugog surovog, neljudskog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja	Maltretiranje vojnika na služenju vojnog roka i obredi inicijacije. Neformalne kazne. Seksualno nasilje i zlostavljanje.
Pravo na slobodu misli i izražavanja	Ograničenja po pitanju javnih izjava pripadnika oružanih snaga. Otkrivanje informacija od javnog značaja.
Pravo na slobodu udruživanja i mirnog okupljanja	Učešće pripadnika snaga u radu sindikata, vojnih udruženja i grupa civilnog društva.

Generalna skupština OUN-a je izdala nekoliko rezolucija koje prepoznaju i podržavaju ulogu institucija ombudsmana prilikom promovisanja i zaštite ljudskih prava.⁸⁰³ Generalna skupština posebno ističe da bi institucije ombudsmana trebalo da, između ostalog:

„u svom radu slede i poštuju principe statusa nacionalnih institucija za promovisanje i zaštitu ljudskih prava (Pariški principi) i drugih srodnih međunarodnih instrumenata kako bi učvrstile njihovu nezavisnost i autonomiju i unapredile njihove kapacitete prilikom pružanja podrške državama članicama

803 Rezolucije Generalne skupštine OUN-a A/RES/71/200 od 19. 12. 2016, A/RES/65/207 od 21. 12. 2010, A/RES/67/163 od 20. 12. 2012. i A/RES/69/168 od 18. 12. 2014, vidi: „Rezolucije Generalne skupštine”, OUN, <https://www.un.org/en/sections/documents/general-assembly-resolutions/>

kod promovisanja i zaštite ljudskih prava“.⁸⁰⁴

Komiteet ministara Saveta Evrope je 2010. godine (47 od 57 država učesnica OEBS-a) usvojio „Preporuku o ljudskim pravima pripadnika oružanih snaga“. Posebno je napomenuo da:

„Pripadnicima oružanih snaga koji smatraju da su žrtve uznemiravanja ili maltretiranja je neophodno omogućiti pristup žalbenim mehanizmima nezavisnim od lanca komandovanja.“⁸⁰⁵

Ova Preporuka je dalje proširena 2019. godine kada je Venecijanska komisija Saveta Evrope usvojila „Principe zaštite i promovisanja institucije ombudsmana“, koji su poznati pod nazivom „Venecijanski principi“.⁸⁰⁶ Ovi principi sadrže 25 standarda koji su neophodni za postojanje jakih i delotvornih institucija ombudsmana. Venecijanski principi pokrivaju veliki broj oblasti, od uspostavljanja pravnog statusa i nezavisnosti, mandata, finansijskih garancija do funkcionisanja kancelarije zaštitnika građana.

Tabela 19.2: Obaveze OEBS-a koje se odnose na institucije ombudsmana za određene grupe ljudi

Dodatak Odluci Ministarskog saveta broj 3/03: Akcioni plan za poboljšanje položaja Roma i Sinta u zemljama OEBS-a (Mastriht, 2003):

Preporučene aktivnosti za institucije i strukture OEBS-a:

20. ODIHR i tamo gde je to odgovarajuće, druge institucije i strukture OEBS- a, uključujući operacije OEBS-a na terenu, pružice pomoć državama učesnicama, na njihov zahtev, prilikom formulisanja antidiskriminacionog zakonodavstva, kao i uspostavljanja antidiskriminacionih organa. [...]

22. Na zahtev, ODIHR će pružiti savet kako postojeći mehanizmi država učesnica, kao što su kancelarije ombudsmana, komisija za borbu protiv diskriminacije, disciplinske komisije policije i drugi nadležni organi mogu da smanje zategnute odnose između Roma i Sinta i drugih zajednica.

Dodatak Odluci Ministarskog saveta broj 14/04: Akcioni plan OEBS-a iz 2004. godine za promovisanje rodne jednakosti (Sofija, 2004):

804 Generalna skupština OUN-a, „Uloga ombudsmana, medijatora i drugih nacionalnih institucija za ljudska prava prilikom promovisanja i zaštite ljudskih prava“, 18. 12. 2014, A/RES/69/168, paragraf 6(a), https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/69/168.

805 Savet Evrope, Preporuka CM/Rec(2010)4, *op. cit.*, napomena 26.

806 Venecijanska komisija Saveta Evrope, „Principi zaštite i promovisanja institucija ombudsmana“, 3. 05. 2019, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2019\)005-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2019)005-e).

44. (g) Formiranje nacionalnih mehanizama za bolji položaj žena: ODIHR će nastaviti da pruža stručna znanja i podršku izgradnji demokratskih institucija koje rade na unapređenju rodne jednakosti, kao što su kancelarije zaštitnika građana na lokalnim i nacionalnim nivoima.

Različiti pristupi

Tipovi institucija ombudsmana za oružane snage

Postoji veći broj institucija ombudsmana, od onih koje su nacionalne institucije za zaštitu ljudskih prava koje su zadužene da kontrolišu i rešavaju pritužbe koje se odnose na rad svih tela vlade, do nezavisnih tela koja vrše nadzor oružanih snaga. Imamo tri modela institucija ombudsmana za oružane snage u državama učesnicama OEBS-a:

- opšte institucije ombudsmana;⁸⁰⁷
- generalne inspektore;⁸⁰⁸
- vojne institucije ombudsmana.⁸⁰⁹

Opšte institucije ombudsmana

U mnogim državama kontrola oružanih snaga leži u proširenoj nadležnosti civilnih žalbenih mehanizama, kao što su nacionalne institucije za zaštitu ljudskih prava ili ombudsmeni (zaštitnici građana) koji su direktno odgovorni parlamentu. Ovi mehanizmi najčešće imaju zadatak da štite prava svih članova društva i da rešavaju pritužbe na rad svih grana vlade.

Opšte institucije ombudsmana često imaju istaknuto mesto u okviru političkog sistema što im omogućava da imaju sledeće prednosti:

- Proširene nadležnosti, politički važne što donosi odluka otežava ignorisanje preporuka ombudsmana;
- Istaknuti status koji podrazumeva da javnost (uključujući i pripadnike oružanih snaga) bude upoznata i razume ulogu institucija ombudsmana i da im se obrati ukoliko ima problema;
- Jednako postupaju prema civilima i pripadnicima oružanih snaga i njihovi interesi su podjednako zastupljeni u preporukama;
- Funkcije nadzora su skoncentrisane na jednom mestu što je mnogo isplativije od postojanja nekoliko specijalizovanih kancelarija.

807 Postoje u Albaniji, Jermeniji, Austriji, Azerbejdžanu, Belgiji, Hrvatskoj, Kipru, Republici Češkoj, Danskoj, Estoniji, Finskoj, Gruziji, Grčkoj, Mađarskoj, Kazahstanu, Kirgistanu, Letoniji, Malti, Mongoliji, Crnoj Gori, Holandiji, Severnoj Makedoniji, Poljskoj, Portugaliji, Rumuniji, Srbiji, Slovačkoj, Sloveniji, Švedskoj, Tadžekistanu, Ukrajini i Uzbekistanu.

808 Postoje u Belgiji, Republici Češkoj, Holandiji i SAD-u.

809 Postoje u Austriji, Bosni i Hercegovini, Kanadi, Nemačkoj, Irskoj, Norveškoj i Ujedinjenom Kraljevstvu.

Kada govorimo o oružanim snagama, nedostatak specifičnih vojnih znanja i kredibilitet mogu da otežaju rad opštih institucija ombudsmana. Proširene nadležnosti mogu takođe da odvuku pažnju sa određenih problema sa kojima se suočavaju pripadnici oružanih snaga kako bi se usredsredili na neka druga goruća pitanja. Nedovoljno resursa za vojne predmete može da dovede do značajnih kašnjenja pri rešavanju spornih pitanja. Uvođenje specijalizovanih funkcija u okviru kancelarije ombudsmana može da bude rešenje za ove probleme, kao na primer imenovanje zamenika zaduženog za vojna pitanja (vidi Tabelu 19.3).

Tabela 19.3: Specijalni predstavnik za vojna pitanja u kancelariji ombudsmana Ukrajine

Ukrajinski Zakon „o demokratskoj civilnoj kontroli državne vojne organizacije i organa za sprovođenje zakona“ ističe da je uloga institucija ombudsmana da štite prava pripadnika snaga i postave specijalnog predstavnika u tom cilju:

1. Ombudsman **verkhovna rada** za zaštitu ljudskih prava (u daljem tekstu, ombudsman), u skladu sa ustavnim i zakonskim ovlašćenjima Ukrajine:

- Nezavisna je pozicija i na zahtev *Verkhovna Rada* ili na zahtev građana ili civilne organizacije daje mišljenje o poštovanju ustavnih prava i sloboda vojnika na služenju vojnog roka, pripadnika vojske, rezervista ili onih koji su oslobođeni vojne službe i članova njihovih porodica;
- Ima pravo da zahteva i dobije uvid u dokumenta, materijale i obrazloženja neophodna za izvršavanje njihovih ovlašćenja koja su dobili od načelnika i drugih viših zvaničnih predstavnika Sistema za nacionalnu bezbednosnu politiku oružanih snaga, kao i drugih državnih vojnih i organizacija za sprovođenje zakona, poštujući stroge zakonodavne kodekse čuvanja državne tajne;
- Ima pravo da sazove hitne sastanke sa zvaničnicima oružanih snaga ili drugih državnih vojnih i organizacija za sprovođenje zakona;
- Ima pravo i obavezu da obavlja svoju funkciju bez ograničenja i najave, tj. da prisustvuje sastancima vojnih jedinica i drugih formacija, kao i na zajedničkim sastancima koji se održavaju između oružanih snaga i drugih državnih vojnih i organizacija za sprovođenje zakona, kada se oni tiču pitanja u nadležnosti ombudsmana.

Imenovanje ombudsmana i njegovog/njenog predstavnika za zaštitu prava pripadnika vojske kao i procedure za prestanak službe se sprovode u skladu sa Zakonom Ukrajine 'o ombudsmanu **verkhovna rada** Ukrajine za zaštitu ljudskih prava'.

Godišnji izveštaj ombudsmana je skup zaključaka o poštovanju ustavnih prava i sloboda pripadnika vojske, predloga za unapređenje vladavine prava i uklanjanje nedostataka i prekršaja u okviru aktivnosti državne vojske i organizacija za sprovođenje zakona. Izveštaj ombudsmana je javni dokument.

Ombudsman redovno informiše javnost putem medija o svojim aktivnostima i zaključcima o poštovanju ustavnih prava i sloboda građana u oružanim snagama i drugim državnim vojnim o organizacijama za sprovođenje zakona.⁸¹⁰

Generalni inspektor

Generalni inspektor je nezavisni nadzorni organ koji se nalazi u sastavu lanca komandovanja oružanih snaga. S obzirom na to da ne postoji institucionalna nezavisnost, mnogi generalni inspektorati se ne smatraju institucijama ombudsmana. Generalni inspektori su najčešće (iako to nije uvek slučaj) pripadnici oružanih snaga, obično u lancu komandovanja, koji su odgovorni i dobijaju smernice od pretpostavljenih oficira. Ipak, neki generalni inspektori uspeju da dostignu visok nivo nezavisnosti i nepristrasnosti tako da, *de facto*, imaju ulogu institucija ombudsmana za oružane snage. U SAD-u, na primer, generalni inspektor Ministarstva odbrane je uvek civil, što je dodatna garancija njegove nezavisnosti.⁸¹¹

S obzirom na ovaj integrisani nadzor u okviru oružanih snaga, generalni inspektor ima sledeće prednosti:

- Češće i više obraća pažnju na probleme komande i kontrole koji utiču na operativnu efektivnost oružanih snaga;
- Poznaje vojnički život, što ga čini prijemčivijim za specifične probleme u vojsci;
- Dostupniji je pripadnicima oružanih snaga od kojih se neki nalaze u operacijama i misijama, na udaljenim lokacijama u inostranstvu, na primer.

Glavni nedostatak generalnog inspektora je činjenica da njegov položaj u okviru oružanih snaga može da utiče na mogućnost da se bavi kotraverznim pitanjima ili da sprovede istrage koje se kose sa interesima vojne hijerarhije. Ovo, zauzvrat, ima uticaj na poverenje u žalbene mehanizme podnosilaca ili javnosti, kao i da umanjí kredibilitet institucije ombudsmana i oružanih snaga koje bi trebalo da kontrolišu.

Problem može da se prevaziđe tako što bi generalni inspektor bio direktno odgovoran ministru odbrane s obzirom na to da tako ima pristup najvišim zvaničnicima sistema odbrane, dok u isto vreme rešava problem mogućeg sukoba interesa u vojnoj hijerarhiji. U Holandiji, na primer, generalni inspektor se obično bira među višim oficirima i uglavnom je čina general-potpukovnik koji bi trebalo nakon ove funkcije da se penzioniše. Na ovaj način se postavlja osoba koja ima autoritet i poštovanje i neće stavljati svoju karijeru ispred odgovornog obavljanja posla i spremnosti da kritikuje vojnu hijerarhiju ukoliko je to potrebno. Drugi pristup se primenjuje u SAD-u gde je generalni inspektor uvek civil i odgovara Kongresu iako je pod upravom ministra odbrane (vidi Tabelu 19.4).

810 Oleksandr Lytvynenko, Philipp Fluri i Valentyn Badrack, *Zakonodavstvo Ukrajine za sektor bezbednosti: Centar za istraživanja vojske, konverzije i razoružanja*, 2017, https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/Security%20Sector%20Legislation%20Ukraine%202017_eng.pdf.

811 „Nijedan pripadnik oružanih snaga, bilo da je u aktivnoj službi ili rezervi, neće biti imenovan za generalnog inspektora Ministarstva odbrane“: SAD, „Zakon o generalnom inspektoratu iz 1978“ §8a.

Tabela 19.4: Generalni inspektor SAD-a za oružane snage

Američki Zakon o generalnom inspektoratu iz 1978. godine utvrđuje odredbe za imenovanje, nadzor rada ili prestanak službe generalnog inspektora Ministarstva odbrane, njegovih ili njenih dužnosti i odgovornosti, kao što je navedeno ispod.⁸¹²

- a) *Imenovanje*: Generalni inspektor se imenuje „bez obzira na političku pripadnost i isključivo na osnovu integriteta i dokazane sposobnosti da obavlja poslove računovodstva, revizije, analize finansija, zakona, rukovođenja, javne administracije ili sprovođenja istraga.“ Pripadnici aktivne službe ili rezervisti ne mogu da budu postavljeni na ovu funkciju.
- b) *Nezavisnost*: Generalni inspektor radi u okviru Ministarstva odbrane. Ipak, „ni najviši zvaničnici ni oficiri njima podređeni ne mogu da spreče ili zabrane generalnom inspektoratu da inicira, izvrši ili sprovede do kraja bilo koju reviziju ili istragu, kao i da šalje obavezujuće pozive za prisustvo sudskom postupku u toku sprovođenja revizije ili istrage.“

Dužnosti i odgovornosti:

1. Obezbeđuje političke smernice i vodi, kontroliše i koordiniše revizije i istrage koje se odnose na programe i rad Ministarstva odbrane.
2. Revidira postojeće i predložene pravne propise koji se odnose na programe i rad Ministarstva odbrane, daje preporuke za dvogodišnje izveštaje koji se podnose Kongresu u cilju spečavanja i otkrivanja prevara i zloupotreba u radu Ministarstva.
3. Obaveštava ministra odbrane i Kongres o prevarama ili drugim ozbiljnim problemima, daje preporuke za mere usklađivanja sa zakonom i izveštava o njihovom sprovođenju.

Podnošenje izveštaja Kongresu: Generalni inspektor objavljuje dvogodišnje izveštaje koji se podnose nadležnim odborima ili pododborima Kongresa.

Institucije vojnog ombudsmana

Nekoliko država se odlučilo za treći model - specijalizovanu instituciju vojnog ombudsmana – kako bi obezbedile nezavisni nadzor nad oružanim snagama. Uprkos ovom fokusu na vojsku, ovo su civilne institucije, nezavisne od lanca komandovanja. Institucije vojnog ombudsmana su u prednosti s obzirom na to da mogu da usmere svu svoju pažnju isključivo na oružane snage i na taj način unaprede svoja stručna znanja o vojnim pitanjima. Objavljivanje javnih izveštaja jača kapacitete nadzora drugih demokratskih institucija, kao što je zakonodavstvo, obezbeđujući informacije koje im u suprotnom ne bi bile dostupne, kao i veću transparentnost i odgovornost oružanih snaga. Njihov nezavisni status i stručna

⁸¹² „Zakon o generalnom inspektoratu“, Savet generalnog inspektorata za integritet i efikasnost, <https://www.ignet.gov/content/ig-act>; i „O kancelariji generalnog inspektora Ministarstva odbrane“, Kancelarija generalnog inspektora Ministarstva odbrane, <https://www.dodig.mil/About/>.

znanja ulivaju poverenje podnosiocima pritužbi, zakonodavnim organima i javnosti. Glavni nedostatak je u tome što veoma često mogu da budu skupe, posebno za države koje imaju male ili neaktivne vojske, tako da nema dovoljno pritužbi koje bi opravdale njihovo postojanje.

Tabela 19.5: Vojna institucija ombudsmana Bosne i Hercegovine

Komesar za vojsku Skupštine Bosne i Hercegovine je imenovan kako bi se osnažila vladavina prava i zaštitila ljudska prava i slobode pripadnika oružanih snaga, u skladu sa Ustavom i međunarodnim sporazumima.

Komesar za vojsku ima zadatak da istraži određena sporna pitanja koja mu upute Parlamentarna skupština i Odbor za odbranu i bezbednost. Komesar za vojsku može da zatraži izveštaje od Ministarstva odbrane, kao i pristup dokumentaciji o disciplinskim procesima. Dodatno, komesar prima i razmatra pritužbe po pitanju kršenja ljudskih prava pripadnika vojske i kadeta.

Komesar za vojsku blisko saraduje sa Ministarstvom odbrane, Generalnim inspektoratom Ministarstva odbrane, oružanim snagama i ombudsmanom za zaštitu ljudskih prava Bosne i Hercegovine.⁸¹³

Višestruki modeli

U većini država, nekoliko institucija ima ovlašćenja da prima pritužbe pripadnika oružanih snaga. Skoro sve države imaju neku vrstu internog organa za podnošenje pritužbi, ali oni često nemaju nezavisnost i/ili mandat kao institucije ombudsmana. Važno je ipak da one saraduju sa institucijama ombudsmana kako bi se izbeglo dupliranje posla. Jedan način da se to učini je da se odrebama zakona zabrani istraživanje po pritužbama koje su već u procesu. Drugi način je da se uspostavi formalni ili neformalni radni odnos između ovih institucija kako bi se utvrdilo da li su pritužbe podnete većem broju organa, kao i da se one prebace odgovarajućem organu. Finska je, na primer, donela zakon koji uređuje saradnju između Parlamentarnog ombudsmana i Kancelara pravde koji imaju veoma slične nadležnosti.⁸¹⁴ U Belgiji, generalni inspektor Ministarstva odbrane i Savezna institucija ombudsmana su potpisali memorandum o razumevanju o saradnji.⁸¹⁵

813 „Komesar za vojsku Parlamentarne skupštine“, Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine, <https://www.parlament.ba/committee/read/31?lang=en>.

814 „Lag om fördelningen av åligganden mellan justitiekanslern i statsrådet och riksdagens justitieombudsman“ (*Zakon o razdvajanju dužnosti između Kancelara pravde i Parlamentarnog ombudsmana*), broj 1224, 21. 12. 1990, Parlamentarni ombudsman Finske, <https://www.oikeusasiamies.fi/sv/web/guest/lag-om-fordelningen-av-aligganden-mellan-justitiekanslern-i-statsradet-och-riksdagens-justitieombudsman>.

815 „Meilleure collaboration pour la gestion des plaintes“ (*Bolja saradnja u oblasti upravljanja pritužbama*), 2. 06. 2015, veb-sajt Ministarstva odbrane Belgije, <https://www.mil.be/fr/article/meilleure-collaboration-pour-la-gestion-des-plaintes>.

Nezavisnost

Uloga svih institucija ombudsmana je da primaju pritužbe i istraže sva sporna pitanja koja se tiču zaštite prava i sprečavanja lošeg rukovođenja. One to moraju da čine *nezavisno* od redovnog lanca komandovanja. Ukoliko nema nezavisnosti u radu, sukob interesa i manjak poverenja u institucije ombudsmana može da utiče na kredibilitet njihovog rada. Osnivanje kancelarije izvan lanca komandovanja ne može da bude samo po sebi garancija nezavisnosti. Umesto toga, instituciji ombudsmana mora da bude zajemčena institucionalna nezavisnost, što podrazumeva i nezavisni budžet,⁸¹⁶ mogućnost da sami donose odluke o svojim zaposlenima i rade bez ikakvog ometanja ili mešanja, uključujući i slobodu da vode istrage.⁸¹⁷ Lična nezavisnost od političkog uticaja načelnika kancelarije i drugih zaposlenih je posebno važna.⁸¹⁸ Čak i ukoliko je institucionalna nezavisnost zajemčena, može da bude podrivena ukoliko deluje da su zaposleni u kancelariji ombudsmana u previše prijateljskim ili bliskim odnosima sa višim zvaničnicima ili ukoliko su prethodno služili u oružanim snagama. Upravo iz ovog razloga, delotvornost rada institucija ombudsmana zavisi od lične nezavisnosti i nepristrasnosti onoga ko je vodi i zaposlenih. Postizanje institucionalne i lične nezavisnosti u radu institucije ombudsmana predstavlja značajan izazov kako bi se obezbedila delotvorna demokratska kontrola oružanih snaga (vidi Tabela 19.6).

Tabela 19.6: Nacionalno zakonodavstvo koje uređuje nezavisnosti institucija ombudsmana

Institucionalna nezavisnost

Poljska – Član 210 Ustava:

Komesar za ljudska prava [ombudsman] je autonoman i nezavisan u radu od drugih državnih organa i odgovara samo Skupštini (Sejm) u skladu sa zakonom.

Operativna nezavisnost

Rumunija – Član 2 Zakona broj 35 o organizaciji i funkcionisanju institucije zaštitnika prava građana (1997):

Institucija zaštitnika građana je autonomni državni organ, nezavisan u radu od drugih organa, u skladu sa zakonom.

Zaštitnik građana u vršenju svojih ovlašćenja ne može preuzeti nadležnost bilo kog drugog državnog organa.

Zaštitnik građana ne može biti pod kontrolom bilo kog izabranog ili postavljenog lica, odnosno organa. Niko ne može da primora zaštitnika građana da izvršava instrukcije ili naređenja.

816 Venecijanska komisija Saveta Evrope, „Principi zaštite i promovisanja institucija ombudsmana“, *op. cit.*, napomena 812, princip 21.

817 *Ibid.*, Principle 16.

818 *Ibid.*, Principle 6.

Lična nezavisnost

Holandija – Odeljak 5 Zakona o nacionalnom ombudsmanu:

Ombudsman ne sme:

- da bude član organa koje se bira na izborima u skladu sa zakonom;
- da obavlja drugu javnu funkciju za koju prima platu ili naknadu;
- da bude član stalnog savetodavnog organa vlade;
- da bude advokat, pravni zastupnik ili javni beležnik.

Ombudsman ne sme da obavlja bilo koju dužnost ili funkciju koja je nespojiva sa vršenjem njihove dužnosti ili koja utiče na njihovu nepristrasnost i nezavisnost ili na poverenje javnosti u njih.

Ombudsman mora da javno objavi vršenje drugih funkcija koje obavlja mimo svojih dužnosti nacionalnog ombudsmana.

Pritužbe

Vrste pritužbi

Institucije ombudsmana mogu da odlučuju o širokom spektru pritužbi, ali se najčešće bave zaštitom ljudskih prava ili lošom upravom, nepoštovanjem principa vladavine prava ili principa zakonite i efikasne uprave od strane državnih organa. Loša uprava se često tiče ugovornih ili administrativnih spornih pitanja, kao što su plate i beneficije, zapošljavanje i otpuštanje iz službe, status i postavljenja, kada se politike i procedure ne poštuju, namerno ili nenamerno, što dovodi do kršenja prava. Na primer, kašnjenje u ostvarivanju prava ne mora nužno biti prekršaj, ali produženo i nepotrebno odugovlačenje predstavlja zloupotrebu ovlašćenja, iako su oba slučaja primeri loše uprave.

Ko može da se žali?

Institucije ombudsmana dobijaju pritužbe od različitih grupa, koje najčešće uključuju one koji trenutno rade u oružanim snagama, vojna lica i civile, a ponekada i vojnike na služenju vojnog roka, koji nisu profesionalni pripadnici oružanih snaga. Porodice pripadnika oružanih snaga mogu takođe da imaju pravo da podnesu pritužbu, s obzirom na to da politike oružanih snaga mogu negativno da utiču podjednako na njih kao i na same pripadnike. Dodatno, mada ređe, civile mogu takođe da podnesu pritužbe. Ovo se odnosi ne samo na državljane date zemlje, već i na civile iz drugih država u kojima su oružane snage angažovane, kao i saradnike vojske (vidi Tabelu 19.7).

Tabela 19.7: Ko može da se žali institucijama ombudsmana

	Pripadnici oružanih snaga	Veterani	Porodica	Gradani/ re-zidenti	Vojna udruženja
Albanija – Narodna advokatska institucija	✓	✓	✓	✓	✓
Austrija – Austrijska parlamentarna komisija za savezne oružane snage	✓	✓	✓	✓	✓
Belgija – Ministarstvo odbrane, rukovodilac službe za žalbe	✓			✓	✓
Bosna i Hercegovina – Skupštinski komesar za vojsku Bosne i Hercegovine	✓	✓	✓		✓
Kanada – Ombudsman za Ministarstvo nacionalne odbrane i oružanih snaga Kanade	✓	✓	✓		
Republika Češka – Glavni inspektor za zaštitu ljudskih prava, Ministarstvo odbrane	✓	✓	✓	✓	✓
Estonija - Kancelar pravde	✓	✓			
Finska - Parlamentarni ombudsman Finske	✓	✓	✓		✓
Gruzija – javni branilac	✓	✓	✓	✓	✓
Nemačka – Parlamentarni Komesar za oružane snage	✓	✓			
Mađarska –Komesar za osnovna prava	✓	✓	✓	✓	✓
Irska – Ombudsman za odbrambene snage	✓	✓			
Kazahstan – Komesar za ljudska prava	✓	✓	✓	✓	✓
Kirgistan – Ombudsman	✓	✓	✓	✓	✓
Letonija – Ombudsman		✓	✓	✓	✓
Litvanija – Generalni inspektor	✓	✓			✓

	Pripadnici oružanih snaga	Veterani	Porodica	Građani/ re-zidenti	Vojna udruženja
Malta – Parlamentarni ombudsman	✓				
Crna Gora – Zaštitnik za ljudska prava i slobode	✓	✓	✓	✓	✓
Holandija – Generalni inspektor za Kraljevske oružane snage Holandije					
Norveška – Parlamentarni ombudsman za oružane snage	✓	✓	✓	✓	✓
Poljska – Komesar za ljudska prava	✓	✓	✓	✓	✓
Portugalija – Ombudsman (Provedor de Justiça)	✓	✓	✓	✓	✓
Rumunija – Narodni advokat	✓	✓	✓		
Srbija – Ombudsman	✓	✓	✓	✓	
Slovačka – Generalni inspektor	✓	✓	✓	✓	✓
Slovenija – Ombudsman za ljudska prava	✓	✓	✓	✓	✓
Švedska – Parlamentarni ombudsman	✓	✓	✓	✓	✓
Tadžekistan – Ombudsman	✓	✓	✓	✓	✓
Ukrajina – Komesar za ljudska prava Parlamenta Ukrajine	✓	✓	✓	✓	✓
Ujedinjeno Kraljevstvo – Ombudsman za žalbe vidova oružanih snaga	✓	✓			

Pritužbe kao pokazatelji poverenja i podrške

Pritužbe su dokaz da ljudi koriste sistem i veruju da institucija ombudsmana može da reši njihove probleme. Iako deluje protivrečno, ukoliko institucija ombudsmana prima pritužbe, to ne znači da je sistem loš, već da institucija dobro radi svoj posao. Mali broj pritužbi predstavlja zajednički problem za sve institucije ombudsmana. Ukoliko neko ima problem i ne podnese žalbu zvanično, to može da znači da je uspeo da reši problem brzo i nezvanično. Nasuprot tome, osoba može da iz nekih drugih razloga da ne podnese žalbu, na primer zato što ne veruje u nepristrasnost same institucije. Stoga bi institucije ombudsmana trebalo povremeno da ispitaju stavove o instituciji ombudsmana kako bi utvrdili da li su pripadnici slobodni da podnesu pritužbe i da li veruju da će ombudsman postupiti po njima na konstruktivan način (vidi Tabelu 19.8).

Tabela 19.8: Ispitivanje stavova - Institucija ombudsmana za oružane snage Ujedinjenog Kraljevstva

Kancelarija ombudsmana za pritužbe pripadnika vojske Ujedinjenog Kraljevstva svake godine sprovodi Anketu o stavovima pripadnika oružanih snaga (engl. AFCAS). Ova anketa je jedan od glavnih mehanizama preko koga ombudsman prikuplja informacije o stavovima pripadnika vojske o efikasnosti i efektivnosti kontrole i sprovođenju istraga od strane kancelarije ombudsmana. Imajući u vidu da je u poslednjih pet ili šest godina ombudsman dobio u proseku oko 1000 pritužbi godišnje od pripadnika redovnog sastava vojske koja ima oko 140.000 pripadnika, ova anketa ima važnu ulogu da odredi da li je ovako nizak broj odraz nivoa zadovoljstva pripadnika vojske žalbenim sistemom ili ne.

Anketa iz 2018. godine je otkrila da je velika većina (oko 90 posto) pripadnika oružanih snaga čula za ombudsmana za pritužbe pripadnika kao mesto gde se podnose pritužbe za maltretiranje, diskriminaciju ili uznemiravanje. U isto vreme, ova anketa je ukazala na nekoliko nedostataka žalbenog sistema, uključujući strah od odmazde u slučaju podnošenja pritužbe ili lošeg uticaja na karijeru i obeshrabrivanje i odlaganje donošenja odluke ombudsmana. Anketa iz 2018. godine je ukazala da je objašnjenje za mali broj pritužbi nedovoljno poverenje u instituciju, a ne nedostatak razloga. Ovo, zauzvrat, pruža uvid u to koje je aspekte usluga i aktivnosti ombudsmana neophodno unaprediti ili restrukturirati. Bez ove vrste ankete, postoji rizik da bi ombudsman ponavljao iste greške koje su dovele do opšteg nepoverenja. AFACS stoga primenjuje konstruktivan i proaktivan pristup kako bi se rešio problem negativne percepcije pripadnika oružanih snaga i oni ohrabрили da u potpunosti iskoriste prednost žalbenih mehanizama sa najvećim poverenjem.

Istrage

Pritužbe su najčešći razlog za pokretanje istraga od strane institucija ombudsmana. U nekim državama pritužbe pojedinaca predstavljaju jedini način. Postoje, ipak, i drugi načini na koje institucije ombudsmana mogu da iniciraju istragu.

Istrage na sopstvenu inicijativu

Istrage na sopstvenu inicijativu pokreću institucije ombudsmana bez potrebe za određenom pritužbom. Ova istražna ovlašćenja postoje u većem broju država.⁸¹⁹ Ona su od posebne koristi prilikom istraživanja sistemskih ili tematskih problema, kao što su maltretiranje ili uznemiravanje, gde su žrtve često zastrašane ili sprečene da se same žale. Na ovaj način je omogućeno da institucije ombudsmana istraže sva sporna pitanja koja primete, bez obzira da li je izvoru dozvoljeno ili ne da se zvanično žali. Ove istrage mogu da pokrenu, na primer, mediji ili neki drugi izveštaj, prijatelji ili porodica ugrožene osobe, ili po zahtevu predstavnika zakonodavnog ili nekog drugog organa vlade (vidi Tabelu 19.9).

Istrage na sopstvenu inicijativu su posebno delotvoran način otkrivanja sistemskih problema, posebno u slučaju:

- kada osobe koja su ugrožene nisu svesne da njihov problem nije jedinstven;
- da osoba ne može da se žali;
- kada je osoba u opasnosti ukoliko podnese pritužbu;
- kada pojedinci ne prijave važne probleme.

Tabela 19.9: Istrage na sopstvenu inicijativu u Kanadi

Kanadski ombudsman za oružane snage može da sprovodi istrage na sopstvenu inicijativu „po spornim pitanjima koja se tiču [Ministarstva nacionalne odbrane] ili [oružanih snaga Kanade]“ nakon konsultacija sa ministrom odbrane Kanade.⁸²⁰

a) Kanadski ombudsman za oružane snage je 2015. godine pokrenuo istragu o Kanadskim rendžerima, vojnoj jedinici koja je najčešće stacionirana u udaljenim delovima zemlje i kojoj bi zdravstvenu zaštitu trebalo da obezbede kanadske oružane snage. Pokrenuta je istraga na sopstvenu inicijativu s obzirom na to da nije bila podneta nijedna pritužba. Preliminarnom istragom su otkriveni brojni problemi i ombudsman je odlučio da je neophodna sveobuhvatna istraga u cilju utvrđivanja činjenica o dostupnosti zdravstvene nege i drugih beneficija Rendžerima. Razgovori sa pripadnicima Kanadskih rendžera su otkrili dodatne poteškoće sa kojima se oni suočavaju kada se radi o dostupnosti odgovarajućih zdravstvenih usluga. Stoga je istraga proširena veoma brzo i Kancelarija ombudsmana je pokrenula svoju prvu sistemsku istragu koja je imala za cilj da obezbedi jednako postupanje prema Kanadskim rendžerima i unapredi njihovo zdravlje.

819 ODIHR i DCAF, *Studija mapiranja: Institucije ombudsmana za oružane snage u regionu OEBS-a*, Ženeva, ODIHR/ DCAF, 2015, str. 29, <https://www.osce.org/office-for-democratic-institutions-and-human-rights/277616?download=true>.

820 „Ministarska direktiva ombudsmana Ministarstva nacionalne odbrane i oružanih snaga Kanade“, Ministarstvo odbrane i oružanih snaga Kanade, Član 4, <http://www.ombudsman.forces.gc.ca/en/ombudsman-about-us/ministerial-directives.page#construction>.

Kao rezultat ove istrage, Kancelarija ombudsmana je donela nekoliko preporuka. Preporučila je, na primer, da Ministarstvo nacionalne odbrane reši dvosmislenosti i nedoslednosti u politikama koje se odnose na Kanadske rendžere, obezbedi da oni koji žive u udaljenim i izolovanim oblastima dobiju lekarsku negu, kao i da preduzmu konkretne korake kako bi Kanadski rendžeri bili upoznati sa svojim zdravstvenim beneficijama i važnošću prijave povreda, kako bi dobili pomoć na koju imaju prava. Ministarstvo nacionalne odbrane je prihvatilo preporuke i zatražilo od kanadske vojske da u saradnji sa ombudsmanom rade na tome da reše ove probleme tako što će primeniti praktična rešenja kako bi poboljšali mentalno i fizičko zdravlje Kanadskih rendžera.

Sistemske istrage

Istrage na sopstvenu inicijativu se često bave sistemskim ili tematskim spornim pitanjima, što ponekada dovodi do značajnog preklapanja između njih i sistemskih istraga. Istrage po osnovu sistemskih problema mogu da pokrenu pojedinačne pritužbe, ali i sama institucija. Sistemski problemi se najčešće odnose na rasprostranjene probleme (kao što je zlostavljanje ili neodgovarajuća oprema), ili zakone ili odredbe koji ne postoje, štetni su ili nisu dovoljno precizni. Na ovaj način se sistemski problemi razdvajaju od onih koje uzorkuju postupanja pojedinaca (na primer, jedna osoba koja zloupotrebljava ovlašćenje ili primenjuje odredbe na neodgovarajući način). Ključna prednost sistemskih istraga je da obezbeđuju dokaze o većem broju slučajeva zloupotreba ili prekršaja.

Iako je rešavanje pojedinačnih pritužbi važan deo posla institucija ombudsmana, otkrivanje i rešavanje većeg broja slučajeva zloupotreba ili prekršaja je verovatno oblast u kojoj one mogu da ostvare najveći uticaj. Institucije ombudsmana mogu da kontrolišu sporna pitanja iz šireg ugla što im daje jedinstvenu mogućnost da otkriju rasprostranjenije probleme koji postoje u oružanim snagama. Na primer, komandant može da bude upoznat sa činjenicom da nekoliko njegovih podređenih ima problem sa kvalitetom vojnih pancira (vidi Tabelu 19.10), ali taj isti komandant ne može da zna da veliki broj pripadnika koji su pod nečijom drugom komandom ima isti problem i da je to zapravo mnogo širi problem koji se odnosi na standard dobijene vojne opreme. Jedna od najvećih prednosti institucija ombudsmana je upravo ta sposobnost da otkrije probleme koji su prisutni širom organizacije. Ova institucija bi trebalo pažljivo da utvrdi i predloži rešenja u cilju ispravljanja ovih sistemskih problema. U slučaju sistemskih istraga koje se pokreću na osnovu pojedinačnih žalbi, institucije ombudsmana bi takođe trebalo da vode računa da obezbede pravno zadovoljenje onima koji prvi podnesu pritužbe.

Mogućnost sprovođenja istraga po pitanjima koje institucije ombudsmana smatraju da spadaju u njihove nadležnosti, bez obzira da li su one na sopstvenu inicijativu ili sistematske, od suštinske je važnosti za njihovu operativnu nezavisnost.

Tabela 19.10: Sprovođenje sistemskih istraga i unapređenje operativne delotvornosti u SAD-u

Generalni inspektor Ministarstva odbrane (engl. DoD IG) je 2009. godine objavio izveštaj u kome je skrenuo pažnju na nekoliko nedostataka procedura za testiranje kompanija koje su dobile ugovore da prave pancire. Istraga koja je pokrenuta na osnovu zahteva Kongresa je otkrila da skoro 50 posto sastavnih delova pancira ne prođe odgovarajuće testiranje što znači da ne postoje garancije za njihovu funkcionalnost. Štaviše, generalni inspektor je otkrio da obavezni testovi otpornosti na vremenske prilike i visinu nisu urađeni, da su isporučeni brojni ulošci uprkos tome što nisu prošli ceo proces testiranja, kao i da nije postojala dosledna metodologija za merenje i beleženje brzine.

Kao rezultat ove istrage, američka vojska je vratila više od 16.000 setova pancira.⁸²¹ Nakon dodatnog testiranja, generalni inspektor je uvideo da su preporuke bile usvojene i primenjene, uključujući i sveobuhvatne procedure za standardizaciju testiranja u sistemu odbrane.

Ova istraga koju je sproveo generalni inspektor i njeno pozitivno dejstvo u smislu primene preporuka iz izveštaja su doprineli unapređenju operativne efektivnosti američke vojske. Rigoroznije testiranje je postalo sastavni deo ugovora za ocenu kvaliteta pancira, a samim tim se smanjila zabrinutost pripadnika vojske po pitanju bezbednosti. Preporuke generalnog inspektora su promovisale bezbednije okruženje za vojnike, ojačale njihovo samopouzdanje i kao krajnji cilj unapredile njihov učinak.

Pristup (poverljivim) informacijama

Pristup informacijama je od suštinske važnosti za rad institucija ombudsmana. Bez informacija, malo je verovatno da će institucije ombudsmana moći da istraže na odgovarajući način bilo koja sporna pitanja ili steknu uvid u usaglašenost rada oružanih snaga sa zakonom. Delimičan pristup informacijama može čak da stvori lažni utisak postojanja odgovornosti, transparentnosti i poverenja javnosti.

Pristup informacijama je u bliskoj vezi sa pitanjem nezavisnosti, s obzirom na to da ograničeni pristup informacijama koje su dostupne ombudsmanu znači da ne može da radi ono što je neophodno kako bi se istraga u potpunosti sprovela. U mnogim državama, oružane snage i politički organi su zakonom obavezani da omoguće pristup svih zahtevanim informacijama, bez osnova da to odbiju. U delu ispod govorimo prvenstveno o pristupu ljudima, dokumentima i dosijeima. Pristup fizičkim lokacijama i prostorijama je takođe u vezi sa pristupom informacijama, ali ćemo o tome više da govorimo u sledećem odeljku o inspekcijama.

Pristup informacijama se zasniva na *pravu da se traži informacija* ili *pravu da zahteva*

⁸²¹ Mike Mount, „Vojska povlači 16000 setova pancira zbog problema oko testiranja“, CNN veb-sajt, 29. 01. 2009, <http://edition.cnn.com/2009/US/01/29/pentagon.body.armor/index.html>.

informacija. Ova razlika je važna zato što oružane snage nisu uvek zakonom obavezane da odgovore na zahtev institucija ombudsmana koji stoga neće moći da prisili vojsku da njemu dozvoli pristup informacijama. Nasuprot tome, pravo da se zahteva pristup informacijama podrazumeva da oružane snage moraju da reaguju i da institucije ombudsmana moraju da imaju mehanizme kojima će ostvariti to svoje pravo najčešće putem sudske naredbe. Kako bi ovaj pristup bio efikasan, neophodno je ovlašćenje da se zahteva informacija, kao i odgovarajuća istražna ovlašćenja i neophodna stručnost i resursi. Stoga bi svim institucijama ombudsmana trebalo da bude zajemčeno *pravo da zahtevaju informacije*, tako da njihove istrage ne budu ograničene ni na jedan način.

Ukoliko postoje ograničenja pristupu informacijama, posebno u slučaju da su označene kao tajne odnosno na drugi način poverljive, neophodno je da se takva ograničenja jasno i precizno odrede zakonom, pod sledećim uslovima:

1. Primena takvih ograničenja mora biti valjano utemeljena i da postoji detaljno pisano obrazloženje;
2. Institucijama ombudsmana se mora omogućiti pravo podnošenja tužbe sudu ili da se žali zakonodavcu na odluku primene ovih ograničenja;
3. Institucije ombudsmana moraju da imaju pravo da objave činjenicu da im je odbijen zahtev za pristup informacijama kao i da objasne kako to utiče na njihov rad.

Pored ovih uslova, neophodno je da sva lica koja vode istrage po vojnim pitanjima imaju odgovarajuća bezbednosna ovlašćenja kako bi mogla da koriste tajne ili poverljive informacije neophodne za njihove istrage.

Tabela 19.11: Pristup informacijama nemačkog Parlamentarnog komesara za oružane snage

Kada govorimo o pristupu informacijama nemački Parlamentarni komesar za oružane snage ima sledeća ovlašćenja:

1. Može da traži informacije i pristup predmetima i dosijeima Ministarstva odbrane i svih agencija i kadrova podređenih ministru. Ovo pravo može samo ministar odbrane ili njegov stalni zvanični zamenik da uskrati i to u slučaju najvišeg stepena tajnosti; on će da obrazloži razloge za to pred Komitetom za odbranu. [...] Komesar ima pravo da sasluša podnosioca zahteva, kao i svedoke i stručnjake uz naknadu [...]
2. Može da ostavi mogućnost da se određena organizacija nagodi.
3. Može da podnese odgovarajuće krivične ili disciplinske prijave nadležnim organima.
4. Može, u bilo koje vreme, da poseti bilo koju jedinicu, štab, agencije i nadležne organe Saveznih oružanih snaga i njihove institucije bez prethodne najave. Ovo pravo je vezano isključivo za funkciju Komesara. Rečenice 2 i 3 paragrafa (1) se primenjuju

mutatis mutandis.

5. Može da zahteva uvid u izveštaje o predmetima od ministra odbrane o vršenju disciplinskih ovlašćenja u oružanim snagama i statističke izveštaje od nadležnih saveznih i pokrajinskih vlasti o krivičnim postupcima kada se oni odnose na oružane snage ili njene pripadnike.
6. U slučaju krivičnih ili disciplinskih postupaka može da prisustvuje suđenju čak i kada je zatvoreno za javnost. Biće mu omogućen uvid u predmete na isti način kao javnom tužiocu ili predstavniku podnosioca prijave. Pravo iz stava 1 će se primenjivati i na pitanja u vezi sa podnošenjem zahteva i pritužbi po Vojnom disciplinskom pravilniku i Pravilniku o vojnim pritužbama pred sudovima koji imaju nadležnost u vojno-disciplinskim prekršajima i postupcima pred upravnim sudom i njegovim nadležnostima; u ovim postupcima imaće ista prava pristupa predmetu kao stranka u postupku.⁸²²

Inspekcija i domet

U mnogim zemljama ombudsman ima pravo da poseti bilo koju jedinicu u bilo koje vreme i bez prethodne najave. Posete na terenu ili inspekcije omogućavaju ombudsmanu da se sretne i razgovara sa pripadnicima vojske svih nivoa, i na taj način stekne uvid u stanje u vojsci. Tokom ovih poseta, pripadnici mogu da iznesu bilo koji problem sa kojim se suočavaju pri obavljanju svojih svakodnevnih vojnih dužnosti, kao i ličnim brigama koje često nisu predmet pritužbi. Ovo je posebno važno u operacijama i misijama, u kojima pripadnici vojske ređe podnose pritužbe iz straha da ne naruše operativnu spremnost i efektivnost.

Dodatno, pripadnici koji služe u misijama u inostranstvu su udaljeni od tradicionalnih mreža podrške i više zavise od formalnih mehanizama, kao što su institucije ombudsmana, kada govorimo o rešavanju problema. Stoga bi institucije ombudsmana trebalo da mogu da izvrše inspekciju i posete sve lokacije gde se nalaze pripadnici oružanih snaga izvan državnih granica (vidi Tabelu 19.13). Kada institucije ombudsmana imaju proaktivan pristup otkrivanju problema i pritužbi, njihovom rešavanju ili sprečavanju, to pozitivno utiče na moral i operativnu efektivnost. Posete vojnim ustanovama mogu takođe da poboljšaju percepciju i položaj institucija ombudsmana kao nekoga ko doprinosi održivom rešavanju problema pripadnika snaga (vidi Tabelu 19.12).

822 „Zakon o Parlamentarnom komesaru za oružane snage“, Odeljak 3 – zvanična ovlašćenja, veb-sajt Centra za studije demokratije, <http://old.csd.bg/artShow.php?id=4088>.

Tabela 19.12: Ovlašćenja institucija ombudsmana da vrše inspekciju u Republici Češkoj i Gruziji

Republika Češka

U skladu sa Zakonom broj 349/1999, Javni zaštitnik prava ima ovlašćenje da sprovodi istragu i predloži mere pravnog leka nadležnim državnim organima. U slučaju da bude odbijen, Javni zaštitnik prava može da obavesti javnost o konkretnom predmetu i da zahteva da nadređeni organ ili vlada preduzmu mere. Glavni inspektor za ljudska prava ima ovlašćenje da vrši inspekcije u okviru oružanih snaga kao i da predloži mere pravnog leka.⁸²³

Gruzija

Član 18 Zakona o Javnom zaštitniku Gruzije:

Kada vrši inspekciju, Javni zaštitnik Gruzije može da:

- a) ima slobodan pristup bilo kom državnom ili organu lokalne samouprave, [...] što podrazumeva vojne jedinice, zatvor i druge ustanove za izvršenje krivičnih sankcija;
- b) zahteva i dobije, odmah ili u roku od 10 dana, od državnih ili vlasti lokalne samouprave ili zvaničnika sva dokumenta i materijale koji su neophodni za vršenje inspekcije;
- c) zahteva i dobije pismeno objašnjenje od bilo kod zvaničnika, oficira ili osobe na sličnom položaju o spornim pitanjima kojima se bavi;
- d) sprovodi stručne istrage i/ili pripremi zaključke uz pomoć državnih i/ili nedržavnih institucija; pozove specijaliste/stručnjake kako bi se sa njima konsultovao.⁸²⁴

Tabela 19.13: Odredbe za posete pripadnicima koji su angažovani u inostranstvu za finske institucije ombudsmana

Na osnovu Zakona o Parlamentarnom ombudsmanu Finske, ombudsman je u obavezi da vrši inspekcije javnih institucija na terenu. Postoji posebna napomena koja se odnosi na posete jedinicama odbrambenih snaga Finske i mirovnim kontingentima, u cilju kontrole „postupanja prema vojnicima koji služe vojni rok, drugim pripadnicima vojske i mirovnjacima“.

Zakon takođe jemči pravo institucijama ombudsmana na pristup svim prostorijama i informacionim sistemima javnih institucija koje su predmet inspekcije, kao i pravo da „vode razgovore u poverenju sa zaposlenima u datoj kancelariji ili instituciji i drugim pripadnicima.“⁸²⁵

823 Odgovor na upitnik ODIHR-DCAF-a iz 2008, pitanje broj 4(d).

824 „Zakon Gruzije o Javnom zaštitniku Gruzije (usvojenom 7. 06. 1996)“, Službeni glasnik Gruzije, <https://matsne.gov.ge/en/document/download/33034/14/en/pdf>.

825 „Zakon o Parlamentarnom ombudsmanu (197/2002)“, Odeljak 5 – „Inspekcije, Parlamentarni ombudsman Finske“, <https://www.oikeusasiamies.fi/en/parliamentary-ombudsman-act>.

Izveštaji i preporuke ombudsmana

Glavna funkcija institucija ombudsmana je da podnose izveštaje zakonodavnoj vlasti i široj javnosti i skoro sve institucije ove vrste imaju zadatak da sačine redovne izveštaje o svom radu i aktivnostima. Izveštaji mogu da koriste kako bi se razmenile informacije o svim aspektima rada institucije ombudsmana kao i detaljima vezanim za pritužbe, značajnim i tematskim spornim pitanjima, politikama i drugim preporukama. Izveštaji se najčešće podnose jednom godišnje (ili dvogodišnje). Institucije mogu takođe da podnesu *ad hoc* izveštaje. Ovi izveštaji mogu da se odnose na određeni predmet ili da govore o tematskim problemima koje je primetio ombudsman.

Izveštavanje doprinosi sledećem:

1. Objavljivanju ishoda određene istrage i preporuka s tim u vezi. Publicitet ima važnu ulogu kako bi se obezbedilo poštovanje preporuka, uz pomoć pritiska zakonodavaca i javnosti;
2. Davanje preporuka i skretanje pažnje donosiocima politika, kao što su reforme nepotpunih zakona ili politika ili usvajanje novih kako bi se sprečilo ponovno pojavljivanje sličnih problema. Ove zakonske i preporuke za unapređivanje politika imaju za cilj postizanje institucionalne reforme oružanih snaga; i
3. Obrazovanje javnosti ili pripadnika oružanih snaga o njihovim pravima i ulozi institucija ombudsmana u zaštiti tih prava. Izveštavanje može u velikoj meri da skrene pažnju na institucije ombudsmana i osigura da se njihove usluge redovno koriste.

Tabela 19.14: Odredbe zakona u vezi sa izveštavanjem institucija ombudsmana u Irskoj

Ispod je izvod iz Zakona o ombudsmanu Irske (za odbrambene snage) iz 2004. godine:

(1) U slučaju da nakon podnošenja pritužbe, ombudsman odluči da ne sprovede istragu ili da je obustavi, on ili ona moraju pisanim putem, uz objašnjenje, da obaveste podnosioca pritužbe ili bilo koju drugu osobu koja je uključena u predmet, o ovoj odluci.

(2) Ukoliko ombudsman odluči da sprovede istragu o predmetu pritužbe, a u skladu sa ovim Zakonom, on ili ona će da obaveste pisanim putem o ishodu istrage.

a) Ministra i sve osobe na koje se pritužba odnosi, i

b) bilo koju drugu osobu za koju on ili ona smatra da je neophodno da je pošalje.

(5) U slučaju da ombudsman ne smatra da su preuzete ili predložene mere na osnovu preporuke [...] odgovarajuće, ombudsman može, ukoliko on ili ona smatra da je to odgovarajuće, da podnese još jedan poseban izveštaj o predmetu uz prvobitni. [...]

(7) Ombudsman će, što je pre moguće, ali ne kasnije od 4 meseca nakon kraja svake godine, podneti izveštaj o svom radu u skladu sa ovim Zakonom svakom Domu **Oireachtas**-a [parlamenta] kao i da povremeno podnese druge izveštaje određenim domovima koji su zaduženi za date teme. [...].⁸²⁶

Institucije ombudsmana bi trebalo da budu produžena ruka sudstva – one podržavaju vladavinu prava, ali nisu deo organizacija za sprovođenje zakona. Umesto toga one se oslanjaju na davanje preporuka i ne donose obavezujuće odluke kao sudovi, i na ubeđivanje oružanih snaga da postupe u skladu sa rezultatima njihovih istraga.

Institucije ombudsmana mogu da obezbede da se njihove preporuke sprovode na nekoliko načina:

- Koristeći moralni autoritet: Visok nivo poverenja javnosti u institucije ombudsmana im garantuje određen stepen moralnog autoriteta, koji oni mogu da iskoriste da ubede javne institucije da postupaju u skladu sa njihovim preporukama;
- Pritisak javnosti: Institucije ombudsmana mogu da skrenu pažnju javnosti na slučajeve nepostupanja po preporukama tako što će objaviti izveštaje, uključiti medije i izdavati javna saopštenja;
- Politička eskalacija: Institucije ombudsmana mogu da izvrše pritisak da se postupa po preporukama tako što će se obratiti drugom organu vlasti, zakonodavnom, izvršnom ili višem oficiru u lancu komandovanja;
- Zakonska prinuda: Neke institucije ombudsmana mogu da nateraju organe vlasti da postupaju po njihovim preporukama ili nalazima tako što će se obratiti sudu. U slučajevima kada je zakonitost propisa ili odredbe upitna, institucije mogu da odluče da pred sudom pokrenu odgovarajuće postupke za ocenu zakonitosti.

826 „Zakon o ombudsmanu (za odbrambene snage) iz 2004“, Dom *Oireachtas*-a, <https://www.oireachtas.ie/en/bills/bill/2002/2/>.

Dobre prakse i preporuke

- » Svim pripadnicima oružanih snaga mora da bude omogućeno da podnesu prijavu nezavisnoj instituciji ombudsmana. Bivšim pripadnicima oružanih snaga, porodicama pripadnika, civilima i saradnicima treba takođe da bude omogućeno da se žale ukoliko su oružane snage povredile njihova prava.
- » U slučaju da postoje institucije ombudsmana sa sličnim ili naležnostima koje se preklapaju, trebalo bi da sarađuju u cilju izbegavanja dupliranja posla i u- skladištanja procedura.
- » Sve institucije ombudsmana moraju da budu institucionalno, operativno i personalno nezavisne od oružanih snaga.⁸²⁷
- » Pritužbe treba da se posmatraju kao dokaz da sistem funkcioniše, a ne suprotno od toga. One pokazuju da postoji poverenje u institucije ombudsmana.
- » Institucije ombudsmana moraju da imaju ovlašćenje da sprovedu sistemske istrage na sopstvenu inicijativu.⁸²⁸
- » Institucije ombudsmana moraju da imaju pristup svim neophodnim informacijama za sprovođenje istrage. Bilo koje ograničenje pristupa informacijama mora da bude jasno i detaljno definisano zakonom.⁸²⁹
- » Ombudsmanima treba da se omogući pristup službenim prostorijama bilo koje vojne ustanove u bilo koje vreme i bez prethodne najave. Potrebno je takođe da imaju ovlašćenje da posete pripadnike koji se nalaze u inostranstvu.
- » Institucije ombudsmana moraju da objavljuju periodične (najčešće godišnje) i *ad hoc* izveštaje.⁸³⁰
- » Institucije ombudsmana moraju da imaju ovlašćenje da daju preporuke po pitanju rešavanja pritužbi i da spreče da se one ponove.⁸³¹

---

827 Venecijanska komisija Saveta Evrope, „Principi zaštite i promovisanja rada institucije ombudsmana“, *op. cit.*, napomena 812, princip 9.

828 *Ibid.*, princip 16.

829 *Ibid.*, princip 16.

830 *Ibid.*, princip 20.

831 *Ibid.*, princip 19.

Dodatna literatura

Azijsko-pacifički forum nacionalnih institucija za ljudska prava, *Sprovođenje delotvornih istraga: Vodič za nacionalne institucije za ljudska prava*, Sidnej, Azijsko-pacifički forum nacionalnih institucija za ljudska prava, 2013.

Megan Bastick, *Rodna pitanja i žalbeni mehanizmi: Priručnik za oružane snage i institucije ombudsmana*, Ženeva, DCAF, 2015.

Benjamin S. Buckland i William McDermott, *Institucije ombudsmana za oružane snage: Priručnik*, Ženeva, DCAF, 2012.

William McDermott i Kim Piaget (urednici), *Institucije ombudsmana za oružane snage: Odabrane studije slučaja*, Ženeva, DCAF, 2017.

UN OHCHR, *Nacionalne institucije za ljudska prava: Istorija, principi, zaduženja i odgovornosti*, Nju Jork i Ženeva, OUN, 2010.

ODIHR i DECAF, *Studija mapiranja: Institucije ombudsmana za oružane snage u regionu OEBS-a*, Ženeva, ODIHR/DCAF, 2015.

Ljudska prava pripadnika oružanih snaga

ZBORNIK STANDARDA, DOBRIH
PRAKSI I PREPORUKA

Ovaj zbornik je glavna publikacija Kancelarije za demokratske institucije i ljudska prava Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju (OSCE ODIHR) i DCAF - Ženevskog centra za upravljanje sektorom bezbednosti, koja analizira zakone, politike i mehanizme za osiguranje zaštite ljudskih prava pripadnika oružanih snaga u skladu sa međunarodnim standardima i obavezama OEBS-a. Dobre prakse i preporuke za zaštitu i poštovanje ljudskih prava pripadnika oružanih snaga sadržane su na kraju svakog poglavlja. Zbornik ističe značaj ljudskih prava u oružanim snagama za obezbeđivanje vojne odgovornosti i izvršavanje demokratskih obaveza svake države. U tom smislu, zbornik naglašava primarnu ulogu komandanata u stvaranju klime u kojoj su ljudska prava svih pripadnika oružanih snaga poštovana.